

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

I DEN KONGELIGE

GJÖR VITTERLIGT:

agter nu at reise herfra

Min tjenstlige Be

at de *kan* paa denne

KJÖBENHAVNS

2. Febr 1856.

NB. Dette Pas gjelder alene for o
Reise, og ikke til flere eller and
samt her i Staden blot trende
24 Timer.

Indvandring

Indvandring

Indvandring

PERSONALHISTORISK TIDSSKRIFT

2016

Indvandring

Personalthistorisk Tidsskrift
2016

Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie

Personalthistorisk Tidsskrift

Udgivet af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie siden 1880.

Redigeret af Ronja Hougner Vejdegren (ansv. redaktør), Nina Etting Pentz og Henriette Kragh Jacobsen (anmelderredaktør).

*-markerede artikler er fagfællebedømte.

© 2016 by forfatterne og Samfundet for Dansk Genealogi og Personalthistorie.

Sats og tryk: Gullanders Bogtrykkeri

ISSN 0300-3655

Forsidebillede

Udsnit af rejsepas. Rigsarkivet: Rønne byfoged: Rejsepas m.m. 1844-1853.

Bagsidebillede

Christen van Ginchel. Udsnit af portræt der kan ses på Aalborg Historiske Museum.

Foto: Jan Slot-Carlsen. Copyright: Nordjyllands historiske Museum.

Redaktionen har forsøgt at finde frem til alle rettighedsindehaverne i forbindelse med fotos og andre illustrationer. Skulle enkelte mangle, vil der ved henvendelse til redaktionen straks blive betalt for benyttelsen af billederne.

Indhold

<i>Forord</i>	5
<i>Indledning</i>	8

Temaartikler

* <i>Jakob Ørnbjerg</i> : ”De have gaaet i Ære og Rigdom” – en nederlandsk indvandrerfamilie i 1600-tallets Aalborg	13
* <i>Lene Tønder Buur</i> : Marja fra Galizien	35
<i>Jørgen Mikkelsen</i> : Pas, opholdsbøger og udlændingesager	57

Øvrige artikler

<i>Gitte Bergendorff Høstbo</i> : Mellerup-slægten - fra bager til disponent	85
<i>Eyvind Lyngsø Jakobsen</i> : En dansk Schram/Skram-slægt fra Sønderjylland (Hertugdømmet Slesvig)	107
<i>Johannes J. Lund</i> : Lidt om familien Bjørn fra Ribe	147
<i>Knud B. Pedersen</i> : Adam Müllers billede af Luther på Rigsdagen i Worms	175

Anmeldelser

<i>Pia Fris Laneth</i> : Da kvinder og tyende blev borgere. (Thit Birk Petersen)	191
<i>Sune Wadskjær Nielsen</i> : Dansksindet under ørnebanneret – en biografi om sønderjyden Johannes Christensen. (Peter Hertel Rasmussen)	192
<i>Karsten Hermansen</i> : Den danske Darduse – Kinafareren Sophus Black (1882-1960). (Benjamin Asmussen)	194
<i>Bo Fritzbojer</i> : En lumpen stodder. (Henriette Kragh Jacobsen)	195
<i>Michael Dupont (red.)</i> : Helsingør skifteprotokol 1571-1582. (Anton Blaabjerg)	197
<i>Sebastian Olden-Jørgensen</i> : Herluf Trolle – adelsmand, kriger og skolestifter. (Tommy P. Christensen)	198
<i>Jørn Lund</i> : Hvor går gransen? – 55 statusopdateringer om det danske sprogs umådelige rummelighed. (Andreas Kragh Jacobsen)	200
<i>Poul Nielsen</i> : Kun et nummer – 18 måneder i KZ Sachsenhausen (Karin Berg)	201

<i>Karen Valentin og Karen Fog Olwig (red.): Mobilitet og tilknytning. Migrantliv i et globaliseret Danmark. (Harry Haue)</i>	203
<i>Poul Duedahl og Ulrik Langen (red.): Nattens gerninger. (Henriette Kragh Jacobsen).</i>	205
<i>Garbi Schmidt: Nørrebros indvandringshistorie (1885-2010). (Tommy P. Christensen)</i>	209
<i>Poul Duedahl: Ondskabens øjne – En biografi om Jens Nielsen. (Thomas Oldrup)</i>	210
<i>Ole Sønnichsen: Rejsen til Amerika, Jagten på lykken – fortællingen om de danske udvandrere. (Henriette Kragh Jacobsen).</i>	212
<i>Asbjørn Romvig Thomsen: Sociale relationer i en brydningstid. Faddere og forældre i et dansk landbosamfund 1750-1830. (Jørgen Mikkelsen)</i>	213
<i>Arthur Amheim: Truet minoritet søger beskyttelse. Jødernes historie i Danmark. (Flemming Borg Nielsen)</i>	215
<i>Erik Gøbel: Vestindisk-guinesisk Kompagni 1671-1754. (Morten Tinning)</i>	216
<i>Jens Rasmussen: Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsfortællinger (1800-1840). (Harry Haue).</i>	218

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2016.	223
Årsregnskab.	229
Indkaldelse til generalforsamling 2017	231

Register

Register til Personalthistorisk Tidsskrift 2016	235

Forord

Ved generalforsamlingen 2016 fandt der et formandsskifte sted i Samfundet for Dansk Genealogi og Personahistorie, og jeg vil gerne benytte lejligheden til at takke den afgående formand Tommy P. Christensen for hans store indsats gennem de sidste fire år. Da Tommy overtog formandsposten i 2012, efter at en stor del af den gamle bestyrelse var trådt tilbage i utide, vidste ingen, hvordan foreningens fremtid så ud. Tommy viste sig dog hurtigt opgaven voksen, og det er lykkedes ham at få Samfundet på fode igen, få reformeret tidsskriftet og styrket samarbejdet med DIS-Danmark og SSF. Det er en helt anden og lettere opgave at være formand nu end for fire år siden.

Alle, der har erfaring med redaktionsarbejde, ved, hvor megen flid og tid, der kræves. Det er et arbejde, der ofte finder sted i det skjulte; men som får store og positive konsekvenser for det færdige resultat. Jeg vil derfor gerne takke redaktør Ronja H. Vejdegren samt hendes redaktion for, at vi nu kan glæde os over *Personalhistorisk Tidsskrift* 2016 og blive klogere på mange spændende emner, herunder flere temaartikler om indvandring.

Som noget nyt - eller gammelt, om man vil - har Samfundets bestyrelse besluttet at afholde en række genealogiske og arkivalske foredrag, indtil videre i efteråret 2016 og foråret 2017. Det sker med udgangspunkt i Samfundets love, hvor det fremgår, at Samfundets formål er „at vække og vedligeholde interessen for det genealogiske og personahistoriske studium. Formålet søges opnået ved udgivelsen af *Personalhistorisk Tidsskrift* og andre publikationer samt ved foredrags- og op-lysningsvirksomhed“. Netop i en tid, hvor så meget kan findes på nettet, er det centralt at sprede kendskabet til kilder, metoder, og ikke mindst kildekritik. Indtil videre har interessen for foredragsrækken været enorm, og vi venter os meget af fremtiden. Foredragene annonceres bl.a. på mail til Samfundets medlemmer og øvrige tilmeldte, samt på hjemmesiden www.genealogi.dk for dem, der måtte have lyst og mulighed for at deltage. Tilmelding er nødvendig.

Som det vil fremgå under indkaldelsen til generalforsamlingen 2017, finder denne sted tirsdag den 25. april 2017, kl. 16.30, i Harsdorffsalen. Bestyrelsen håber at se så mange af foreningens medlemmer som muligt, og eftermiddagen vil bl.a. byde på foredrag.

På bestyrelsens vegne
Michael Dupont,

Samfundets formand

I denne udgave af Personalhistorisk Tidsskrift
er det overordnede tema:

Indvandring

Indvandring anvendes som begreb når et menneske flytter fra ét land til et andet. Bevæggrundene kan være forskellige. Det kan f.eks. være interessebaseret på grund af en forestilling om, at mulighederne er flere i det nye land. Det kan også være, at individet er forfulgt i sit eget land, og derfor er nødsaget til at flygte.

I 2016 er det særligt de mange flygtninge, der på grund af krig og kaos er nødsaget til at flygte over Middelhavet der fylder den politiske debat. Dette er desværre ikke noget nyt fænomen. Her henledes tankerne på de tyske flygtninge, der søgte bort fra krigens rædsler i 1945, eller kom hertil i 1930'erne for at undgå nazismens forfølgelser. På de polske kvinder, der i det tidlige 1900-tal søgte arbejde i roemarkerne på Lolland-Falster. På de jøder, der flygtede fra de russiske pogromer i 1905. Mindre kendt er indvandringen af de mange svenskere, der i sidste del af 1800-tallet strømmede hertil bort fra fattigdommen i deres eget hjemland. Alle var de på flugt fra krig, undertrykkende politiske regimer eller fattigdom. Det er heldigvis ikke altid, at indvandring er forårsaget af flygtningestrømme.

I århundreder er indvandrere kommet til Danmark i form af enkeltpersoner eller grupper. I dansk kontekst kan her nævnes hollændere i begyndelsen af 1500-tallet og jøder i 1600-tallet. Det er også et velkendt faktum, at indvandrere fra Nordtyskland, før og under enevælden, fik stor kulturel og erhvervmæssig betydning. I slutningen af 1800-tallet ankom mange ufaglærte arbejdere fra Polen, Tyskland og Sverige. Indvandrerne var i mange tilfælde inviteret af staten eller tiltrukket af religiøse privilegier.

Uanset indvandringens karakter, så medfører tilstrømningen kulturmøder og kulturel udveksling hvilket på mange måder er dynamiske faktorer i samfund og nationer verden over. Danmark har aldrig været fuldstændigt isoleret. Gennem tiden har landet været inddraget i åndelige, såvel som politiske, økonomiske og erhvervmæssige strømninger.

I et historisk perspektiv er der mange måder, hvorpå man kan analysere indvandringens spor. I Personalhistorisk Tidsskrift er der et givet fokus på individet. Således kan du i denne årbog finde eksempler på mikrohistoriske studier, der er funderet i indvandring.

Du kan læse dig frem til, hvordan det gik en nederlandsk indvandrerfamilie i 1600-tallets Aalborg i Jakob Ørnbjergs artikel og du kan få historien om Marja

Zdarowska, når Lene Tønder Buur skriver om den polske arbejdsindvandring til Danmark fra 1892-1929.

Ligesom i dag kom indvandringen dengang til at sætte sit præg på lovgivningen og på de politiske diskussioner om, hvornår man var værdig til at blive i landet og gennem statsborgerskab blive dansker. Der findes mange arkivalske spor, når man beskæftiger sig med indvandrerhistorie. Dette sætter Jørgen Mikkelsen fokus på i sin artikel om fremmedlovgivning i Danmark fra 1875 til 1950'erne.

Årbogen indeholder, udover temaartiklerne, mange spændende genealogiske skildringer. Du kan her læse om Mellerup-slægten fra Ebeltoft, en fyldig artikel om en dansk Schram/Skram-slægt fra Sønderjylland og om familien Bjørn fra Ribe. Sidst men ikke mindst kan du læse beretningen om Adam Müllers billede af Luther på Rigsdagen i Worms.

Anmeldelsessektionen byder atter i år på mange spændende anmeldelser. Her er der et særligt fokus på indvandring.

Redaktionen har valgt at genindføre noteapparatet i Personalthistorisk Tidsskrift. I denne udgave er alle temaartikler derfor med slutnoter. Begrundelsen er, at flere af artiklerne er fagfællebedømte og at tidsskriftet derfor, til stadighed, efterstræber en videnskabelig kvalitet.

Det er ambitionen, at alle artikler skal have slutnoter i 2017.

God læselyst!

På redaktionens vegne
Ronja Hougner Vejdegren

Temaartikler

"De have gaaet i Ære og Rigdom"

- en nederlandsk indvandrerfamilie

i 1600-tallets Aalborg₁

Af Jakob Ørnbjerg

I 1580'erne havde den nederlandske købmand Hermann van Ginchel taget borgerskab i Aalborg, hvor han giftede sig med en borgmesterdatter, opbyggede en blomstrende købmandsforretning og blev rådmand i byens magistrat. Artiklen vil undersøge, hvordan Hermann, hans søn og barnebarn udvidede formuen og tog familiens status til nye højder og hvilke midler de i den forbindelse tog i anvendelse.

Biskoppen og bonden

I 1693 blev professor i teologi, Jens Bircherod udnævnt til biskop over Vendsyssel stift.² Stiftets hovedsæde lå i Aalborg, og kort efter sin ankomst blev Bircherod gjort opmærksom på, at der nord for Limfjorden, i landsbyen Jerslev, boede en selvejerbonde ved navn Peder Dyrskjød med meget usædvanlige interesser. Da Dyrskjød ligesom Bircherod holdt af bøger, slægtsforskning og historie, indledte de to mænd snart en omfattende korrespondance, hvoraf flere af Dyrskjøts breve er bevarede til i dag.³

Den 2. juni 1702 fattede Dyrskjød fjerpenen og skrev et langt brev til Bircherod, hvori han fremlagde et sandt overflødighedshorn af oplysninger om lokale præsteslægter, ildebrande i Hjørring og Nordsøens gennembrud ved Agger og Harboøre.⁴ Undervejs kom Dyrskjød også ind på to nederlandske købmandsfamilier, de Hemmer-familien og van Ginchel-familien, der i slutningen af 1500-tallet havde slået sig ned i Aalborg. Dyrskjøts interesse for de to familier skyldtes ikke mindst, at der var ægteskabelige forbindelser mellem de Hemmer-familien og en præst i Hjørring. Som så mange andre personalhistorikere og slægtsforskere havde Dyrskjød dog fået det problem, at han var løbet tør for kildemateriale. Præstens efterkommere var nemlig ikke i besiddelse af deres fædres og forfædres testamenter, der kunne kaste nyt lys over relationerne mellem den nederlandske familie i Aalborg og præsten i Hjørring. Længere kom Dyrskjød altså ikke i den retning. Trods alt kunne han dog fortælle Bircherod, at både de Hemmer- og van Ginchel-familien "have gaaet i Ære og Rigdom".⁵

De "Testamenter" som Dyrskjød manglede for at komme videre i sine undersøgelser eksisterer ikke mere, men meget andet skriftligt kildemateriale er bevaret til i dag. Med udgangspunkt i den lokalhistoriske litteratur og de bevarede justitsproto-

koller, skifteprotokoller, lensregnskaber, skattelister og skrivelser til og fra lokal- og centraladministrationen er det fortsat muligt at komme tæt på den ene af de to familier, som Dyrskjøt havde fattet interesse for. I denne artikel vil fokus være på tre repræsentanter for de første tre generationer af van Ginchel-familien. Det drejer sig om Hermann van Ginchel (ca. 1560-1605) hans søn Christen van Ginchel (1598-1673) og barnebarnet Magdalene van Ginchel (1644-1703). Artiklens formål vil være at tegne et billede af livet som indvandrer i 1500-1700-tallets Nordjylland og i den forbindelse undersøge, hvordan van Ginchel-familien opnåede og fastholdt den ære og rigdom, som Dyrskjøt omtalte i så rosende vendinger i sommeren 1702.

Fra Amsterdam til Aalborg

Første gang vi møder et medlem af van Ginchel-familien i Aalborg, er i 1582, hvor den nederlandske købmand Hermann van Ginchel blev optaget som gildebrøder i det aalborgensiske købmandsgilde Guds Legems Lav/Papegøjegildet.⁶ Siden Reformationen i 1536 havde Guds Legems Lav ikke haft nogen religiøse funktioner, men det var fortsat i lavshuset ved Aalborgs Østerå, at byens købmænd mødtes for at handle, feste, danse, skyde til papegøjen, spille terninger, drikke og svire. Her kunne man møde nordjyske adelsmænd, lave aftaler med hollandske studeprangere, drikke med skotske skippere og dertil høre de seneste nyheder om prisen på heste i Hamborg eller størrelsen på årets kornhøst.

Før 1582 er det sparsomt, hvad vi ved om Hermanns baggrund. I Aalborgs havne-regnskaber omtales han i 1583 som "Vintapper", hvilket i denne sammenhæng må forstås som vinhandler.⁷ Samme sted oplyses det, at Hermann var hjemmehørende i Amsterdam. Ved sin død i 1605 efterlod Hermann sig desuden gods og varer i Holland, en af de syv nederlandske provinser, der i 1579 havde løsrevet sig fra den spanske konge og den romersk-katolske kirkes overherredømme.⁸ I 1582 var Hermann i hvert fald velstående nok til at drive selvstændig handelsvirksomhed og han kunne i den forbindelse også se det fornuftige i at blive medlem af et dansk købmandslav. Om han så har været en af tidens mange rejsende købmænd eller snarere har været en de mange nederlændere, der som følge af krigen mod Spanien eller religiøsfølgelse havde valgt at rykke mod nord, vides ikke.⁹

Perioden 1550-1650 er med rette blevet betegnet som Nederlandenes gyldne århundrede.¹⁰ De syv nederlandske provinser gjorde store fremskridt indenfor både landbrug, fiskeri og industriforetagender, men det var ikke mindst de nederlandske købmænds og den nederlandske handelsflådes køb, fragt og salg af korn, krydderier, bomuld, sukker, tømmer, tobak, vin, klæde, pelse og sølvsager, der i 1600-tallets begyndelse havde gjort Nederlandene til Europas økonomiske stormagt. Alle trådene samledes i handels- og finanscentret Amsterdam i Holland, hvor også det hollandske ostindiske handelskompagni, VOC, havde sit hovedkvarter og skibsværft.¹¹

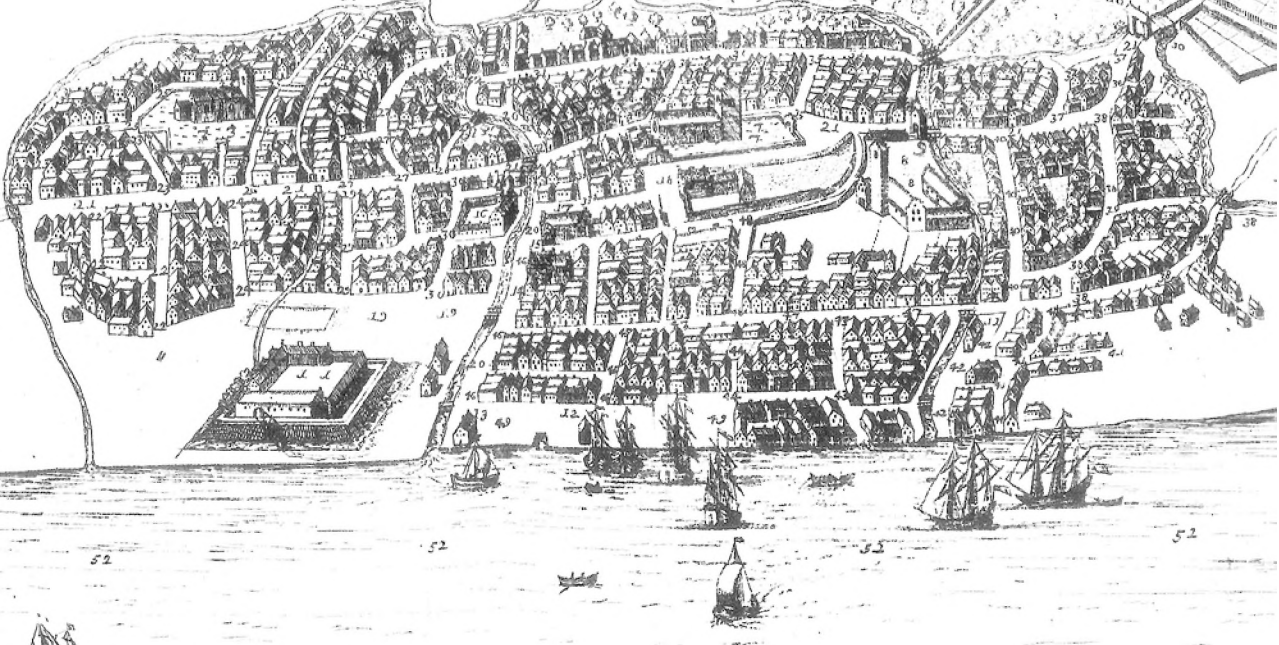
I landene omkring Østersøen hentede de nederlandske handelsskibe korn, tømmer, hør, hamp og tjære til de vesteuropæiske hovedstæder, havnebyer, markeder og skibsværfter. Til gengæld medbragte de spansk salt, vin, klæde, sukker, tobak, krydderier og kram- og luksusvarer i lastrummene. På grund af sin geostrategiske beliggenhed mellem Nordsøen og Østersøen fik landbrugslandet Danmark, med den voksende europæiske efterspørgsel på dansk korn og danske stude, også del i denne internationale højkonjunktur.¹²

Allerede omkring 1500 var de første nederlandske kornhandlere begyndt at dukke op i Aalborg. At der var lokal interesse for de varer, som købmænd som Hermann van Ginchel havde at tilbyde, fremgår af Aalborgs magistratsvedtægter fra 1552. Dette år blev det nemlig påbudt ved lov, at byens borgmestre og rådmænd havde førstekøbsret til lasten på de ”fremmidde Skiibe aff wester Søeen af Hollandh, Seelandh, Brabandh, Engelandh, Skotlandh eller nogen anden paa then Faerwandh”.¹³

Men hvorfor var Hermann van Ginchel så endt i Aalborg i 1582? Hvorfor ikke i Helsingør ved Øresund, hvor hans landsmænd ikke alene ved deres antal, men også med deres egne boligkvarterer, gadenavne og værtshuse satte deres helt tydelige præg på gadebilledet?¹⁴

Her skal forklaringen findes i Aalborgs gode placering, på Limfjordens smalleste sted ved det naturlige overfartssted mellem Himmerland og Vendsyssel, hvor det store korn- og kvægproducerende opland må tages i betragtning. Fra Aalborg var der kun en kort sejltur til Kattegat og de internationale fragt- og handelsruter mellem Nord- og Østersøen. Hertil kom byens gode havneforhold og muligheden for vandbåren eksport af nordjysk korn til Norge og saltede Limfjordssild til det øvrige danske monarki og Østersøområdet. I 1550'erne havde Aalborgs købmænd engageret sig i eksporten af levende stude, der via Hærvejen blev drevet til de store kvægmarkeder i Nederlandene og Nordtyskland. De gode tider med dertil hørende muligheder for økonomisk gevinst trak omkring år 1600 ikke blot Hermann, men også andre nederlandske og tyske købmænd og håndværkere til Aalborg.¹⁵

Fællesskabet i Guds Legems Lav og mulighederne i Aalborg må være faldet i Hermanns smag. Allerede i 1583 møder vi ham igen i byen. Her finder vi Hermann i Aalborgs havneregnskaber, hvoraf det fremgår, at han i flere omgange udskibede vin, salt, malt og uspecificeret gods.¹⁶ I 1585 valgte Hermann så at slå sig permanent ned i Aalborg. Den 15. marts 1585 mødte han op på Aalborg rådhus og betalte byens forsamlede borgmestre og rådmænd 20 daler i borgerskabspenge.¹⁷ I betragtning af, at man normalt blev afkrævet seks daler i borgerskabspenge, var det et stort beløb, men Hermann må have haft råd til det. Fra at have været en omrejsende købmand, der kun opholdt sig i Aalborg i kortere perioder, var Hermann nu at betragte som borger i byen med alt hvad dertil hørte af rettigheder, forpligtigelser og privilegier.

Det ældste prospekt af Aalborg findes i Peder Hansen Resens Atlas Danicus. Prospektet er tegnet i 1677, men adskiller sig ikke væsentligt fra det Aalborg, som Hermann van Ginchel mødte i 1580'erne. Vi står på Limfjordens nordlige bred, ved Nørresundby og ser imod syd mod Aalborg. Den store købmandsgård, som van Ginchel-familien overtog i 1590'erne var placeret til venstre for Vesterå, vandløbet der ligger længst til højre på prospektet.

Nye venner

Hermann fik hurtigt nye venner og forretningsforbindelser. I 1587 havde han i samarbejde med den velhavende aalborgensiske købmandsenke Birgitte Didriks og to lokale købmænd sendt et skib med malt til den nordtyske havneby Emden. Undervejs blev skibet opbragt af kapere fra Dunkerque, så Hermann og hans tre forretningspartnere skrev nu til Frederik 2. og bad om hjælp til skibets og lastens frigørelse.¹⁸

Samtidig fattede den ene af Aalborgs to borgmestre, Frederik Christensen, interesse for den nederlandske købmand. Frederiks far og farfar havde begge været borgmestre i byen, mens Frederik, efter først at have været rådmand, blev borgmester i 1586.¹⁹ Ved siden af borgmesterembedet drev Frederik en stor købmandsforretning, hvor han handlede med sild, salt, tysk øl, tømmer og tjære.²⁰ Ligesom Hermann havde også Frederik sin gang i Guds Legems Lav, så måske det er her, at de to mænd første gang har truffet hinanden?

Sympatien må have været gensidig. Omtrent samtidigt med at Hermann havde taget borgerskab i Aalborg, blev han gift med Frederiks datter Bente. Ved den lejlighed skænkede Hermann hende et omfattende sæt sølvtøj med både nøglebundet, knivskede og bælte til en samlet vægt på 65 pund.²¹ De penge var givet godt ud, for med ægteskabet med Bente Frederiksdatter tog Hermann snart et par skridt op ad den lokale sociale rangstige.

Da Frederik Christensen var ved at være en gammel mand, og begyndte at drosle ned for sine handelsmæssige aktiviteter, testamenterede han sin store købmandsgård

til Hermann og Bente, mens han selv og hans familie flyttede ind i et stenhus ved byens Gammeltorv.²²

Den købmandsgård, som nu Frederik Christensen overdrog til sin svigersøn, var en af de største i Aalborg. Store dele af den havde Frederik Christensen selv bekostet og opført i 1590'erne.²³ Der var tale om et anseligt bygningskompleks i flere etager med både privatbolig og krambod til gaden. Dertil kom pakhuse, stalde, magasiner, kældre, kornlofter og tømmerpladser, der var samlet om en eller flere gårdspladser. Som om alle disse herligheder ikke var nok, havde købmandsgården dertil en ganske optimal placering, hvis man som Hermann havde interesse for købmandshandel. Hermanns og Bentes nye bolig lå nemlig ved havnen, ved Vesterås udløb i Limfjorden, hvor færgerne fra Vendsyssel lagde til for at losse og laste passagerer, gods og varer.

Af den bevarede skifteprotokols oplysninger om Hermanns ejendomme, varelager og ejendele, der blev udarbejdet året efter hans død, i sommeren 1606, fremgår det, at der var tale om et velstående borgerhjem. I stuerne fandt man solide egetræsmøbler i form af borde, skabe, kister og skrin. Et af Aalborgs første ure hang i dagligstuen og der var ungarske guldringe, solide sølvkander og -skåle og guldskeer på hylderne og i skufferne. Hermann efterlod sig desuden et privat bibliotek på 200 bøger, hvis titler desværre ikke nævnes. Hans personlige garderobes indhold af linnedskjorter, kraver, kjortler, trøjer, bukser, hatte og huer beløb sig til den nette sum af 140 daler, mens registreringen af Hermanns harnisk, spyd og sværd vidnede om hans engagement i byens borgervæbning.

Hermann ejede flere huse, boder og kålhaver, der ofte blev lejet ud. Af disse blev "Den Ejendom i Jomfru Ane Gade" som Hermann selv havde bygget, i 1606 vurderet til 2.000 daler.²⁴ Dertil kom to andre huse, der blev vurderet til henholdsvis 150 og 80 daler. Ved denne lejlighed blev hans samlede formue opgjort til ca. 11.000 daler.

Samtidigt blev Hermann udnævnt til rådmand i Aalborgs magistrat. Denne udnævnelse kan selvfølgelig lettest forklares med, at hans svigerfar var borgmester, og anbefalede Hermann til posten. Desværre kender vi ikke de præcise år for henholdsvis starten på Hermanns ægteskab med Bente og begyndelsen på hans rådmandskarriere. Af undersøgelserne af magistratskredsens sociale sammensætning i Aalborg og andre danske og norske købstæder fremgår det desuden, at det ikke altid var familieforholdene, der afgjorde om en ny svigersøn kom i spil til en rådmandspost. Det kunne bestemt være en fordel at have en magtfuld svigerfar på rådhuset, men tit og ofte afhang adgangen til et sådant embede i lige så høj grad af kandidatens evner, erfaringer, opførsel og velstand.²⁵

Hermann ser ud til at have levet op til disse kriterier. Embedet som rådmand var ulønnet, men han fik trods alt adgang til en række fordele, frynsegoder og ekstra indtægter, der ikke var de almindelige borgere forundt.²⁶ Byens borgmestre og rådmænd var dog forpligtede til hver uge at møde på rådhuset for at afholde rådstuereten, hvor købmændene mødtes for at få afgjort stridigheder og uoverensstemmelser.

I Aalborgstuen på Aalborg Historiske Museum kan man ved selvsyn stifte bekendtskab med boligindretningen i 1600-tallets Aalborg. Aalborgstuen stammer ikke fra Hermann van Ginchels købmandsgård, men giver alligevel et indtryk af, hvordan byens rige købmænd kunne indrette sig med uskårne paneler og tunge egetræsmøbler.

Foto: Buus-Jensen. Copyright: Nordjyllands Historiske Museum. Stuen kan besøges på Aalborg Historiske Museum).

Det hører med til historien, at der var ansat en mindre hær af både borgerlige ombudsmænd og lønnede funktionærer til at bistå Aalborgs borgmestre og rådmænd med det daglige magistratsarbejde, så nogen uoverkommelig arbejdsbyrde for Hermann var der på dette tidspunkt ikke tale om.²⁷ Som det straks skal fremgå, var embedet som rådmand ikke heller ikke ensbetydende med, at han ikke havde tid til at passe sin forretning.

Købmandshandel og krambod

Hermann formåede at udnytte sin købmandsgårds potentiale og placering ved havn, fjord og færgeløje til fulde. Først og fremmest handlede Hermann med vesteuropæisk klæde, vin og isenkram, mens han også var leveringsdygtig i norske kværnsten og tørfisk fra Bergen.²⁸ Alt sammen varer, der blev fragtet til Aalborg ad søvejen.

En stor del af det klæde, som Hermann havde til salg i sin krambod, var af engelsk oprindelse. Alt andet lige kunne det tyde på, at købmandens handelsforbindelser og leverandører af klæde og andre varer havde hjemme i Vesteuropa. Det er en antagelse, der underbygges af den geografiske placering af Hermanns kreditorer. Ved sin død skyldte Hermann Villem Jansen fra Amsterdam 231½ daler, mens Jan Wesel fra Amsterdam kunne gøre krav på lidt over 64 daler.²⁹ Det er med stor sandsynlighed hos disse to hollændere, at Hermann opkøbte sit engelske klæde, da det netop var via Amsterdam, at mange engelske varer blev spredt til det europæiske kontinent.³⁰

Sit engagement i vinhandlen opretholdt han frem til sin død, for udi ”salig Hermanns egen Kælder” befandt der sig i sommeren 1606 næsten 8.000 liter vin til en samlet vurdering på 795 daler.³¹ I samme kælder stod adskillige tønder og fade med fransk vin samt 16 kander rhinskvin. I forhold til vinhandlen er det interessant at se, at Hermann havde en ubetalt regning på 492 rigsdaler til en vis Embradt Konradt, der var bosiddende i Köln, en by der var beliggende i et af Europas store klæde- og vinproducerende områder.³²

Hermann handlede ikke med stude, men til gengæld var der på købmandsgårdens kornlofter opmagasineret store mængder af byg, havre, rug og malt. Kornet var opkøbt rundt omkring på jyske og skånske slotte og herregårde. Den største af Hermanns adelige kunder var den adelige rigsråd Peder Munk til Estvadgård ved Skive. Ham skyldte Hermann lidt over 600 daler for leverancer af smør og byg.

Ikke alt rådmandens korn befandt sig i Aalborg. I 1606 havde Hermanns arvinger udskibet syv læster malt til Amsterdam på Christen Jensens skib, to læster malt var på vej til Gotland på skipperen Gert Rolufsens skude, mens en sidste læst malt havde kurs mod Bergen.³³ Hermann ejede selv 5/6 af Christen Jensens skib og 1/8 i ”Skipper Mikkels Baad”, mens tre pramme, en kåg og en skibsbåd udgjorde rådmandens egen lille handelsflåde.

Basen for Hermanns købmandsforretning var kramboden i byens Jomfru Ane Gade. Herfra solgte Hermann og hans købmandssvende ikke blot klæde, men også børnesko, fløjlstøfler, skoremme, koste, skibskompass, skrivetavler, punge, papir, låse, timeglas, blækhorn, hornkamme, lygter, sæbe, svampe, blæsebælge, vandsprøjter, jernhatte, krudt, humle, tjære, slibesten, salt, børster og forskellige typer tråd. Alt i alt var der i 1606 klæderuller og kramvarer til en værdi af lidt over 1.000 daler.³⁴

Hermanns sønner

Hermann og Bente fik fem sønner og to døtre.³⁵ Drengene hed Didrik, Niels, Hermann, Arent og Christen, mens de to piger blev døbt henholdsvis Malene og Johanne. Tager vi drengene først, blev Didrik, Niels og Christen, da de var kommet til skelsår og alder, alle medlemmer af Guds Legems Lav.³⁶ Det indikerer, at forældrene regnede med, at de som købmænd enten skulle føre familiefirmaet videre eller opbygge nye købmandsforretninger og kontakter i andre danske eller udenlandske

byer. Som sagt så gjort. Ved faderens død var Niels ganske rigtigt i købmandslære i udlandet, mens Arent blev købmand i Flensborg, hvor han døde i 1639.³⁷

Den ældste søn Didriks videre skæbne vides der intet om, så han er muligvis død i en ung alder. Til gengæld er vi på lidt mere fast grund, når det kommer til lillebror Hermann. Hermann havde åbenbart ikke evnerne til, eller interessen for, at blive købmand. I stedet for blev han i 1619 indskrevet som studerende ved universitetet i Rostock.³⁸ Efter dette udenlandsophold kom Hermann hjem igen, og i 1621 blev han student ved Aalborg Katedralskole. Herfra avancerede han til rektor i først Vejle og siden i Vordingborg.³⁹ Hermann døde allerede i 1627 og blev efterfølgende gravlagt ved siden af forældrene i familiegravstedet i Aalborgs Vor Frue Kirke.

Den længst levende af hele Hermanns børneflokk, var Christen, der var født i 1598. Han blev som nævnt også medlem af Guds Legems Lav og det var tilsyneladende ham, der var udset til at føre forretningen videre i Aalborg.

Omkring 1620 var Christen i fuld gang med at løfte arven efter faderens forretning. I lensregnskaberne for Aalborghus møder vi første gang Christen i regnskabsåret 1619-1620, hvor han stod anført som opkøber af 192 tønder byg.⁴⁰

I 1622 befandt Christen sig på et skib et sted i Middelhavet for at opkøbe salt og vin. Det var næppe indgået i hans planer, at han først skulle vende hjem til Aalborg to år senere, men ved Portugals kyst blev den unge købmands skib opbragt af pirater fra Algeriet. De næste to år sad Christen fanget som slave i Nordafrika, indtil det lykkedes Bente Frederiksdatter og hans brødre at frikøbe ham for 500 hollandske guldstykker.⁴¹

Kejserkrigen og en ny familie

Efter at Christen var vendt tilbage til Aalborg, giftede han sig i 1626 med Sidsel Jørgensdatter.⁴² Sidsel var datter af byens forhenværende borgmester Jørgen Olufsen, der med base i sit gavlhuis ved Aalborgs Østerå havde opbygget en blomstrende forretning med korn- og krambodshandel. Blot fordi Jørgen Olufsen ikke længere var borgmester, betød det ikke, at han ikke fortsat havde hånd i hanke med, hvad der foregik i byen. Ikke blot Sidsel, men også hendes to søstre Maren og Johanne blev gift med velstående købmænd af udenlandsk oprindelse.⁴³

Maren blev gift med den tyske oksehändler Hybert Snitlach, der i 1625 tog borgerskab i Aalborg. Johanne Jørgensdatters ægtemand var Christoffer de Hemmer, anden generations indvandrer og søn af den nederlandske købmand Henrik de Hemmer, der i 1560'erne havde taget borgerskab i Aalborg. Både Hybert Snitlach og Christoffer de Hemmer blev rådmænd i Aalborgs magistrat, hvor de i 1630 fik følgeskab af Christen van Ginchel. I 1702 var Peder Dyrskjøt som før nævnt mest opsat på at få afdækket de Hemmer-familiens forbindelse til Hjørring, men der var altså også både embedsmæssige og familiære relationer mellem de Hemmer- og van Ginchel-familierne i Aalborg.

Også via sin storesøster Johanne etablerede Christen kontakt til andre udlændinge i Aalborgs handelsliv. Johanne blev gift med den tyske købmand Karsten Wirkmeister, hvis familie havde slået sig ned i Tønder. I modsætning til Hermann van Ginchel, der var kommet til Aalborg som selvstændig købmand, havde Karsten startet sin tilværelse i byen som købmandslærling hos købmanden Povl Poulsen Pop.⁴⁴ Karsten opbyggede efterfølgende sin egen købmandsforretning, men opnåede til gengæld ikke at blive rådmand.

Knapt var Christen vendt tilbage til Aalborg fra Nordafrika, før nye problemer tårnede sig op i horisonten. På grund af Christian 4.s engagement i Trediveårskrigen 1625-1629 løb den katolske kejsers general Wallenstein i efteråret 1627 Jylland over ende. Heller ikke Aalborg gik ram forbi. Først blev byen i oktober 1627 plyndret af Christian 4.s egne lejesoldater og dernæst rykkede de kejserlige besættelsestropper ind i Aalborg. Her blev de frem til sommeren 1629 med alt hvad deraf fulgte af hård beskatning, indkvarteringer, tvangsudskrivninger, overgreb og ødelagte huse. Udenrigshandlen gik i stå og lokaladministrationen brød mere eller mindre sammen. Mange af byens velstillede borgere valgte at flygte til Norge eller København, hvor de ventede på bedre tider. Hvor Christen opholdt sig 1627-1629 vides ikke. Allerede i efteråret 1629 var han dog tilbage i Aalborg, hvor han ved bytinget førte flere retssager mod aalborgensere, der ikke havde betalt deres regninger til ham.⁴⁵

Christen har haft brug for hver en skilling, for ikke blot Kejserkrigen, men også flere og flere skatteudskrivninger samt pest og dårlige høstår satte de jyske købmænd under pres med flere fallitboer og stor armød til følge.⁴⁶ Christen behøvede blot at se på problemerne i den nærmeste familie for at konstatere, hvor galt det kunne gå.

Hybert Snitlach, der havde tjent gode penge på handlen med stude og kornkøb via hollandske stråmænd gik mere eller mindre fallit som følge af Kejserkrigen.⁴⁷ Da Johanne van Ginchel døde i 1637, havde Karsten Wirkmeister lidt så store tab på sit sildefiskeri og sin handel med oplandets bønder, at en del af børnenes arv efter Johanne måtte realiseres for at kunne betale de mest pågående af Karstens kreditorer.⁴⁸

Storkøbmanden

Fangenskabet i Nordafrika og de dårlige konjunkturer, der fulgte i Kejserkrigens kølvand, så ikke ud til at have afskrækket Christen fra at iværksætte nye handelsventyr. I 1640'ernes begyndelse var han blandt Aalborgs rigeste købmænd. Det var tydeligvis den oversøiske handel med korn, salt og vin i Vesteuropa og Middelhavsområdet, der havde Christens interesse. I 1643 havde hans skib Josef på kongens vegne været i Spanien, hvor Christens skipper, Jens Hansen, havde hentet salt til en samlet værdi af 1.240 daler.⁴⁹ Josef, der havde en samlet tonnage på 150 læster og var udrustet med 18 kanoner, blev benyttet til handel og sejlads i Middelhavsområdet. Christen ejede også et noget mindre fartøj, en jagt, hvis tonnage beløb sig til 40 læster.⁵⁰

Christen van Ginchel afbildet i al sin magt og vælde. Yders til højre skimtes en bog, som Christen hviler hånden på. På omslaget står årstallet 1643, hvilket var det år, hvor Christen blev borgmester i Aalborg. Portrættet kan ses på Aalborg Historiske Museum. Foto: Jan Slot-Carlsen. Copyright: Nordjyllands historiske Museum.

Samtidig solgte Christen jernstænger, egetømmer og store partier af mursten og tagsten til brug for reparationer på Aalborghus slot og slottets ladegårde.⁵¹ Tagstenene havde han importeret fra Emden og hvis efterspørgslen var til stede, var han også leveringsdygtig i såvel skydevåben som krudt, kugler og andet krigsmateriel.

Ved siden af sin hastigt voksende købmandsforretning indtrådte Christen i 1630 som rådmand i Aalborgs magistrat. Dette embede beklædte Christen i 13 år, indtil han i 1643 overtog den ene af byens borgmesterposter.⁵² I kølvandet på Kejserkrigens ulykker og de mange ekstraskatter, som Christian 4. efterfølgende væltede over på sine undersåtter, havde borgmester- og rådmansposterne mistet noget af den prestige, som de havde haft i Hermann van Ginchels tid. For Aalborgs vedkommende blev arbejdsbyrden heller ikke mindre som følge af store bygge- og anlægelsesprojekter på byens havne- og befæstningsanlæg samt kongemagtens krav om en mere effektiv forvaltning af bystyret. På trods af disse problemer, forblev Christen dog på borgmesterposten helt frem til sin død i 1673.

Den svenske oberst

Christens muligheder for salg af krigsmateriel blev sørgeligt aktuelle i sommeren 1644. Allerede i vinteren 1644 var Aalborg under Torstenssonfejden (1643-1645) blevet besat af svenske tropper under kommando af oberst Helmuth Wrangel med alt til faget hørende af brandbeskatning og tvangsudskrivninger af fødevarer og byggematerialer til besættelsesmagtens behov.⁵³ Christen ville sikkert helst have bragt sig selv, familien og sine skibe i sikkerhed, men på grund af det hårde vintervejr var det ved Wrangels indmarch ikke muligt at forlade Aalborg via Limfjordens vande. Borgmesteren måtte derfor blive hvor han var, hvilket fik store og skæbnesvangre konsekvenser. Wrangel valgte nemlig at opslå sit hovedkvarter i Christens købmandsgård og han kom ikke alene.

Senere fortalte Christen selv, i et brev til Danske Kancelli om alle problemer, der var fulgt med oberstens ophold:

”Navnlig at jeg alene har haft oberst Wrangel med sine daglige Tjenere og Tjenestepiger fra første Dag han kom her til Aalborg og til den Stund han drog herfra igen, som var 26 Uger foruden andet stort Anhang daglige paa min aleneste Bekostning og Traktement til Indkvartering og lignende udi alle Kontributioner udgivet paa min Konto, baade Penge saa vel som Proviant eller Materialekontribution næst den bedste Mand i hele Menigheden”.⁵⁴

Når Christen slap af med Wrangel og hans folk efter 26 ugers ophold skyldtes det, at de svenske tropper i sommeren 1644 trak sig ud af Jylland for at imødegå truslen fra en kejserlig hær, der var på op igennem det nordlige Tyskland. For at sikre sig fortsatte forsyninger efterlod man sig dog flere befæstede lejre og støttepunkter i Jylland. Blandt disse var Aalborghus slot, hvor en stærk svensk garnison med adskillige kanoner var indkvarteret. Svenskerne på Aalborghus fik desuden støtte fra flere svenske skibe, der patruljerede i Limfjorden. Fra dansk side besluttede man sig til at generobre det militære initiativ og smide svenskerne ud af Jylland. Med dette formål for øje rykkede en mindre hær af professionelle soldater og indkaldte bønder ind i Aalborg i slutningen af juli 1644, hvor der indledtes en belejring af svenskerne på Aalborghus slot, der samtidig var under beskyddning fra danske krigsskibe i Limfjorden. Under Wrangels ophold i Aalborg havde svenskerne beslaglagt Christens skibe og i forbindelse med kampene på Limfjorden blev de begge bordet, stukket i brand og ødelagt.⁵⁵ Som et plaster på såret formåede Christen dog også at tjene penge på kampene i Aalborg. Ved belejringens begyndelse havde de danske styrker behov for friske forsyninger. I den forbindelse henvendte man sig til Christen, der på trods af alle beklagelser over Wrangels bekostelige ophold var leveringsdygtig i det meste. I hvert fald solgte han geværer, sværd, stikspyd, læderbælter, kanonkugler, bly, jern, sejldug og andet renserej til kanonerne for i alt 142 rigsdaler.

Efter 14 dages intensivt bombardement løb danskerne storm på Aalborghus og efter en kort kamp overgav svenskerne sig. Der forelå nu et større oprydnings- og genopbygningsarbejde i Aalborg. På trods af, at Christen havde fået ødelagt sine skibe og leveret de våben, der havde bidraget til sejren over svenskerne, var der i Aalborg delte meninger om borgmesterens samarbejde med besættelsesmagten. Den 17. november 1645 havde Christen derfor indkaldt 32 aalborgensere til Aalborg Byting, hvor han under ed bad dem fortælle, ”Hvorledes han havde skikket og forholdt sig imod enhver i særdeleshed saa vel som mod alle og enhver i almindelighed al den Stund, hvori vort Lands Fjender har været hos”.⁵⁶

Alle 32 indkaldte borgere fortalte straks efter, at Christen ”baade udi den forledne Fejdes Tid saavel som før og efter havde forholdt sig baade indenfor hans Embede og udenfor hans Embede imod dem enhver udi Særdeleshed og ellers imod den ganske Menighed udi Almindelighed som en ærlig Dannemand sig hør og bør udi al Maade”.⁵⁷

For en sikkerheds skyld stillede borgmesteren de fremmødte tilskuere det samme spørgsmål. Hele vejen rundt fik han svaret ”at de vidste ham intet ondt at beskyldte i nogen Maade” og efterfølgende høres der ikke mere til sagen.

En ny begyndelse

Af den første bevarede skatteliste fra Aalborg fra 1644, der må være blevet nedskrevet efter den svenske besættelses ophør, fremgår det, at Christen blev takseret til at skulle betale tre og en halv mark i skat.⁵⁸ Ser man på Aalborgs øvrige skatteansættelser dette år overgås Christen kun af sin svoger og borgmesterkollega, Christoffer de Hemmer, der betalte fire mark i skat. I modsætning til Christen fra hvem der desværre ikke er bevaret noget skifte, er vi straks heldigere stillet i forhold til Christoffer de Hemmer. I juli 1658 kunne den afdøde Christoffer de Hemmers samlede formue opgøres til ca. 40.000 daler.⁵⁹ Alt andet lige tyder det på, at Christen van Ginchels formue har været af samme størrelsesorden som svogers formue.

Efter fredsslutningen i Brømsebro i 1645 er der da heller ikke noget, der antyder, at Christen måtte skrue ned for tempoet som følge af økonomiske problemer. Allerede den 27. december 1645 overdrog den lokale tolder Christen retten til korntienden fra Horsens kirke i Kjær Herred, og af kirkeregnskaberne for Skt. Budolfi Kirke i Aalborg fremgår det, at Christen havde optaget et lån på 238 daler og to mark, som han betalte renter for.⁶⁰

Den 19. juni 1651 fik Christen tilladelse til at oprette en barkmølle ved Peder Barkes Å.⁶¹ Samme år investerede han 15 daler i byens første manufakturforetagende, Aalborg Børnehus. Endelig var borgmesteren i 1651 blandt de fem borgere, der købte en af kongens byggegrunde, stik vest for Aalborghus slot.⁶²

På disse byggegrunde opnåede køberne tilladelse til at anlægge pakhuse i to etager med kornloft og saltbod. Meget tyder på, at Christens nye pakhuse i særlig grad har været tiltænkt opmagasinering af det lenskorn, som kongen ikke kunne finde plads til på Aalborghus. 1651-1660 indkasserede borgmesteren i hvert fald 321 daler som betaling for udlejning af loftsrum til dette formål.⁶³ Sejladsen fik han også startet op igen, om end det nok ikke var i samme målestok, som dengang Josef blev sendt til Middelhavet efter salt. Mindre kunne dog også gøre det. I hvert fald modtog Christen den 28. november 1659 65 rigsdaler fra slotsskriveren på Aalborghus for at have fragtet Viborg Stifts kontributioner til den danske hær på Fyn.⁶⁴

Ikke blot på egne vegne, men også i samarbejde med andre tog Christen initiativ til nye indtjeningsmuligheder. Den 14. marts 1655 skrev Frederik 3. således under på en ”Bevilling for Borgmestre og Raad at holde en Stadvinkjælder”.⁶⁵ Anledningen var den, at Aalborgs magistrat havde ansøgt om fritagelse for told og afgifter på udenlandske vine, da ”de til Sinds ere til det gemene Bedste en Stadvinkjælder med rhinsk og spansk Vin at anordne”. Det fandt kongen var en udmærket ide, så han bevilgede allernådigst magistraten tre års fritagelse for told og afgifter.

Fætteren fra København

Hvis Karl Gustav krigene (1657-1660) satte Christens planer om en stadsvinkælder i bero, er der ikke noget at sige til det. Under denne krig besatte svenske soldater i to omgange Aalborg, hvor de holdt byen i et jerngreb, udplyndrede oplandets herregårde og landsbyer, stjal aalborgensernes skibe og jævned adskillige af byens huse med jorden. Da freden kom i 1660, måtte Christen altså endnu engang begynde forfra. Han var nu ved at være en ældre mand på 62 år og er måske også gået i overvejelser om at skrue en anelse ned for tempoet.

Den 8. oktober 1660 møder vi Christen på Aalborg Byting, hvortil han havde indkaldt samtlige af kronens fæstebønder og husmænd fra Nørresundby.⁶⁶ Anledningen var den, at Frederik 3. den 12. april 1660 havde pantsat alt sit gods i Nørresundby til den københavnske stadshauptmand Frederik Thuresen. Som stadshauptmand var Frederik Thuresen øverstkommanderende for borgervæbningen i København, så det var ikke hver dag, at han kom til Nørresundby. Frederik Thuresen havde derfor brug for en pålidelig mand med forstand på regnskab og bogholderi, der kunne administrere hans jord og ejendomme og sørge for, at landbefolkningen betalte deres landgilde og afgifter til tiden.

Nu forholdt det sig sådan, at Frederik Thuresen var søn af Frederik Christensens søn Thure, så Frederik Thuresen og Christen var altså fætre.⁶⁷ Vi ved, at Christen var i København for at deltage i de forhandlinger mellem konge, adel og borgere, der førte til adelsvældets fald og enevældens indførelse.⁶⁸ Det er nærliggende at forestille sig, at de to fætre i den forbindelse har mødt hinanden og truffet en aftale om borgmesterens nye arbejde. Sidste gang man mødte Christen i aktion var på Aalborg Byting den 8. juli 1672, hvor han sagsøgte adskillige folk fra Aalborg og oplandet for ubetalte regninger, men derefter bliver der stille om ham. Christen døde i foråret 1673 og blev efterfølgende begravet i familiens gravsted i Vor Frue kirke.

To ægteskaber og fire herregårde

Ganske som Hermann van Ginchel blev Christen fader til en stor børneflokk. Næsten alle Christens og Sidsels sønner og døtre døde dog som små.⁶⁹ Her kunne det have taget en brat ende for van Ginchel-familien i Aalborg, hvis det ikke havde været for den yngste datter Magdalene. Hun blev født i vinteren 1644 og døbt i Skt. Budolfi Kirke, næsten samtidig med oberst Wrangels indmarch i Aalborg under Torstenssonfejden.⁷⁰

Magdalene voksede op som det eneste barn i den store købmandsgård ved havnen. Som vi straks skal se, sørgede forældrene for, at Magdalene fik lært læsning, skrivning og sikkert også regning til husbehov. I betragtning af faderens udenrigshandel, hans mange rejser og fraværet af voksne sønner, har en stor del af købmandsgårdens daglige drift været lagt i hænderne på Sidsel Jørgensdatter. I den forbindelse

er Magdalene blevet introduceret til og oplært i både handel og husholdning. En bedre læremester end sin egen moder kunne hun næppe have fået. Efter Christens død i 1673 overtog Sidsel nemlig ansvaret for afviklingen og opgørelsen af arven efter hendes ægtemand. Frem til sin død i 1679 forfulgte Sidsel nidkært sin ægtemands dårlige betalere med stævninger og søgsmål, ligesom hun pantede for gæld, tog sig betalt i sølvtøj og foretog bygningssyn på huse og møller.⁷¹

Opretholdelsen af van Ginchel-familiens formue, sociale status og slægtens videreførelse afhang nu af Magdalene og hendes kommende ægtemand. Den udkårne var i den forbindelse den ti år ældre Christoffer de Hemmer. Han var søn af Christen van Ginchels medborgmester af samme navn, og ligesom Magdalene var han tredje generations indvandrer af nederlandsk afstamning. Christoffers fader var i sommeren 1658 død som følge af den svenske oberst Letmatts mishandlinger.⁷² Trods alt havde den afdøde borgmester efterladt sig adskillige huse og ejendomme, en velforsynet krambod og den førnævnte formue på næsten 40.000 daler.⁷³ De Hemmer-familien var desuden naboer til van Ginchel-familien, så via naboskabet og fædrenes fælles borgmesterembeder har de to unge mennesker kendt hinanden på forhånd.⁷⁴

I forbindelse med de svenske besættelsestroppers ophold i Aalborg i 1658, ser forholdet mellem de to familier ud til at være blevet en kende anstrengt. I hvert fald skrev Christoffer de Hemmers enke, Karen Lauridsdatter i maj 1660 til landsdommer Jørgen Seefeld og beklagede sig over de mange prøvelser og de store skatter, som hendes familie var blevet udsat for og pålagt af den svenske besættelsesmagt. Det stod i stærk modsætning til Christen van Ginchel, som Karen Lauridsdatter med en vis bitterhed omtalte som ”den svenske Borgmester”, der havde deltaget i ”de svenskes Gæstebud”, mens de Hemmer-familien havde måttet døje meget ondt.⁷⁵ I 1661 må harmonien mellem de to familier dog være blevet genoprettet, for dette år indgik Christoffer de Hemmer og Magdalene van Ginchel ægteskab.

Christoffer blev sammen med sin bror Hans uddannet jurist, ligesom han i sine unge år opholdt sig i udlandet i en længere periode.⁷⁶ Christoffer opnåede desuden at blive assessor i Kommercekollegiet, men frem til sin død i 1684 omtales han fortsat som ”købmand” og han og Magdalene tilbragte da også en stor del af tiden i van Ginchel-familiens købmandsgård.. Christoffer handlede med tømmer, stangjern, bly, spansk salt, tobak, hamp og hør. Han ejede ikke sine egne skibe, men havde til gengæld investeret i flere skibsanparter. I 1682 var han Aalborgs største grundejer, ligesom han ejede tre møller ved Aalborg og flere bondegårde, der var spredt rundt omkring i Salling, Himmerland, Thy og Vendsyssel.⁷⁷

Med Enevældens indførelse var der blevet åbnet op for, at også borgere kunne investere i og eje adelsgods. Christen van Ginchel havde nøjedes med at administrere fætterens gods og fæstegårde i Nørresundby, men svigersønnen gik et skridt videre, da han i 1678 købte herregården Refnæs i det østlige Himmerland for 4.596 daler.⁷⁸ I 1684 havde Christoffer de Hemmer opstaldet 72 stude på Refnæs. Af disse var de 62 allerede blevet videresolgt med henblik på eksport til de europæiske kvægmarkeder.⁷⁹

Christoffer døde i 1684, men Magdalene giftede sig snart igen. Hendes anden ægtemand, Thøger Lassen, havde ikke rødder i Nederlandene. Efter sigende skulle han være født i Viborg og vi møder ham første gang i Aalborg i 1656, hvor han arbejder som skriver på Aalborghus slot.⁸⁰ Thøger havde i udgangspunktet ikke de samme økonomiske muligheder til sin rådighed som van Ginchel- og de Hemmer- familierne. Til gengæld havde han forstand på penge og dertil blik for at gifte sig med de rigtige kvinder, der bragte både jord, ejendomme, penge og status med ind i ægteskabet. Da Thøger Lassen i sit tredje ægteskab i 1685 giftede sig med Magdalene van Ginchel, var han allerede i besiddelse af de to herregårde Rødslet nord for Limfjorden og Vestre Ladegård, der lå vest for Aalborg.

Med ægteskabet med Magdalene van Ginchel voksede Thøger Lassens velstand. Magdalene bragte nemlig Refnæs og familiens købmandsgård med sig ind i ægteskabet. I modsætning til Magdalenes familie interesserede Thøger sig ikke for handel.⁸¹ Han var først og fremmest godsejer og kongelig embedsmand. Lassen opnåede nemlig ikke blot at blive assessor samt land- og søkrigskommisær med ansvar for den lokale militære forvaltning. I stiftamtmandens årelange fravær opererede han desuden som vicestiftamtmand i 1670'erne. I 1687-1689 var han selv stiftamtmand i Aalborghus amt med ansvar for amtets lov, ret og infrastruktur.⁸²

Der blev også tid til at låne penge ud, så da den daværende ejer af herregården Klarupgård i det østlige Himmerland i 1685 ikke kunne tilbagebetale sit lån på 2.300 rigsdaler overtog Lassen også denne herregård. De to herregårde var nu blevet til fire. Thøger Lassen og Magdalene van Ginchel foretrak ellers at opholde sig i Aalborg, så både på Klarupgård og de øvrige tre herregårde var der ansat forvaltere og folk til at varetage driften, der blandt andet omfattede opdræt og salg af stude. Ægteparret var barnløst, så ved Thøger Lassens død i 1689 blev hans formue på mere end 30.000 rigsdaler delt mellem Magdalene van Ginchel og Thøger Lassens fem børn fra hans første ægteskab.⁸³

Sidsel Jørgensdatter tilhørte en af Aalborgs fornemste og mest formuende familier. Hun blev gift med Christen van Ginchel i 1626. Rosen i hendes hånd og salmebogen på bordet symboliserer kærligheden og den kristne tro. Sidsel overlevede sin ægtemand med seks år og døde i 1679. Portrættet kan ses på Aalborg Historiske Museum. Foto: Jan Slot-Carlsen. Copyright: Nordjyllands Historiske Museum.

Herregården Klarupgård nævnes første gang i 1200-tallets slutning. Den nuværende hovedbygning i bindingsværk og med gavlkvist blev opført af Magdalene van Ginchel omkring år 1700. (Foto: Flemming Sørensen).

Enken på Klarupgård

Herregården Refnæs, som hun havde haft med ind i ægteskabet med Thøger Lassen solgte Magdalene i 1695 til sønnerne Christoffer og Christian de Hemmer. Den 15. marts 1697 overdrog hun dernæst officielt skødet på ”hendes Hovedejendom og Have” i Aalborg til den unge Købmand og Aalborgs kommende borgmester Christen Gjørup.⁸⁴ Den købmansgård, som hendes oldefader Frederik Christensen havde opført i 1590’erne og hvor både hendes farfader og fader havde haft deres virke, var nu ude af familiens eje. Til gengæld beholdt Magdalene Klarupgård som sin private ejendom. Ved overtagelsen var der her tale om en herregård opført i bindingsværk og med stalde til køer, stude og heste samt svinesti, lade og kornloft.⁸⁵ I hovedbygningen var der flere stuer samt køkken, bryggers og kontor, ligesom der i sidebygningerne var stuer og kamre til gårdens folk. Magdalene kom fortsat på besøg i Aalborg og færdes her standsmæssigt med heste, kusk og vogn.⁸⁶ I modsætning til sine to ægtemænd, der havde haft forvaltere til at lede og fordele herregårdens drift og fæstebøndernes forpligtigelser, engagerede Magdalene sig selv i dette arbejde. Det fremgår af Klarupgårds bevarede fæsteprotokol, hvor flere af de indførte fæstekontrakter med de lokale bønder afsluttes med Magdalenes egen underskrift.⁸⁷

Af Magdalene havde arvet noget af faderens organisationstalent blev åbenbart, da hendes herregård på et tidspunkt mellem 1689 og 1703 brændte. Efterfølgende lod hun den nuværende hovedbygning i bindingsværk og med kvist over hovedindgan-

gen opføre. Da der i 1980'erne skulle foretages en restaurering af herregårdens stuer dukkede der et hidtil ukendt loft op. Loftet kunne dateres til 1600-tallets slutning og var udsmykket med malerier af akantusplantens bladranker, så også her satte Magdalene sit helt personlige præg på sin herregård.⁸⁸ Den lokale Klarup kirke nød også godt af enkens interesse. Kirken blev betænkt med nye alterstager og en stort krucifiks på malet baggrund, ligesom Magdalene omkring år 1700 indrettede Klarup kirkes tårnrum til gravkapel for hende selv og hendes efterkommere.⁸⁹ Til det formål bekostede hun en fornem smedejernsdør, der fortsat adskiller tårnrummet fra kirkeskibet. Magdalenes sidste indførelse i fæsteprotokollen kan dateres til januar 1703. Hun døde i april samme år, men levede altså fortsat i bedste velgående, da Peder Dyrskjøt i sommeren 1702 fortalte Jens Bircherod om den status og velstand, der var blevet hende og hendes forfædre til del.

Et par år senere var glansen dog gået af van Ginchel-familien. Ved Magdalenes død var de nærmeste arvinger til Klarupgård børnebørnene Christian, Claus og Ane Kirstine Reenberg. Deres forældre var doktor Frants Clausen Reenberg og Magdalenes datter fra ægteskabet med Christoffer de Hemmer, Bente Marie de Hemmer. Eftersom Bente Marie var død allerede i 1697, var det nu børnebørnene, der skulle overtage Klarupgård efter deres mormoder. Da børnene var mindreårige, var det Frants Clausen Reenberg, der administrerede Klarupgård for dem. Hans håndtering af opgaven ville næppe være faldet i hans svigermors smag, for doktor Reenberg frasolgte nemlig større og større bidder af godset, indtil han i 1705 videresolgte hele Klarupgård til oberst Heinrich von Rosenauer.⁹⁰ Christian og Claus blev derfor ikke godsejere og heller ikke købmænd. I stedet for blev de begge præster på Sjælland, mens Ane Kirstine blev præstefru i Himmerland.

Opskriften på en succes?

Hvilke faktorer var så i spil, hvis man som nederlandsk indvandrer og efterkommer af en sådan gerne ville opnå succes i 1500-1600-tallets Aalborg? Først og fremmest økonomisk startkapital. Det siger sig selv, at penge på kistebunden gav muligheder for køb, salg, investeringer og udlånsvirksomhed. Hermann havde råd til at betale 20 daler i borgerskabspenge og kunne også give sin hustru en passende fæstegave i solidt sølvtøj. Sønnen Christen byggede videre på faderens formue og forvaltede den så fornuftigt, at han i 1640'erne må betegnes som en af Aalborgs rigeste mænd.

Allerede etablerede familiemedlemmer, kunder eller arbejdsgivere, der kunne introducere en til sproget, kulturen og omgangsskikkene i det fremmede kunne bestemt også være en fordel. Så vidt vi ved, havde Hermann ved sin ankomst til Aalborg ingen familie her. Det sociale fællesskab i Guds Legems Lav blev derfor hans adgangskort til hans nye liv i Aalborg.

Et fordelagtigt ægteskab med en datter fra en af byens førende familier kunne desuden betyde et trin op ad den lokale rangstige med muligheder for nye indtæg-

ter, embeder og socialt advancement. Det er Hermann van Ginchels ægteskab med Bente Frederiksdatter, Christen van Ginchels ægteskab med Sidsel Jørgensdatter og Magdalenes to ægteskaber med borgerlige godsejere gode eksempler på. Mens det ikke vides, om det var Frederik Christensen, der lagde kimen til Hermanns og Christens karrierer som rådmænd og borgmester på rådhuset, kan der ikke være tvivl om, at Frederik Christensens overdragelse af sin købmandsgård til sin nederlandske svigersøn, gav Hermann og hans sønner de bedste forudsætninger for at drive købmandshandel i den helt store stil.

Lige så vigtigt som formue og familie var dog ens personlige bagage i form af evner og erfaringer. I den forbindelse blev der gjort forsøg på at præge både sønner og døtre i en hensigtsmæssig retning. Hermanns sønner blev med læretid, studieture og forretningsrejser forberedt til hver deres fremtidige karriereforsøg. I sin tilværelse som godsejer og enke på Klarupgård fik Magdalene også god brug for de erfaringer, som hun i sin barndom og ungdom havde gjort sig i den store købmandsgård ved Limfjordens bred.

På trods af at både kapital, ægteskab og uddannelse var på plads, kunne uforudsete forhold som krig, dårlige konjunkturer og høj børnedødelighed bringe den opnåede økonomiske og sociale status i frit fald. Ikke mange af Hermanns sønner opnåede en høj alder, og alle Magdalenes søskende døde som små. I forbindelse med 1600-tallets mange krige og kriser må ikke mindst Christen van Ginchel betragtes som lidt af en overlever, hvad enten han nu investerede i møller og pakhuse, stod på selskabelig fod med den svenske besættelsesmagts officerer eller gik i tjeneste som godsforvalter for sin københavnske fætter. Magdalenes to ægteskaber med repræsentanter for Enevældens nye overklasse af borgerlige akademikere og godsejere bidrog også til at opretholde van Ginchel-familiens høje sociale status og tog dertil familieformuen til nye højder. Om den gamle Hermann så havde forestillet sig, at hans efterkommere skulle ende som præster på Sjælland er til gengæld et åbent spørgsmål.

Kildepræsentation

De vigtigste kilder til belysning af van Ginchel-familiens historie befinder sig på Rigsarkivets afdelinger i henholdsvis København og Viborg. Til denne artikel er de bevarede skifteprotokoller, justitsprotokoller og skattelister fra arkiverne fra Aalborg Byfoged og Aalborg Rådstue samt lensregnskaberne fra Aalborghus blevet benyttet. En uomgængelig kildesamling til Aalborgs personalhistorie finder man i E. Tauber og A.H. Nielsen: *Embedsmænd og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*, der udkom 1879-1880. Her finder man udførlige lister over, en guldgrube af oplysninger om, Aalborgs kongelige og kommunale embedsmænd fra Middelalderen og frem til 1800-tallets midte.

De kan med fordel suppleres med Daniel Høfding Wulffs og Carl Klitgaards artikler om Aalborgs historie i *Samlinger til Jysk Historie og Topografi, Personalhistorisk Tidsskrift og Fra Himmerland* og Kjær Herred. Portrætter af Thøger Lassen og andre prominente borgere i 1600-tallets Aalborg findes i Svend B. Olesen: *Fra Povl Pop til Poul Pagh*, der udkom som årets Aalborgbog i 1972. For et generelt overblik over Aalborgs økonomiske, sociale og politiske udvikling i 1500-1700-tallet henvises til bind 1-3 af *Aalborgs Historie*, der udkom 1988-1992.

Klarupgårds historie er udførligt beskrevet i Henrik Gjøde Nielsen: *Til Kirkens Pryd og Herskabets Ære. Klarup Kirke og Klarupgård*, der udkom i 2005. Peder Dyrskjøts breve til biskop Jens Bircherod er udgivet af N. Hancke i: *Peder Dyrskjøts Breve til Biskop Jens Bircherod i Aalborg, Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1870-1871.

Noter

- 1 Artiklen er udarbejdet som en del af forskningsprojektet "*Urban Diaspora- Diaspora Communities and Materiality in Early Modern Urban Centers*", der er finansieret af Det Frie Forskningsråd (bevillings-ID: DFF – 4001-00168). Se nærmere på <http://www.moesgaardmuseum.dk/forskning-og-undersogelser/arkaeologi/forskning/urban-diaspora/urban-diaspora/>
- 2 J.P. Stenholm: *Bidrag til Aalborg Bispedømmes Historie*, 1904: s. 118-119.
- 3 N. Hancke (red.): Peder Dyrskjøts Breve til Biskop Jens Bircherod i Aalborg i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1870-1871, s. 225-284.
- 4 Hancke (red.) 1870-1871, s. 254.
- 5 Hancke (red.) 1870-1871, s. 254.
- 6 Carl Klitgaard: *Gildebrødre i Guds Legems Lav i Fra Himmerland og Kjær Herred*, 1918-1920 s. 312.
- 7 Bjørn Poulsen: *Fra middelalder til renaissance: Vækst og strukturændringer i sofarten på Aalborg 1518-1583 i Hans Jeppesen med flere* (red.): *Sofart. Politik. Identitet. Tilegnet Ole Feldbæk*, 1996, s. 53.
- 8 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606. Richard S. Dunn: *The Age of Religious Wars, 1559-1715*, 1979, s. 42.
- 9 Louis Bobe: *Personlige forbindelser i Knud Fabricius med flere* (red.): *Holland-Danmark*, bind 2, 1945, s. 357.
- 10 Kristof Glaman: *European Trade 1500-1750 i Carlo M. Cipolla* (red): *The Sixteenth and Seventeenth Centuries, The Fontana Economic History of Europe 2*, 1974 s. 442.
- 11 Dunn, 1979 s. 116-121.
- 12 Ole Feldbæk: *Danmarks økonomiske historie 1500-1840*, 1993, s. 29.
- 13 Daniel Høfding Wulff: *Magistratsvedtægter for Aalborg fra Midten af det sextende Aarhundrede i Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1868, s. 153.
- 14 Bobe, 1945, s. 261-263 og Allan Tønnesen: *Helsingørs udenlandske borgere og indbyggere ca. 1550-1600*, 1985, s. 38-58.
- 15 Carl Klitgaard: *Fremmedelementet i de nordjyske købstæder i det 16. og 17. aarh. i Personalhistorisk Tidsskrift*, 1935, s. 49-51.
- 16 Poulsen, 1996 s. 53 og note 37.
- 17 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg rådstue, Magistraten: Bysbog 1585.
- 18 V.A. Secher: *Meddelelser om Slægten Secher (Siker). Om de fire nulevende Hovedlinjers Forfædre og den yngre Slægt*, 1885: s. 38. Se desuden C.F. Bricka med flere (red.): *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. I uddrag 1551-1660, 1885-2007: 14. april og 2. maj 1587*.
- 19 E. Tauber og A.H. Nielsen: *Embedsmænd og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid*, 1879-1880, s. 96 og 124.
- 20 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 18. september 1616.
- 21 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 22 Tauber og Nielsen, 1879-1880, s. 96 og Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 18. september 1616.
- 23 Peter Riismøller: *Ved Stranden i Aalborg*, 1958, s. 8.

- 24 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 25 Finn-Einar Eliassen: The Son-in-Law Principle: Dynasties and Trades in Early Modern Danish and Norwegian Towns: s. 261 I Finn Einar-Eliassen og Katalin Szende (red.): *Generations in Towns. Succession and Success in Pre-Industrial Urban Societies*, 2009. For Aalborgs vedkommende se Jakob Ørnbjerg, 2011: *Mod en ny tid? Studier over det aalborgensiske rådsaristokratis økonomiske, politiske, sociale og kulturelle udvikling 1600-1660*, upubliceret ph.d. afhandling, 2011, s. 247-267.
- 26 Lars Tvede-Jensen og Gert Poulsen: Aalborg under krise og højkonjunktur fra 1534 til 1680, *Aalborgs Historie*, bind 2, 1988, s. 115-119 og 123-125.
- 27 Daniel Høfding Wulff: Kommunale Bestillingsmænd i Aalborg i ældre Tid i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, s. 97-121, 1882-1883.
- 28 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 29 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 30 Ferdinand Braudel: The Perspective of the World, *Civilization and Capitalism, 15th-18th Century Volume 3*, 1992, s. 184-185.
- 31 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 32 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606 og Glaman: s. 469.
- 33 1 læst korn udgjorde 24 tønder korn til en samlet vægt på 5200 pund. Se Poul Thestrup: *Pund og alen. Danske mål- og vægtenheder fra 1683-reformen og frem til idag*, 1991 s. 24.
- 34 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 21. juli 1606.
- 35 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol 21. juli 1606. Se desuden Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 126.
- 36 Klirgaard, 1918-1920, s. 334, 340 og 342.
- 37 Rigsarkivet i Viborg: Skifteprotokol: 21. juni 1606 og Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 8. juli 1639.
- 38 <http://matrikel.uni-rostock.de> – lokaliseret 18. maj 2016.
- 39 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 126.
- 40 Rigsarkivet i København: Aalborghus: Lensregnskaber: 1619-1620.
- 41 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 102.
- 42 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 98.
- 43 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 98.
- 44 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg rådstue, Magistraten: Bysbog: 1609.
- 45 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 28. oktober og 27. december 1629.
- 46 Ole Degn: Town development and urban population in the Danish Kingdom ca. 1620-1680. From prosperity to crisis i Søren Bitsch Christensen og Jørgen Mikkelsen (red.): *Danish Towns during Absolutism. Urbanization and Urban Life 1660-1848*, 2008 s. 120-121. Se desuden Helge Gamrath og Erling Ladewig Petersen: Tiden 1340-1648, andet halvbind: 1559-1648 i Aksel E. Christensen med flere (red.): *Danmarkshistorie* bind 2, 1980, s. 503-504.
- 47 Poul Enemark: En kobmandsskæbne i Ålborg fra begyndelsen af det 17. århundrede i *Ervhvervshistorisk Årbog*, 1957 s. 20-23.
- 48 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 25. juli 1637.
- 49 Rigsarkivet i København: Aalborghus: Lensregnskaber 1642-1643.
- 50 Rigsarkivet i København: Indlæg til registre og tegnelser: 1645.
- 51 Rigsarkivet i København: Aalborghus: Lensregnskaber: 1637 og 1659.
- 52 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 102.
- 53 For en nærmere beskrivelse af aalborgenserne forhold under Torstenssonfejden, se Jakob Ørnbjerg: Slaget om Aalborg i Fra Himmerland og Kjær Herred, 2010 s. 23- 28.
- 54 Rigsarkivet i København: Indlæg til registre og tegnelser samt henlagte sager: 5. november 1645.
- 55 Ørnbjerg, 2010, s. 29-36.
- 56 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 17. november 1645.
- 57 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 17. november 1645.
- 58 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Rådstue, Kæmnerkontorer: Skillingsstakster: 1644.
- 59 Rigsarkivet i Viborg: Skifteprotokol: 16. juli 1658.
- 60 Bricka med flere (red.): 27. december 1645 samt Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Budolfi kirkeinspektion: Regnskaber 1646.
- 61 Bricka med flere (red.), 19. juni 1651.
- 62 Bricka med flere (red.), 24. juni 1651.
- 63 Rigsarkivet i København: Aalborghus: Lensregnskaber: 1651-1660.
- 64 Rigsarkivet i København: Aalborghus: Lensregnskaber: 1659.
- 65 Daniel Høfding Wulff: Bidrag til Aalborg Bys Historie i *Samlinger til Jydsk Historie og Topografi*, 1890-1893, s. 402.
- 66 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 8. november 1660.
- 67 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 93.
- 68 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 102.
- 69 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 102-103.
- 70 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 103.
- 71 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justitsprotokol: 21. april, 30. juni, 21. juli og 15. december 1673. Se desuden 13. april og 11. maj 1674, 8. marts 1675 og 21. oktober 1678.
- 72 Tvede Jensen og Poulsen, 1988, s. 202.
- 73 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokoller: 16. juli 1658.
- 74 Tvede-Jensen og Poulsen, 1988, s. 344-346.

- 75 Secher, 1885, s. 34-35.
 76 Tauber og Nielsen 1879-1880, s. 101.
 77 Peter Riismøller: *Aalborg. Historie og Hverdag*, 1942, s.151-152 og Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 15. juli 1684.
 78 Aage Rousell (red.): *Himmerland og Ommersyssel, Danske Slotte og Herregårde*, bind II. 1966, s. 42.
 79 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokol: 15. juli 1684.
 80 Svend B. Olesen, 1972: *Fra Povl Pop til Poul Pagh, Aalborgbogen*, s. 91.
 81 Gert Poulsen og Per Bo Christensen: *Aalborg fra politisk skandale mod økonomisk katastrofe fra 1680 til 1814, Aalborgs Historie* bind 3, 1990 s. 61.
 82 Tauber og Nielsen 1879-1880: s. 84.
 83 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokoller: 8. juli 1690.
 84 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justisprotokol: 15. marts 1697.
 85 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Skifteprotokoller: 8. juli 1690.
 86 Rigsarkivet i Viborg: Aalborg Byfoged: Justisprotokol: 30. maj 1692.
 87 Henrik Gjode Nielsen: *Til kirkens pryd og herskabets ære. Klarup Kirke og Klarupgård*, 2005, s. 106.
 88 Gjode Nielsen: s. 107.
 89 Gjode Nielsen: s. 116-118.
 90 Gjode Nielsen: s. 109-110.

Jakob Ørnbjerg, f. 1976, ph.d., og ekstern lektor ved Institut for Kultur og Samfund, Aarhus Universitet. 2014-2016 postdoc ved forskningsprojektet Urban Diaspora. Diaspora Communities and Materiality in Early Modern Urban Centers ved Dansk Center for Byhistorie og Moesgaard Museum. Har især beskæftiget sig med Aalborgs og Nordjyllands historie, blandt andet i Jens Bang – en købmand i 1600-tallets Aalborg (Aalborgbogen 2005) og i Natteravnen i Poul Duedahl og Ulrik Langen (red.): Nattens gerninger, 2015. Adresse: Institut for Kultur og Samfund, Jens Chr. Skous Vej 5, 8000 Aarhus C.

Marja fra Galizien

Historien om Marja Zdarowska og den polske arbejdsindvandring til Danmark 1892-1929

Af Lene Tønder Buur

35

Arbejdsindvandring til Danmark er ikke et nyt fænomen, og formålet har igennem tiden ofte været at tiltrække speciel knowhow til et erhverv. Igennem 1800-tallet blev det almindeligt, at danske arbejdsgivere gjorde brug af udenlandsk arbejdskraft ikke kun til specialområder, men også som ufaglært arbejdskraft til storproduktion. Denne arbejdskraft skulle indenfor landbrug og industri være med til at øge produktiviteten og industrialiseringen i det danske samfund. Fortællingen om den galiziske kvinde Marja Zdarowska viser, hvordan et enkeltindvidis ageren og historie er repræsentativ for tidens østeuropæiske indvandring. Marja Zdarowska rejste som landarbejder til Danmark under Første Verdenskrig og valgte at blive i landet og få statsborgerskab. Som vi skal se, er Marjas historie typisk for de ca. 3.400 østeuropæere, der slog sig ned i Danmark i årene fra ca. 1890-1929.¹

Østarbejderne i Danmark

Fra 1892 blev det almindeligt for danske arbejdsgivere at hverve østeuropæisk arbejdskraft til sukkerproduktionen i Danmark, men allerede i årene inden var østeuropæiske landarbejdere i mindre omfang engageret som arbejdskraft i bl.a. teglværksindustrien og med tørvearbejde.²

Den egentlige introduktion af sukkerroedyrkning i Danmark skete i starten af 1870'erne, hvor både mindre private sukkerfabrikker samt en noget større virksomhed, De Danske Sukkerfabrikker A/S, i løbet af en årrække fik fodfæste som ny landbrugsindustri. De Danske Sukkerfabrikker spredte sine fabrikker på Fyn, Lolland og Møn og overtog i løbet af årene de fleste sukkerfabrikker i landet.

Produktionsformen i den danske sukkerindustri var i høj grad tysk inspireret,³ og i 1892 kom den tyske inspiration også til at gælde arbejdskraften. Som foregangs-virksomhed besluttede De Danske Sukkerfabrikker i 1893 at hente 400 polske piger til Lolland som sæsonarbejdere i roemarkerne.

Ikke kun De Danske Sukkerfabrikker hyrede polakker, også flere godser og større gårde ansatte østeuropæiske landarbejdere samme år, hvormed den østeuropæiske arbejdskraft på flere større gårde fortrængte den svenske sæsonarbejdskraft.⁴ De danske arbejdsgivere prioriterede netop den polske arbejdskraft grundet effektivitet, rationalitet og økonomisk overskud.

En landarbejder kunne passe ca. 4 td. land, og det samlede areal i Danmark opdyrket med sukkerroer lå i 1920'erne på ca. 70.000 td. land. Der var altså brug for en massiv tilførsel af arbejdskraft i roesæsonen. Foreningen De Samvirkende Sukkerroeforeninger regnede derfor med, at der var brug for 175.000 arbejdere til roearbejdet.⁵

Rekruttering af udenlandsk arbejdskraft var en model, som arbejdsgivere i Tyskland gjorde brug af i årevis fra ca. 1840'erne til 1930-40'erne. De østeuropæiske arbejdere, især polakker, rejste til Tyskland i det tidlige forår og rejste hjem igen, når høstarbejdet var afsluttet. At vandre efter arbejde blev kaldt "Sachsengängerei", fordi op mod 300.000 polske sæsonarbejdere hvert år rejste mod Sachsen i Tyskland.⁶ Således rejste landarbejdere fra områderne i det nuværende Polen, Rusland og Hviderusland fra deres hjemlande til bl.a. Tyskland og Danmark om foråret, når markarbejdet begyndte, og returnerede hjem igen om efteråret, når høsten var overstået.

De polske indvandrere kom hovedsageligt fra den østrigske del af Polen, fra området der kaldes Galizien. Af den samlede polske indvandring, der rejste til Danmark som roearbejdere, kom ca. 77% fra Galizien, 20% fra det russiske Polen og 1% fra det tyske Polen.⁷

Historien om Marja Zdarowska

Marja Zdarowska eller Maria, som hun blev kaldt i Danmark, var én af de mange østeuropæiske piger, der i perioden 1892-1929 rejste hjemmefra af eventyrlyst og med ønsket om at tjene penge. Hun ønskede også at skabe sig et nyt liv væk fra sin fattige mor i Galizien. Marias historie er repræsentativ for mange af de tusindvis af østarbejdere, som indvandrede til Danmark i disse år.

Maria blev født udenfor ægteskab d. 4. maj 1891 i landsbyen Radwan i hus nr. 46. Hendes moder Agnes Zdarowska opgav ikke navnet på Marias fader til hverken myndigheder eller den lokale kirke.

Da Agnes mor opdagede graviditeten, blev hun så oprørt over, at datteren var blevet gravid uden for ægteskab, at hun i arrigskab havde bundet og dernæst slået Agnes. Agnes datter, Maria, blev døbt ind i den romersk-katolske tro d. 7. maj i en nærtliggende landsby, da der

Marias efterkommere har gemt dette senere dåbsbevis udstedt i Polen i 1920. (Kilde: Privateje).

ingen kirke var i Radwan. Byen Radwan ligger i kirkesognet Szczucin, som er lokaliseret ca. 80 km øst for Krakow i Galizien. Området var i 1891 en del af det østrig-ungarske rige.

Kendskabet til Marias liv i Galizien er begrænset. Radwan var en husbebyggelse, hvor landbrugserhvervet var dominerende. Højest sandsynligt har Marias moder, Agnes, arbejdet inden for landbruget, måske som landarbejder, og Maria har sikkert også ganske tidligt måtte deltage i markarbejdet, som det var almindeligt for børn fra fattige familier. Maria havde efter hendes efterkommeres vidende ikke gået i skole, trods dette kunne hun dog stave sit navn, da hun rejste til Danmark. Om hun havde søskende vides heller ikke. Familien fortæller, at hun havde fortalt, at hun som barn havde fået lov til at køre med en gårdmand i hans hestevogn. Marias mor, Agnes, fortalte hende siden, at manden var hendes far.

Marias efterkommere mener, at Maria rejste til Danmark som sæsonarbejder første gang da hun var 17-18 år, altså omkring 1908-1909, og at hun blev i Danmark pga. Første Verdenskrigs udbrud. Antallet af østarbejdere, der tog arbejde i Danmark varierede fra år til år. Det største antal rejste hertil i 1914, hvor 12.452 tog til Danmark.⁸ Det har via kilderne desværre ikke været muligt at spore Marias ind- og udrejse til Danmark, men det er højest sandsynligt, at Maria i 1914 har været én af de mange tusinde tilrejsende, og som vi senere skal se, har hun i hvert fald været i landet fra 1916. Ligesom Maria var hovedparten af østarbejderne, der rejste til Danmark, kvinder.

Som ung pige i starten af 20'erne har Maria sikkert ville prøve lykken i ud-

Maria rejste til Danmark omkring 1908-1909, og af sin løn sparede hun op og blev fotograferet i Rødby i 1910'erne. (Foto: Privateje).

landet og rejste ligesom tusindvis af unge til Danmark som sæsonarbejder i landbruget. En optegnelse i Rødby kirkebog viser, at hun d. 30. maj 1917 fødte en pige på Rødby Sygehus. Tæller man ni måneder tilbage, var Maria blevet gravid i august 1916. Ægteskab var tydeligvis ikke på tale, da manden i henhold til efterkommerens viden var en dansk sømand, som var rejst videre med sit skib. Maria tog aldrig tilbage til Galizien, ej heller kontaktede hun sin mor igen. Forholdet til hendes mor har åbenbart i forvejen været dårligt, desuden har de kulturelle begrænsninger, som det katolske samfund i Østrig-Ungarn pålagde hende, nok været et endnu større incitament for den ugifte gravide Maria til at migrere.

I 1917 tog hun arbejde på gården Nygård, syd for Rødby, som i dag ligger i Rødbyhavn. Her boede hun, da hun fødte på Rødby Sygehus. Hun oplyste selv til kirkebogen, at hun var 25 år gammel. Kilderne viser, at Maria ikke har kendt sin præcise fødselsdag, for hvis hun var født i 1891, ville hun være 26 år ved barnets fødsel.

En del af de polske landarbejdere tog gerne arbejde hos de samme arbejdsgivere år efter år, hvis de var tilfredse med forholdene på det givne sted. Ved et kig i folketællingen fra Nygård i 1916 ses, at to polske piger boede i gårdens kaserne, mens en tredje polsk pige boede sammen med gårdens øvrige tyende samt gårdens familie, som hed Petersen, i stuehuset. De to polske piger i kasernen står i folketællingen henholdsvis opført med navnene Marie Kuzora og Marie Staroska. Marie Staroska står med fødselsdatoen d. 7. maj 1892. Kirkebogen kombineret med folketællingen indikerer, at der må være tale om Maria Zdarowska, og at hun har troet, at hun var født i 1892. Først i 1920 foreligger et dokument fra den katolske kirke i Szczucin, der erklærer den præcise dato for Marias fødsel til d. 4. maj 1891.⁹

Umiddelbart efter fødslen var Maria sengeliggende på sygehuset, mens en veninde, måske bofællen Maria Kuzora, nogle dage efter fødslen, d. 3. juni 1917, bragte den svagelige nyfødte pige til den katolske kirke, Sct. Birgitta Kirke, i Maribo for at få pigen døbt. Marias pige blev døbt af Pastor Luppés, og hun fik navnet Anna Marija Starowska. I Sct. Birgitta kirkebog står dog, at Maria var bosat i bebyggelsen Lundegårde øst for Rødby. Hvad der ligger til grund herfor er uvist – måske der er skrevet forkert i én af kirkebøgerne, måske der er tale om en forveksling, eller måske Maria pga. graviditeten var blevet forvist fra Nygård.

I Rødbyområdet mødte Maria en jysk mand ved navn Anders Christian Christoffersen, der sammen med seks andre var ansat som landarbejdere hos familien Foged på Gammelgård i nabolaget.¹⁰ Om det var hendes første kærlighed er svært at sige, men det var med Christian Christoffersen, at Maria blev gravid. Ifølge Maria skulle Christian Christoffersen være druknet i Elben før datteren Anna blev født. Han havde ellers sagt, at han ville blive glad for det barn hun ventede. Hvorvidt Christian Christoffersen døde på Elben, eller om Maria var blevet stukket en løgn, har ikke kunnet dokumenteres, i hvert fald måtte Maria opfostre datteren Anna alene.

Det var svært at være enlig mor i et fremmed land. På en gård, måske i bebyggelsen Lundegårde ved Rødby, hvor Maria arbejdede, blev Anna passet af en fodermesters kone, som Maria betalte for at passe datteren. Marias efterkommere fortæller:

”En dag da Maria kom for at hente Anna, lå hun og vrælede i en kasse med sort kaffe i sutteflasken. Maria græd. Veninden Katrine sagde: Nu ta’r vi hende med hjem og så må vi bare finde på noget. Maria tog Anna, men konen sagde: Vi melder dig! Hvad vil du melde hende for? sagde Katrine. Det er da dig der skal meldes, sådan som du passer børn”.¹¹

Økonomiske, sociale og sociokulturelle perspektiver?

Forklaringer på, hvorfor Maria og hendes ligesindede rejste fra deres hjemland til bl.a. Danmark, har i mange år været forklaret med neoklassiske migrationsteorier, hvor migration ses ud fra økonomiske faktorer, såkaldte *push-pull-faktorer*. En makroøkonomisk ulige fordeling af arbejde og kapital mellem lande og regioner bevirker, at lave lønninger eller arbejdsløshed *skubber* individer ud i migration, mens efterspørgsel på arbejdskraft og højere lønninger *trækker* samme individer mod mere velstående samfund.¹² Således kan man efter denne teori se, at de østeuropæiske unge som Maria blev *drevet* fra deres hjemlande, som var meget fattige og tilbagestående landbrugssamfund, hvor arvedelingen af landbrugsjorden betød, at jorderne blev opsplittet i meget små stykker, som i realiteten var for små til at leve af. Lønnen indenfor det galiziske landbrug var af samme årsag ret begrænset, og arbejdsløsheden var høj bl.a. pga. manglende industri og liberale erhverv, men også bevirket af en stærk befolkningstilvækst.

Samtidig *trak* muligheden for sæsonvandring, da denne form for arbejde var en god og midlertidig måde at supplere indkomsten på. De penge, der kunne tjenes vestpå, kunne efterfølgende bruges til at købe egen jord hjemme, hvormed mulighederne for en bedre fremtid for sig selv forøgedes. Sukkerroedyrkingen var til dato den mest arbejdskrævende landbrugsafgrøde i Europa, så der var nok arbejde at få som roearbejder rundt omkring i Europa.

Neoklassikerne tillægger de økonomiske forhold en langt større betydning for individets handlinger end sociale og sociokulturelle forhold. Der er dog et andet syn, der gør sig gældende i den nyere teori om økonomisk migration.

Den polske arbejdsindvandring til Danmark var i en årrække massiv, og gruppen var kønsmæssigt præget af en kvindelig overvægt. Ifølge økonomisk migrations teori argumenteres for, at beslutningen om migration tages af grupper af individer – typisk familier eller husholdninger.¹³ I polakkernes tilfælde var der tale om en generations og dermed vennegruppens beslutning om at tage på sæsonvandring, ofte med familiens accept. Familiens interesse i migrationen var således forbundet med et ønske om forøgelse af familiens indkomst samtidig med, at arbejdsløshed for de tilbageblevne formindskedes. De tilbageblevne familiemedlemmer levede ofte af de

økonomiske midler, som de emigrerede sendte hjem fra udlandet. Maria tog ligesom hendes ligesindede formodentligt til Danmark sammen med nogle veninder – sikkert med sin mors accept. Om Maria sendte penge hjem til sin mor det første år er uklart, men efter hun valgte at blive i Danmark, slap hun kontakten til hjemlandet.

Fra både det østrig-ungarske Galizien og de russisk polske områder var polakkerne vant til et hårdt og fysisk krævende arbejde i landbruget, hvor der blev knoklet for føden. Langt de fleste unge, der rejste til Danmark fra Galizien, kom fra landsbyer med små landbrug, hvor alt arbejde blev udført med håndkraft. De var opvokset i fattige kår med hårdt landbrugsarbejde og sparsommelighed som en livspræmis.

Aldersmæssigt var langt de fleste i den gruppe af polakker, der rejste til Danmark for at prøve lykken, unge mellem 15 - 24 år, men der var også en del mellem 10-14 år. Reelt var der således tale om delvist børnearbejde. For den enkelte unge kunne det være lidt af en tilfældighed, at lige netop Danmark blev valgt som destination; flere havde erfaring som sæsonarbejdere, hovedsageligt fra Tyskland, men også fra Sverige eller fra Frankrig.¹⁴ Udrejsen var betinget af flere faktorer. Udvandringen, der begyndte omkring 1840'erne, var først en økonomisk nødvendighed, men udviklede sig senere hen til en slags fælles sociokulturel uformel beslutning taget af en gruppe unge. Udrejsen blev med andre ord en strukturel del af ungdomslivet, forhold som underbygges af historikeren Georg Nellemanns undersøgelser.¹⁵ Det blev noget, man gjorde – en slags dannelsesrejse om man vil. Endelig blev lovgivningen fra både dansk og senere polsk side i løbet af perioden 1892-1929 løbende reguleret, således at unge fra Østeuropa på den ene side blev motiveret til at rejse til Danmark som sæsonarbejdere, mens danske arbejdsgivere på den anden side fik gode muligheder for at engagere udenlandske arbejdere.¹⁶ De økonomiske forklaringsmodeller kan dermed ikke stå alene som en forklaring på migrationen.

I et socialteoretisk perspektiv forklares migrantnetværk og migrationen som et kollektivt fænomen, hvor udgangspunktet er økonomisk betinget, og hvor migrantnetværk er en social dimension for at iværksætte en egentlig migration.¹⁷ Set ud fra en socialteoretisk forklaringsmodel viser den østeuropæiske vandrings, at efterhånden som det rygtedes i de polske områder, at Danmark var et alternativ til de tyske roemark, rejste flere og flere polakker til Danmark, hvorved også kontakterne i udlandet forøgedes. Der blev samtidig skabt mere etablerede netværk, hvorfor personlige, sociale og økonomiske risici i migrantnetværket minimeredes for hver ny migrant, netværket blev udvidet med.

Samtidig var den polske indvandring til Danmark en del af en meget fast tilrettelagt struktur, hvor mellemmand og rekrutteringsfolk ud fra både tidligere praksis, aftaler med arbejdsgivere samt ud fra transnationale aftaler, var med til at overbevise de unge polakker om, at sæsonvandring betød god løn, lette jobs og rigdom. Af den grund var den polske arbejdskraft på mange måder ikke frit flydende, men derimod en del af et uformelt infrastrukturelt net,¹⁸ hvor østarbejdere blev rekrutteret af de danske arbejdsgivere gennem særlige transnationale jobbureauer. Bureauerne havde

kontakt til en lang række hververe, som i vintermånederne rejste rundt i de polske områder for at engagere landarbejdere til næste roesæson. En hverve blev kaldt "Aufseher" og var opsynsmand for de polske landarbejdere.¹⁹ Hvorvidt Marias rejse var motiveret af et møde med en aufseher må henstå i det uvisse.

Den systematiske rekruttering af udenlandsk arbejdskraft til Danmark i slutningen af 1800-tallet blev på denne måde sat i gang af arbejdsgivere inden for sukkerindustrien.

Samtidig med, at sukkerindustrien sørgede for arbejdernes kost og logi, indgik De Danske Sukkerfabrikker i 1893 et samarbejde med den katolske kirke i Danmark. Ud over det rent spirituelle agerede de katolske præster som en slags tillidsmænd og mæglere mellem de danske arbejdsgivere og polakker.²⁰ Dermed var der fra begyndelsen iværksat et strukturelt netværk, som de østeuropæiske sæsonarbejdere kunne gøre brug af.

Kønnetts rolle?

Endelig er kønnet en del af flere forskellige sociokulturelle faktorer, der på mange måder har betinget den historiske polske sæsonindvandring. En stor del af østarbejderne fik arbejde på Lolland og Falster, hvor der pga. den gode jord blev dyrket mange sukkerroer. Den kvindelige arbejdskraft i Østeuropa var på den ene side mere tiltrukket af sæsonvandring, samtidig var den danske efterspørgsel på kvindelig arbejdskraft større end på mandlig arbejdskraft. Arbejdsgiverne efterspurgte i høj grad ufaglært arbejdskraft specielt var kvinder efterspurgte til arbejde i roemarkerne, da den ensformige lugning, udtynding, hakning og optagning af roerne blev betragtet som kvindearbejde.²¹ Ud af 12.452 roearbejdere i 1914 rejste 4.858 til Lolland-Falster, 4.076 til Sjælland, 1.728 til Fyn og 1.667 til Nørre Jylland,²² heraf var kun 15 % af de polske indvandrere i 1914 mænd, og efter Første Verdenskrig blev der udelukkende rekrutteret kvinder til roearbejde.²³

For at forklare hvorfor de østeuropæiske kvinder i årene 1892-1929 blev tiltrukket af migration som levevilkår, kan man til en vis grad bruge begrebet migrationens feminisering,²⁴ der forklarer kvinders rolle i migration ud fra særlige samfundsmæssige undertrykkende forhold af ikke-økonomisk karakter, der i langt højere grad end for mænds vedkommende kan gøre sig gældende og i højere grad kan motivere kvinders migration. Disse undertrykkende samfundsforhold er som oftest kulturelt betinget, og skaber som sådan nye bevægelsesmønstre over grænser og bliver et middel til selvrealisering.

For Marias vedkommende var hendes plads i det hjemlige samfund skrøbelig. Hun var selv barn udenfor ægteskabet, og kunne se de livsbetingelser, hendes mor var udsat for. Da Maria ligeledes blev gravid uden at have ægteskab i sigte, var Marias valg om at blive i Danmark højst sandsynligt truffet ud fra kulturelle og sociale forhold kombineret med bagvedliggende økonomiske motiver.

Første Verdenskrig

Første Verdenskrigs udbrud i august 1914 gjorde det vanskeligt for de danske arbejdsgivere at skaffe billig arbejdskraft. Danmark fik en aftale i stand med det østrig-ungarske rige, der gav mulighed for at rekruttere et aftalt antal landarbejdere i flygtningelejre mod at levere fødevarer til Østrig-Ungarn. Arbejdskraften var på den måde en reel politisk handelsvare mellem nationerne, og arbejdsindvandring blev i stigende grad såvel et både nationalt og transnationalt spørgsmål.²⁵

I vinteren 1914-15 blev østarbejderne tilbudt en helårskontrakt, sådan at de kunne overvintre i Danmark og var sikret bolig, lys, varme, kartofler, mælk og muligheden for at tjene 10 kr. om måneden ved forefaldende arbejde. De fleste tog imod dette tilbud – deriblandt Maria.

Aufseheren

En dag kom Aleksander Serbin cyklende med en barnevogn på hovedet. Han gav barnevognen til Maria og hendes lille datter. Det var optakten til et romantisk forhold mellem Maria og Aleksander.

Aleksander Serbin var aufseher fra den russiske del af Polen. Han var rejst til Danmark første gang i 1913 og var altså det, man i dag kunne kalde daglig leder for et sjak af landarbejdere. Når foråret kom, sørgede han for at samle arbejdere og føre dem med tog og færgen til Danmark. Han arrangerede ankomst og transport med arbejdsgiveren. Ved ankomsten til Danmark – på Lolland-Falster var Gedser og Nakskov de foretrukne overfartssteder – tog gruppen med piger og aufseher til bestemmelsesstedet. Herefter var det aufseherens hovedopgave at fastholde pigerne i at levere et godt stykke arbejde for den danske arbejdsgiver. Dog deltog aufseheren ikke selv i markarbejdet.

Det relativt løse ansvar, der hvilede på aufseheren, blev formodentligt forvaltet meget forskelligt alt efter personlighed. Der er fortællinger om, at pigerne har fundet sig i urimeligheder fra aufseherens side. I mange tilfælde udnyttede aufseheren på forskellig vis pigerne ved at øge arbejdstiden, profitere på deres uvidenhed og tvinge dem til at betale for forskellige ydelser som indkøb og tøjvask. Der findes flere eksempler på, at aufseheren snød pigerne for penge eller ligefrem stjal deres løn. Det må dog også retfærdigvis siges, at rigtig mange af de polske landarbejdere havde et ganske udmærket forhold til deres aufseher.²⁶

Aufseheren skulle fordele arbejdsopgaverne i marken, men hans arbejde kunne også bestå i at sørge for, at hans hustru og pigerne holdt kasernen ordentlig og ren. Ved efterårstid, når arbejdet i roemarkerne var afsluttet, skulle han sikre, at pigerne kom med færgen og tog hjem igen.

Aleksander Serbin var én af de aufsehere, som sammen med sin 14 år ældre kone Anna valgte at blive i Danmark under krigen. Parret havde ingen børn. I 1916 var

Aleksander Serbin 28 år og ifølge folketællingen arbejdsløs. Parret boede sammen med to andre arbejderfamilier på Rødbygård i Rødbyhavn. Anna og Aleksander Serbin havde opholdt sig i Danmark siden 1913.²⁷

Maria og Aleksander

Maria blev endnu engang gravid. Denne gang med en gift mand, Aleksander Serbin, som ikke ville vedkende sig faderskabet til barnet. Maria fastholdt, at hun ikke havde været sammen med andre, og følgende anlagde hun faderskabssag mod ham.²⁸

Marias efterkommere mener, at hun i kærlighed havde troet på Serbin, der tilsyneladende havde lovet mere, end han ville stå ved. Efterkommerne fortæller også, at Maria vistnok mistænkte ham for at være kæreste med en eller anden husbestyrerinde. Det er en historie, der genfortælles i familien, hvilket viser, at Maria sandsynligvis var ubekendt med, at Serbin var gift på trods af, at de boede inden for et relativt lille område, men det er også sandsynligt, at der var dele af hendes livshistorie, som familien skulle skånes for. Den 1. marts 1919 fødte Maria en dreng på Rødby Sygehus. Midt i april blev drengen døbt Josef.²⁹ Igen foregik dåben i den katolske kirke i Maribo, Sct. Birgitta Kirke. Josef døde allerede d. 22. maj af strubehoste og blev begravet på de ukendtes grav i Maribo.³⁰

På det tidspunkt da sagen kom for retten, i juni 1919, var Josef altså allerede gået bort, alligevel gav dommeren Maria ret. Aleksander Serbin skulle betale alimentationsbidrag eller børnebidrag som et engangsbetrag til Maria for et halvt år. I august og september 1919 inddrev sognebetjenten i Rødby Mark for byfogeden i Maribo 102,45 kr. hver måned fra Aleksander Serbin på vegne af Maria.³¹

Den svenske landarbejder

Efter fødslen fik Maria arbejde på Maribo Ladegård, en forpagtergård under Knuthenborg, hvor der var mange landarbejdere ansat. Arbejdsstyrken bestod både af svenske, danske og østeuropæiske landarbejdere. Her mødte Maria staldkarlen Emil Andersson, som kom fra det sydvestlige Sverige, nærmere bestemt fra Urshult sogn i Kronobergs Län, i det område som kaldes Småland. Ligesom mange unge svenskere havde Emil søgt arbejde og et bedre liv i fattigmands Amerika: Danmark.³² Emil var ansat på Maribo Ladegård fra 1914-1921.³³

Allerede i starten af 1920 blev Maria gravid igen. Denne gang lykkedes det hende endelig at finde en mand, som både kunne og ville gifte sig med hende på trods af, at hun allerede havde fået to børn med andre mænd. Maria og Emil blev gift d. 1. maj 1920 i Sct. Birgitta Kirke, mens de ventede barnet. Pastor J. P. Klessen viede parret.³⁴ Maria fødte endnu en lille pige d. 6. oktober 1920. Denne gang fødte hun ikke på sygehus, men på Maribo Ladegård. Pigen blev ligesom Anna og Josef døbt i Sct. Birgitta Kirke og fik navnet Johanne.

Maria og Emil Andersson fra Småland fandt hinanden under deres ansættelse på Maribo Ladegaard. Parret var hårdtarbejdende, men der var også plads til pauser i markarbejdet. (Foto: Privateje).

I 1921 flyttede den lille familie til Ryde, hvor de fik arbejde på Christiansæde gods.³⁵ Senere på året rejste familien videre til forpagtergården Nielstrup ved Våbensted.³⁶ Her kom endnu et barn til verden. Johan August Andersson blev født d. 3. marts 1922, og ligesom hendes øvrige børn ville Maria have, at Johan skulle døbes i den katolske tro i Sct. Birgitta Kirke.³⁷

At både vielsen og børnenes dåb foregik i den katolske kirke vidner om, at Maria holdt ved sin katolske barnetro, og at hun som børnenes mor stod for deres åndelige opdragelse. Fadderne for hvert af Marias børn var forskellige, men for dem alle var kendetegnet, at de havde et østeuropæisk navn. Emil og Marias børn fik svenske navne, men blev introduceret til den katolske kirke, et produkt af den etniske smeltedigel, som Lolland-Falster var i disse år. For en fattig hårdtarbejdende kvinde var den katolske tro formentlig en relativ billig måde at fastholde en del af den polske kultur på i et fremmed land.

Anna og hendes søskende

Polakernes børn voksede bogstaveligt op ude i marken, først i barnevogn, senere, når de blev 6-7 år, som en uundværlig arbejdskraft for forældrene. Arbejdskraften og pengene var vigtigere end skolegang. Mange polske børn holdt "fri" fra skole i

foråret, når sukkerroerne skulle luges, og igen når de skulle tages op om efteråret. Opvæksten var betinget af forældrenes prioritering af arbejde frem for skolegang. Forældrene valgte derigennem indirekte levevejen for deres børn. Derfor fik de polske børn generelt en ringere uddannelse end deres danske jævnaldrende. De polske landarbejdere flyttede meget rundt efter arbejde, og børnene flyttede derfor også ofte skole. Der er flere eksempler på, at polske børn ikke kunne tale dansk, og med flytninger havde de det samtidig socialt svært i den danske skole. Andre fortæller, at de gik i særlige polske skoler og ikke måtte tale dansk foran deres forældre. En del børn gik på katolske skoler, dog lærte mange af roepolakkernes børn ikke så meget, da forældrenes økonomiske bidrag til skolerne kunne få betydning for, hvor meget opmærksomhed og undervisning de fik. I de katolske skoler kunne der også være mulighed for, at forældrene kunne betale for at lade eleverne slippe for skolegang i arbejdskrævende perioder, modsat de danske skoler, hvor der blev givet bøder for fravær.³⁸

Emil og Maria fik først tilmeldt Anna i skole, da hun var 8 år. Hun skulle efter loven have været startet ved 6 årsalderen, og familien skulle egentlig have haft betalt en bøde for overtrædelse af reglerne, men det var der ikke råd til. Efterkommerne fortæller, at det endte med, at Emil og Maria slap for at betale bøden. Anna startede i Bandholm skole, og hun huskede, at der var lang vej til skolen fra polakkasernen ved forpagtergården Havlækkegård, hvor de boede. Senere blev hun indskrevet i

Som børn måtte Anna, Johanne og Johan også deltage i landarbejdet. Her serverer Johanne og en dreng fra egnen, kaffe med mælk og sukker for høstmandskabet. (Foto: Privateje).

Havløkke Skole, Østofte Skole, Hillested Skole og senest igen i den katolske skole i Maribo. Det har sikkert været begrænset, hvor meget Anna har lært i sin skoletid, da hun samtidig med de mange skoleskift som familiens ældste barn også skulle passe sine søskende.

Som mor havde Maria lange arbejdsdage, og hun var ofte tvunget til at lade Anna alene med Johanne og Johan. Ofte kom forældrene først hjem, når det var blevet mørkt. Marias efterkommerne beretter:

”Børnene sov i samme seng, og når den ene hev i dynen, var der ikke altid dyne nok til de andre. Anna fandt stor tryghed i hunden. Gennem hele hendes barndom havde de altid en hund. En dag var Anna, Johanne og Johan ude ved en mose ved Bandholm. På vej ad en planke, der lå over en kanal ved mosen, faldt Johanne i vandet. Forinden var Johan kommet over kanalen. Johanne, der var faldet i, kunne ikke komme op. Anna sagde, at hun skulle holde fast i græstotterne i kanten. Anna fik hevet Johanne op. Hun var blevet helt sort. De kom hjem, og Johanne blev vasket og fik noget af Annas tøj på. Johanne var blevet reddet, og Anna var glad for, at hun klarede situationen, men i stedet for anerkendelse blev hun skældt ud af sin mor for ikke at passe bedre på sine mindre søskende.

[...] Anna følte, sandsynligvis med god ret, at hun blev tilsidesat i forhold sine to søskende. Nok ikke så meget det, at hun var født uden for ægteskab, men hun var den ældste, som skulle passe på sine yngre søskende, og hun fik tildelt ansvar, som hendes yngre søskende var fri for. Dette har måske påvirket den rolle, hun havde i familien, og frataget en del af en rolle, som hun ønskede at have i familien. Måske ønskede hun at mærke en større anerkendelse af, at hun også var en del af familien”.³⁹

Der var en årrække, hvor familien levede hid og did. De flyttede efter arbejde, og hvor der var bolig til dem. I 1920 først på Maribo Ladegård, i 1921 på Christiansæde gods, i 1922 på forpagtergården Nielstrup, dernæst på en polakkaserne ved Bandholm. Her boede familien i stueetagen sammen med en anden familie. Flere familier boede ovenpå, og de fleste var polakker. Dernæst flyttede familien til et dobbelthus ved Havløkke, hvor der boede en fodermesterfamilie i naboeligheden, efterfølgende til en gård ved navn Fuglebæk mellem Havløkke og Sørup og videre til en kaserne ved Håred. Det var svært at finde fast bolig og fast beskæftigelse, hvilket gjorde det svært at være forældre. I årene 1923-1927 fik Emil endelig en længere ansættelse på Havlækkegård.⁴⁰ Marias efterkommere har fået genfortalt historier om familiens fattigdom flere gange:

”Børnene var ofte underernærede. Anna og hendes søskende sad af og til ude i kostalden og spiste foderroer. På Fuglebæk, en gård beliggende mellem Havløkke og Sørup, hvor familien boede i nogle år, husker Anna, at der var en brødskorpe i spisekammeret, som skulle gemmes til far og mor kom hjem. Krogen til spisekammerdøren sad højt oppe, men de hjalp hinanden med af få løftet en af dem op, og døren blev åbnet, og de tog brødskorpen. De hørte dog ikke noget for at have taget brødskorpen.

[...] En pige fra skolen, som Anna fulgtes med, ville smide sin madpakke i grøften, men Anna spurgte, om hun ikke kunne få den. Det var en madpakke med flæskesteg, leverpostej og spegepølse, som Anna fik, og det var hun ikke vant til. Ellers var det mange gange æggemad og sukkermad, hun fik i madpakken.

[...] En gang mens Anna lå derhjemme med halsbetændelse, kom skolelæreren til Fuglebæk. Maria var også hjemme, og læreren gav dem 10 kroner til at købe mælk for”.⁴¹

Fattigdommens følger

Mens familien boede i Håred, blev børnene mere og mere underernærede, og som følge deraf blev de alle syge. De fik en slags tuberkulose, som også kaldtes kirtelsyge. Ifølge efterkommernes beretninger blev Anna indskrevet 3-4 måneder på Kystsantoret i Faxø Ladeplads. Hun var da ca. 9-10 år. Her blev hun fedet op og kom til hægterne. Samtidig blev lillesøster Johanne anbragt på et julemærkehjem i Kolding. Lillebror Johan blev først indskrevet på Maribo Sygehus, efterfølgende kom også han efter familiens vidende til et kystsantorium.

På mange måder må det have været en lettelse for Anna at komme til Kystsantoret i Faxø Ladeplads. Her skulle hun hverken tage sig af sine søskende, arbejde i hus eller i marken. Santoret var i årene 1911-1912 etableret af Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse i samarbejde med „Komiteen for Opførelsen af et Børnesantorium ved Faxø Strand“. Det var et relativt nyopført bygningskompleks omkring 1926-1927, hvor Anna formodentligt var indskrevet. Nationalforeningen til Tuberkulosens Bekæmpelse oprettede kystsantorer rundt om i landet for børn med lettere kirtelsyge eller i skrøbelig konstitution. Her kunne de få særlig pleje og mulighed for at komme til kræfter igen.

Santorerne blev oprettet efter devisen, at de skulle være indrettet som et hjem, jævnt og beskedent, og uden hospitalsindretninger af nogen art. Kystsantoret i Faxø Ladeplads var indrettet til 30 børn i alderen fra 5 til 12 år. Der var fælles sovesal og en opholdsstue, som også blev brugt til spisestue. I de første år var det piger, der nød godt af opholdet. I lægens beretning for 1912 anføres følgende gennemsnitstal for pigerne:

”Deres alder var 9 år, og opholdet varede 2-3 måneder. Ved indskrivningen vejede pigerne i gennemsnit 24,4 kg, og vægtforøgelsen efter opholdet var på 3,5 kg. I juli og august måned fik børnene strandbade, - og det første år blev der vasket 10.308 stk. tøj. Først efter en ombygning i 1950 blev der optaget drenge på santoret”.⁴²

Man må formode, at Anna her har fået en bedre kost, end hun var vant til, og da hendes kræfter var begyndt at blive opbygget, har hun sikkert også leget – måske ligefrem badet på stranden ved Faxø Ladeplads – med de andre indlagte børn, der var i en lignende situation som hende selv. Efter 3-4 måneder blev Anna udskrevet, og hun flyttede hjem til familien på Lolland igen.

I 1928 fandt familien et hus, hvor de kunne bo i en længere periode. Huset hørte til gården Høeghsminde, og lå klemmt sammen mellem roemarkerne og landevejen ved Håred i Hillested sogn. I dag er huset nedrevet. (Foto: Privateje).

Som mor må børnenes sygdom have betydet, at Maria tog familiens liv op til overvejelse. Der var behov for et fast hjem og en mere stabil hverdag for børnene. På trods af fattigdommen lykkedes det i 1928 endelig at få en fast lejekontrakt til et lille hus på Rødbyvej i Håred ved Hillested, hvor de boede indtil 1947. Marias efterkommere fortæller:

”Der var begrænsede midler, når huslejen var afregnet. I starten var det Emil, der styrede budgettet, men der var aldrig råd til noget, nogle af pengene blev bl.a. brugt på øl. Det skal ikke forstås som, at Emil uden videre gik og drak pengene op, for det gjorde han ikke. Anna husker, at efter at hendes mor, der ellers aldrig havde gået i skole, overtog og styrede budgettet, så begyndte det efterhånden at gå bedre. Hun husker, at Emil fik råd til et nyt sæt tøj, og senere fik de også råd til et klædeskab, så tøjet ikke bare hang omkring så musene kunne gnave i det”.⁴³

Stoppet for østeuropæisk arbejdskraft

Polen blev efter fredsslutningen i 1919 igen en selvstændig nation. Herefter var den årlige østeuropæiske indvandring til Danmark relativt lille. I 1920 rejste 770 og i 1921 kun 340 polakker ind i landet. Samtidig vendte et antal af de polakker, der havde haft helårskontrakter, tilbage til det nye Polen, hvor de ville være med til at genopbygge nationen. De danske arbejdsgivere tørstede endnu efter landarbejdere i 1910'erne, hvorfor et udvalg til tilvejebringelse af dansk arbejdskraft til landbruget

blev nedsat i 1915. Det bestod af repræsentanter for arbejdsgiverne og for Landarbejderforbundet, og det arbejdede indtil 1919 på at skaffe danske arbejdere til roemarkerne. Derefter blev udvalget nedlagt indtil 1922, hvor det genopstod og virkede indtil 1927. Den polske arbejdskraft var dog stadig efterspurgt, og fra 1924 blev indvandringen forhandlet mellem det polske emigrationsdepartement og det nedsatte udvalg med hjælp fra Socialministeriet, Justitsministeriet og Udenrigsministeriet. Arbejdskraftimporten blev på den måde en institutionaliseret handel mellem nationer. I 1928 overtog udvalget vurderingen af behovet for antallet af arbejdere. Fra da af måtte der maksimalt rekrutteres 1.000 udenlandske arbejdere, og arbejdsgiverne kunne maksimalt få tildelt en udenlandsk landarbejder pr. ti tønder land dyrket med roer.

1929 blev sidste år, hvor danske arbejdsgivere kunne rekruttere polsk arbejdskraft, da den socialdemokratiske Thorvald Staunings regering stoppede denne praksis.⁴⁴ Det betød samtidigt, at det blev lettere at få statsborgerskab i Danmark.

Statsborgerskabet

I 1931 ansøgte Emil om dansk statsborgerskab, måske efter Marias ønske. Kvinder skulle ikke ansøge, da de fra 1898 til 1950 fik automatisk statsborgerskab med deres mænd. I betænkningen til indfødsretsmeddelelsen pr. 1931 kan man læse, at Emil Andersson kom til Danmark i 1903 og havde boet i Hillested sogn siden 1928, hvor han og hans kone Maria havde to fælles børn, Johanne og Johan, der havde nået den skolepligtige alder. Anna nævnes ikke, hvilket viser, at der fra statslig side var forskel på den status børn indenfor og udenfor ægteskabet havde. I et separat bilag til indfødsretssagen meddeles, at Emil erklærer, at han ikke er far til Anna og, at hun som Marias datter er født udenfor ægteskab.⁴⁵ At Anna som barn følte sig tilsidesat og, at hun på nogen måder følte, at hun stod udenfor den øvrige familiens samvær, kan se ud til at have være reelt.

I indfødsretsmeddelelsen står der også, at Østofte kommunes hjælpekasse havde ydet familien økonomisk hjælp i årene 1926-1928 med i alt 40 kr., og at Hillested kommunes hjælpekasse havde bidraget økonomisk med 40 kr. i 1929 og 45 kr. i 1930.⁴⁶ Ifølge ansøgningen ser det ikke ud til, at Emil Andersson fik tilbagebetalt pengene til de to kommuner, hvilket 20 år tidligere villet havde betydet afslag på ansøgningen om statsborgerskab. Den økonomiske hjælp fra kommunen var bevilliget til husholdningen, grundet en periode, hvor Emil var arbejdsløs.

I 1931 var den politiske bevågenhed med den socialdemokratiske Thorvald Stauning-regeringen ved roret en helt anden. Der var nu både større fokus på sociale reformer og på en øget national protektionisme. De indvandrede østarbejdere viste sig svære at undvære, da den danske arbejderbevægelses forsøg på at mobilisere dansk arbejdskraft til det tunge og ofte underbetalte landarbejde på mange måder var fejlet. 1930'erne var samtidig et årti, hvor mange polske indvandrere optog medlem-

skab i danske fagforeninger. At understøtte og optage de nye indbyggere i det danske samfund syntes at være en samfundsmæssig nødvendighed og gevinst.⁴⁷ Maria, Emil og deres børn blev dermed danske statsborgere.

Årene gik, og Maria og Emil klarede sig nødtørftigt. De arbejdede stadig som landarbejdere og løst ansatte rundt omkring, hvor der var brug for ufaglært arbejdskraft. Børnene voksede op og fik ufaglært arbejde som deres forældre. Emil blev syg og døde i 1939. Maria levede som enke i syv år og giftede sig i 1947 med Aleksander Serbin, som hun mødte igen efter, at Aleksander Serbin var blevet enkemand i 1946. Det kan tænkes, at Aleksander opsøgte Maria, efter han blev enlig. Måske var Aleksander Marias store kærlighed, eller også har ægteskabet været praktisk for hende for at få økonomien til at hænge sammen. Omvendt fik Aleksander ingen børn med hans tidligere hustru, som var noget ældre. Formodentlig har de begge haft deres tidligere forhold samt deres fælles afdøde barn i tankerne, da de valgte at blive gift. Vielsen blev forrettet i Sct. Birgitta Kirke i Maribo i 1947, og Maria flyttede

Emils ansøgning om indfødsretsret findes i arkivet fra Indenrigsministeriets 2. kontor under indfødsretssager - lovsager. For Emil blev statsborgerskabet bekendtgjort i loven af 10. april 1931, løbenummer 51, bilagsnr. 20. I et separat bilag i ansøgningen erklæres, at Anna er Marias datter udenfor ægteskabet. (Kilde: Rigsarkivet).

ind hos Aleksander i hans hus i Ryde uden for Søllested, hvor de herefter boede sammen. Efter Aleksanders død i 1954 boede hun alene i huset. Senere flyttede Maria ind på Hvildested alderdomshjem, hvor hun døde næsten 80 år gammel i 1971. Aleksanders og Marias gravsten kan stadig ses på Ryde kirkegård.

Polakkerne som blev danske

I den tidlige sæsonindvandringsperiode i 1890'erne så danskerne på polakkerne med nysgerrighed og forundring. Mange danskere mødte i 1893 op på Nakskov banegård for at se de første polakker an.⁴⁸ Var de anderledes? Kunne de falde til i Danmark? Kunne de bestille noget? Østarbejderne var eksotiske i deres farvestrålende og mønstrede tøj. Deres kost var simpel, og deres tro var på mange måder mere farverig og mere rituel end den danske kirkes.

Fra arbejdsgivernes side var både landbruget og sukkerfabrikkerne meget åbne over for østarbejderne. Arbejdsgiverne byggede boliger til den nye arbejdskraft, og de hjalp de polske piger med at praktisere deres tro ved at stille katolske præster til rådighed samt bidrog økonomisk til at opføre nye katolske kirker.⁴⁹ Et strukturelt socialt netværk blev iværksat.

På den anden side så andre dele af det danske samfund - bl.a. den katolske kirke, arbejderbevægelsen og de danske politikere - ned på de indvandrede østarbejdere. Denne del af samfundet mente, at østarbejderne tilhørte en laverestående kultur, som derfor skulle hjælpes til at forstå og undervises i mere civiliserede kulturelle vaner, som fandtes i Danmark. I og med, at polakkerne efterhånden tog danske vaner til sig blev de med andre ord mere civiliserede – mindre eksotiske, mere danske. Den katolske præst J. Smith, tog i 1922 i *Katolsk Ugeblad* afstand fra polakkernes nytillærte kultur:

”Polakkerne, siger man, er efterhånden blevet mere *civiliseret*. De spiser og drikker bedre, de klæder sig efter den sidste mode, man finder dem på konditorierne, de kører i bil, og pigerne ligner snart helt fine damer [...]. Denne ydre civilisation er for dyrt købt, når den har kostet uskyldigheden. Mange rejser som vrag tilbage

Gravstenen på Hillested Kirkegård fortæller, at både Aleksander Serbins kone Anna, Aleksander selv og sidst Maria er begravet her. Som minimum havde Maria kendt til hustruen Annas eksistens fra Aleksanders død i 1954. Maria døde først i 1971. (Foto: Privateje).

Aleksander Serbin var én af de polakker der købte eget hus. Huset i Ryde var det hjem, hvor Maria boede de fleste år af sit liv i Danmark. (Foto: Privateje).

til deres fædreland. De har mistet de uskyldige, klare øjne og den alvor, hvormed de kom til Danmark for med flid og nøjsomhed at tjene føden til deres gamle forældre og til sig selv. Nej, man bliver ikke civiliseret, når man er dømt til at leve under de elendige, umoralske forhold på de danske herregårde. Det er ikke en gevinst at bytte den ægte, kristelige civilisation med den, der består i at spise og drikke, at køre i bil og at klæde sig efter den sidste mode. – Følgerne ser man i de ikke så få uægte børn”.⁵⁰

Hvor uskyldig og troende Maria har været ved indrejsen til Danmark og de følgende år i landet er svært at sige, men faderskabssagen viser, at hun ikke har været bange for at forsøge at ændre sin situation, når det krævedes.

For Maria og hendes ligesindede var hårdt arbejde nødvendigt for at tjene til livets og familiens overlevelse. Som fremmed i Danmark var ufaglært og lavtlønsarbejde som regel sæsonarbejde østarbejderne måtte tage til takke med. De første mange år blev det et flakkende liv med jobs, hvor de kunne skaffes, trange og mangeartede boligforhold, hvor også perioder med arbejdsløshed var almindeligt. For et stort antal østarbejdere lykkedes det for deres hårdt tjente opsparing at købe husmandssteder og mindre gårde fra det konkursramte danske landbrug under 1930'ernes store landbrugskrise.

Hvis man som østarbejder skulle opnå accept fra danskerne, måtte man på mange måder bevise, at man var bedre til arbejdet end danskerne. Maria og Emil beviste over for sig selv og det danske samfund, at de kunne opbygge et nyt liv og tage vare på deres børn på godt og ondt. Godt nok var forholdene trange, både økonomisk og socialt, men viljen var der. En gammel lollandsk bondekone sagde det således: ”ja, havde vi ikke jyder og polakker til at hjælpe os, blev vi nødt til at klare os med dansk arbejdskraft”.⁵¹

Næsten 100 år efter Marias første rejse til Danmark holder Marias efterkommere som sådan ingen polske eller katolske traditioner i hævd. Integrationshistorien ligner således mange andre polske roearbejdedes, hvor etniciteten ikke længere spiller nogen aktiv rolle i hverdagen, men alene bruges til personlig branding. Fortællingen om Maria bruges af efterkommerne til at skille sig ud og vise, at den enkelte har en særlig historie i forhold til andre. Familiens slægtshistorie og fortællingen om forfædrene er nu i stedet for polske eller katolske traditioner blevet vigtig for den enkelte efterkommer. Sådan lever også beretningen om Marias liv videre hos efterkommerne, hvorfor fortællingen den dag i dag er med til at skabe familiens identitet.

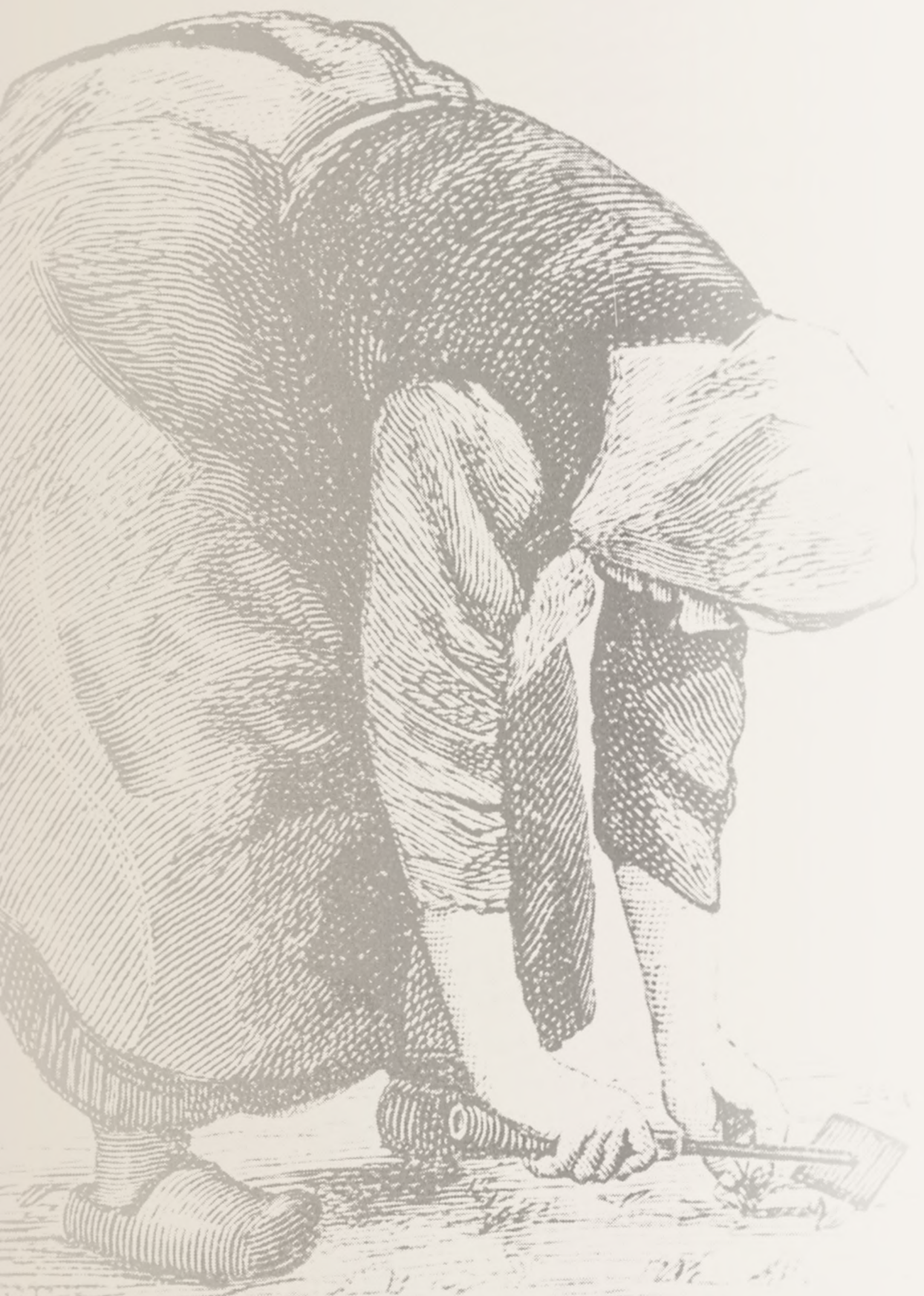

Lene T. Buur, f. 1974, Cand. mag. i historie og europæisk etnologi, museumsinspektør. Har specielt beskæftiget sig med sukkerindustriens samt roepolakkernes historie, men har også i forskellige sammenhænge arbejdet med kulturmiljøer på Møn og Lolland-Falster samt med landbrugsrelateret industri i Storstrøms- og Vestsjællands amter i forbindelse med Industriåret 2007. Adresse: Hårbøllevvej 22, 4792 Askeby, mail: buurpigen@msn.com

Noter

- 1 Artiklen er skrevet med baggrund i det arbejde, som forfatteren har bidraget til i Immigrantmuseets projekt Velkommen HER?, der er et digitalt undervisningsmateriale for gymnasieskoler og elever i grundskolens ældste klasser. Projektet undersøger arbejdsimmigranternes integration i Danmark ved tre nedslag i Danmarkshistorien; den hollandske indvandring til Amager i 1500-tallet, den polske indvandring af landarbejdere fra 1892 til 1929 og indvandringen af fremmedarbejdere i 1960'erne og 70'erne (<http://www.immigrantmuseet.dk/index.php?page=alias-8>). Projektet er gennemført ved et samarbejde mellem Immigrantmuseet, Museum Amager, Dragør Lokalkrav og Museum Lolland-Falster.
- 2 Søren Kolstrup: *Polske Stemmer – Polske indvandningsbølger 1892-2008*, 2010, s. 129-145.
- 3 Hanne Christensen: *Dansk industri. Sukkerfabrikkerne. Roer i lange baner*, 2007, s. 26-28, 64-65, 86-88.
- 4 Georg Nellesmann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 30-31.
- 5 Claus Bjørn: *Danske Sukkerroedyrkere i 100 år – 1902-2002*, 2002, s. 37.
- 6 Hubert von Olbrich: *Zucker-Museum*, katalog, september 1989, s. 118-131.
- 7 Georg Nellesmann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 122.
- 8 Georg Nellesmann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 47.
- 9 Privateje: Fødsels- og Daabsattest, Maria Zdarowska 1920. Oversat af Det Polske Konsulat i København, nr. 462, 1929.
- 10 Folketælling 1916, Rødby Mark, opslag 6.
- 11 MLF00648_Indlevering fra polsk efterkommer, Hillested, Lolland. Museum Lolland-Falster, 2012-2016.

- 12 M. Todaro: Internal Migration in Developing Countries: A Review of Theory, Evidence, Methodology and Research Priorities, International Labour Office, 1976, s. 17.
- 13 Oded Stark behandler begrebet *new economics of migration* i: *The migration of labor*, 1991, s. 25 og s. 47.
- 14 Hubert von Olbrich: *Zucker-Museum*, katalog, 1989, s. 118-131.
- 15 Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 130-133.
- 16 Fra dansk side var *Lo* om tilsynet med fremmede, *tilvejsende m.m.* vedtaget i 1875. Loven fik tilnavnet „Fremmedloven“ og foreskrev, at alle fremmede, der kom til Danmark for at arbejde, skulle registreres hos myndighederne. Enhver arbejder skulle have en opholdsbog med ansættelsesforhold eller penge til otte dages leveomkostninger for at kunne opholde sig lovligt i Danmark. For sæsonarbejdere blev *Lo* nr. 229 af 21. august 1908 om anvendelse af udenlandsk arbejdskraft vedtaget i 1908, den såkaldte polaklov, hvor registreringen nu blev pålagt arbejdsgiveren.
- 17 Douglas Massey: The social and economic origins of immigration, i *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, vol. 510, 1990, s. 69.
- 18 D. Andersen m.fl.: Inverting the Telescope on Borders that Matter: Conversations in Café Europa, i *Journal of Contemporary European Studies*, 2015, s. 14.
- 19 Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 27-28; P. Drachmann og L. Estrup: *Aktieselskabet De Danske Sukkerfabrikker 1872–20. april–1922. Et Festskrift*, København, 1922, s. 137-140.
- 20 Et samarbejde, der varede til 1934, hvorefter fagforeningerne skubbede kirken ud og alene fik forhandlingsretten mellem arbejder og arbejdsgiver. Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 176, Eugeniusz S. Kruszewski: *Pastor Edward Ortuod og hans breve til biskop Johannes von Euch fra 1894-1906*, 2003, s. 31-96.
- 21 Else-Marie Boyhus, Sukkerroedyrknings arbejdskraftproblemer i Else-Marie Boyhus (red.): *Sukkerroer – 100 år på Lolland-Falster*, 1973, s. 120-122.
- 22 Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 45.
- 23 Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 122-123.
- 24 Begrebet *The feminization of migration* er bl.a. præsenteret i Castles & Miller: *The Age of Migration*, 1993, s. 12.
- 25 Georg Nellemann: *Polske landarbejdere i Danmark og deres efterkommere*, 1981, s. 112-120 samt L. Olsson: Labor migration as a prelude to World War I, i *The International Migration Review*, 1996 Winter, 30:4, s. 875-900.
- 26 Et eksempel var Jacob Sidor, der som tidligere aufseher blev medlem af lokalforeningen af Det lollandske Landarbejderforbund og arbejdede for ligestemmelighed mellem polske og danske landarbejdere. Avisen *Ny Dag* 1. februar 1958 samt Søren Kolstrup: *Polske stemmer*, 2010, s. 50-55.
- 27 Dansk Demografisk Database: <http://www.ddd.dda.dk/im/mibas/immibas2.asp>
- 28 Rigsarkivet i København: Maribo Amt, Journal, 1919, nr. 48/113-1919.
- 29 Rigsarkivet i København: Scr. Birgitta Kirkebog, 1919, s. 22.
- 30 Rigsarkivet i København: Maribo Domsogn Kirkebog, 1919, s. 74.
- 31 Rigsarkivet i København: Rødby Byfoged, Journal over alimentationsbidrag 1918-1919, nr. 210/1919.
- 32 Bent Blidnikow (red.): *Fremmede i Danmark, 400 års fremmedpolitik*, Odense University Studies in History and Social Sciences, vol. 104, Odense Universitetsforlag, 1987, s. 118-159 samt Else-Marie Boyhus, Sukkerroedyrknings arbejdskraftproblemer, i *Årbog fra Lolland-Falsters Historiske Samfund*, 1973, s. 120-137.
- 33 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20. Bilag 3.
- 34 Rigsarkivet i København: Scr. Birgitta Kirkebog, 1920, s. 29.
- 35 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager Lovsager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20. Bilag 4c.
- 36 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager Lovsager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20. Bilag 4d.
- 37 Rigsarkivet i København: Scr. Birgitta Kirkebog, 1922, s. 48.
- 38 Museum Lolland-Falster: LFS - Interview med Leon Konieczny født 1915, s. 1.
- 39 MLF00648: Indlevering fra polsk efterkommer, Hillested, Lolland. Museum Lolland-Falster, 2012-2016.
- 40 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager Lovsager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20. Bilag 4e.
- 41 MLF00648: Indlevering fra polsk efterkommer, Hillested, Lolland. Museum Lolland-Falster, 2012-2016.
- 42 http://historiskatlas.dk/Kystsantoriet_i_Faxe_Ladeplads_%285972%29
- 43 MLF00648: Indlevering fra polsk efterkommer, Hillested, Lolland. Museum Lolland-Falster, 2012-2016.
- 44 Lene T. Buur: De samvirkende danske Sukkerroedyrkerforeninger og Sukkerordningerne af 1930 og 1932, i *Erhvervshistorisk Årbog*, 2015:1, s. 39-40.
- 45 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager Lovsager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20.
- 46 Rigsarkivet i København: Indenrigsministeriets 2. kontor. Indfødsretssager Lovsager. Loven af 10. april 1931. Løbenummer: 51. Lb. nr. 20.
- 47 Søren Kolstrup: *Polske stemmer*, 2010, s. 77-90.
- 48 Lolland-Falsters Stiftstidende 21. april 1893.
- 49 De polske indvandrere var en væsentlig faktor for den katolske kirke i Danmark. I årene 1910-35 øgede den katolske kirke på landsplan menigheden med ca. 20.000 døbt og ca. 5.000, der konverterede. Alene dét, at der på Lolland-Falster blev bygget tre nye katolske kirker fra 1897 til 1916 fortæller noget om, at der både var økonomiske midler, men også lokal vilje til at fastholde de polske indvandrere i det danske samfund i det mindste som sæsonarbejdere.
- 50 Fr. Klar: *Polakkerne i Danmark og deres præst Heinrich Deutscher 1881-1957*, 1963, s. 25-26.
- 51 Levin Olsen: *Også en tilværelse – En landmands erindringer*, 1979, s. 44.

Pas, opholdsbøger og udlændingesager

Fremmedlovgivning og arkivalier om rejsende og immigranter fra 1875 til 1950'erne

Af Jørgen Mikkelsen

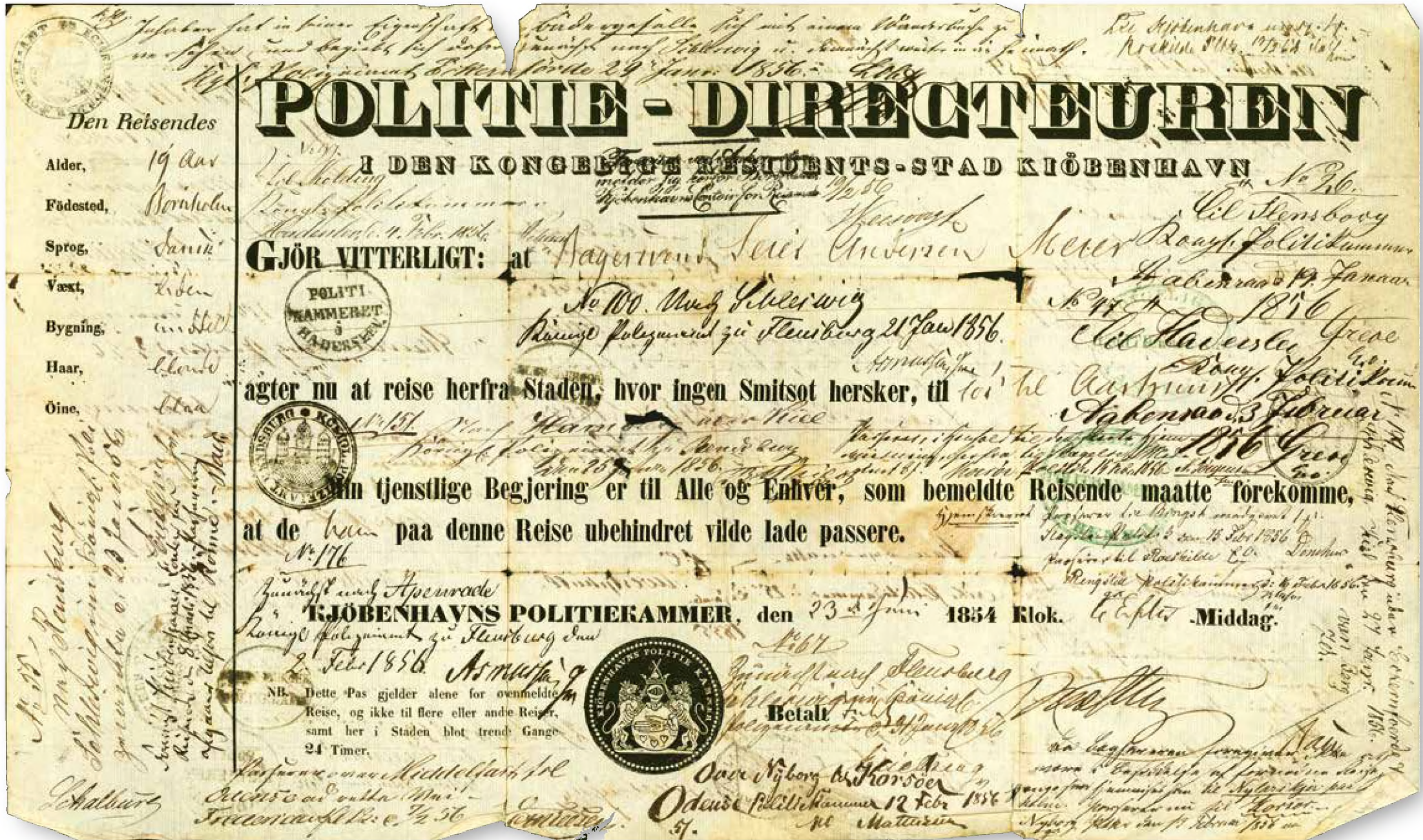
Danmarks første fremmedlov blev udstedt i 1875. Den blev revideret talrige gange, men først udskiftet i 1952. Artiklen indeholder en redegørelse for de tanker, der lå bag loven og tillægsbestemmelserne. På grundlag af dette præsenteres en række arkivserier, der er blevet til for at administrere fremmedlovgivningen fra 1875 til 1952 – ja, reelt op til 1980'erne. Denne gennemgang suppleres med eksempler på dokumenter vedrørende udlændinge, der kom til Danmark i den nævnte periode. Nogle af dem forblev i landet, mens andre drog videre efter kortere eller længere tid.

1875-lovens baggrund, indhold og konsekvenser

Lov om Tilsynet med Fremmede og Reisende m.m. af 15. maj 1875¹ blev til på et tidspunkt, hvor Danmark oplevede en stigende tilvandring, især fra Sverige, men også i et vist omfang fra Tyskland. Mange af disse migranter havde dog kun kortvarige ansættelser i Danmark, hvorefter de ofte vendte tilbage til hjemlandet. Men en stor del af sæsonarbejderne kom igen på et senere tidspunkt, f.eks. for at arbejde i roemarkerne. Der var også mange udlændinge beskæftiget ved en del af de store anlægsarbejder i slutningen af 1800-tallet.²

Ligesom i nyere tid var der delte meninger i den danske befolkning om den store tilstrømning af fremmede. Da Justitsministeriet i 1874 sendte et udkast til fremmedloven i høring hos politimestrene, skrev byfoged Olivarius i Rønne således i sit svar: ”Denne Forøgelse af Befolkningen er ingenlunde heldig, da det i Reglen er det laveste Udskud af den svenske Befolkning, meget ofte Folk, som i deres Hjemstavn ere komne i Kollision med Straffelovgivningen, eller som ville frigjøre sig for genevende Familieforhold og lignende”. Han bemærkede også, at ”Omtrent Halvdelen af de Personer, som her ved Jurisdiktionen blive tiltalte og straffede, og Størsteparten af dem, som blive anholdte, ere Svenskere”.³

De negative synspunkter blev dog imødegået fra mange sider. Under Folketingets behandling af fremmedloven bemærkede en af ordførerne, C.P.C. Schjørring, således, at Danmark næppe havde fået anlagt så mange jernbaner eller gennemført så mange inddæmninger, hvis der ikke havde været så megen svensk og tysk arbejds-

I ældre tid var et pas et dokument, hvor en myndighed erklærede, at en person havde ret til at gennemføre en bestemt rejse. Ingen måtte derfor hindre ham eller hende i at nå frem til den destination, som var anført på passet. Indtil midten af 1800-tallet blev der også udstedt sådanne pas til rejser inden for Danmarks grænser. Den 23. juni 1854 erhvervede den 19-årige bagersvend Scier Andersen Meier således et pas fra Københavns politidirektor med henblik på en rejse til Aarhus. Men ligesom mange andre håndværkssvende tillod han sig at genbruge passet

på sin videre færd, og de følgende år nåede han at besøge en lang række byer i Jylland, Slesvig og Holsten og på Fyn og Sjælland. Alle steder blev passet påtegnet af det lokale politi, og da hele bagsiden var udfyldt, fortsatte man på forsiden. I marts 1856 kom Meier tilbage til København, og her noterede politiet, at han agtede at tage videre til sin fødeø, Bornholm. Passet endte da også i arkivet hos byfogeden i Rønne. Rigsarkivet: Rønne byfoged: Rejsepas m.m. 1844-1853.

kraft til rådighed, og på de store gårde ville køerne måske ikke engang være blevet malket, hvis vi ikke havde haft svenske piger til at gøre det! ”Det er altsaa til Nytte, at disse Udlændinge komme herind, naar man blot er istand til at sende dem ud igjen” – underforstået: når de ikke længere bidrager positivt til landets økonomi.⁴

Anden halvdel af 1800-tallet var i det hele taget præget af øget samkvem på tværs af landegrænserne, hvad der ikke mindst skyldtes en kraftig udbygning af infrastrukturen. Politikere og embedsmænd i mange lande pressede på for at fremme denne udvikling, der stimulerede den økonomiske vækst. I årene omkring 1870 blev de hidtidige paskrav opgivet i en del stater. De danske myndigheder følte sig nødsaget til at gøre det samme.⁵ Den første sætning i fremmedloven kom da også til at lyde således: ”Forpligtelsen til ved Ankomsten her til Landet at være forsynet med Reisepas ophæves.” Udenlandske arbejdssøgende kunne dog ikke få adgang til landet, hvis de ikke var i stand til at legitimere sig ved ”et af en offentlig Myndighed udstedt Dokument”.

Under Rigsdagens debatter i 1874-1875 blev det også gang på fremhævet, at det var vigtigt for de danske myndigheder at fastholde en stærk kontrol med tilvandringerne. I en kommentar til den liberale britiske asyllovgivning bemærkede justitsminister C.S. Klein således, at man ikke ”af Hensyn til abstrakte Ligheds- eller Frihedstheorier” måtte kaste ethvert middel overbord, der var ”nødvendigt for at sikre Samfundet mod den Fare, som kan flyde ... af en ukontrolleret Omstreifen af mistænkelige personer, Vagabonder osv”. I samme tale hævdede han nødvendigheden af, at ”der sættes en Stopper for, at Landet overfyldes med – meget ofte – Bundfaldet fra fremmede lande, Personer, som om kortere eller længere Tid kunde falde Fattigvæsenet her i Landet tilbyrde”.⁶

Imidlertid var den gældende lovgivning for rejsende ikke blot af gammel dato, men – med justitsministerens ord – ”i Virkeligheden” også ”ubruegelig”. Forudsætningerne for den vigtigste af lovene, forordningen af 10. december 1828 om danske og udenlandske håndværkssvendens rejseaktiviteter, var nemlig ikke længere til stede, fordi laugsvæsenet var ophævet. Dertil kom, at en langt større del af befolkningen udviste geografisk mobilitet, end det var tilfældet i 1828. Især var det vigtigt at få den stærkt voksende arbejderbefolkning inddraget under rejselovgivningen.⁷

Men selv om 1828-forordningen var forældet, kom den til at sætte et tydeligt præg på fremmedloven fra 1875. Det kan derfor være rimeligt at kaste et blik på nogle af punkterne i de gamle bestemmelser. De stillede krav om en grundig politiuundersøgelse af alle de svende, som ønskede at rejse ind i kongeriget.⁸ Svenden måtte dokumentere, at han var lovligt udlært og hidtil havde ernæret sig ved sin profession, samt at han havde tilstrækkeligt med penge til at kunne rejse frem til den by, hvor han søgte arbejde, og til eventuelt at forlade landet igen, hvis han ikke kunne få arbejde. Hvis svenden klarede denne ”prøve”, blev han (mod betaling) tildelt en vandrebog, hvori politiet skulle registrere hans legitimationspapirer, kontantbeholdning og bestemmelsessted. Svenden fik besked om at fremvise denne bog for politiet i alle

de købstæder, han passerede igennem. Og hver gang han afsluttede en ansættelse, skulle dette attesteres af såvel den pågældende håndværksmester som det lokale politi. På denne måde ønskede lovgiverne at hindre, at svenden flakkede om og måske forfaldt til unoder. Men hvis dette alligevel skete – eller svenden på anden vis forsynede sig mod lovgivningen ved f.eks. på et tidspunkt at mangle de fornødne midler til sit underhold – kunne en udvisning af landet komme på tale.

Selv om fremmedloven af 1875 ikke indeholder nogen bestemmelse om afskaffelse af vandrebøger, blev dette reelt en konsekvens af den nye lov.⁹ Til gengæld indførte man såkaldte opholdsbøger for udlændinge, og det blev obligatorisk for de fremmede personer, der agtede at beskæftige sig med ”legemligt Arbejde”, som tyende eller med ”nogen Virksomhed, der forudsætter Reise eller Vandring fra Sted til Sted” at skaffe en sådan bog ved indrejsen til Danmark.¹⁰ Udlændinge, der allerede befandt sig i landet, fik også besked om at erhverve en opholdsbog, hvis de fortsat agtede at leve af ”legemligt Arbejde” el.lign. Dette må have været tilfældet for langt de fleste udlændinge i Danmark.

Derimod blev de fremmedfødte, der havde opnået forsørgelsesret i Danmark, fritaget for at bruge opholdsbog. Det samme gjaldt, når en udlænding på et senere tidspunkt blev forsørgelsesberettiget her i landet. I praksis omfattede bestemmelsen alle udlændinge, som havde været i Danmark i de seneste fem år. Årsagen til denne tidsgrænse var, at en person ifølge den daværende danske fattiglovgivning var forsørgelsesberettiget i den kommune, hvor den pågældende senest havde opholdt sig fem år uden afbrydelse. Der blev med andre ord ikke skelnet mellem danskfødte og udlændinge, når det handlede om forsørgelsesret.

Ved udlevering af en opholdsbog blev der stillet krav om, at udlændingen kunne godtgøre, at han eller hun enten var sikret beskæftigelse eller rådede over tilstrækkeligt mange penge til at kunne klare sig selv i mindst otte dage.¹¹ Der var også – ligesom i 1828-forordningen – krav om forevisning og attestation hos alle de politimyndigheder og arbejdsgivere, som bogens indehaver kom i kontakt med. Og hvis en udlænding ikke havde fundet arbejde otte dage efter, at den pågældende senest havde anmeldt sig for politiet, havde han eller hun pligt til på ny at kontakte politiet, som da kunne skride til udvisning, hvis personen ikke lå inde med penge til at klare dagen og vejen de næste otte dage. Selv om denne bestemmelse kan virke barsk, må det antages, at de fleste berørte udlændinge kunne klare problemet ved at låne fra venner og bekendte. Langt værre var situationen, hvis udlændingen slet ikke havde haft arbejde seks uger i træk. For i så fald krævede loven, at personen blev udvist af landet, medmindre det kunne godtgøres, at den pågældende havde ernæret sig lovligt på anden vis i denne periode. Desuden fastslog loven, at så længe en udlænding ikke havde haft stadigt ophold i Danmark i to år, var justitsministeren bemyndiget til at udvise personen, ”naar hans Forhold dertil maatte give Anledning”. Det var op til ministeren selv at fortolke denne paragraf, som bl.a. kunne anvendes over for udlændinge, der havde begået kriminalitet, eller som måske kunne give anledning til lokale uroligheder.¹²

Danmark begyndte at modtage polsk arbejdskraft i 1890'erne, og antallet af polakker voksede stærkt efter ca. 1900. I de første mange år drejede det sig i helt overvejende grad om sæsonarbejdere, der typisk ankom i marts og forlod landet i november. Mange af dem arbejdede i roemarkerne, hvor de bl.a. fjernede ukrudt med kortskaftede hakker, sådan som det er vist i Erhard Frederiksens håndbog fra 1892 om dyrkning af rodfrugter. Gengivet efter: Else Marie Boyhus (red.): *Sukkerroer. 100 år på Lolland-Falster*, 1973, s. 129.

blandt de udviste, hvad der måske skyldes, at der var særligt mange personer med løse og kortvarige ansættelser i denne gruppe. Gennem hele perioden var der flest svenskere og tyskere blandt de udviste, men i 1910'erne, da Danmark efterhånden havde modtaget et større antal polakker, forekom der også en del udvisninger i denne befolkningsgruppe.

Richard Willerslev har også gennemført en grundig undersøgelse af udvisningsspørgsmålet som led i hans omfattende studier af den svenske indvandring til Danmark 1850-1914. Han har bl.a. peget på det problem, at det danske politi i 1870'erne og 80'erne ofte udviste en person uden på forhånd at sikre sig, at den svenske hjemkommune var villig til at tage imod. Det skete derfor flere gange, at en migrant blev kastebold mellem danske og svenske myndigheder. I 1888 blev der imidlertid indgået en aftale mellem de to lande om håndtering af sådanne sager. Denne fællesdeklaration imødekom de svenske ønsker om, at en udvisning først kunne effektueres, når hjemkommunen havde givet tilsagn, og at opholdskommunen i gæstelandet skulle yde den udvisningsramte person en vis økonomisk hjælp indtil da, hvis dette var nødvendigt. Til gengæld medførte aftalen en stærk udvidelse af muligheden for

Politiets interne blad *Politief-terretninger* indeholdt frem til 1919 oplysninger om, hvilke personer der var blevet udvist fra Danmark. De fleste af årene fra 1875 til 1919 blev der registreret 500-800 udvisninger, og i løbet af de 45 år blev det i alt til 31.007. Henrik Zip Sane, som har lavet denne opgørelse, mener imidlertid, at det samlede antal har ligget omkring 40.000.¹³ Antallet af udviste personer var dog noget lavere, idet en del blev udvist adskillige gange. Zip Sanes undersøgelse viser også, at kun omkring 4% af de registrerede udvisninger skyldtes krænkelser af straffeloven, mens resten var begrundet i brud på fremmedloven, hvilket formentlig i langt de fleste tilfælde handlede om manglende arbejde og mulighed for at klare sig selv. I øvrigt var der en stærk overvægt af 20-30-årige mænd

at gennemføre udvisninger. Fra nu af skulle en migrant have opholdt sig i gæstelandet mindst 12 efter det fyldte 21. år for at være sikker på at undgå udvisning. Denne bestemmelse satte den hidtidige danske praksis vedrørende udlændinges forsørgelsesret ud af kraft, for så vidt angår svenskerne. I 1891 fik Danmark en ny fattiglov, der gjorde forsørgelsesret betinget af indfødsret. Dog kunne udenlandske kvinder, der indgik ægteskab med indfødte mænd, erhverve forsørgelsesret efter de samme regler som indfødte hustruer.¹⁴

Stramninger i lovgivningen under og efter 1. verdenskrig

Mens fremmedloven af 1875 var præget af det grundsyn, at alle udlændinge (med få undtagelser)¹⁵ var velkomne i Danmark, så længe de kunne klare sig selv, og at politikerne skulle lægge så få hindringer i vejen for rejser over landegrænser, betød de voldsomme begivenheder rundt om i Europa fra 1914 til 1918, at de danske politikere følte sig nødsaget til at slå ind på en væsentligt strammere kurs. Det samme gjaldt for politikere i mange andre lande.

Det første resultat var en lov af 2. august 1914, som gjorde det muligt for justitsministeren at udvise personer uden indfødsret, der havde udført spionage mod Danmark. Loven knyttede sig til et straffelovstillæg fra samme dag om afstraffelse af spioner.¹⁶

Et andet resultat var, at Danmark den 8. maj 1917 indførte pastvang for alle personer, der boede i stater, hvor der eksisterede tilsvarende krav over for danskere. Den 12. september samme år udsendte Justitsministeriet en bekendtgørelse, der krævede, at alle sådanne pas var ”paategnet (viseret) for Rejse til Danmark af dansk diplomatisk Repræsentant eller dertil bemyndiget Konsularembudsmand i det Land, hvorfra Rejsen agtes foretaget.” Ligeledes skulle herboende udlændinge, som ønskede at rejse ud af landet, men vende tilbage til Danmark på et senere tidspunkt, sørge for at få deres pas viseret hos Statspolitiet inden rejsens påbegyndelse.¹⁷

Pas- og visumordningerne kunne gennemføres uden ændringer af fremmedloven, da denne lov indeholdt en sætning, som gav hjemmel til at genindføre paskrav under de nævnte omstændigheder. Derimod var det nødvendigt at ændre loven, da regeringen ønskede at udvide justitsministerens beføjelser, således at han nu blev bemyndiget til at udvise enhver udlænding, der ikke havde erhvervet dansk indføds- og forsørgelsesret, ”uanset i hvor lang Tid” personen havde opholdt sig i Danmark, hvis personens ”Forhold dertil matte give Anledning”. Den nye lov blev vedtaget efter en ganske kort og udramatisk rigsdagsdebat, hvor den radikale justitsminister C.Th. Zahle bl.a. udtalte disse bemærkelsesværdige ord: ”Mit principielle Syn paa den Slags Forhold er, at Menneskene skulde have Lov til at leve paa Jorden, hvor de vil, naar de til enhver Tid retter sig efter det Steds Love, hvor de opholder sig. Men Forholdene er ikke nu til at følge sine Principper.” Også den socialdemokratiske ordfører Jessen, erkendte, at det under de givne omstændigheder var rimeligt at udvide

justitsministerens beføjelser, men han anmodede om, at de blev benyttet med ”en vis Varsomhed, saa at Personer ikke bliver udvist, uden at det virkelig har vist sig, at de er til Besvær, at der er Grund til at skaffe sig af med dem.”¹⁸ Jessen var sikkert også beroliget af, at der var tale om en midlertidig lov. Den ville bortfalde ved udgangen af 1918, hvis den ikke inden da var blevet ophævet ved kongelig anordning.

KJØBENHAVNS POLITI
STATION N° 5.
d. 10de Aug. 1914

Løbe-Nr. 470

Anmeldelsesbevis
for en Udlænding, der har begjært Opholdsbog.

Fødselssted *Tukum K. Rusland* i hestaaende Signalement betegnede
Fødselsaar *24/10-91*

Signalement :

1) Høide	<i>middel</i>	har begjært sig forsynet med Opholdsbog & Henhold til Lov af 15de Mai 1875 § Han er afhørt og henvist til at melde sig med dette Anmeldelsesbevis i Statspolitiets Kontor, Tejhusgade 17, mellem Kl. 10 Fm. og 1 Em.
2) Bygning	<i>alvn</i>	
3) Haar	<i>blant</i>	
4) Øine	<i>blaa</i>	
5) Næse	<i>alvn</i>	
6) Mund	<i>alvn</i>	
7) Sprog +	<i>russisk & tysk</i>	

Vedkommendes egenhændigt skrevne fulde Navn *Ernest Gipsen*

Foliamerke

Bl. 164.
K. O. P. O. P. O. P. O.

Den 10. august 1914 henvendte den 24-årige Ernest Gipsen sig hos Københavns Politi for at søge om tilladelse til at opholde sig i Danmark. Sammen med nogle andre russiske flygtninge var han kort forinden kommet til Danmark fra Berlin. Københavns Politi udfyldte dette anmeldelsesbevis med et signalement, som skulle indføres i Gipsers opholdsbog. Gipsen fik imidlertid ikke sin bog, for det lykkedes ham ikke at fremskaffe de ”Militærpapirer fra Rusland”, der skulle tjene som legitimation. Ikke desto mindre slog han sig ned i København, hvor han – der var udlært som tilskærer – hurtigt fandt arbejde hos en skrædder på Kultorvet. Siden fulgte andre jobs, først i København, siden på Lolland. Alle steder var han optaget på de kommunale mandtalslister og svarede derfor sin skat. Alt dette fortalte han politiet i Rødby, da han i november 1919 for anden gang søgte myndighederne om en opholdsbog. Gipsen nævnte da også, at han stammede fra byen Tukum, som nu hørte til den nye stat Letland. Politiet bad ham derfor om at skaffe sig et pas fra det lettiske konsulat i Danmark, og endelig i juli 1920 fik Gipsen sin opholdsbog. Dette betød dog ikke, at han slap for kontakt med politiet. Strammingerne i den danske udlændingeadministration betød nemlig, at han måtte forny sit pas en gang om året for at kunne blive i landet, og i denne forbindelse indhente Statspolitiet oplysninger om, at han fortsat var i tjeneste hos en skræddermester i Maribo, og at han i øvrigt ikke var ”ufordelagtigt bekendt”. Det fremgår af hans opholdsbogssag, hvor man også kan se, at han døde af tuberkulose i 1924. Rigsarkivet: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Opholdsbogsager 1914-1940, pk. 81 (sag 51014).

Loven af 24. november 1917 blev imidlertid kun den første af en række midlertidige fremmedlove, hvis gyldighedsperiode for det meste blev sat til 1-2 år. Hver gang der skete en fornyelse af loven, håbede politikerne, at man snart kunne imødesee mere rolige forhold i Europa, således at det ville være muligt at vende tilbage til førkrigstidens liberale rejselovgivning. Under disse ”abnorme Forhold” fandt politikerne det klogest at vente med at vedtage en ny permanent lov.¹⁹

Ikke desto mindre indeholder flere af de midlertidige love væsentlige ændringer af den eksisterende retstilstand. Ved lov af 29. marts 1924 blev der f.eks. indført en bestemmelse om, at udenlandske søfolk, der ankom til dansk havn, ikke måtte afmønstre uden politiets tilladelse. Af langt større betydning var dog loven af 31. marts 1926 og bekendtgørelsen fra samme dag, som gjorde det obligatorisk for alle, der ankom til Danmark, at medbringe rejsepas.²⁰ Det mest bemærkelsesværdige ved 1926-loven var imidlertid den nye §6, som fastslog, at udlændinge, der kom til Danmark efter lovens ikrafttræden, ikke uden særlig tilladelse måtte opholde sig i landet eller udføre arbejde her mere end tre måneder efter indrejsedatoen. Og når en udlænding inden for en periode på 12 måneder havde befundet sig i alt tre måneder i Danmark, måtte personen ikke uden at have indhentet en specifik tilladelse rejse ind i landet på ny, før der var gået seks måneder siden den seneste udrejse.

I bemærkningerne til lovforslaget blev de nye bestemmelser om opholds- og arbejdstilladelse begrundet med, at der efterhånden var indgået mange aftaler med andre lande om gensidig fjernelse af de hidtidige visumkrav. Selv om den socialdemokratiske justitsminister K.K. Steincke og hans embedsmænd erklærede sig som tilhængere af denne udvikling, var de bekymrede over den mulige negative konsekvens for det danske arbejdsmarked. For nu kunne personer fra de pågældende lande frit rejse ind i Danmark og tage arbejde ”selv i Fag, hvor der hersker Arbejdsløshed her i Landet”. Derimod havde ”de fleste” andre stater bestemmelser, som gjorde det muligt at nægte udenlandske arbejdere ophold. I Justitsministeriet fandt man det derfor ”paakrævet”, at der blev tilvejebragt en hjemmel ”til at nægte Udlændinge Tilladelse til at tage mere varigt Ophold eller Beskæftigelse her i Landet, naar et saadant Ophold eller en saadan Beskæftigelse vilde stride mod Landets Interesser, hvorved særlig tænkes paa Boligforholdene og Arbejdsforholdene.”²¹ Den nye paragraf var med andre ord tænkt som en socialpolitisk sikkerhedsventil, som justitsministeren kunne benytte efter behov. At paragraffen reelt også fjernede grundlaget for at føre opholdsbøger, blev ikke nævnt med et ord – hverken i loven eller bemærkningerne. Men da fremmedloven blev revideret to år senere, blev der indsat en ny paragraf, som fastslog, at de udlændinge, som i henhold til 1875-loven skulle være forsynet med opholdsbog, blev fritaget for denne forpligtelse, hvis de var i besiddelse af et gyldigt rejsepas. Desuden blev justitsministeren bemyndiget til at fastsætte nærmere regler for disse udlændinges pligt til at holde politiet orienteret om deres opholdssted. Det skete i form af bekendtgørelser med nogle års mellemrum.²²

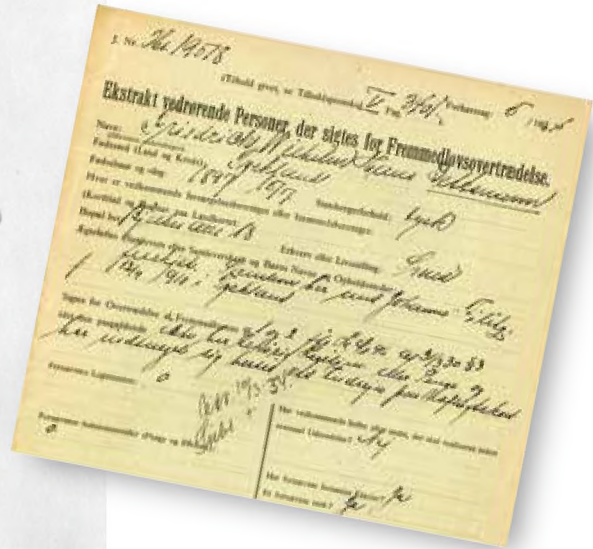
1930'ernes fremmedlovgivning

Da fremmedloven skulle gennem sit efterhånden traditionsrige serviceeftersyn i foråret 1930, var visumtvangen fjernet i yderligere tre lande. Danmark havde også indgået aftaler med både Sverige og Tyskland om såkaldte pasbilletter med en gyldighed på tre dage, ligesom der var sluttet overenskomst mellem alle de nordiske lande om indførelse af et ”nordisk rejsekort”, der kunne anvendes i op til seks måneder som erstatning for et pas og erhverves for bare 25 øre. Der var altså – som justitsminister Zahle formulerede det – omsider tegn på ”friere Tilstande” på rejseområdet.

Men da de omkringliggende stater stadig havde strenge regler om udlændinges adgang til ophold og arbejde, var der endnu snævre grænser for, hvor langt regeringen kunne gå med hensyn til liberalisering. I den nye fremmedlov blev tre-måneders reglen dog ændret til en seks-måneders regel, hvilket betød, at udlændinge kunne bo og arbejde i Danmark op til et halvt år, før de eventuelt skulle søge om forlængelse. Desuden blev justitsministeren bemyndiget til at træffe aftale med regeringer i andre lande om gensidige lempelser vedrørende arbejdstilladelse for personer, ”der i Uddannelsesøjemed agter at tage Arbejde i en anden Stat”. Baggrunden for denne formulering var, at en række repræsentanter for dansk industri og håndværk i en henvendelse til udenrigs- og handelsministeren havde beklaget sig over, at unge håndværkere ikke ligesom før verdenskrigen kunne fuldende deres uddannelse ved at rejse udenlands for at tage arbejde på fremmede værksteder i en vis periode – hvad der ikke blot bibragte svendene en ”aandelig Udvikling”, men ofte også ”en teknisk Du-elighed, som kom baade dem selv og deres Fag og som oftest deres Land tilgode”.²³

Fremmedloven af 1930 blev først afløst af en ny lov i 1934. På dette tidspunkt så verden ganske anderledes ud end fire år tidligere. Af særlig betydning var den nazistiske magtovertagelse i Tyskland, som førte mange af landets borgere – i første omgang især kommunister og socialdemokrater – på flugt. Allerede ved udgangen af 1933 var ca. 59.000 personer flygtet ud af Tyskland, heraf ca. 750 til Danmark.²⁴ Men også den omstændighed, at Danmarks Kommunistiske Parti var blevet repræsenteret i Folketinget for første gang, kom til at sætte et stærkt præg på Rigsdagens fremmedlovsdebat i 1934, som blev langt heftigere end normalt.

Justitsminister Zahle lagde ellers blot op til en videreførelse af loven i uændret form, men ved førstebehandlingen i Folketinget lod han sig overtale af flere ordførere til at nedsætte et udvalg, der kunne overveje forskellige muligheder for et skærpet tilsyn med udlændingene. Folketingsdebatten handlede især om de ”kommunistiske Agitatorer af fremmed Nationalitet”, der havde ”alt for fri og let Adgang til at udøve deres velsignelsesrige Virksomhed her i Landet”, som den konservative Victor Pürschel formulerede det.²⁵ Zahle kunne dog meddele, at de flygtninge, som ankom til Danmark, fik tilhold om ikke at deltage i politiske demonstrationer eller udøve kommunistisk virksomhed, og at de ville blive udvist, hvis de overtrådte dette. Han bemærkede desuden, at alle kommunistiske flygtninge i Danmark blev bedt om

Da Tysklands kommunistiske parti blev forbudt i foråret 1933, begyndte jorden at brænde under kæresteparret Wilhelm Dettmann og Johanne Filitz. Han havde nemlig i otte år repræsenteret kommunisterne i Hamburgs borgerrepræsentation, og hun udførte kontorarbejde for partiet. Ved hjælp af et såkaldt udflygtskort, som de havde fået udleveret af en partifælle i Flensborg, og som bar andre personers navne, ankom de i december 1933 til Sønderborg, hvorfra de tog toget til København. Her bøde de forskellige steder under falske navne, indtil Københavns Politi fandt dem i en lejlighed den 9. marts 1934. Da parret havde sneget sig ind over grænsen og ikke havde behørig legitimation, blev de naturligvis idømt en bøde i henhold til fremmedloven, men den blev straks betalt af en partifælle. For Statspolitiet var det også af langt større betydning, at Sovjet kort efter imødekom parrets ønske om at rejse ind i landet – og at de finske myndigheder accepterede, at rejsen gik gennem Finland. Fotografierne af parret blev taget, mens de var i politiets varetægt. Rigsarkivet: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Forhørssager 1913-1939, pk. 59.

at søge indrejsetilladelse i ”deres Valgfædreland”, Sovjet. Det måtte jo være ”en stor Lykke for dem”, at de kunne rejse til et land, hvor der angiveligt ikke var nogen arbejdsløshed! Justitsministeren håbede, at de russiske myndigheder ville vise gæstfrihed mod dem, så ”deres stakkels, ulykkelige Arbejdsløshedstilværelse her i Danmark kan blive meget kort” ... Socialdemokraten Alsing Andersen undrede sig også over, at de kommunistiske flygtninge fra Tyskland valgte at slå sig i Danmark (og andre vesteuropæiske lande) frem for at drage til Sovjet, når der åbenbart var så stort et behov for kvalificeret arbejdskraft derovre. Skyldtes det, at de i virkeligheden foretrak at leve i det kapitalistiske Danmark, eller ønskede russerne mon at være fri for dem? Til dette spørgsmål svarede Arne Munch-Petersen fra DKP, at en kommunist burde virke i sit eget land eller et naboland, hvis det første ikke kunne lade sig gøre. De tyske arbejdere skulle derfor ikke bidrage til at løse sociale problemer i Sovjet, men ”deltage i Revolutionsarbejdet saa nær som muligt ved Tyskland”. I øvrigt havde han forståelse for, at Sovjet ikke uden videre kunne tage imod enhver, ”som det behager den danske regering at udvise”, men måtte undersøge hvert enkelt tilfælde.²⁶

Som nævnt mandede den intense debat ud i, at der blev nedsat et Folketingsudvalg til at arbejde videre med fremmedlovsspørgsmålet. Her blev man enige om flere markante stramninger, som siden gled glat igennem både Folketinget og Landstinget, idet kun Munch-Petersen stemte mod. I fremmedlovens første paragraf blev der nu indsat en bestemmelse om, at politiet skulle afvise udlændinge, der var kendt som ”erhvervs- eller vanemæssige Forbrydere” eller som ”med Grund” måtte ”antages at rejse hertil for at begaa Forbrydelser”. Derudover skulle politiet afvise de personer, som Statspolitiets chef fandt uønskelige i Danmark af hensyn til statens sikkerhed, eller fordi de tidligere havde begået ”borgerlige Forbrydelser”. Hvis en sådan person allerede var kommet ind i landet, skulle han eller hun nægtes opholdstilladelse. Det samme skulle ske, hvis en udlænding gjorde sig skyldig ”i nogen mod Staten eller dens Institutioner rettet fjendtlig Agitation”. Som justitsministeren bemærkede ved Landstingets førstebehandling, betød dette en afgørende styrkelse af politiets rolle ved den danske grænse. Hidtil havde alle, der var i besiddelse af lovligt pas, blot kunne passere ind over grænsen uden risiko for at blive holdt tilbage.²⁷

Udover de nævnte ændringer besluttede man også at ændre fristen for opholds- og arbejdstilladelse endnu en gang, så der igen blev tale om en tre-måneders regel. Endelig foregik der en vis opstramning af de krav om kontrol og registrering af udlændinge, som lige siden 1875 havde påhvilet hotelværter og andre personer, der ydede logi til disse mennesker.

En ny fremmedlovgivning i støbeskeen

Med 1934-revisionen havde den nu 59 år gamle fremmedlov omsider – næsten – fundet sin endelige form, der blev fastholdt indtil 1952. Ganske vist skete der justeringer i både 1938, 1940, 1942 og 1946, men de fleste af dem havde blot karakter af

præciseringer eller nødvendige tilpasninger.²⁸ Det er dog værd at bemærke, at der i 1942 blev indsat en passus, som gav hjemmel til at indføre krav om at vise pas også ved udrejse fra Danmark. For som justitsminister E. Thune Jacobsen sagde i både Folketinget og Landstinget: "Under de nuværende Forhold er ulovlig Udrejse af Landet en lige saa alvorlig Sag som ulovlig Indrejse".²⁹

En anden vigtig nyordning fandt sted i 1946, hvor man begyndte at skelne mellem fristerne for opholds- og arbejdstilladelse. Mens det stadig var muligt at bo op til tre måneder i Danmark uden særlig tilladelse, blev det fra nu af nødvendigt at indhente en arbejdstilladelse, før man udførte så meget som en enkelt dags arbejde. Og mens bestemmelserne om opholds- og arbejdstilladelse hidtil kun havde haft gyldighed for folk, der var kommet til landet efter 31. marts 1926, kom de nu til at gælde alle udlændinge. Det betød, at personer, som havde boet i Danmark i mere end 20 år uden nogensinde at have haft en formel tilladelse til det, nu skulle indsende en ansøgning om dette. Bestemmelsen, som umiddelbart kan forekomme temmeligt urimelig, var et led i retsopgøret efter krigen, for som der står i bemærkningerne til lovforslaget: "Ved den paabegyndte Gennemgang af de herboende tyske Statsborgeres Forhold under Besættelsen har der ... foreligget Tilfælde, hvor der vel ikke har været tilstrækkeligt Grundlag for en Udvisning af saadanne Personer, som allerede før nævnte Tidspunkt [1926] havde taget fast Ophold i Landet, men hvor det maa siges at være særdeles ønskeligt, om man fremtidig kan sikre sig Kontrol med de paagældendes Virke her i Landet."³⁰

Nogenlunde samtidig med, at 1946-loven så dagens lys, nedsatte justitsministeren Aage Elmquist fra Venstre et udvalg, der fik opgave at gennemtænke hele udlændingeproblematikken med henblik på omsider at få tilvejebragt en ny, permanent fremmedlov. I januar 1947 afleverede udvalget et lovudkast med fyldige bemærkninger. Derimod blev der ikke tid til at skrive en betænkning.³¹

Mange af formuleringerne i den gamle fremmedlov gik igen i det nye udkast, som justitsministeren tilsluttede sig og fremlagde som lovforslag. I nogle tilfælde var der dog tale om en væsentlig præcisering af den hidtidige lovgivning. Det blev f.eks. pointeret, at forbuddet mod at udføre arbejde uden særlig tilladelse også gjaldt for ulønnet arbejde og selvstændig virksomhed, hvilket ifølge udvalgets bemærkninger allerede var i overensstemmelse med administrativ praksis. Udkastet udmærkede sig også ved en mere konkret beskrivelse end tidligere set af de tilfælde, hvor politiet skulle afvise en udlænding ved landegrænsen, og hvornår en udvisning kunne komme på tale. De pågældende paragraffer indeholder i alt 15 mulige årsager til afvisning og udvisning. De fleste af disse punkter var velkendte, men det er bemærkelsesværdigt, at politiet nu også fik besked om at afvise en udlænding alene ud fra en *antagelse* af, at den pågældende agtede at tage arbejde eller ophold "af længere, ubestemt Varighed" uden at have indhentet tilladelse til dette.

Langt den vigtigste nyhed var dog, at man ønskede at etablere en ny myndighed, Udlændingenævnet, til at tage sig af den vigtigste del af sagsbehandlingen vedrø-

rende af- og udvisning samt opholds- og arbejdstilladelser. Det var dog tanken, at politiet fremdeles skulle behandle de mest rutinemæssige sager, mens f.eks. alle tilfælde, hvor en udlænding påberåbte sig at være politisk flygtning og sandsynliggjorde dette, skulle behandles af nævnet. Dette organ skulle ledes af en dommer og derudover bestå af fem medlemmer, der var udpeget af hver sin minister. Tanken var, at disse personer til sammen besad en sådan indsigt om politi-, beskæftigelses- og erhvervsmæssige forhold samt hensynet til andre stater, at de ville kunne træffe mere velafvejede beslutninger, end det var muligt for en enkelt minister eller embedsmand. Udvalget og justitsministeren understregede dog, at der ikke havde været nogen grund til at beklage sig over den hidtidige forvaltning af fremmedloven, men de fandt det alligevel betænkeligt, at afgørelserne i udlændingesager i så udpræget grad var præget af den politimæssige synsvinkel. Der var jo – som Elmquist udtrykte det – ofte tale sager af ”dybt indgribende Betydning for den enkelte Udlænding”, og det ville derfor være den mest ”betryggende Løsning”, at de blev gennemdrøftet ”i et snævert Kollegium af kyndige Embedsmænd, som foruden de strengt saglige Hensyn vil kunne tage de alment menneskelige og humanitære Hensyn i Betragtning.”³²

Det nye lovforslag gav anledning til en usædvanlig lang første behandling i Folketinget.³³ Her mødte tanken om et udlændingenævn nogen skepsis hos Socialdemokratiet, hvor man åbenbart frygtede for, at nævnet kunne udvikle sig til et ”omsvøbsdepartement”, dvs. mangle handlekraft, men ellers var der generelt velvilje over for de nye idéer. Det var nu hensigten, at et internt udvalg skulle arbejde videre med forslaget. Imidlertid nåede man ikke at blive færdig inden afslutningen af folketingsåret, så i stedet blev den hidtidige lov forlænget endnu et år – til udgangen af marts 1948. Da denne tidsfrist nærmede sig, besluttede Rigsdagen sig for endnu en gang at forlænge lovens gyldighed, denne gang i to år. Den nye justitsminister, socialdemokraten Niels Busch-Jensen, begrundede det med, at det var rimeligt at afvente resultaterne af et igangværende udvalgsarbejde, som måske kunne føre til en omdannelse af politiets øverste ledelse, hvilket i givet fald kunne få stor betydning for forvaltningen af fremmedloven.³⁴

Først i 1951/52, da Helga Pedersen fra Venstre var blevet justitsminister, blev der igen taget fat på arbejdet med en ny fremmedlovgivning. Resultatet var, at den gamle lov blev erstattet af to nye – om udlændinges adgang til landet og om pas til danske statsborgere m.v. Efter en særdeles fredsommelig rigsdagsdebat, hvor selv den kommunistiske ordfører, Aksel Larsen, udtalte sig positivt om lovforslagene, fik begge love kongens underskrift den 7. juni 1952. Lovene gentog langt det meste af, hvad der stod i det kuldsejlede lovforslag fra 1947. Hertil hørte bl.a. en paragraf, som åbnede op for, at Justitsministeriet administrativt kunne gennemføre visse lempelser over for de andre nordiske lande, hvis de igangværende forhandlinger om ophævelse af pastvang og fritagelse for opholds- og arbejdstilladelse førte til et positivt resultat.³⁵

Men ellers adskilte den nye udlændingelov sig kun fra Elmquists lovforslag ved, at tanken om et udlændingenævn blev lagt i graven. Helga Pedersen mente nemlig,

at et sådant nævn var overflødig nu, hvor retsopgøret var overstået, og der derfor ikke længere var behov for et bredt sammensat organ til at træffe nogle meget ubehagelige, men måske nødvendige beslutninger om udvisning af et stort antal udenlandske statsborgere, som ikke havde udvist den fornødne loyalitet over for Danmark i besættelsesårene. Den nye lov medførte, at alle de opgaver, som havde været tiltænkt Udlændingenævnet, i stedet blev henlagt til justitsministeren og hendes embedsmænd. Dette betød bl.a., at ministeren måtte tage sig af de fleste afvisningssager, idet politiet dog beholdt ansvaret i de "klare tilfælde". Med hensyn til politiske flygtninge skulle beslutningen om modtagelse eller afvisning derimod altid ligge hos ministeren. For, som det hed i bemærkningerne til lovforslaget: "I sådanne tilfælde bør afvisningen gøres til genstand for en nærmere overvejelse, og der må ved afgørelsen tages andre hensyn end de rent politimæssige."⁷⁶

Med de to love fra 7. juni 1952 var der skabt et nyt fundament for udlændingeadministrationen, og i hovedtræk bestod det helt frem til 1983. Men selvfølgelig skete der også ændringer i lovgivningen i løbet af denne periode. I 1958 blev der f.eks. tilføjet og omskrevet en række punkter i udlændingeloven som følge af, at de nordiske lande året forinden var enedes om at ophæve paskontrollen ved de fælles grænser. Tilsvarende blev det i 1973 nødvendigt at justere udlændingeloven på en række punkter for at opnå overensstemmelse med reglerne i EF. Ved samme lejlighed skete der også en forskydning af kompetencen mellem Justitsministeriet og politiet, således at afgørelser om udvisning herefter altid blev truffet af den politimyndighed, som ministeriet bemyndigede dertil, hvilket sædvanligvis var Tilsynet med Udlændinge.⁷⁷

Lovgivning, administration og arkivalier vedrørende udlændinge

Den danske fremmedlovgivning har lige siden 1875 haft et klart fokus på kontrol. Der har derfor gennem alle årene været detaljerede regler for såvel adgang til ophold og arbejde i Danmark som udvisning af uønskede personer. Fra 1914 til 1952 skete der imidlertid en række opstramninger i lovgivningen. Vigtigst var indførslen af pastvang ved indrejse (1917), opholds- og arbejdstilladelse (1926) og muligheden for at afvise uønskede personer ved grænsen (1934). Men også i 1940, 1946 og 1952 skete der stramninger, hvorimod kun 1930-loven indeholdt lempelser med hensyn til udlændinges ophold i Danmark. I alle tilfældene var lovændringerne begrundet i den aktuelle udvikling i Europa. Lovgivningen var også til stadighed præget af en balance mellem to hensyn. På den ene side ville politikerne gerne give folk så gode rejseforhold som muligt. På den anden side var de betænkelige ved at give udlændinge bedre opholds- og arbejdsvilkår, end det var tilfældet i andre lande. Ved en folketingsdebat i 1947 formulerede Viggo Hauch fra Venstre det således: "Hensynet til os selv gør det nødvendigt, at Indrejse- og Opholdsbestemmelserne er saadan, at vi kan sikre os mod at blive oversvømmet af Udlændinge, som paa Grund af andre

Landes eventuelt strengere Bestemmelser lader sig friste til at benytte vores muligvis mildere Bestemmelser til at slaa sig ned her.”³⁸ Som bekendt er tilsvarende synspunkter blevet fremført af mange andre politikere siden da.

Fremmedlovgivningens stærke betoning af kontrol med enkeltpersoners aktiviteter har naturligvis sat et tydeligt præg på de arkivalier, som udlændingeadministrationen har efterladt. I det følgende vil jeg give en kort præsentation af nogle af de vigtigste (typer af) arkivserier. Jeg vil dog koncentrere mig om arkivalier fra de centrale og lokale politimyndigheder, hvilket betyder, at jeg bl.a. lader Justitsministeriets sager ude af betragtning. I særlig grad vil jeg sætte fokus på arkivserier, der blevet til hos Statspolitiet (fra og med 1938: Rigspolitiet).

Statspolitiet blev oprettet i 1911 og havde fra begyndelsen af primært til opgave at bistå de lokale (kommunale) politimyndigheder i større efterforskningssager. Men allerede i 1912 blev Statspolitiet også inddraget i tilsynet med fremmede. I første omgang drejede det sig mest om kontrol af polske arbejdere, der kom ind i landet via færger eller ved grænseovergange. Men i 1914 blev der truffet afgørelse om, at Statspolitiets kontor i København skulle stå for udstedelse af alle opholdsbøger. De lokale politiembeder, hvoraf mange nu fik tilknyttet en betjent fra Statspolitiet, havde dog stadig ansvaret for forhørene af de ankomne udlændinge, men når et forhørsskema var udfyldt, skulle det indsendes til godkendelse eller eventuelt supplerende undersøgelse i København. Da Statspolitiet i de følgende år også fik ansvaret for bl.a. visumudstedelse, blev det i 1919 besluttet at oprette en særlig afdeling for behandling af udlændingesager. Den kom til at hedde Fremmed- og Visumafdelingen, men skiftede i 1941 navn til Tilsynet med Udlændinge. Dette navn blev fastholdt indtil 1984, hvor tilsynet blev nedlagt og opgaverne overflyttet til den nyoprettede myndighed Direktoratet for Udlændinge.³⁹

Protokoller og sager om pas og opholdsbøger

Langt de fleste pas og opholdsbøger er gået tabt. Ikke desto mindre indeholder mange retsbetjentarkiver⁴⁰ samt flere andre arkivfonds samlinger af pas fra 1800-tallet og i nogle tilfælde også 1700-tallet. Som oftest omfatter disse samlinger dog kun 1-2 pakker, men enkelte steder – f.eks. byfogedarkiverne fra Helsingør og Aalborg – er omfanget væsentligt større.⁴¹ Der er fundet opholdsbøger i en række retsbetjent- og pastoratsarkiver samt i arkivet fra Tilsynet med Udlændinge, hvor der bl.a. er en pakke med titlen ”Diverse opholds- og skudsmålsbøger 1845-1940”.

Der er også pasprotokoller (pasjournaler) i en stor del af retsbetjentarkiverne. En af de største samlinger findes i Helsingør byfogedarkiv, hvor de 41 bind dækker perioden 1804-1890 med undtagelse af årene 1807-1812. Et typisk udsnit af en Helsingør-protokol er gengivet på side 71. For hver forevisning af et pas er der normalt oplysninger om personens navn, erhverv, fødested eller nationalitet, alder, ankomstdato, seneste opholdssted og næste destination. Desuden er der et meget summarisk

Datum 1836	Den Reisendes Navn.	Stand.	Fødested.	Signalement.	Naar ankommen.
Marts					
25	Johann Rosen	Handelsreisende	Neumünde	Aar 20 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{23}{3}$ 1836
	Christian Heinrich Ludwig Reiser.	Handelsreisende	Johann	Aar 20 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{23}{3}$ 1836
	Jacob Heinrich Müll	Handelsreisende	Glattberg	Aar 20 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{23}{3}$ 1836
	Joseph B. S.	Handelsreisende	Prerau	Aar 20 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{23}{3}$ 1836
				Aar Vest Bygn. Gine Haar Sprog	— 183
26	Leoni Joh. Fred. S. Hage	Handelsreisende	Wismar	Aar 19 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{19}{10}$ 1835
	Fritz Joh. Ernst S.	Handelsreisende	Kiel	Aar 15 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	— 183
	Ole Moe	Handelsreisende	Wigo	Aar 20 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{17}{3}$ 1836
	Philipp Frits	Handelsreisende	Wismar	Aar 19 Vest. Bygn. en Gine Haar Sprog	$\frac{20}{2}$ 183
	Joseph Mathias H.	Handelsreisende	—	Aar Vest Bygn. Gine Haar Sprog	$\frac{20}{3}$ 1836
				Aar Vest Bygn.	— 183

Helsingør har gennem århundreder været en af Danmarks mest internationale købstæder. Byens pasprotokoller fra 1800-tallet giver et indtryk af kontakterne udadtil. Den 25. og 26. marts 1836 kom der f.eks. flere besøg fra Holsten og Norge, og den 24. ankom der en smedsvend fra Sverige, en matros fra England og en ugift kvinde fra Karlsruhe. I denne måned foregik der i gennemsnit ca. 10 pasforevisninger om dagen, men på nogle af de travle sommerdage samme år nåede man op over 50 ekspeditioner. Billedet viser venstre side af et opslag; på højre side er der bl.a. oplysninger om seneste opholdssted og næste rejsemål. Rigsarkivet: Helsingør byfoged: Pasprotokol 1836.

signalement. Hovedparten af disse oplysninger forekommer også i pasprotokoller fra andre jurisdiktioner. Det er dog langt fra altid, man finder et signalement af den rejsende.

Fremmedloven af 1875 pålagde politimyndighederne at føre særlige protokoller over personer med opholdsbøger. Heri skulle de både registrere de udlændinge, som fik udleveret en opholdsbog i den pågældende jurisdiktion, og dem, der foreviste en medbragt bog. Der er bevaret sådanne fortegnelser fra mange retsbetjentembeder, og som regel er de blevet benævnt som opholdsbogsjournaler eller opholdsprotokoller.⁴² På side 74 er der et uddrag af den protokol, som blev anvendt i Helsingør fra 1875 til 1920. Som det ses, har den nogenlunde samme struktur som en pasprotokol. Dog er oplysningerne om fødselsdato og -sted generelt mere præcise, hvilket afspejler fremmedlovens krav om, at alle udlændinge skulle vise legitimationsdokumenter. Ligesom pasprotokollerne mangler opholdsbogsjournalerne normalt navneregistre.

Datum.	Udlændingens Navn.	Stand.	Fødested.	Signalement.
1883.				
Heile 31.	2416. August Kristiansen	Togarbeid	Møllega 1861. 12/4	Hoide Lille Bygn. mørk Haar mørk Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt
" "	2417 Ewen Johan Johansen	Je	Nyellerød i Långarslöf 19. 2. 1866	Hoide mørk Bygn. tyndt Haar blank Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt
" "	2418 Elias Martensson	Arbeidende	Kærlinge 16/4 1849	Hoide fæi Bygn. fæst Haar blank Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt
" "	2419 Carl Aug. Ferdinands Liller	Spillemænd	Neukirchen Dreiss 3-1-1843	Hoide lille Bygn. fæst Haar fæst Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog tykt
" 1	2420 Emma Oleson	Tjende	Kalmø 13/10 1865	Hoide lille Bygn. rød Haar tykt Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog løst
" "	2421 Joni Lassen	Handl.	København 24/4 61.	Hoide mørk Bygn. mørk Haar tykt Ø. Næse bred. Mund alen. Sprog løst
" 2	2422 Gustaf Perisø	Arbeidende	Kalmø 12/10 61	Hoide mørk Bygn. fæst Haar mørk Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt
" "	2423 Per Perisø	Je	L. Slægårp 13/11 61	Hoide fæi Bygn. fæst Haar blank Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt
" "	2424 Johan August Johannsen	Je	Slammede 13/6 1853	Hoide mørk Bygn. mørk Haar mørk Ø. Næse alen. Mund alen. Sprog fænt

På Helsingør byfogedkontor blev der udstedt eller påtegnet opholdsbøger 6738 gange fra 1875 til 1892. Det fremgår af embedets opholdsprotokol, hvor hver indførsel fik sit eget løbenummer. Her ses venstre side af et opslag i bogen. På højre side er der bl.a. en kolonne, hvor de medbragte legitimationsdokumenter blev registreret. Det fremgår, at de mange svenskere, der ankom til Helsingør, som regel medbragte flytningsattest fra hjemsoget og/eller "frejdbetyg" (vandelsattest) el.lign. Rigsarkivet: Helsingør byfoged: Opholdsprotokol 1875-1920.

Omlægningen af de administrative arbejdsgange i 1914 har i høj grad været til gavn for eftertidens forskere. Statspolitiet bevarede nemlig de tilsendte forhørske-maer, og hvert skema kom til at danne udgangspunkt for en opholdsbogssag – eller bogsag, som man ofte nøjedes med at kalde dem. Mange af sagerne kom også senere til at indeholde notater og rapporter om personens arbejds- og opholdssteder i Danmark, og i en del af dem kan man endvidere finde pas og korrespondance om rejser til og fra hjemlandet m.m. De fleste af sagerne er dog ganske tynde og omfatter ikke meget andet end forhørske-maerne. Men de præcise oplysninger om fødselsdato og -sted m.v., som findes på disse skemaer, kan også være til stor nytte, ikke mindst for slægtsforskere. Da mange sager strækker sig over adskillige år, går

rækken af opholdsbogssager officielt helt frem til 1940, selv om der formentlig kun blev udstedt ganske få nye bøger efter 1926. Der er ikke afleveret myndighedsskabte hjælpemidler til rækken, men Rigsarkivet har nu udarbejdet et navneregister til de ca. 15.000 sager, som i alt fylder 151 pakker, dvs. ca. 14 meter.⁴³

Statspolitiets andre lange sagsrækker og søgemidlerne til dem

Statspolitiet anlagde også tre andre sagsrækker i årene 1913-18. Det drejer sig om observations-, forhørs- og visumsager.⁴⁴ De blev henlagt i hver sin løbenummer-rækkefølge ligesom opholdsbogssagerne. Observations- og forhørssagerne handler om personer med en problematisk adfærd, og en stor del af dem endte da også med udvisning. Mange af sagerne opnåede et anseligt omfang, takket være et stort antal rapporter og notater m.v. Derimod er visumsagerne for det meste ganske tynde. Ikke desto mindre fylder visumsagerne i alt 680 pakker, mens der ”kun” er 60 pakker med forhørsager og 160 med observationsager. I modsætning til opholdsbogssagerne råder vi over et myndighedsskabt hjælpemiddel til hver af de tre sagsrækker.

Teodosia Paulyszyn

Observationsjournalerne blev ført fra 1914 til udgangen af 1934,⁴⁵ og gennem alle årene er de forsynet med navneregistre. Det første år blev der afsat et helt opslag pr. person – med plads til at notere løbenummer, navn, alder, fødested, stilling, bopæl, anledning til observationen, anmærkninger (f.eks. om relevant korrespondance) og tidspunktet for og årsagen til observationens ophør. Allerede i 1915 gik man over til en mere pladsbesparende registreringsform, som man fastholdt lige siden. Statspolitiet fortsatte imidlertid med at registrere de nævnte oplysninger, om end stilling og bopæl ofte mangler, og i mange tilfælde er der også henvisninger til (opholds)bognummer, udl(ænding)nummer (se nedenfor) og/eller visumnummer. Desuden kan der være anført udvisningsdato og DPE-nummer (dvs. henvisning til det relevante nummer i *Danske Politiefterretninger*).⁴⁶

Forhørsprotokollerne dækker årene fra 1913 til midten af 1953, og de indeholder navneregistre (med oplysninger om, hvordan den enkelte sag blev afsluttet) for hele perioden. Som navnet antyder, består protokollerne af referater af Statspolitiets/Rigspolitiets forhør af personer, der havde forbrudt sig mod fremmedloven. De fleste forhør fylder ca. 1 håndskrevet side.

Der foreligger visumprotokoller fra 1918-1939. De 57 bind/pakker giver summariske oplysninger om korrespondancen i forbindelse med hver visumudstedelse, og i nogle tilfælde er der henvisninger til ansøgerens udlændingenummer.⁴⁷ Generelt

111 357.

Jurisdiktion Odense Herred

Skatteboks Nr. VI

Fødselsdag den 9 juli 1920

(Afgivet den / 19)

O. L. Nr. 6562

Stp. Obs. Nr. _____

Titel _____

Chefen for Statspolitiet.

Opholdsbog No. 51069 udstedt
Statspolitiet, d. 27/7 1920

Rapport

for

Statspolitibetjenten i Odense Herred i Henhold til Lov af 15. Maj 1875
om Tilbyn med Fremmede m. m.

vedrørende Teodosia

Navn (Efternavn først og understrøget) Paulyszyn

Fødested (Land og By) Kaluszka Polen

Fødselsaar og dag 19/1 1891

Bopæl eller Opholdssted Sallinggaard Odense Herred

Legitimation | udenlandsk polsk Pas.
| dansk _____

Som Bilag for fornævnte følger: 1 Sth. polsk Pas.

Hormod følger ialt 1 Bilag

Teodosia Paulyszyn var en af de mange unge kvinder fra Galicien (det sydlige Polen), som kom til Danmark under 1. verdenskrig. Fra 1916 til 1920 havde hun otte ansættelser, heraf syv på Fyn. Det fremgår af denne forhørsrapport, som blev udarbejdet hos politiet i Odense den 9. juli 1920. Anledningen var, at Teodosia Paulyszyn ansøgte om en opholdsbog. Hun havde ganske vist fået en sådan i 1916, men den var bortkommet, og siden da havde ingen åbenbart spurgt efter den. Men nu skulle hun giftes, og præsten har formentlig bedt hende om at dokumentere, at hun havde ret til at være i Danmark. Hun fremlagde derfor et nyerehvervet polsk pas med det gengivne foto, hvor man ser hende i en traditionel polsk dragt, og det blev indsendt til Statspolitiets kontor sammen med forhørs-skemaet. I dag ligger begge disse dokumenter i Teodosia Paulyszyns opholdsbogssag. I øvrigt fik hun kun brug for sin opholdsbog i to måneder. For med ægteskabet med den danske statsborger, arbejder Vilhelm Hansen, erhvervede hun automatisk dansk indfødsret. Opholdsbogen blev ganske simpelt inddraget den 14. oktober 1920, fremgår det af et stempel på forhørs-skemaet. Teodosia Paulyszyn forblev boende på Fyn, hvor en stor del af hendes efterslægt stadig befinder sig. Rigsarkivet: Rigspoliti- chefen, Tilsynet med Udlændinge: Opholdsbogsager 1914-1940, pk. 81 (sag 51069).

synes disse protokoller dog ikke at have så stor informationsværdi. Protokollerne er ikke forsynet med navneregistre.

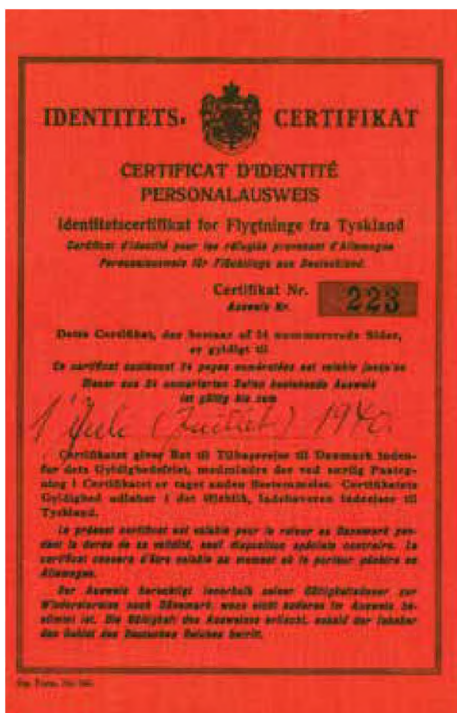
Fremmedloven af 1926 betød ikke blot, at man begyndte at udfase opholdsbøger. Den førte også til, at Statspolitiet indførte et nyt registreringsystem med en journal, flere kartoteker og én samlet række af udlændingesager til erstatning for de fire hidtidige. Der gik dog nogen tid, før man helt holdt op med at etablere nye sager i de gamle rækker, men langsomt begyndte man at opbygge den række, som populært fik navnet UDL-sager.⁴⁸ Den fik til gengæld en meget lang levetid, idet den først blev erstattet af det elektroniske system Udlændingeregistret i 1993.⁴⁹ Alle UDL-sager er nu afleveret til Rigsarkivet, hvor de fylder ikke færre end 17.281 pakker, dvs. ca. 1570 meter.

Journalerne, der blev ført i løbenummerorden, var i brug fra 1926 til 1965, hvor man i den sidste protokol registrerede nr. 40000 1-402000.⁵⁰ Selv om protokollernes opbygning blev ændret lidt undervejs, har de til stadighed indeholdt oplysninger om den enkelte udlændings navn, fødselsdag og -sted samt dato og afsender/modtager for al ind- og udgået korrespondance vedrørende denne person. Da nogle udlændingesager var aktive i op til flere årtier, kan korrespondancerubrikkerne undertiden fylde ganske meget.⁵¹ For en del af udlændingene har man tillige noteret navne og fødselsdatoer for ægtefæller og/eller børn, og undertiden ser man også henvisninger til andre relevante udlændingenumre.⁵²

3 Skaanes Henry Olai / 1897 i Norge Skaanes Therese Egnesvej 1 - 1. etage - Oslo f. 15-78	Ingeniør Korvik byvej 7 - 1. etage Høllby Børstebro 4/10 - 2. etage i Torshavn 11/10 - i Jernløse 11/10 - i Jernløse 11/10 - i Jernløse 11/10 -	norsk Pas 12/10-28 norsk Pas 12/10-27 forbat pas 122 419
4 Businaro Lucia / 1907 i Italien Bog 75487	Gift med Angelo Businaro Udl. 25384 hendes søn med fader	italiensk Pas 14/5-27

Nordmanden Henry Olai Skaanes og italieneren Lucia Businaro blev registreret som nr. 3 og 4, da Statspolitiet oprettede sin journal for udlændingesager i 1926. De to eksempler illustrerer, at journalen både kan have tilbagevisninger til tidligere (opholds)bognumre og fremvisninger til andre udlændingenumre. Korrespondancefeltene, som er udeladt her, viser, at der var liv i de to udlændingesager indtil henholdsvis 1945 og 1933. Rigsarkivet: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Journal til udlændingesager 1916-1965, pk. 1-2.

I stedet for indbyggede registre eller særlige registerbind anlagde Statspolitiet i 1926 to kartoteker, der kunne tjene som indgang til både journal og udlændingesager. I det ene blev kortene opstillet i alfabetisk rækkefølge; i det andet blev de anbragt efter fødselsdato. I begge tilfælde indeholder kortene henvisninger til et eller flere sagsnumre samt oplysninger om nationalitet. Begge kartoteker var i brug frem til 1968, hvor de blev afløst af et nyt med samme navn og struktur – og stort set de samme oplysninger. De nye kartoteker blev anvendt frem til henholdsvis 1983 (navnekartoteket) og 1987 (fødselskartoteket).⁵³ Til sammen beslaglægger de fire kartoteker 2431 æsker og er dermed nogle af Rigsarkivets mest omfangsrige sæt af søgemidler.

Sudeterflygtningene adskilte sig fra de andre flygtninge i 1930'erne ved at være håndplukket af de danske myndigheder, som påtog sig at modtage 150 af dem. Hovedparten af dem var ægtepar med børn. Ondrej og Terezia Gittner samt deres datter Anna, der kom til Danmark i december 1938, fik ligesom mange andre sudeterflygtninge, hjælp til deres nye tilværelse fra den socialdemokratiske hjælpeorganisation Matteotti-komiteén. Det fremgår af notaterne om familien i den særlige protokol over flygtninge fra Sudeterland, hvor man også kan se, at forældrene fik dansk indfødsret i 1952. Ca. 1/3 af de czekiske flygtninge, der rejste ind i Danmark i 1938-1939, endte med at blive i landet. Gittners udlændingesag gør det muligt at følge familien ganske tæt de første ca. 10 år i Danmark. Blandt de mange dokumenter i sagen er et "identitetscertifikat" – en slags erstatningspas, som kunne udstedes til tyske flygtninge i henhold til en overenskomst ved regeringskonferencen i Genève juli 1936. Rigsarkivet: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Udlændingesager 1926-1983, pk. 1955 (sag 74209).

Efternavn Nom de famille Familiennamen	Githner.	
Fornavn Prénoms Vornamen	Andreas (Ondrej).	
Fødselsaar og -dag Date de naissance Jahr und Tag der Geburt	1902	24. Marts 1903
Fødested Lieu de naissance Geburtsort	Itaab, Böhmen, Bohémie	
Faderens Navn Nom du père Name des Vaters	Joseph Githner.	
Moderens Navn Nom de la mère Name der Mutter	Kathrine, f. née, geb. Weiss.	
Ægtefælles Navn Nom de l'époux (l'épouse) Name des Ehegatten	Terens Githner	
Nationalitet Nationalité Nationalität	Bøhisk, czek. geschick.	
Stilling Profession Beruf	Maskinarbejder, mécanicien, Maschinenarbeiter.	
Tidligere Bopæl Résidence antérieure Früherer Wohnort	Itaab.	
Nuværende Bopæl Résidence actuelle Gegenwärtiger Aufenthaltsort	Aalborg.	
BØRN — ENFANTS — KINDER		
Køn - Sexe - Geschlecht	Alder - Age - Alter	Navn - Nom - Name
Skunkøn femin. weibl.	13 Aar, aus Jahre	Anna Githner.

Andre arkivalier om fremmede

Selv om de nævnte sagerækker, journaler og kartoteker så absolut udgør hovedelementerne af arkivet fra Statspolitiets Fremmed- og Visumafdeling/Tilsynet med Udlændinge, er det også rimeligt at nævne nogle af de øvrige arkivserier i dette arkiv. Jeg vil dog nøjes med at omtale de seks, som må formodes at have bredest interesse.

I årene 1920-1925 førte Statspolitiet en særlig ”Fremmedjournal”, hvor bl.a. sager fra gesandtskaber og konsulater, erklæringer til Justitsministeriet, undvigelses fra pasreglerne og afmønstringssager havde hvert sit faste nummer. Hvert år blev der oprettet en lang række sager under alle disse kategorier, og hver sag fik da et løbenummer. Korrespondance og notater på sagerne er henlagt i de 32 pakker ”Fremmedjournalsager” (1920-1925). Journalen fungerer således som søgemiddel til sagerne, der kan handle om alt fra bedrageri og problemer med sømænds afmønstring til oversigter over antallet af udenlandske studerende. En meget stor del af sagerne handler om enkeltpersoner, og journalsagsrækken er derfor i høj grad et supplement til opholds-, observations- og forhørsagerne.

Ligesom politikredsene førte Statspolitiet/Rigspolitiet anholdelsesprotokoller, hvor man i kronologisk rækkefølge indførte oplysninger om den anholdtes navn og fødselsdato, årsag til anholdelsen og datoer for anholdelse, grundlovsforhør og løsladelse m.m. I mange tilfælde endte anholdelsen med en udvisning, og dette er i så fald også ført til protokols. Der er desuden en del henvisninger til observations-, udlændinge- og DPE-numre. De ni anholdelsesprotokoller dækker perioden 1914-1957. Alle bøgerne er forsynet med navneregistre.

Arkivserien ”Protokoller over bortsendte personer” omfatter derimod kun to protokoller uden navneregistre, men de har til gengæld begge et omfang af ca. 450 sider. Bøgerne indeholder forhørsreferater fra 1915-1951.

En beslægtet arkivserie er de fire protokoller over tilhold efter fremmedloven, som blev til i årene 1913-1931. Bøgerne, der alle er forsynet med navneregistre, består udelukkende af blanketter om udvisning med tilhold om ikke siden at indfinde sig i Danmark. En overtrædelse af dette ville kunne straffes med fængsel på vand og brød eller tvangsarbejde. Foruden navn, dato og relevante sagsnumre kan blanketterne være forsynet med DPE-numre.

Endelig kan der være grund til at gøre opmærksom på den enlige pakke med titlen ”Protokoller over flygtninge fra Tyskland og Sudeterland” 1933-1957. Pakken rummer to bind (begge med navneregistre), hvoraf det ene indeholder oplysninger om tyskere, der rejste ind i Danmark 1937-1940 (men med spredte notater om tidligere rejseaktivitet), mens det anden tilsyneladende kun omfatter personer fra Tjsekoslovakiet, der ankom fra november 1938 til december 1939, dvs. kort efter den tyske indmarch i de dele af landet, der gik under fællesbetegnelsen Sudeterland.⁵⁴ De to protokoller har samme opbygning, og for hver flygtning er der bl.a. oplysning om udlændingenummer, indrejse- og eventuel udrejsedato og opholdssted

i Danmark. Desuden har man registreret al ind- og udgået korrespondance til og fra Statspolitiet/Rigspolitiet med dato og adressat. I nogle tilfælde er denne korrespondance fortsat op til 1950'erne. De to bøger kan derfor bruges som en effektiv indgang til udlændingesagerne, hvis man ønsker at studere de to flygtningegrupper på individniveau.⁵⁵

Jørgen Mikkelsen, f. 1959, ph.d., arkivar og seniorforsker ved Rigsarkivet, København. Har især forsket i dansk og europæisk by- og handelshistorie, men også publiceret artikler om mange andre emner inden for dansk historie. Artikler i *Personalthistorisk Tidsskrift* 1998, 2004, 2007, 2011, 2012, 2014 og 2015. Adresse: Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, e-mail: jm@sa.dk.

Noter

- 1 Loven er i sin helhed gengivet i O. Algreen-Ussing (udg.): *Love og Anordninger samt andre offentlige Kundgjørelser Danmarks Lovgivning vedkommende for Aaret 1875* ..., 1876, hvor der også er præcise henvisninger til rigsdagsdebatterne i de relevante bind af *Rigsdagstidende*.
- 2 Det vigtigste værk om den svenske indvandring er: Richard Willerslev: *Den glente indvandring. Den svenske indvandring til Danmark 1850-1914*, 1983. Af andre bidrag kan nævnes: Henning Bender: *Indvandringen til Bornholm fra de skånske landsdele og Småland 1850-1920*, Ale, nr. 3, 2012, s. 1-25; Elisabeth Bloch og Henning Bro (red.): *Over Øresund før broen*, 2000; Anne Hansen: *Svenske og polske landarbejdere i det sydøstfynske landbrug i perioden 1875-1910*, Fynske årbøger, 2013, s. 71-88; Richard Willerslev: *Svenske gæstearbejdere i København 1850-1914, Fortid og Nutid*, 1981, s. 224-241.
- 3 Bornholm var en af de landsdele, der fik den største tilførsel af svenskere i slutningen af 1800-tallet. I sit brev bemærkede Olivarius, at der i alt var ankommet 748 dækspassagerer fra Ystad til Rønne i løbet af 1873, mens det i de første otte måneder af 1874 drejede sig om 888. Praktisk talt alle disse personer var svenskere. Rigsarkivet: Justitsministeriet, 1. Kontor: Sager vedrørende lov af 15.05.1875 om tilsynet med fremmede og rejsende, 1875 (læg nr. 11).
- 4 *Rigsdagstidende, Folketinget 1874-1875*, sp. 5787.
- 5 I bemærkningerne til lovforslaget nævnes en række lande, hvor der nu gjaldt pasfrihed. *Rigsdagstidende 1874-1875, Tillæg A*, sp. 1796.
- 6 *Rigsdagstidende, Folketinget 1874-1875*, sp. 5792 og 5794.
- 7 §14 i 1828-forordningen åbnede dog mulighed for, at politiet også kunne nægte andre end håndværkssvende at begive sig ud på en bestemt rejse for at søge arbejde, hvis der "derved" kunne "vækkes Tvivl om han ikke kunde falde Landet til Byrde ved den forehavende Reise". Det er uvist, i hvor høj grad denne paragraf blev taget i anvendelse.
- 8 Undersøgelsen gjaldt også svende, der kom fra Slesvig og Holsten.
- 9 For de indenlandske håndværkssvende kom der ikke nogen erstatning for vandreboerne. Dette vakte bekymring hos mange politimestre, da de fik det foreløbige lovudkast til høring i 1874 (se note 3). En del af by- og herredsfogederne mente nemlig, at der var mindst lige så mange "uroelige elementer" blandt de hjemlige svende som blandt de udenlandske svende på valsen.
- 10 Undtaget var dog personer, der havde legitimeret sig som handelsrejsende.
- 11 Det korte tid kan undre os i dag, men dels må det have været meget sjældent, at datidens rejsende (specielt folk fra lavere sociale lag) havde større beløb på sig, og dels må lovgiverne have ment, at der har været en rimelig chance for at finde en form for beskæftigelse i løbet af en uge.
- 12 Et eksempel på det sidste er mormonprædikanten Christoffer Olsen Folkmann, der blev udvist i 1887, da man frygtede for, at han kunne opildne den bornholmske befolkning. Henrik Zip Sane: *Billige og villige? Fremmedarbejdere i fædrelandet ca. 1800-1970*, 2000, s. 131.

- 13 Zip Sane, 2000, s. 128f. Usikkerheden skyldes især, at *Politiforretninger* efter november 1905 kun medtog de udvisninger, hvor udlændingen fik tilhold om ikke at vende tilbage til Danmark.
- 14 Willerslev, 1983, s. 149-166. Her fremgår det også, at der i kølvandet på fællesdeklarationen blev gennemført en del udvisninger af svenskere, som havde opholdt sig mere end fem år i Danmark. Dette gav anledning til diplomatiske kontroverser mellem Danmark og Sverige, fordi fællesdeklarationen indeholdt en paragraf om, at overenskomsten ikke havde tilbagevirkende kraft. Der er vist ikke foretaget undersøgelser af, om 12-års reglen havde nogen større effekt på længere sigt.
- 15 Loven indeholder et forbud mod, at "Udenlandske Tætere, Musikanter, Forevisere af Dyr og Ander, Udøvere af Kraft- og Behændighedskunster og lignende Personer" fik adgang til landet – dog kun "forsaa vidt de ville søge Erhverv ved Omvandring". Dette punkt, som tilsyneladende bl.a. skyldes en del irritation over omvandrende italienske gøglere, fik lov til at bestå helt frem til 1952, selv om det ind imellem blev udsat for en del kritik. Hvordan afgjorde man f.eks. om en person var tater?
- 16 Jeg takker min kollega Kristian Bruhn for at have henledt min opmærksomhed på de to love.
- 17 *Lovtidende A*, 1917, s. 693 og 1068.
- 18 *Rigsdagstidende 1917-1918, Folketinget*, sp. 1482f.
- 19 Udtrykket "abnorme Forhold" blev brugt af justitsministeren Svenning Ryrter, da han præsenterede et nyt forslag til midlertidig lov ved et møde i Folketinget den 19. december 1923. *Rigsdagstidende 1923-1924, Folketinget*, sp. 464.
- 20 I denne bekendtgørelse blev der også for første gang opstillet detaljerede krav til passets indhold, herunder et vellignende foto. Formkravene svarer i store træk til dem, vi kender i dag. *Lovtidende A*, 1926, s. 187f.
- 21 *Rigsdagstidende 1925-1926, Tillæg A*, sp. 5862.
- 22 I øvrigt kom der allerede den 17. april 1912 en bestemmelse, som gjorde det muligt at fritage visse udlændinge for at have opholdsbøger. Det var §18 i Lov om Anvendelse af udenlandske Arbejdere – en lov, der primært sigtede mod at regulere forholdene for de polske sæsonarbejdere. For disse personer kunne en autoriseret afregningsbog betragtes som en acceptabel erstatning for en opholdsbog.
- 23 *Rigsdagstidende 1929-1930, Tillæg A*, sp. 4667-4671, og *Folketinget*, sp. 4132.
- 24 Lone Riinitz: *Af hensyn til konsekvenserne. Danmark og flygtningespørgsmålet 1933-1940*, 2005, s. 19; Hans Kirchoff: *Ei menneske uden pas er ikke noget menneske. Danmark i den internationale flygtningepolitik 1933-1939*, 2005, s. 53.
- 25 Pürschel var gennem hele sit politiske liv kendt som en skarp debattør, der ofte anlagde en meget kritisk holdning over for politiske modstandere. Jfr. Sv. Cedergreen Bech (red.): *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg., 1982.
- 26 *Rigsdagstidende 1933-1934, Folketinget*, sp. 2817-2826.
- 27 *Rigsdagstidende 1933-1934, Landstinget*, sp. 788, og *Tillæg B*, sp. 1165-1168.
- 28 Det bør dog nævnes, at den dramatiske udvikling i Europa fik regeringen til i efteråret 1939 at fremlægge et udkast til en væsentlig strammere fremmedlov. Bl.a. lagde man op til, at flere udlændinge kunne afvises ved grænsen. Lovforslaget blev opgivet pga. krigen. Fremmedlovsdebatten i 1939-1940 er analyseret i Riinitz, 2005, s. 461-468.
- 29 *Rigsdagstidende 1941-1942, Folketinget*, sp. 1346. Der skete i det hele taget stærke restriktioner i rejsevilkårene under 2. verdenskrig. Den 9. september 1939 blev der således indført visumtvang over for alle udlændinge, bortset fra statsborgere i de andre nordiske lande, og den 18. april 1940 blev også svenskerne, nordmændene og finnerne omfattet af visumtvang. Fra 1940 var der desuden visumpligt ved danske statsborgeres udrejse, bortset fra rejser til Tyskland. Visumkravene blev ophævet lidt efter lidt i årene efter 1945.
- 30 *Rigsdagstidende 1945-1946, Tillæg A*, sp. 3969, hvor der i øvrigt også tales om muligheden for, at justitsministeren eventuelt kunne fritage enkelte landes statsborgere, især nordmænd og svenskere, der havde været i Danmark i mere end 20 år, for pligten til at søge opholds- og arbejdstilladelse.
- 31 *Rigsdagstidende 1946-1947, Tillæg A*, sp. 3255-3340. De generelle bemærkninger til lovudkastet indeholder imidlertid en fortrinlig redegørelse for fremmedlovgivningens udvikling siden 1875.
- 32 *Rigsdagstidende 1946-1947, Folketinget*, sp. 2369. Tanken om et udlændingenavn var tydeligvis inspireret af den svenske udlændingekommission, som det lovforberedende udvalg havde haft lejlighed til at besøge.
- 33 *Rigsdagstidende 1946-1947, Folketinget*, sp. 2605-2630.
- 34 *Rigsdagstidende 1947-1948, Tillæg A*, sp. 3595-3596. Om den socialdemokratiske skepsis over for tanken om et udlændingenavn også har spillet en rolle for denne beslutning, lader sig ikke afgøre på grundlag af *Rigsdagstidende*.
- 35 *Rigsdagstidende 1951-1952, Folketinget*, sp. 2768.
- 36 *Rigsdagstidende 1951-1952, Folketinget*, sp. 2766, og *Tillæg A*, s. 5250-5251.
- 37 Betænkning nr. 882/1979, s. 37f.
- 38 *Rigsdagstidende 1946-1947, Folketinget*, sp. 2612.
- 39 Wilhelm von Rosen (red.): *Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, II, 2. bd., 1991, s. 582 og 604.
- 40 Arkiver fra byfogeder, herredsfogeder og birkedommere.
- 41 Opslag i DAISY viser desuden, at der er registreret rejsepas i en del privatarkiver. Bemærk i denne forbindelse, at Landsarkivet for Sjælland for mange år siden opbyggede en samling af skudsmålsbøger m.v., der var udtaget af retsbetjent- og pastoratsarkiver m.m. Samlingen omfattede arkivalier vedr. ca. 850 personer, og disse små privatarkiver er nu registreret særskilt, hvorved de pågældende personer er søgbare i DAISY. Tilsvarende har Landsarkivet for Fyn etableret en samling på 18 pakker med titlen "Vandre-, skudsmåls- og opholdsbog 1832-1950". Der er udarbejdet et stedregister til denne samling, og det kan også søges i DAISY.
- 42 Oplysningerne i en del af disse protokoller er indtastet i Immigrantmuseets database vedrørende udlændinges arbejdsophold i Danmark 1812-1924, se www.ddd.dda.dk/immibas/immibaslink.htm.
- 43 Rigsarkivet i København: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Opholdsbogsager 1914-1940; Opholdsbogssager, register til ... 1914-1940.

- 44 Disse arkiverier er også omtalt i Christian Larsen: Personregistrering, tilsyn med udlændinge og tildeling af indfødsret, i: Jørgen Mikkelsen og Erik Nørr (red.): *Efter bemyndigelse. Kilder til dansk forvaltningshistorie 1920-1970*, 2008, s. 614-626, hvor der bl.a. er gengivet eksempler på skemaer fra flere sager. I samme kapitel omtaler Karl Peder Pedersen de fremmedprotokoller, som blev ført ude i politikredsene for at holde kontrol med de udlændinge, der befandt sig i kredsen.
- 45 Dette betyder, at der ikke blev oprettet nye poster efter nytår 1935. Derimod kan man i nogle af indførslerne se notater om breve fra i alt fald 1935 og måske også senere år.
- 46 Om registreringspraksis i DPE, se Jørgen Mikkelsen: "Strengt fortroligt". Et signalement af (Danske) Politiefretræninger, *Personalhistorisk Tidsskrift* 2015, s. 159-169.
- 47 Visumprotokollerne og -sagerne indeholder ikke blot ansøgninger fra udlændinge, der ønskede at besøge Danmark, men også fra herboende udlændinge, som agtede at vende tilbage til Danmark efter en kort rejse til udlandet.
- 48 Ifølge et internt notat i Rigsarkivet blev aktive opholdsbogs- og observationssager overført til udlændingesagsrækken i midten af 1930'erne, og det samme skete for aktive visumsager i 1939. Forhørsagsrækken, der havde levet en stagnerende tilværelse siden slutningen af 1920'erne, ophørte også i 1939.
- 49 Asylregistret, der blev indført i 1986, havde mere begrænsede funktioner, jfr. Asger Svane-Knudsens grundige redegørelse for administrative arbejds gange i udlændingeforvaltningen i 1980'erne og 90'erne i artiklen: *Registre over udlændinge*, i: Else Hansen (red.): *Ny viden – gamle idéer. Elektroniske registres indførelse i centraladministrationen*, 2006, s. 195-238.
- 50 Rigsarkivet: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Journal til udlændingesager 1926-1965 (255 pakker).
- 51 En udlændingesag blev afsluttet ved, at den pågældende person enten fik indfødsret, forlod Danmark eller afgik ved døden. Nogle af de meget langvarige udlændingesager handler om tyske statsborgere, som udviste nazistiske sympatier i besættelsesårene og derfor fik afslag på deres ansøgninger om indfødsret i den efterfølgende periode. Denne gruppe af indvandrere er bl.a. beskrevet i: Per Frandsen: De ønskede og de uønskede. Indfødsretten og opgøret efter besættelsen, *Historisk Tidsskrift*, 2012, s. 92-129.
- 52 Journalbøgerne blev afløst af journalkort med de samme typer af oplysninger. Der er afleveret to rækker af sådanne kort til Rigsarkivet. Den ene dækker årene 1960-1968 (dog også med notater om korrespondance i 1970'erne) og omfatter 187 pakker. Den anden indeholder kort fra august 1968 til udgangen af 1983 og fylder 310 pakker. Begge rækker er henlagt efter udlændingenummer.
- 53 Rigsarkivet i København: Rigspolitichefen, Tilsynet med Udlændinge: Navnekartotek for udlændingesager 1926-1968 (1185 pakker), Fødselskartotek for udlændingesager 1810-1974 (515 pakker), Navnekartotek for udlændingesager 1968-1983 (540 pakker) og Fødselskartotek for udlændingesager 1968-1987 (191 pakker).
- 54 Indmarchen, der foregik den 10. oktober 1938, blev modtaget positivt af mange etniske tyskere i Sudeterland, men et stort antal jøder og socialdemokrater m.fl. flygtede. De fleste af dem bosatte sig i andre dele af Tjekkiet.
- 55 Der foreligger en række grundige studier af den danske politik over for Hitler-flygtningene og af disse flygtninges vilkår. Det drejer sig bl.a. om Kirchhoff, 2005; Rünitz, 2005; Hans Uwe Petersen: Danmark og Hitler-flygtningene fra Tjekkiet 1938-1945, i: Bent Blüdnikow (red.): *Fremmede i Danmark. 400 års fremmedpolitik*, 1987, s. 211-248, samt Troels Rasmussen og Lene Wul: *Flygtning 38. Baggrunden og rammerne for de sudetertyske flygtninges ophold i Danmark 1938-45*, 1999.

Mellerup-slægten

- fra bager til disponent

Af Gitte Bergendorff Høstbo

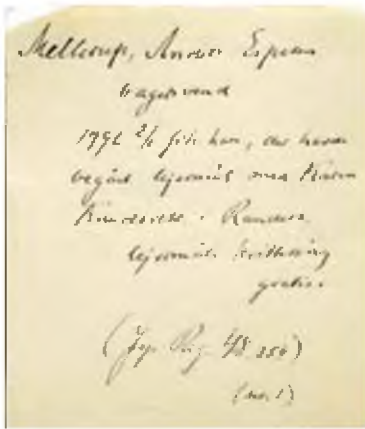
Ebeltoft-slægten Mellerup stammer fra Randers, hvor slægtens stamfader Anders Espersen Mellerup blev født. Anders bosatte sig i Ebeltoft, hvor slægten levede i mere end fem generationer.

I Ebeltoft blev størstedelen af slægtens medlemmer bagere og enkelte personer af slægten blev betydningsfulde personer i byen. Mellerup-slægten kan endvidere spores udi England, USA og Canada. I denne artikel fortælles historien om Anders Espersen Mellerup og udvalgte personer af hans efterkommere. Tipoldebarnet Einer Mellerup, som blev politiinspektør i København, var ivrig til at nedskrive sine erindringer. Interessen for slægtsforskning gav Einer Mellerup videre til sin søn, disponent Ove Mellerup. Det er deres optegnelser om slægten, der er baggrund for artiklen.

I 1795 kom den fattige Anders Espesen Mellerup som 23-årig fra Randers til Ebeltoft. Han var født 1. januar 1773 af forældrene Espen Frandsen Mellerup, der var tømmersvend og brændevinsbrænder, og Maren Jensdatter Schiøth. Anders' farfar, kammertjener og brændevinsbrænder Frans Sørensen, var født 1695 i Mellerup sogn. Slægten kan spores tilbage til Frans Sørensens far, af samme navn, født i 1640 i Mellerup sogn ved Randers Fjord.

Ifølge overleveringer fra slægten ønskede Anders Espesen Mellerup oprindeligt at få sit eget bageri i Randers. Da dette dog ikke var muligt pga. fattigdom, tog Anders til Ebeltoft i 1795, hvor han fik arbejde hos Hans Bager, som bagersvend. Anders Espen Mellerup vendte tilbage til Randers efter kort tid i Ebeltoft. I Randers møder han den unge pige, Karen Knudsdatter, med hvem han begik lejemål d. 2. januar 1796. Han brød sig mod det sjette bud "Du må ikke bedrive hor". Straffen for lejemål i 1796 var fængselsstraf, og indebar at begge parter skulle otte dage i fængsel på vand og brød. Anders og Karen endte dog aldrig i fængsel, for i Jyske Registre 1796 kan det læses, at Anders Espesen Mellerup, i betragtning af hans fattigdom, allernådigst blev fritaget for at betale de sædvanlige gebyrer i forbindelse med sagen. Det Kongelige Danske Kancelli havde udstedt en bevilling til Anders, der betød, at han blev fritaget for fængsel, hvilket vil sige, at lejemålet blev gratis. Dette blev han meddelt og forevist d. 2. januar 1796. Også i Nygaards Seddelsamling, der er et kartotek bestående af navnesedler samlet af tidligere arkivar H. S. A. Nygård (1869-1964), er der noteret: "Lejemåls Kvittering gratis". Seddelsamlingen er lagt ind i en søgbar database, der administreres af Rigsarkivet i København.

Randers bestod i 1796 kun af et sogn, Skt. Mortens sogn. I fødselsprotokollen bagerst i kirkebogen findes anmeldelser af uægte-fødte børn, og her findes Karen Knudsdatters uægte barns fødsel med udlagt barnefader, "Hans Bagers svend, Anders". Hvad der senere skete med Karen Knudsdatters barn er uvist, da barnet hverken ser ud til at være blevet døbt, men ej heller er at finde i dødsprotokollen. Efter episoden vendte Anders tilbage til Ebeltoft som bagersvend.

Anders Espesen Mellerup, leyermales kvittering gratis. Da bagersvend Anders Espesen Mellerup, som har begjæret leyermaal med Karen Knudsdatter i Randers, i betragtning af hans fattigdom og uformuenhed, allernådigst er fritagen for at betale såvel det stemplede papir som den sædvanlige gebyr, for den i så tilfælde fra det kongelige danske cancelli udstedende fritagelses bevilling for at sidde på vand og brød, så meddeles ham derom hermed dette bevis gratis, for samme vedkommende til allerunderdanigst efterretning at kunne forevise. 2 januar 1796

I laugsvæsenets blomstringstid, måtte en ung svend, som ønskede sin egen forretning, ofte gifte sig med en enke af en afdød laugsbror. Dette gjorde Anders Espesen Mellerup også. Ved kongelig bevilling d. 17. december 1796 giftede han sig med den 33 år ældre bagerenke Else Catherine Fabricius i Ebeltoft Kirke. Else var født i 1740, og havde tidligere været i tjeneste hos baronesse Schack i Ebeltoft. Hun havde været gift med bagermester Laus Sørensen Bastrup, der havde et bageri i Adelgade. Laus var død d. 31. oktober 1794, kun 48 år gammel. Else og Laus havde ingen børn.

Den 15. oktober 1798, et par år efter ægteskabets indgåelse, løste Anders Espesen Mellerup borgerskab som bagermester i Ebeltoft, og havde dermed helt overtaget

bagervirksomheden i Adelgade. Else Catherine døde d. 1. oktober 1810. Kort tid efter giftede Anders sig igen, d. 29. marts 1811, i Ebeltoft Kirke, med den yngre Maren Nielsdatter Hals, født d. 10. juni 1787 i Grenaa, datter af Dorthe Cathrine Jensdatter, faderen ukendt. Maren bliver Mellerup-slægtens stammoder. Anders og Maren fik fem børn, tre drenge og to piger. Den førstefødte, Niels Hals Mellerup, blev født d. 25. november 1811. Med tiden blev Anders Espesen Mellerup en fremtræ-

Hor

Der fandtes tre grader af hor: Lejermål (samleje når begge parter var ugifte), hor (samleje når den ene var gift), og dobbelt hor (samleje når de begge var gift, men ikke med hinanden)

dende og betydningsfuld mand i Ebeltoft. Han blev både brandmajor og medlem af byens råd. Bagermester Anders Espesen Mellerup døde d. 3. oktober 1836 i Ebeltoft, og kun 4 år senere, d. 14. juni 1840, døde Maren.

På kirkegården i Ebeltoft blev der opført et gravmæle efter Anders Espesen Mellerup. Gravmælet blev rejst af byens borgere til ære for parret.

Anders Espesen Mellerups børn og svigerbørn

1. Anders Espesen Mellerup

(*1. januar 1773 Randers, †3 oktober 1836 Ebeltoft)

↓ æf Else Cathrine Fabricius

(* 1742 Jyderup, Holbæk, †1. oktober 1810 Ebeltoft)

↓ æf Maren Nielsdatter Hals

(* 10. juni 1786 Ebeltoft, †14. juni 1840 Ebeltoft)

2 Niels Hals Mellerup

(* 25. november 1811 Ebeltoft, †11. november 1881 Ebeltoft)

↓ æf Helene Cathrine Møller

(* 4. august 1810 Ebeltoft, †24. oktober 1895 Ebeltoft)

2 Else Marie Mellerup

(*22. juli 1814 Ebeltoft, †13. oktober 1903 Ebeltoft)

↓ æf Johan Eykens

(*1814 Holland, † 16. maj 1866 Ebeltoft)

2 Espen Frants Mellerup

(*30. august 1816 Ebeltoft, †10. juni 1887 Ebeltoft)

↓ æf Henriette Amalie Buchtrup

(*25. januar 1820 Ebeltoft, †17. maj 1864 Ebeltoft)

2 Dorthea Cathrine Mellerup

(*16. september 1820 Ebeltoft, †3. november 1858 Århus)

↓ æf Vilhelm Edvard Petersen

(*14 juli 1820 Swinemünde, †20. november 1864 Århus)

2 Lauritz Peter Mellerup

(*25. maj 1823 Ebeltoft, †21. maj 1902 Slagelse)

↓ æf Ane Beate Breum

(*14. maj 1837 Jorløse, †13. februar 1912 Birkerød)

Laug

Indtil 1857 var der bunden handel og næring i købstæderne. Det betød, at man som mester skulle være medlem af byens laug og have løst borger-skab. Lauget bestod af en faglig sammen-slutning af håndvær-kermestre indenfor det pågældende fag. Kun medlemmer af laugene måtte udøve faget, og laugene havde tilbøje-lighed til at indskrænke antallet af mestre for at beskytte deres med-lemmer.

Generationerne efter Anders Espesen Mellerup

Anders og Marens to sønner fulgte med tiden i faderens fodspor, og blev ligeledes bagermestre i Ebeltoft. Den ældste søn, Niels Mellerup, overtog en anden bagerbutik i byen, mens den yngste søn, Espen Frants Mellerup, overtog faderens bageri som 20-årig i 1836 ved faderens død. Espen Frants Mellerup drev bageriet indtil 1879, hvorefter hans søn Viggo Axel Mellerup overtog forretningen. Viggo Axel Mellerup havde ellers oprindeligt haft en bagerforretning i Skive, men da hans ældre bror, Søren Andreas Mellerup, der bestyrede faderens bagerbutik, var blevet syg og døde efter et jagtskud, vendte Viggo Axel tilbage til Ebeltoft og drev forretningen videre.

Viggo Axel Mellerup blev født d. 8. juli 1852, og blev gift med Laura Bartholine Handberg. Parret fik to sønner og én pige. Den ældste søn, Andreas William Mellerup, overtog bageriet i 1905. Andreas William var i lære hos faderen i et par år, men tog til København for at blive udlært til sukkerbager. Senere arbejdede han som svend i Randers, indtil han i 1900 vendte tilbage til faderens bageri. Her var han med til at udvide bagerforretningen med en brødvogn, der kunne køre rundt med brød og derved betjene flere kunder. I 1948 kunne Andreas William fejre 150-året for slægtens bageri. Bageriet havde oprindeligt, indtil år 1900, ligget i Adelgade. Her havde Andreas Williams fader og farfar drevet bageri i 102 år. Andreas var ifølge familieberetningerne en dygtig forretningsmand, der kun koncentrerede sig om sin bagerforretning. Han fik stor anseelse i Ebeltoft, som det kan læses i en avisannonce, bragt i Ebeltoft Folketidende mandag d. 11. oktober 1948, nummer 113, årgang 23, på forsiden, i anledningen af slægten Mellerups 150-års tilstedeværelse i Ebeltoft.

Viggo Axel Mellerup solgte bageriet i Adelgade i år 1900 i forbindelse med jernbanens indtog, og flyttede til hjørnet af Nedergade og Toften, hvor han byggede et toetagers hus med mere plads.

Før 1900 købte bagerne smør og korn hos bønderne, der blev hentet i hestevogne på en to-dages tur fra Aarhus. Kornet blev derefter renset, tørret og formalet i bageriet. Nu gjorde jernbanen det betragteligt lettere at købe og transportere varer til bageriet fra andre byer. Dagene i det hyggelige bageri i Adelgade, som er skildret i familieberetningerne, hvor der var kaffeudskænkning ved lange borde, var forbi. Viggo Axel Mellerups yngste søn, Aksel Mellerup, blev også bagermester i Horsens.

Gravsted efter bagermester William Mellerup og hans hustru – næstsidste ejer af slægtens bageri.
Foto af: Ove Mellerup.

Andreas William fik fire børn - to piger og to drenge - hvoraf den næst yngste søn, William Mellerup, overtog forretningen efter sin fader. Også Williams søn, Viggo Andreas Mellerup, født 20. august 1946, overtog slægtens bageri og var bagermester frem til sin død i 1985.

Tavle over slægtsbageriet Mellerup i Ebeltoft

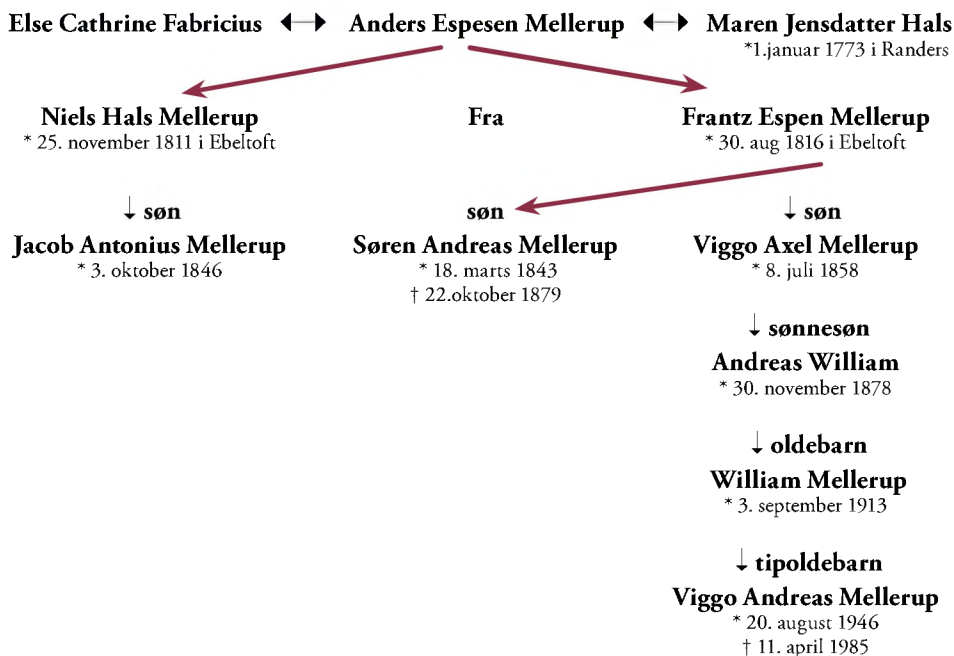

Foto fra slægtens album af Nils Hals Mellerup og Helene Cathrine Møller.

Niels Hals Mellerups efterslægt

Niels Hals Mellerup blev gift med Helene Cathrine Møller og parret fik syv børn. Fem drenge og to piger. En af sønnerne, Jacob Antonius Mellerup, overtog bageriet efter faderen Niels og blev også bagermester i Ebeltoft. Niels Hals Mellerup døde 11. november 1881 i Ebeltoft.

Niels Hals Mellerups yngste søn, Rasmus Julius Mellerup, født 30. juni 1853 i Ebeltoft, blev gift d. 17. maj 1882 i Tølløse ved Holbæk med Christiane Catrine Dorthea Fausbøll, født 9. januar 1849 på Mastrupgård i Ginnerup sogn. Christiane var datter af landmand Frederich Edvard Fausbøll og Hansine Kirstine Valen. Christines far var søn af sognepræsten Christian Nielsen Fausbøll i Hasle ved Århus.

Rasmus Julius Mellerup voksede op i Ebeltoft, men valgte at bosætte sig i København. Her blev han først urtekræmmer og senere bestyrelsesmedlem i Urtekræmmerforeningen. Foreningen bestod, udover af urtekræmmerne, også af isenkræmmere og sukkerbagerlauget.

Senere blev Rasmus Julius Mellerup ejer af fabrikken Boggild, der indtil 1903 fremstillede skosværite på Svanemosegårdsvej 9-11 på Frederiksberg. Rasmus blev en velhavende mand og endte som både fabrikant, rentier og husejer. Rasmus Julius Mellerup og Christiane Catrine Dorthea Fausbøll fik én søn, Einer Mellerup, som blev født d. 7. november 1882 i Skt. Johannes sogn i København

Politiinspektøren og politimesteren i København

Einer Mellerup havde gået på Krebs skole, han blev student i 1901 fra Slomanns skole og cand. jur. i 1907. Einer blev sekretær hos museumsdirektør dr. phil. So-

phus Müller på Nationalmuseet, der efterfølgende gav ham en fin anbefaling. Denne anbefaling førte Einer videre som herredsfuldmægtig i Hjørring, hvor han var ansat ét år. Herefter blev Einer politibetjent i København. I 1910 blev han flyttet til opdagelsespolitiet, datidens kriminalbetjente. Året efter blev Einer ansat som inspektionsbetjent på St. Kongensgades politistation. I 1919 blev han stationsleder på Hillerødsgades politistation i København. Han var en dygtig politibetjent med stor interesse i faget, som hans chef skrev i en anbefaling, og det varede da heller ikke længe, før han steg i graderne, og blev udnævnt til politimester. I 1952 tog han sin afsked pga. af alder. Einer var en aktiv pensionist, og han opfordrede alle pen-

De danske politifolk

De danske politifolk, der blev anholdt d. 19. september 1944, blev i første omgang anbragt i kz-lejren Neuengamme ved Hamborg. De danske politifolk blev overført fra Neuengamme til Buchenwald af to omgange, henholdsvis den 29. september 1944 og den 6. oktober 1944. I en periode var nogle af de hjemvendte politifolk i Frøslevlejren.

sionerede politibetjente til at nedskrive deres erindringer. Einers interesse for erindringer var allerede startet i trediverne, hvor han selv var begyndt at nedfælde sine memorier, men det var først efter hans pensionering i 1952, at han for alvor begyndte at skrive. Einer Mellerup skrev herefter først bogen "I festlige og farlige tider" fra 1957, og senere i samme form fulgte i 1960 "Det gamle København på vrangen", i 1961 "Godtfolk, gavtyve og gadeliv" og i 1962 "Sælsomme skæbner i søgelyset". Han var i disse år også en flittig samtidskronikør. Da Einer selv var en ivrig slægtsforsker med stor interesse for at skrive sine egne erindringer som politimand ned, opfordrede han i indledningen af bogen "København på Vrangen" andre pensionerede politimænd til at gøre det samme. Opfordringen resulterede i, at flere hundrede erindringer blev skrevet ned og sendt ind. Disse erindringer kan i dag findes på Det Kongelige Bibliotek.

Einer Mellerup blev gift d. 18. september 1909 i Middelfart Kirke med privatlærerinde Martha Gimbel, født d. 16. december 1882, datter af købmand og bogholder Ludvig Theodor Gimbel og Dagmar Elisa Martha Dreyer. Einar Mellerup og Martha Gimbel fik to børn, en datter, Inger Margrethe, og en søn, Ove. Martha døde d. 2. marts 1955, og Einar Mellerup giftede sig igen d. 4. januar 1958 på Københavns Rådhus med børnehavelærerinde Mary Elisabeth Oxholm Holck, født d. 15. juli 1898 i Esbjerg. Mary var tidligere enke efter ingeniør og direktør Georg Edvard Møller.

Under besættelsen var tyskerne meget opmærksomme på det danske politi, der med en bevæbnet og uddannet politistyrke på ca. 9.000 mand kunne udgøre en trussel, hvis det skulle komme til en allieret invasion. Besættelsesmagten valgte derfor, d. 19. september 1944, at afvæbne det danske politi. På trods af, at aflytningscentralen i Helsingør advarede om aktionen, blev 1.984 politifolk anholdt. Politifolkene blev deporteret til Neuengamme og Buchenwald. Mange af de tilbageværende politifolk, der havde undgået

Fredens budskab

Budskabet om Danmarks befrielse var et fredens budskab, men visse steder blev de første dage efter tyskernes overgivelse alt andet end fredelige. Alene i København omkom 54 mennesker den 4. og 5. Maj. De efterfølgende dages sammenstød mellem modstandsfolk, tyskere og danske nazister kom til at koste flere hundrede livet.

Einer Mellerup, Politidirektør.
Foto taget af politiet i julen 1950.

anholdelse, meldte sig nu til modstandsbevægelsen, hvis de ikke allerede havde forbindelser hertil.

Nogle måneder forinden, i sommeren 1944, havde Einer set sig nødsaget til at gå under jorden. Lederen Otto Schwerdt, fra den tyske terrorgruppe ”Peter-Gruppen”, eftersøgte Einer under mistanke for spionage, efter Einer havde deltaget i en illegal aktion mod besættelsesmagten. Einer Mellerup havde også deltaget i flere møder med ledelsen af det underjordiske politi, der bestod af de ledende politifolk i skjul. Aflytningscentralen, der også havde opsnappet planerne om arrestationerne af de danske politifolk, var velvidende om, at tyskerne mistænkte Einer for spionage. Aflytningscentralen og Einers modstandsgruppe anbefalede derfor Einer at tage til Sverige. Dette afslog han imidlertid. På Frihedsmuseets modstandsdatabase kan man læse, at Einer, d. 20. oktober 1944, blev anholdt af tyskerne under en razzia og indsat som fange i Shellhuset – Gestapos hovedkvarter i København. Dagen efter blev han indsat i Vestre Fængsel i København, og sad der som fange indtil d. 23. november 1944. Einer blev igen overflyttet til Shellhuset indtil d. 1. december 1944, og d. 3. december blev Einer sendt til Frøslevlejren i Sønderjylland, hvor han var indtil d. 13. marts 1945.

Flere fanger, heriblandt også Einer, blev herfra overflyttet til koncentrationslejren Neuengamme, hvor Einer var fra d. 17. marts til d. 5. april 1945, indtil han blev ramt af lungebetændelse og sendt tilbage til Frøslevlejren d. 6. april 1945. I alt sad Einer i fangelejr i mere end 6 måneder for almen illegal aktivitet.

Einer Mellerup blev løsladt fra Frøslevlejren d. 3. maj 1945 og sendt til Politigården i København. I sine erindringer skriver Einer Mellerup, at han efter at have hørt budskabet om Danmarks befrielse d. 4. maj 1945 om aftenen, den følgende morgen ville hejse Dannebrog på Politigården. Men fra både Politigårdens og de nærliggende huses tage var der voldsomme beskydninger. Skytterne bestod til dels af danske nazisympatisører, der skød på modstandsfolk, men også af modstandsfolk, der beskød andre modstandsfolk fra nabolaget. Ifølge Einer selv fortsatte han imidlertid uanfægtet flaghejsningen i liggende stilling. Døgnet efter budskabet om Danmarks befrielse blev et af de blodigste døgn i krigens historie i København, hvor 54 modstandsfolk døde, som FV Frihedskampens Veteraner nr. 79 i september 1979 skriver.

Ud over sit embede som politidirektør var Einer Mellerup også medlem af en række bestyrelser:

- **1919-55 i bestyrelsen for Foreningen til dyrenes beskyttelse.**
- **1926-47 som næstformand for Foreningen til dyrenes beskyttelse.**
- **1947-53 formand for Udvalget for større færdselssikkerhed.**
- **1947-55 som formand for Foreningen til dyrenes beskyttelse.**
- **1950-54 som formand for bestyrelsen for Landsforeningen for politihundesagen i Danmark.**

Einer Mellerup blev æresmedlem af Rådet for større færdselssikkerhed, Politihundeforeningen for København og Foreningen af politifolk fra den tidligere politivagt på Amalienborg (Amalienborg-klubben), samt et antal beslægtede foreninger i Skandinavien. Den 18. april 1947 søgte han optagelse i Landsforeningen af besættelsestidens politiske fanger og landsorganisationen Frit Danmark.

Einer Mellerup døde i en alder af 85 år på Rigshospitalet d. 21. april 1968. Han fik to børn af første ægteskab, datteren Inger Margrethe Mellerup, født 5. april 1910 på Politigården, og sønnen Ove Mellerup, født 15. august 1920 på Vesterbro politistation i Absalonsgade. Inger Margrethe Mellerup blev uddannet bibliotekar, og arbejdede på Københavns Universitet i nogle år. Derefter kom hun på kontor i Politiets Efterretningstjeneste. Inger Margrethe Mellerup blev gift med ingeniør Arne Pedersen, født d. 13. marts 1910 i Odense. Parret blev gift d. 24. august 1925 i Nørre Lyndelse Kirke, men skilt d. 28. november 1950. Inger Margrethe og Arne fik tre børn.

Disponenten

Ove Mellerup blev udlært automekaniker, og fra 1942 var han ansat på et reservedelslager. I årene 1942-1946 arbejdede han som repræsentant for Ford og derefter frem til 1948 som automekaniker hos Ford i Millvill i New Jersey i USA. I årene 1949-1947 forblev han i USA og fik arbejde hos en General Motors-forhandler, som afdsnitsleder på et lager. Herefter tog han hjem til Danmark for at arbejde som afdelingsleder hos Volvo. Ove Mellerup søgte en stilling som udviklingschef på en automobilpakkingsfabrik, hvorefter han

Ove Mellerups dødsattest
Kilde: Ove Mellerups slægtsmappe

Disponent Ove Mellerup.
Kilde: Ove Mellerups fotoalbum.

Ove Mellerups anetavle

Bagermester Anders Espesen Mellerup *01.01.1773 Randers +03.10.1836 Ebeltoft -29.03.1811 Ebeltoft kirke, Ebeltoft	Maren Niels- datter Hals *10.06.1787 Grenaa	Feldtbereder Peder Jacobsen Møller *15.11.1765 Grenaa +07.05.1847	Mette Marie Thyges- datter *1765	Sognepræst Christian Nis- sen Fausbøll *01.10.1779 „Fagsbøl“, Uge sogn, Tønder +23.09.1840	Dorothea Appolone Hacksen *20.10.1780 København +29.01.1863	Sognepræst Ib Cristian Valeur *06.04.1777 Aalborg +20.04.1863 -28.12.1819 Frederiks præstegård	Ane Cathrine Munch * 23.10.1782 i Frederiks præstegård	?	?	Tobakspinder Asmus Georg Jessen *05.07.1777 Slesvig +04.04.1846 Vejle -1801/1804	Inger Kirstine Christiane Ludvigsen *1775 Fredericia +21.10.1854 Vejle	Jens Hansen *1779	Johanne Marie Dreyer * 1779	Gårdmand Jørgen Jensen Bjerre *1777 Håstrup, Smidstrup sogn +04.12.1839 Håstrup, Smidstrup sogn	Sidsel Hansdatter * 1779/80 Smidstrup sogn +20.03.1854 Smidstrup sogn
Bagermester Niels Hals Mellerup *25.11.1811 Ebeltoft +11.11.1881 Ebeltoft -15.11.1836 Ebeltoft kirke, Ebeltoft	Helene Cathrine Møller * 04.08.1810 Ebeltoft +24.10.1895	Gårdejer og Landmand Frederik Edvard Fausbøll *1814 Viby +1877 -23.10.1847 Ørum Kirke	Hansine Kirstine Valeur *15.05.1820 Ørum Præstegård, Randers	Toldassistent Dan- nebrogsmænd Ge- org Ulrik Joachim Gimbel *1794 Rendsborg + 04.07.1874 -17.03.1826 Trinitatis kirke, Fredericia	Anne Cathrine Jessen *1804 Kolding	Niels Dreyer *1822 Bogense	Martha Jørgensen * 20.03.1825 Håstrup, Smidstrup sogn, Vejle								
Urtekræmmer og fabrikant Rasmus Julius Mellerup *30.06.1853 Ebeltoft +03.03.1915 København -17.05.1882 i Tølløse ved Holbæk	Christiane Cathrine Dorothea Fausbøll *09. 01.1849 Ginnerup sogn +03.01.1929 København	Tømmerhandler Ludvig Theodor Gimbel *26. 02.1845 Fredericia +1917	Dagmar Elise Martha Dreyer *14.02.1858 Nyborg +1918												
Politiinspektør Einer Mellerup *07.11.1882 Johannes sogn, København +21.04.1968 Rigshospitalet - 18.09.1909 Middelfart	Privatlærerinde Martha Gimbel *16.12.1882 Middelfart +02.03.1955 København														
Disponent Ove Mellerup * 15. 08.1920 København															

der blev disponent. Ove Mellerup blev d. 1. januar 1955 gift i Thisted kirke med kommuneskolelærerinden Lis Nygaard Jespersen, født d. 17. september 1928 i Thisted. Lis Nygaard Jespersen var lærer på Christianshavns Skole, og i 1959 blev hun viceskoleinspektør ved Sølvgedes Skole. Parret fik ingen børn, og d. 19. juli 1960 blev ægteskabet opløst.

Ove Mellerup var meget interesseret i Mellerup-slægtens historie, og var en ivrig slægtsforsker, der samlede historier og data om Mellerup-slægtens medlemmer både i Danmark, England, USA og Canada. Før edb-alderen skrev Ove mange breve til slægtninge tværs over Atlanten. Disse breve findes i Oves samling af slægtshistoriske materialer.

Efterkommere af Anders Espesen Mellerup førstefødte søn

2 Niels Hals Mellerup, Bagemester

(*25. november 1811 Ebeltoft, †11. november 1881 Ebeltoft)

↓ æf Helene Cathrine Møller

(*4. august 1810 Ebeltoft, †24. oktober 1895 Ebeltoft)

3 Anders Peter Mellerup, Købmand

(*28. oktober 1837, †28. maj 1913 København)

↓ æf Rasmine Elisabeth Jensen

(*21. januar 1871 Dråby, †3. februar 1871 Ebeltoft)

4 Rasmus Elis Mellerup, Cigarhandler

(*21. januar 1871 Ebeltoft, †5. juni 1939 Hellerup)

↓ æf Emilie Sophie Vilhelmine Castberg

(*6. januar 1878 Nyboder i København, †1968)

5 Elisabeth Mellerup

(*29. juni 1904 Hellerup, †19. juni 1987 Hellerup)

↓ æf Niels Nielsen, Overhovmester

(*24. september KBH, †30. november 1963 Hellerup)

3 Martinus Mellerup, Fabrikant

(*10. maj 1839, †14. september 1901 Frederiksberg) ugift

3 Mette Marie Mellerup

(*28. jan 1841 Ebeltoft, †5. september 1868 Randers)

↓ æf Andreas Peter Overby, Manufakturforhandler

(*18. juli 1835 Randers, †17. september 1888 Randers)

4 Theodor Madsen Overby

(*2. maj 1864 Randers, †7. maj 1865 Randers)

4 Niels Mellerup Overby

(*31. juli 1865 Randers, †9. januar 1866 Randers)

4 Peter Marius Overby

(*16. april 1867 Randers, †25. december 1879 Randers)

3 Rasmus Julius Mellerup

(* 4. juli 1842 Ebeltoft, †20. marts 1862 Ebeltoft)

3 Jacob Antonius Mellerup, Bagemester

(*3. oktober 1846, †17. juni 1899 Ebeltoft)

↓ æf Marie Bolette Jensen
(*19. december 1850 Ebeltoft, †24. september 1938 Ebeltoft)

3 Oline Christine Mellerup
(*23. december 1851 Ebeltoft, †20. februar 1862 Ebeltoft)

3 Rasmus Julius Mellerup, Urtekræmmer
(*30. juni 1853 Ebeltoft, †3. marts 1915 KBH)

↓ æf Christiane Cathrine Dorthea Fausbøll
(*9. januar 1849, †3. januar 1929)

4 Einer Mellerup, Politiinspektør
(*7 november 1882 KBH, †21. april 1968 KBH)

↓ æf Martha Gimbel, Privatskolelærerinde
(*16. december 1882 Middelfart, †2. marts 1955 KBH)

5 Inger Margrethe Mellerup, Bibliotekar
(*5. april 1910 KBH, †18. maj 1990 Virum)

↓ æf Arne Pedersen, Ingeniør
(*13. marts 1911 Odense, †6. november 1994)

5 Ove Mellerup, Disponent
(15. august 1920 KBH, †22. august 2008)

↓ æf Lis Nygaard Jespersen, Kommunalærer
(*17. september 1928 Thisted, †18. august 1996 i Herning)

↓ æf Mary Elisabeth Oxholm Holck
(*15. juli 1898, †19. september 1973 KBH)

De udrejste Mellerupper

Anders Espesen Mellerups næst yngste søn, Espen Frantz Mellerup, blev født d. 30. august 1816 i Ebeltoft. Espen blev bagermester i Ebeltoft og fik 7 børn.

Én af sønnerne var William Theodor Mellerup, født d. 26. oktober 1849 i Ebeltoft. William havde mødt sin hustru, Claudine Marie Clement, født d. 5. januar 1856 i Charlottenlund, i Danmark. Sammen emigrerede de til byen Martinez i Californien, USA. William blev amerikansk statsborger d. 20. februar 1890. I Californien fik de sammen tre børn, én pige og to drenge. William og Claudine flyttede nu til Walnut Creek i Contra Costa County i Californien og her blev William ”farmer” (landmand). Parret boede i Walnut Creek indtil de døde i en alder af henholdsvis 87 år og 86 år. William og Claudines datter, Laura Marie Henriette, blev 94 år gammel. Deres yngste søn, Frederick Hans Mellerup, og hans hustru Eva Mae Tompkins, blev også begge meget gamle, henholdsvis 100 år og 97 år.

Anders Espesen Mellerup yngste søn, Lauritz Peter Mellerup, født d. 25. maj 1823 i Ebeltoft, var købmand

USA

Mange danskere drog afsted mod USA. I årene mellem 1865 og 1914 udvandrede mere end 400,000 personer. Ca. 62 % af emigranterne var unge mellem 16-29 år, og 65 % af disse unge var mænd.

og senere ejer af Bæk Kro ved Tissø i Holbæk. Han endte som bager i Helsingør. Lauritz blev gift med Ane Beate Breum d. 19. november 1858. Ane var fra Jordløse i Holbæk. Parret fik 10 børn. To af deres børn udvandrede, henholdsvis til Chicago i USA og til Brasilien. Søn nummer to, Johannes Mellerup, født i 1862, blev bager og udvandrede til Chicago for at rejse videre til St. Louis i Missouri, d. 7. marts 1889. Johannes tog med sejlskibet Island, der sejlede til New York. Fra byen Buffalo i staten New York, tog han videre med skib ad Michigan Lake med destinationen Chicago. Desværre nåede Johannes aldrig frem til sit endelige bestemmelsessted St. Louis, da han af uvisse årsager døde i Chicago i 1889 kort efter sin ankomst.

Lauritz Peter Mellerups søn nummer fire, Charles Martin Jørgen Mellerup, født i 1866, udvandrede med kurs mod Brasilien, og rejste i 1888 fra Cardiff i England til Santos i Brasilien, hvor han muligvis havde hørt om, at der var godt betalt arbejde at få. Familien hørte kun rygter om Charles' tur over havet, og fik melding fra Charles' bestemmelsessted, at han var forsvundet spørløst på rejsen, og aldrig var nået frem til sin destination; om han ændrede rute undervejs vides ikke, men familien hørte aldrig mere fra Charles.

Ifølge Henning Benders artikel "Kilderne på nettet til udvandringen fra Danmark" kan man i Horsens Folkeblad læse i marts 1887, at danskerne, som ankom til Brasilien, ville blive chokerede over forholdene. Nogle danskere i Brasilien skrev hjem til avisen "*at de vidste ikke, hvor godt de havde det i Danmark*". I Brasilien fik danskerne typisk arbejde i kaffeplantagerne. Da det brasilianske kejserdømme faldt i 1889, mistede den danske stat viden om, hvordan det gik med de 832 danskere, der udvandrede til Brasilien.

I denne del af Mellerup-slægten var der ikke flere af den store søskendeflok, der udvandrede - men det gjorde næste generation. Lauritz Peter Mellerups tredje søn, Christian Breum Mellerup, som var købmand, blev gift med Augusta Johanne Emilie Rehfeldt, født d. 25. april 1865 i Slagelse. Christian og Augusta fik sammen fire børn, to drenge og to piger. Drengene i familien, som så mange andre danske unge mænd, udvandrede.

Christian Breum Mellerups ældste søn, Henrik Lauritz Mellerup, blev født d. 3. november 1891 på Frederiksberg ved København. Henrik blev gift med Astrid Marie Sørensen og fik to børn, Ejnar Mellerup, som blev flymekaniker, og Inga Mellerup, som blev gift med en kirkegårdsgartner. Henrik Lauritz Mellerup blev natten mellem den 9. og 10. februar 1940 dræbt under sin tjeneste på M/S Maryland. Under en sejlads fra Madeira til England og København, kl. 11.00, blev skibet torpederet. Man havde været i kontakt med skibet d. 9. februar, men herefter intet hørt. Det formodedes derfor, at skibet krigsforliste. Alle 34 besætningsmedlemmer, heriblandt Henrik Lauritz Mellerup, druknede da skibet sank.

Den yngste søn af Lauritz Peter Mellerup, Albert William Mellerup, blev født d. 1. oktober 1893 på Frederiksberg. I 1912 tog han til USA, hvor han deltog i 1. Verdenskrig som kok efter indkaldelse til militæret i Texas. Albert var han både skibs-

kok, bager og konditor i flåden og senere på handels- og passagerskibe. I 1942-1959 arbejdede Albert som portør på privathospitalet i New Haven i Connecticut. Han blev gift med Alice Cross, født d. 19. oktober 1882, i New York. Alice døde i New York d. 13. marts 1924. Parret fik ingen børn. I 1929 giftede Albert sig igen med Sophia V. Klug, født d. 20. januar 1904 i New Haven i Connecticut. Ifølge familieoverleveringerne frygtede parret at blive barnløse, og adopterede sønnen William Dewey, der blev elektriker og ejendomsmægler ved et nybyggeri i New Port Richey i Florida. I 1930 fik de sammen deres ægtefødte søn, Richard William Mellerup. Richard blev præst ved The First United Methodist Church i Lake Luzerne i New York og senere præst i fængselsvæsenet. I 1936 blev Albert og Sophia skilt. Albert giftede sig igen i 1965 med Sara Jane fra Washington D.C. Sara Jane døde kun to år efter giftemålet i 1967 i Florida, hvor parret var bosat. Albert giftede sig for fjerde gang i 1971 med Alice Eva Van Vilson, født d. 21. oktober 1899, men i 1979 flyttede Alice fra hjemmet til en datter i Terpon Springs i Florida, hvorfra hun flyttede til en anden datter fra et tidligere ægteskab i Niagara Falls i staten New York. Her boede hun indtil sin død i 1983.

Efterkommere af Niels Hals Mellerup tredje søn

- 2 Lauritz Peter Mellerup Købmand
(*25. maj 1823 Ebeltoft, † 21. maj 1902 Slagelse)
 - ↓ æf Ane Beate Breum
(*14. maj 1837 Jordløse, † 13. februar 1912 Birkerød)
- 3 Anders Peter Mellerup, Avlsforvalter
(*21. december 1859 Ebeltoft, †27. maj 1938 Birkerød)
 - ↓ æf Ane Marie Petersen
(*22. februar 1862 Brovst, †2. januar 1951 Birkerød)
- 3 Johannes Mellerup, Bager
(*18. november 1862 Ebeltoft, †1889 Chicago)
- 3 Maren Mellerup
(*18. juni 1861 Ebeltoft, †1861 Ebeltoft)
- 3 Christian Breum Mellerup, Købmand
(*28. maj 1864 Ebeltoft, †16. april 1929 Frederiksberg)
 - ↓ æf Augusta Johanne Emilie Rehfeldt
(*25. februar 1865 Slagelse, †17. oktober 1945 Frb)
- 3 Henrik Lauritz Mellerup, Hovmester
(*3. november 1891 Frederiksberg, †9. februar 1940)
 - 4 Albert William Mellerup, Kok, Bager, Konditor
(*1. oktober 1893, †1. marts 1988 Florida)
 - ↓ æf Alice Cross
(*19. oktober 1882 New York, †13. Marts 1924 New York)
 - ↓ æf Sophie V. Klug
(* 30. januar 1904 Connecticut, † 13. August 1983 Florida)

- ↓ æf Sara Jane
(* Washington D.C., †1967 Florida)
- ↓ æf Alice Eva Van Vilson
(*21. oktober 1899, †8. nov. 1983 Niagara Falls New York)
- 4 Ingeborg Olga Margrethe Mellerup
(* 22. november 1899, †18. april 1968 Nakskov)
- 4 Karen Gerda Mellerup
(27. februar 1900 København, †13. oktober 1970 KBH)
- 3 Charles Martin Jørgen Mellerup
(* 18. april 1866 Jordløse, †1894 Santos Brasilien)
- 3 Vilhelm Lauritz Mellerup, Bager
(* 28. maj 1867 Jordløse, †27. marts 1919 KBH)
- ↓ æf Bertha Cathrine Bernth
(* 19. november 1870, †10. april 1945 Frederiksberg)
- 3 Johanne Josepha Mellerup, Bogbinderske
(*19. november 1889, †6. februar 1984 KBH)
- 4 Johannes Christian Mellerup
(*14. marts 1893 Helsingø, †20. januar 1911 Frederiksberg)
- 4 Carla Francisca Mellerup
(*16. december 1896 Helsingø, †13. april 1941 Frederiksberg)
- 4 Jørgen Mellerup
(*1898 Helsingø, †1898 Helsingø)
- 4 Frantz Eykens Mellerup, Søfyrbøder
(*25. januar 1899, Birkerød, †9. april 1987 KBH)
- 4 Lauritz Bernth Mellerup, Direktør
(*7. april 1901 Frederiksberg, †?)
- 4 Ernst Hartvig Mellerup, Vicevært
(*13. april 1906 KBH, †?)
- 3 Valdemar Eykens Mellerup, Bager
(*8. september 1868 Jordløse, †9. oktober 1924 KBH)
- 3 Frederik Mellerup
(*29. august 1870 Jordløse, 25. september 1872 Jordløse)
- 3 Frederik Mellerup, Direktør
(*20. oktober 1875 Jordløse, †31. oktober 1915 KBH)
- 3 Frantz Eykens Mellerup, Kranfører
(*11. juli 1879 Jordløse, †2. oktober 1933 KBH)

Urtekræmmer og fabrikant
Rasmus Julius Mellerup.
Kilde: Ove Mellerups slægts-
mappe.

Denne artikel afspejler kun en brøkdelen af slægten Mellerups historie. Mange andre grene af slægten har spændende historier at fortælle, bl.a. om slægten, som tog til Canada og England, om Anders Espesen Mellerups brødre og farbrødre og de forfædre, der stammede fra byen Mellerup ved Randers, samt historierne om de mange præsteaner, der er blevet udeladt fra denne artikel. Historierne om Mellerupernes liv stammer fra Ove Mellerups samling af noter, avisudklip, gamle bøger og alle hans slægtsoplysninger fra hans slægtsmappe.

Ove Mellerup stiftede ved sin død ”Disponent Ove Mellerups Mindefond”, som tilgodeser slægtshistoriske formål og interesser med sine fondsmidler. Man kan, hvis man vil lave noget i slægtsforskningsøjemed, søge fonden om penge til et projekt eller lign. Fonden gav bl.a. Personalhistorisk Tidsskrift, der udgives af Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie, fondsmidler i 2013. Fonden administreres af advokatfirmaet Haldguttenberg c/o Advokat Peter T Hald, Nikolajgade 22, 1068 København K. Hertil sendes en evt. ansøgning. Ansøgningsfristen er 1. august og tildeles så vidt muligt på Ove Mellerups fødselsdag.

Anetavle til Ove Mellerup

1 Disponent Ove Mellerup, født 15.08.1920 på Vesterbros' politistation i Absalonsgade, København. Han døde 15. august 2008. Gift 01.01.1955 i Thisted kirke med Kommune-lærer på Christianshavns Skole. Lis Nygaard Jespersen, født 17.09.1928 i Thisted. Ægteska-bet blev opløst 17.07.1960. Lis Nygaard Jespersen dør 18. august 1996 i Herning.

2-3 Politiinspektør Einer Mellerup, født 07.11.1882 i Johannes sogn, Kø-benhavn, gift med Martha Gimbel, født 16.12.1882 i Middelfart. Einer dør 21.04.1968 på Rigshospitalet og Martha dør 02.03.1955 i København. Einer Mellerup er biograferet i DBL3, bd. 9, 1981.

4-5 Urtekræmmer og fabrikant Rasmus Julius Mellerup, født 30.06.1853 i Ebeltoft, gift med Christine Cathrine Dorthea Fausbøll, født 09.01.1849 Mastrup i Ginnerup Sogn i Ran-ders og dør i 1929 iflg. Einer Mellerup's biografi. Rasmus Julius Mellerup dør i 1915.

6-7 Tømmerhandler Ludvig Theodor Gimbel, født 26.2.1845, gift med Dagmar Elise Martha Dreyer, født 14.2.1858 i Nyborg. Ludvig dør i 1917 og Dagmar dør i 1918 ifølge Einar Mellerup's biografi.

8-9 Bagermester Niels Hals Mellerup, født 25.11.1811 i Ebeltoft, gift med Helene Cathrine Møller, født 4.8.1910 i Ebeltoft. Niels Hals dør 11.11.1881 i Ebeltoft, 69 år gammel. Parret bliver gift 15.11.1836 i Ebeltoft, konen da 25 år - iflg. registeret.

10-11 Gårdejer og landmand Frederik Edvard Fausbøll, født 1814 i Viby, gift med Han-sine Kirstine Valeur, født 15.5.1820 Ørum Præstegård i Ørum Sogn, Randers Amt. Frederik død 1877. – Hansine død 1904, gift 23.10.1847 i Ørum Kirke. Frederik nævnes i perioden 1847-49 som gårdejer i Mastrup i Ginnerup Sogn.

12-13 Toldassistent i Middelfart og Dannebrogsmænd Georg Ulrich Joachim Gimbel, født 1794 i Rendsborg, gift med Anna Cathrine Jessen, født 1804 i Kolding. Georg dør 4.7.1874, 80 år gammel og virkede som (h)oboist ved F.I.R. (Fynske infanteriregiment). Gift 17.3.1826 i Fredericia Trinitatis Kirke.

14-15 Niels Dreyer, født 1822 i Bogense, gift med Martha Jørgensen, født 20.03.1925 i Håstrup i Smidstrup Sogn i Vejle Amt.

16-17 Bagermester Anders Espesen Mellerup, født 1.1.1773 i Randers, gift 29.03.1811 Ebeltoft kirke, med Maren Nielsdatter Hals, født 10.6.1787 i Grenaa. Anders Espesen Mellerup dør 3.10.1836 i Ebeltoft, 63 år gammel, iflg. registeret.

18-19 Feldbereder i Elbeltoft Peder Jacobsen Møller, født 15.11.1765 i Grenaa, gift med Mette Marie Thygesdatter, født 1765. Peder dør 7.5.1847 af brystbetændelse, 80½ år gammel - iflg. registeret. En tid virkede han også som brændevinsbrænder.

20-21 Sognepræst Christian Nissen Fausbøll, født 01.10.1779 i „Fagsbøl“ i Uge Sogn ved Tønder, gift med Dorothea Appolone Hacksen, født 20.10.1780 i København. Christian dør 23.9.1840, sognepræst i Hove i Ringkøbing Amt 1815-, i Blegind-Hørning i Østjylland 1823- og i Hasle-Skejby-Lisbjerg ved Aarhus 1833-. -iflg. Erslews Forfatterlexicon. Dorothea dør 29.01.1863.

22-23 Sognepræst Ib Kristian Valeur, født 06.04.1777 i Aalborg, død 20.04.1863 sognepræst i Ørum-Ginnerup i Randers Amt 1818-57, gift 28.12.1819 med Ane Cathrine Munch, født 23.10.1782 i Frederiks Præstegård, død 21.11.1863 i Ørum Præstegård i Ørum sogn – iflg. Wiberg.

24-25 ?

26-27 Tobakspinder Asmus Georg Jessen, født ca.1777/79 i Frørup (angiveligt 5.7.1777) (ved Haderslev) i Slesvig (nu Sønderjylland), død 4.4.1846 i Vejle 67 år gl. Gift 1801/04 med Inger Kirstine Christiane Ludvigsen, født ca. 1775 i Fredericia, død 21.10.1854 i Vejle, 79 år gl. - Asmus var tobaksspinder i Kolding (1802-04), senere i Vejle.

28-29 Jens Hansen, født 1779, gift med Johanne Marie Dreyer, født 1779.

30-31 Gårdmand Jørgen Jensen Bjerre, født ca. 1770 i Håstrup i Smidstrup Sogn, død 4.12.1839 samme sted, 69 3/4 år gl., gårdmand i Håstrup, sidst aftægtsmand samme sted, da gift 2. gang. - Gift 2. gang før 1825 med Sidsel Hansdatter, født ca. 1779/80 i Smidstrup Sogn, død 20.3. 1854 samme sted, 75 år gl.

Kilder og litteratur

Kilderne i denne artikel er først og fremmest de notater, som Disponent Ove Mellerup havde gjort i sit slægtshistoriske arbejde vedr. Mellerup-slægten samt hans korrespondancer med slægtninge bygget på de fortællinger, som han enten hørte og noterede eller selv fandt på arkiverne.

Internetsider

Ebeltoft Byhistoriske Arkiv <http://museumoj.randers.dk/>

www.daisy.sa.dk til kontrol af arkivalier.

www.mitfanoe.dk vedr. krigsskibe

www.bibliotek.dk.

Dansk Demografisk Database www.ddd.dda.dk/nygaard/nygaardfaq.asp.

Det Kongelige Biblioteks erindringer fra pensionerede politimænd:

www.kb.dk/da/materialer/kulturarv/institutioner/KbhStadsarkiv/Erindringer.dk.html

www.denstoredanske.dk/Dansk_Biografisk_Leksikon/Forsvar_og_politi/Politiinspekt%C3%B8r/Einer_Mellerup

Frihedsmuseets modstandsdatabase, Nationalmuseet <http://modstand.natmus.dk/Person.aspx?103620>

Arkivalier

Rigsarkivet 232, Danske Kancelli, 01.03.1773-1799, Jyske Registre F17-8; strekkode 8000035911 (Vedr. lejermål)

Henvi­sing til avisartikel: Ebeltoft Folketidende mandag d. 11. oktober 1948, nummer 113, årgang 23, på forsiden ”*Mellerup Slægten 150 år i Ebeltoft*”

Henvi­sing til artikel: ”*Kilderne på nettet til udvandringen fra Danmark*” af Henning Bender

http://henningbender.dk/uf/80000_89999/85186/4957b29e11c812f8411c-0b076a8c61a1.pdf.

Tidsskriftet: FV Frihedskampens veteraner nr. 79, september 1979

”*Find din slægt og gør den levende*” af Jytte Skaaning og Bente Klercke Rasmussen, forlaget Bonderosen 2003.

”*Det gamle København på Vrangen*”, Forlaget Fremad, København 1961, 6. oplag, samt ”*I festlige og farlige tider*”, Forlaget Fremad, København 57.

”*Urtekræmmerlauget og urtekræmmerforeningen*”, København 1932, Dyva & Jeppesen, Kbh.

"19. september – 12 politimænds beretning om opholdet i de tyske koncentrationslejre"; Samlerens forlag, København 1945.

Stavnsborg Henrik; *Politi 1682-2007*; Forlaget Samfunds Litteratur 2010.

Stevnsborg, Henrik; *Politiet 1938 – 1947*. Bekæmpelsen af spionage, sabotage og nedbrydende virksomhed.

Tamm, Ditlev. *Retsopgøret efter besættelsen*, Gyldendal 2005

Paul Harreschou i 1969 skrift på 58 sider + bilag; *Slægten Møllerup 1640-1969*, Frederiksberg Bibliotek iflg. bibliotek.dk.samt Erslews Forfatterlexicon

Gitte Bergendorff Hostbo, f. 1964, B.A. i historie, Københavns Universitet 2015. Ansat på Herlev Bibliotek. Redaktør for tidsskriftet Slægt & Stavn, udgives af Slægtshistorisk Forening for Storkøbenhavn. Tidligere formand for Sammenslutningen af Slægtshistoriske foreninger.

Medforfatter til bogen "Forbrydelsens ansigt" sammen med Poul Duedahl og Peter Wodskou, udgivet Gads Forlag 2013. Har beskæftiget sig med slægtsforskning i 20 år og har skrevet slægtshistoriske artikler til tidsskriftet "Illustreret Videnskabs Historie" med udgivelse i alle tre lande Danmark, Norge og Sverige. Udgiver cd'er hovedsagelig af forbrydere og politi foto fra det forrige århundrede www.Genealogisk-forlag.dk. Foredragsholder og afholdelse af slægtskurser. E-mail: janhb@mail.danbbs.dk

En dansk Schram/Skram-slægt fra Sønderjylland

(Hertugdømmet Slesvig)

Af Eyvind Lyngsie Jakobsen

I Dansk biografisk leksikons 3. udgaves artikel om den borgerlige slægt Skram anføres bud ved Den Almindelige Enkekasse Johannes Schram som slægtens ældste. I artiklen her er slægten ført to generationer længere tilbage, og det har vist sig, at den stammer fra Sønderjylland. Den rummer adskillige kendte personer, direktør i Enkekassen Christopher Schram, Danmarks første jernbanedirektør Gustav Skram, forfatteren Erik Skram, gift med forfatteren Amalie Skram, overbestyrer ved Natalie Zahles Skole Henriette Skram og flere. Artiklen lægger i særlig grad vægt på socialhistoriske og kulturhistoriske forhold, og der vises gode eksempler på datidens nepotisme.

Indledning

Der er flere slægter af navnet Schram i Danmark og Norge. Peder Schram, bosiddende i Helsingborg, Sverige, udgav 1924: *Stamtavle over den danske gren af Slægten Schram, samt foreløbigt bidrag til en stamtavle over den norske slægt Schram*, 1924. Dette værk har jeg støttet mig på, dog mest, når det drejede sig om de med mig fjernest beslægtede.

Værket, der er på 109 sider, gennemgår flere Schram-slægter, men med vægt på forfatterens egen store slægt. Desuden oplyser forfatteren om nogle "løse" Schram'er, som det ikke er lykkedes ham at placere i enkelte familier, som han omtaler. Der er nogle unøjagtigheder i hans oplysninger, men bogen er meget god at søge i, blot man af og til kontrollerer nogle af oplysningerne. Langt fra alle med navnet Schram er medtaget i bogen. Og flere af de omtalte sættes ikke i forbindelse med hinanden, uanset at de er beslægtet, måske endog søskende.

Ud over ovennævnte kilde har jeg haft støtte i oplysninger, der stammer fra personalhistorikeren Hauch-Fausbøll, der i november 1929 skrev en nekrolog over Henriette Skram (1841-1929). Henriette Skram var i en årrække leder af Frk. Zahles Skole i København. Hauch-Fausbøll havde interviewet hende nogle år før hendes død, og under dette havde hun omtalt billedskæreren Christopher Schram fra Sønderjylland. I nekrologen er der oplysninger om familiesammenhænge. Sent i forløbet har jeg fundet yderligere oplysninger i Henriette Skrams håndskrevne erindringer i Rigsarkivet.

Første kendte slægtled

1. BEREND CHRISTOF BEKKER/SCHRAM (ca. 1670-1731), gift med METTE CHRISTENS DATTER (ca. 1670-1731), Skærbæk Sogn, Tønder Amt. Berend var kådner (mindre landbruger, svarende til bolsmand eller husmand).

Sognets ældste kirkebog er påbegyndt i 1690, og den er tilsyneladende omhyggeligt ført frem til 1711. Derefter er den de næste ca. 30 år præget af rod og mangler.

Ældste barns fødsel i 1693 lader os formode, at Berend og Mette er født omkring 1670.

Efter datidens sædvane er det oftest kun faderens navn, der nævnes ved dåbsindførslerne i kirkebøgerne. Sandsynligvis har moderen heller ikke været til stede ved børnenes dåb, jfr. oplysningen ved Margretes dåb om, at moderens første kirkegang efter fødslen først sker 7. maj. Vi får at vide, at hun hedder Mette: ”Berend Bekkers kone, Skierrb., Mette”. Langt senere dukker Mettes fulde navn op i anden anledning.

Berend Christof formodes død ca. 1731, på hvilket tidspunkt hans søn Lorentz overtager den mindre gård, som hans fader havde haft i fæste ifølge fæstebrev, som sognepræsten i Skærbæk udstedte dette år. Fæstebrevet gengives nedenfor under nr. 3.

Det kan være Mette, der 27. søndag efter Trinitatis 1693 står fadder i Skærbæk Kirke ved en barnedåb. Her omtales hun som Mette Berends – altså den Mette, der er gift med Berend. Også Berend ses i kirkebogen for Skærbæk Sogn. I de første år efter 1700 optræder han flere gange som fadder under navnene Berend Bekker, Berend Christof Bekker og Berend Christof. Ved sønnen Christophers død i 1767 i Løgumkloster Sogn anføres forældrene i Skærbæk, nu som kådner Berend Schram og Mette Christens Datter – altså et navneskifte.

Børn: Andet slægtled nr. 2-6.

Andet slægtled

Berend Christof Bekker/Skram og Mette Christensdatters børn (se nr. 1).

2. a. MARGRETE, født 1693 i Skærbæk, døbt i Skærbæk Kirke Dominica Judica, som er 2. april. Moderens introduktion fandt sted Dominica Jubilate (3. søndag efter påske, 7. maj).
3. b. LORENTZ BERENDSEN BEKKER (1699-?), født 1699 i Skærbæk, døbt 16. marts, kun faders navn nævnes – Berend Christoff Bekker. Moderens første kirkegang efter fødslen er Dominica Jubilate (søndag 30. marts 1699).

I 1731 udstedte sognepræsten i Skærbæk et fæstebrev til Lorentz Berendsen Becker. Det lyder sådan:

”Udi den Hellige Trefoldigheds Naufn

Jeg Albert Bøgvad, Guds Ords Tiener og Sogne Præst til Schiærebeck Kirke og Menighed, gør hermed vitterlig for Alle, at jeg haver i Brug og Fæste overladt, som jeg

ogsaa i Brug og Fæste overlader til Ærlig og Velagte Dannemand Lorentz Berendsen Becher i Schiærebeck det Huus og Værelse, Hvilket hans Fader Berend Becher i Schiærebeck tilforn i boede og i Fæste havde, beliggende i Sønder Schiærebeck på Schiærebecks Præstegaards Staun, med hvis dertil af Arilds Tid ligget haver, Bygaard Synden for Huuset, Toften østen for Huset, westen op til Niels Nielsen Wind i Schiærebeck, Kaalgaard, den Norden Huuset, saavidt som Berend Becher dend for [=før] hannem brugt haver, Møddingstædet brugt haver Synden Huuset, item Græsning på Schierebeck Forte til et Bæst, 2 Kiør og fire Faar, hvilket forskrevne Huus og tilligende hand maa Nyde, Bruge og Bestride Hands Livs Tiid, og skal Lorentz Berendsen Becher deraf give Mig og Mine Efterkommere, Sogne Præster i Schiærebeck til aarlig Land Gilde og Afgifts Penge fem Mark Lybsk på St. Michels Dag og ellers være Mig og Mine Efterkommere, Sogne Præster i Schiærebeck horig og Lydig ved denne hans Fæstes fortabelse. Hvorimod jeg vil være ham Hiemmel til alt det, som foreskrevet, og holde ham fri for Hver Mands Tiltale, og ellers foresvare hannem i alle Billige og Lovmæssige sager. Til Stadfæstelse haver jeg dette mit Fæste Brev egenhændig skrevet og underskrevet under mit Signete. Actum Schiærebeck Præstegaard d. 6. Februar Anno Christi 1731.

Albert Bøgvad
Pastor i Schiærebeck

Indbemeldte Fæste-Brev bliver af mig underskreven, som beskikket Sogne-Præst udj Afg[angne]. Hr. Bøgvads sted. I alle maader confirmeret og stadfæstet. Schierbeck Præste Gaard d. 10. October Ao. 1741 A.L. Fog.” (Skærbæk præstearkiv: Fæstebreve og sager ang. Kirkefæste).

Af fæstebrevet får vi oplysning om fæstegårdens beliggenhed i Skærbæk, at fader og søn begge var kådnere, om parternes forpligtelser over for hinanden, om husdyrene – der er græsning til en hest, to køer og fire får.

Domin[ica] Oculi [1701] blev Berend Christof Bekkers Søn døbt Christof. Faddere: Seign[eur] Peder Thomsen, Brøns M[ark]; Hans Poul[sen], Scherb [=Scherebeck= Skærbæk]; Thomas Jacobs[en] i Lønnør[?] Hans Andersen Caltoft, Anna Maria Nissen, An. Niels k[one] i Schierb [Skærbæk] Leen Pedersd. (Skærbæk Sogns kirkebog 1701. ArkivalierOnLine).

" Domin. Oculi.
Blev Berend Christof Bekkers
Søn døbt — — — Christof.
Faddere.
Seign. Peder Thomsen i Brøns M.
Hans Poulsen i Scherb. Thomas Jacobs
i Lønnør. Hans Andersen Caltoft.
Anna Maria Nissen. An. Niels
i Scherb. Leen Pedersd. p.

4. c. CHRISTOPHER BERENDSEN [SCHRAM] (1701-67), født 11. marts 1701 i Skærbæk, døbt Dominica Oculi (4. søndag før påske), kun faders navn nævnes: Berend Christof Bekker. Gift med METTE CHRISTENSDATTER (ca. 1705-87), født på Falster. Boede i Løgumkloster, Tønder Amt.

Fødselsdatoen er fundet ved at anvende Løgumklosters kirkebogs oplysning om, at Christopher døde 3. maj 1767 i en alder af 67 år 7 uger og 4 dage, og derpå regne tilbage, hvorved man dog kommer til 11. marts 1700. Men her er intet at finde. Det er der præcist et år senere i 1701. Ved sin død var han altså 66 år 7 uger og 4 dage gammel.

Den i indledningen omtalte Henriette Skrams viden om familien rakte tilbage til Christopher Schram, født i Skærbæk, død i Løgumkloster. Hustruens navn fremkommer først ved det næst yngste barns dåb og mere præcist ved hendes død i 1787.

Henriette Skram beretter om de tre ældste sønner af billedskæreren, som levede udover barnealderen, at én af de tre blev ”Musikanter”, og der var altså et stænk af kunstnerblod i slægten. De to andre drog til København, hvor den ene fik ansættelse i Asiatisk Kompagni, den anden i Enkekassen – jf. et avisudklip i hendes privatarkiv i Rigsarkivet.

Branderup Kirke og den bevarede del af pulpituret udført af Christopher Schram. Bemalingen er udført af Niels Maler. (Foto: Eyvind Lyngsie Jakobsen 2012).

Christopher var billedskærer og snedker. Han giftede sig ifølge Henriette Skram med en pige fra Falster. Ved børnenes fødsler veksler hans stillingsbetegnelse mellem "Tischler" og "Bildhauer" – altså snedker, billedskærer eller billedhugger. Forskellen mellem en billedskærer og en snedker var i 1700-tallet lille. I 1724 udførte Christopher Schram pulpituret i Branderup Kirke i Haderslev Amt. For dette arbejde honoreredes han med 80 mark. En del af pulpituret blev pillet ned i 1952 og henlagt på kirkens loft. (*Danmarks Kirker, XX Haderslev Amt*, 1954, s. 848-964). Og det var helt forsvundet i 2012.

Ved arbejdets udførelse er han 23 år, og ved den lejlighed er det første gang, man ser ham omtalt som Schram.

Det er muligt, at slægten i samtiden og tidligere på stedet har været kendt som værende af Schram-slægt, uden at man har skrevet det ned. Navnene lå heller ikke fast på den tid. Men ejendommeligt er det at se, at hvor familien i Skærbæk Sogn hedder Bekker eller Becher, hedder den Schram i Løgumkloster Sogn, hvortil Christopher var flyttet. Da Christopher døde i Løgumkloster Sogn i 1767, følger man den sønderjyske/slesvigske skik med i kirkebogen ved dødsfaldets indførelse at oplyse om afdødes nærmeste familie. Og her nævnes hans for længst afdøde forældre som nævnt i Skærbæk Sogn, og familienavnet er her Schram, uanset at de ifølge kirkebogsindførsler i Skærbæk Sogn hedder Bekker.

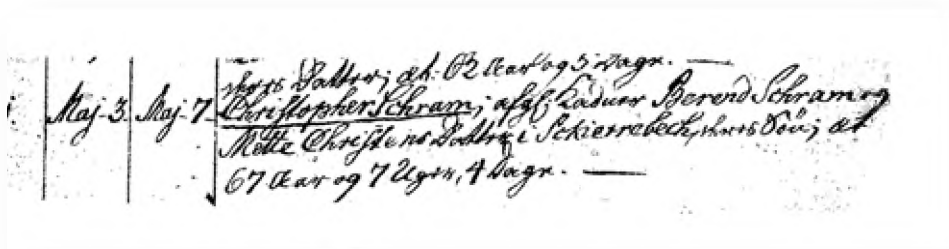
I 1727 udførte Christopher Schram et snedkerarbejde i Skærbæk Kirke. I regnskabsbogen for Skærbæk Kirke er Christopher alene omtalt med sit patronym, Berendsen - altså Christopher Berendsen.

I kirkebogen for Løgumkloster 1763–1859 findes følgende indførelse vedrørende døde:

Om Mette Christens Datter står i kirkebogen følgende:

"Død den 5. november [1787], begravet den 8. november:

Metta Christine, des weil Pächter des Hofes Katherup auf der Insel Falster und des weil Rebecca Maria geboren Johansen, Tochter, eine Witwe des weil Tischler hin selbst Christoph Schram, 82 Jahre etwas darüber alt; hinter lesst 4 Söhne, Be-

[1767] No. 21 (død) Maj.3, (begravet) Maj.7. Christopher Schram, afd[angne] [forældre] Kådner Berend Schram og Mette Christens Datter i Skierrebech, deres søn, æt[ætatis = alder] 67 Aar og 7 Uger, 4 Dage. (Skærbæk Sogns kirkebog 1767. ArkivalierOnline).

rend Andreas, Johannes, Peter Mayland und Jacob und ein Tochter Ann Christine. Sie ward still hingeschlafen.”

Oversættelse – lidt frit.

Metta Christine, datter af forpagteren på gården Katherup på øen Falster og Rebecca Maria, født Johansen, enke efter snedkeren Christoph Schram, 82 år og lidt over, efterlader 4 sønner, Berend Andreas, Johannes, Peter Mayland og Jacob og en datter Ann Christine. Hun blev begravet i stilhed.

Det har ikke været muligt at finde gården Katherup på Falster. Navnet er forsvundet.

Børn: Tredje slægtled nr. 7-13.

5. d. JOHANNES, født den 22. maj 1703, død 26. juni 1704.

6. e. METTE, døbt 23. september 1705.

Tredje slægtled

Christoffer Schram og Mette Christensdatters børn (se nr. 4).

7. a. BERENDT, døbt. 20. januar 1729, død 6. januar 1731.

8. b. REBECCA MARIA, født 17. marts 1731, død efter 1749, senest 1787.

9. c. BERENDT ANDREAS, født 7. juni 1733 i Løgumkloster, døbt 23. juni, død 1800.

Handelsassistent ved Asiatisk Kompagni, senere koffardikaptajn. Gift 26. oktober 1769 i Vallø Stifts menighed med BIRGITTA (BIRTE) FUSSING, født 1743 i Vejerslev Sogn, Viborg Amt, ifølge Enkekassens arkiv, død 28. februar 1810 i Løgumkloster.

Af Berendt Andreas og Birgittas børns fødesteder fremgår, at de mellem 1773 og 1776 flyttede til Løgumkloster, hvor Berendt Andreas' moder da levede som enke.

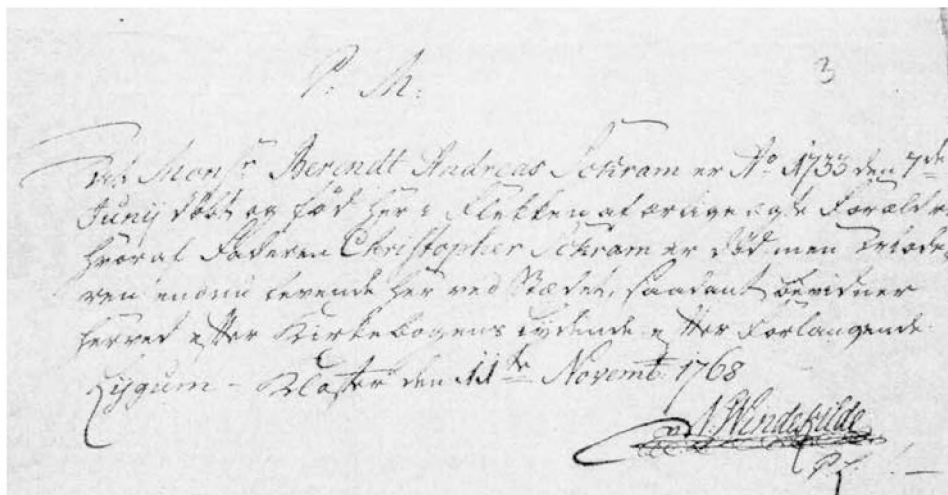
Konstateringen af, at Berendt Andreas Schram var indskyder i Den Almindelige Enkekasse, oprettet i 1775 overført fra den samme år nedlagte Militære Enkekasse, og at Enkekassens arkiv rummede hans dåbsattest, der oplyste om hans forældre og fødested, var ”nøglen” til at finde Schram-slægten i Løgumkloster og derpå i Skærbæk.

Børn: Fjerde slægtled nr. 14-18.

10. d. ANN KIRSTIN, døbt 19. februar 1736 i Løgumkloster, død før 1787.

11. e. JOHANNES SCHRAM (1738-1801), døbt 27. april 1738 i Løgumkloster, død 8. januar 1801 i København, bud ved Den Almindelige Enkekasse. Gift med ANNA BYBERG (ca. 1745-82), født ca. 1745, fødested ukendt, død 13.-15. januar 1782. Begge døde i København i Sankt Nicolai Sogn.

Ægteskabet med Anna Byberg formodes indgået ca. 1770-71. Hendes forældre, hendes fødested og vielsesstedet kendes ikke. Anna døde i barselseng omkring 13-

Dåbsattesten, der var "nøglen" til at føre slægten to generationer længere tilbage:

P[ro] M[emoria]

At Monsr. Berendt Andreas Schram er Ao [= anno] 1733 den 7. de Juny døbt og født her i Flækken af ærlige ægte Forældre, hvoraf Faderen Christopher Schram er død, men Moderen endnu lever her ved Stædet, saadant bevidnes herved efter Kirkebogens Lydende efter Forlangende.

Lygum - Kloster den 11te Novemb: 1768.

N. Windekilde

P.S (= Pro sigillum, dvs. segl). (Den Almindelige Enkekasses arkiv, Rigsarkivet).

15. januar 1782 i Sankt Nicolai Sogn, København. Ved sin død kaldes hun Anna Hendricks Datter.

Johannes Schram blev i 1756, 18 år gammel, konfirmeret i Løgumkloster Kirke. Ved datteren Henriette Louises dåb i 1774 anføres han som tjener hos grev Bernstorff.

Oldebarnet Henriette Skram fortæller, at Johannes, "kom i Enkekassen, senere forgæves søgte Avancement", og at dette var på trods af, at han havde "fornemme Velyndere". Disse var – og så nævner hun dem: general Hauch, komtesse Stolberg og geheimerådinde Stampe, der var faddere ved hendes bedstefader Christophers dåb i 1776. Henriette Skram fortæller ikke om den stilling, Johannes Schram faktisk havde. Ved dåben i 1776 af det næstældste barn Gerhard Christopher benævnes han som bud ved Enkekassen = Den Almindelige Enkekasse. Det samme i 1779 ved datteren Henriettes dåb. Ved dåben af tvillingerne Anna og Mette Kirstine i 1782 er han bud ved ekstraskatten og Enkekassen. Han var ifølge folketællingen 1787 fyrbøder ved Enkekassen og er formentlig også bud samme sted. Han formodes at have fået ansættelse i Enkekassen ved dennes oprettelse i 1775.

Gennem årene indtil sin død ses han at have været ansat mindst to andre steder sideløbende med sin ansættelse i Enkekassen, således i brandassuranceselskabet for "Vahrer og Meubler", senere betegnet som Brandassuranceselskabet for Vahrer og Effekter, og som Bud ved "Extra Skatten".

Om lønforholdene i Enkekassens kan nævnes, at et bud først blev aflønnet med 30 rigsdaler om året, men ved resolution af 21. juni 1776 blev beløbet forhøjet til 130 rigsdaler og efter resolution af 5. december 1777 gaves der et tillæg på 20 rigsdaler. Til sammenligning fik bogholderen 1.000 rigsdaler, kassereren 600 rigsdaler, fuldmægtigen 200 rigsdaler om året.

Oftest ville ældste søn få farfaders navn. Det får Johannes ældste søn ikke. Der vælges et navn, som er ukendt i familien – Christian Gynther. Navnet kan være tilfældigt valgt, men der kan også have været væsentlige grunde til at vælge dette navn. Men umiddelbart kan man intet se.

Da det næste barn – en søn – i 1776 skal navngives og døbes, får denne farfaderens navn, Christopher. Fadderne til dette barn er de ovenfor nævnte ”fornemme velydere” og blandt dem er komtesse Stolberg (uden at fornavnet er nævnt). På det tidspunkt fandtes kun to komtesser Stolberg her i landet: De to søstre Augusta Louise og Henriette Katharina er døtre af holsteneren Christian Gynther Stolberg, rigsgreve og overhofmester (1714-65). Det kan først ligne en tilfældighed, at ældste barn får navnet Christian Gynther, men tilfældigheden bliver mindre sandsynlig, når der til næste barn vælges en fadder, hvis fader hedder Christian Gynther – en i øvrigt sjælden navnesammensætning på den tid i Danmark – som er søstrenes faders navn. Augusta Louise må være den komtesse, der var fadder ved Christophers dåb, og hendes ægteskab med A.P. Bernstorff kan så forklare dennes aktive indsats for at opdrage Christopher. En af A.P. Bernstorffs egne sønner, født 1769, bar også navnet Christian Gynther (Günther).

Henriette Skram skriver i sine erindringer:

”Min Farfar var Konferensraad Schram administrerende Direktør fra 1833 i Den Kongelige Enkekasse, et Embede han beholdt til sin Død i 1847. Han var opdraget af A.P. Bernstorff om hvem han i sit Ydre mindede en Del. I hans Arbejdsværelse stod en smuk Portrætbuste af Grev Bernstorff...”

A. P. Bernstorff var længe medlem af Enkekassens direktion og kan/må være den, der sørgede for, at Christopher i 1793 blev skriver i Enkekassen, hvilket førte til 54 års ansættelse afsluttende med hvervet som administrerende direktør.

Johannes blev ved sin hustru Anna Bybergs død i 1782 bragt i en svær knibe. Ifølge Sankt Nicolaj Sogns kirkebog døde hun i barselseng, efter at hun 5. januar 1782 havde født tvillinger. Johannes stod tilbage med fem børn i alderen fra 9 til 0 år. Ofte giftede en enke eller enkemand sig ret hurtigt efter en ægtefælles død, men det gjorde Johannes ikke. Det ser ud til, at han fik sine nyfødte tvillinger og den tre år ældre datter Henriette anbragt i pleje. Sin søn Christopher beholdt han hos sig, medens det er usikkert, om den ældste søn, den næsten 10-årige Christian Gynther, kom i pleje eller forblev hos sin fader efter moderens død. Se herom nedenfor under nr. 19-24.

Ved folketællingen 1. juli 1787 er Johannes Schram enkemand med fem børn, idet Henriette Louise er død. Christian Gynther (nr. 19) er på dette tidspunkt knap 15 år gammel, men findes ikke i denne folketælling. Kun næstældste, Gerhard Christoffer (nr. 21) bor sammen med faderen i Laksegade 340 (matrikelnummeret), hvor de er logerende hos sømand Ole Herman og hans hustru Kristine og deres tre mindreårige børn. Datteren Henriette Schram (nr. 22), 8 år, er i pleje hos sin moster Anne Christine Salthoft, 38 år - "har hos sig Søster Datter" og "lever af at støbe Lys", står der i folketællingen 1787. Hun bor i Springgaden 15 og 16 i Rosenborg Kvarter. Tvillingerne Anna og Mette Christine (nr. 23 og 24) bor i Haregade 33 i Nyboder, hvor de er i pleje hos Frantz Linde Muldorff, der er 57 år, sergent i 3. Divisions 9. Matroskompagni, og dennes hustru Carolina Kierstina, 55 år. Det hedder i folketællingen, at de "ere Tvilling i Kost og Logie". Hos sig har de også Johan Friderich Holst, 8 år "i Kost og Logie". Jeg antager, at tvillingepigerne har været her fra kort efter deres moders død i januar 1782. Til spædbørnene kan der være antaget en amme, senere måske en tyggeamme. En særlig oplysning tyder på, at tvillingerne i Frantz og Carolina har haft nogle gode plejeforældre. Dette ses af, at den ene af tvillingerne, Mette Kirstine, senere opkaldte sin yngste søn efter sin plejefader. Sønnen kom til at hedde Frantz Linde Muldorff Frellsen (1825-1911) (nr. 53). Dette navneopkald kan næsten kun være sket på baggrund af et godt og varmt plejeforhold.

For nutiden forekommer det næsten ubegribeligt, at det lykkedes at holde de spæde tvillinger i live, efter at deres moder var død. Tilmed, og trods megen modgang gennem livet, opnåede netop disse to børn at blive de ældste i familien, 87 år (Mette Kirstine) og 92 år (Anna). Skal man søge lidt forklaring på, at det lykkedes at holde dem i live som små, må det dels skyldes, at moderen i nogle dage efter fødslen har kunnet amme børnene, dels og ikke mindst, at de efter hendes død er kommet i en god pleje. Det sidste synes der næsten at være dokumentation for, jfr. nedenfor under Fjerde slægtled, nr. 23 og 24.

Ved sin død 8. januar 1801 var Johannes Schram som tidligere nævnt udover at være bud og muligvis fyrbøder ved Enkekassen ifølge skifteopgørelsen også bud for "*Brandkassen over Vahrer og Effekter*". Begge steder blev "hans Gage betalt til den 31. Dec. f[orrige]. Aar, og fra den tid til hans Død kunne hans Gage ikke beløbe sig over 5 rigsdaler." Det vil sige, at han har haft en samlet månedsløn på ca. 20 rigsdaler.

Ved sin død boede Johannes Schram hos tehandler Knutzen i dennes hus, som var nr. 83 ved Børsen. Skiftet efter ham indledtes allerede dagen efter dødsfaldet, da skiftekommissionen indfandt sig på bopælen. Begge sønner er til stede. Boets effekter blev registreret. Hans bohav bestod af 1 spejl i forgyldt ramme, 33 kobberstik til 2 skilling hver, 1 egeskrivepult, et brunmalet fløjtbord, 4 læderstole, et perlemalet skab, et sølv lomme ur med messingkæder, der blev værdisat til 6 rigsdaler. Hans sengetøj bestod af 1 overdyne, 2 underdyner, 4 hovedpuder og 1 stk. lagen, værdisat til en samlet pris af 16 rigsdaler. Hans beklædning bestod af 1 blå kjole (= et sæt tøj), 1 grøn ditto, 1 grå klædeskjole og 1 gammel ditto. Nogle veste, 3 par bukser, støvler,

2 hatte, 1 kavaj, 1 nathue m.m. Endvidere var der "et bundt gamle bøger", 7 skilderier i ramme og glas. Alt opgjort til en samlet værdi af 46 rigsdaler og 10 skilling.

Johannes Schram døde på Frederiks Hospital. Udgiften til hans hospitalsophold lyder på 10 rigsdaler og 69 skilling, svarende til en ½ måneds løn. Begravelsesomkostningerne udgjorde 22 rigsdaler og 2 skilling. Endelig var der en regning fra skomageren, skyldig husleje m.m. Den samlede gæld var på 61 rigsdaler og 43 skilling, mod en formue på 46 rigsdaler og 10 skilling, altså et underskud. Boets effekter blev udlagt til sønnerne mod, at disse afholdt boets udgifter.

Hvad boets effekter angår, kan man undre sig over, at et lavtlønnet bud i sit bo har 33 kobberstik, 7 skilderier i ramme og et bundt gamle bøger. Møn han ikke havde håbet på en anden livsbane end den, han fik?

Børn: Fjerde slægtled nr. 19-24.

12. f. PETER MAYLAND SCHRAM, født i Løgumkloster, Tønder Amt, døbt 19. april 1744 i Løgumkloster, kådner, musikanter. Gift med ALVILDA CATHRINA, død 3. august 1771 efter i juli at have født en datter, der døde 31. juli. Ved sin død efterlader hun sig ægtefællen og en umyndig datter Lena.
13. g. JACOB, født 11. marts 1750 i Løgumkloster.

Fjerde slægtled

Berendt Andreas Schram og Birgitta (Birte) Fussings børn (se nr. 9).

14. a. ANDREAS LAURITS SCHRAM, født 2. februar 1773 (Hellig Geist Sogn, København), fuldmægtig i Skiftekommissionen, død 4. april 1833 i København. Gift med CHRISTINE CHRISTENSEN, død 12. marts 1869. Børn: Femte slægtled nr. 25-26.
15. b. CHRISTOPHER SCHRAM, født 17. august 1776 og døbt 26. august i Løgumkloster. Som enroulleret matros indgik han 22. december 1809 i Holmens Kirke ægteskab med KAREN ESKILDSEN.
16. c. Dødfødt søn, begravet 21. august 1776 i Løgumkloster, formentlig født 17. august.
17. d. LORENZ FUSSING SCHRAM (1779 -1830), født 26. august 1779 i Løgumkloster, urtekræmmer. Gift med MARIE SOPHIE WEXSCHAL (1795-1869). To børn.
18. e. SIMON NICOLAI SCHRAM, døbt 1. juni 1782, i Løgumkloster. (Folketælling 1803: *Gebrechling*)

Johannes Skram og Anna Bybergs børn (se nr. 11).

19. a. CHRISTIAN GYNTHNER SCHRAM (1772-1839), født 2. maj 1772 i Danmark (men næppe i København, Enkekassens arkiv i Rigsarkivet), død 29. maj 1839 i Skágaströnd, Island. Købmand i Skágaströnd, Island, senere

bonde der. Han var gift to gange. 1. gang 14. juni 1804 med CHRISTINA ANNA OLMANN, født 11. marts 1784 i Stavanger, Norge. (Dåbsattest i Enkekassens arkiv, se illustrationen), død 12. oktober 1841 i Island. (Enkekassens arkiv). Ægteskabet opløst ca. 1818, 2. gang ca. 1820 med sin husholderske INGIBJÖRG JÓNSDÓTTIR, der da var enke og 29 år gammel, og som havde en søn fra sit første ægteskab.

Det har ikke hidtil været muligt i de københavnske kirkebøger at finde oplysning om Christian Gynther Schrams dåb og fødested. Alene hans endnu eksisterende gravsted med marmorplade og jernkors med inskription på kirkegården ved Skagaströnd på Nordisland oplyser om hans data. Beviset for familieskabet ligger alene i, at han ifølge skifteprotokollen ved faderens død i 1801 er søn af afdøde Johannes Schram. Fødselsåret er også usikkert. Ifølge en islandsk folketælling fra 1816 er han på tællingstidspunktet i sit 46. år, dvs. at han fylder 46 år på sin næste fødselsdag, og født i København. Efter dette er han født i 1770. Men ifølge inskriptionen på gravmindet er han født 2. maj 1772.

Som nævnt oven for under faderen er Christian Gynther Schram ikke at finde i folketællingen 1787 for hele Danmark. Om han som de tre yngste søskende har været i pleje siden moderens død i 1782, vides ikke. Københavns pasregnskaber er bevaret fra og med 1788. Og her dukker han først op i 1795, da han efter al sandsynlighed efter vinterophold i Danmark på ny skal rejse til Island. (Pasprotokoller i Københavns Stadsarkiv).

Den 11. maj 1795 løser Christian Gynther pas (nr. 944) for at rejse til Island. Grunden til, at han ikke er at finde i folketællingen 1787 (1. juli) må være den, at han var udrejst til Island forinden, sandsynligvis i foråret 1787. Og han må være konfirmeret forinden, formentlig i Sankt Nikolaj Kirke, i hvis område Johannes Schram boede. Kirkebogens sider med oplysning om konfirmerede er forsvundet i en periode på tre-fire år netop omkring det formodede tidspunkt for han konfirmation. Da han i 1795 på ny rejste til Island, er det som "assistent", og dette er han ikke blevet uden oplæring. Havde han været i lære, ville der i pasregnskabet om hans beskæftigelse formentlig have stået "handeldreng", således som det var tilfældet nogle år senere med en medrejsende, jfr. nedenfor. Efter det formodede tidspunkt i foråret 1787 for hans udrejse er han kommet tilbage første gang i efteråret 1794 efter udstået læretid.

Da Christian Gynther 1795 rejste tilbage til Island, er det sammen med en dreng, Georg Johannes Saabye. Deres identiteter attesteres af Busch. Denne Busch er Jens Larsen Busch, islandsk købmand boende i Nyhavn i København, til hvem Christian Gynther i hele sit virke som købmand på Island havde en nær tilknytning. Af pasregnskaberne får man endvidere oplysning om andre navngivne personer, der rejser til Island. Efter datoen for pasudstedelsen at regne rejste Christian Gynther sammen med disse personer til Island. Senere samme sommer – 2. juni – løser Peter Frid.

Busch, der betegnes som handelsdreng, pas for at komme til Island. Denne Peter Frid. Busch er brodersøn til Jens Larsen Busch og søn af Akteur ved Comedien Peter Georg Busk (Busch), om hvem der siden fremkommer nogle Schram-relevante oplysninger. Og det er Jens Larsen Busch, der attesterer hans identitet. Om alle tre afsejler samtidigt, får stå hen i det uvisse. I tiden fra 11. maj til 5. juni 1795 løser kun 20 personer, heraf tre børn under 12 år, pas for at rejse til Island. De kan have rejst sammen. I øvrigt ses ingen i 1795 at have løst pas til Island senere end 5. juni.

Af interesse er her Bjarni Guðmarssons *Byggðin undir Borginni*, som er Skagaströnds og Höfðahrepps historie. De i det følgende gengivne uddrag herfra er fra en oversættelse fra islandsk formidlet af Hragnhildur Schram. Det fortælles her, at Christian Gynther i en årrække før 1801 havde været i Djúpivogur på østkysten.

I Djúpivogur skrev Christian Gynther Schram *Synaalen og enskillingen – et par ord til laugmand Magn. Stephensen og hans sødskendebarn i Island*, og på titelbladet eller omslaget følgende tilføjelse ”Du har uret, Jupiter! Thi du griber til dine tordenkiler”. Publikationen er på 46 sider og trykt i København hos Job. Rud. Thiele 1799 (findes på Det Kongelige Bibliotek, København). I sin publikation kritiserede han islændingenes krav om større handelsfrihed. På grund af denne publikation havde han et dårligt ry, da han i 1801 kom til Skagaströnd.

Det er usikkert, hvor i Island Christian Gynther havde sin læretid. Det kan have været i Djúpivogur på østkysten. Her havde Busch efter de foreliggende oplysninger i 1787 erhvervet en del af handelsstationen, og Christian Gynther Schram kan være kommet hertil som handelsdreng, men han kan naturligvis også være udlært på en af de andre handelsstationer tilhørende Busch og senere være kommet til handelsstationen i Djúpivogur. Busch havde været underkøbmand i Dýrafjörður og købmand

Dette er islandskøbmanden J.L. Buschs skydeskive i Det Kongelige Skydeselskab i København. Optagelsen som medlem af skydeselskabet synes sket den 2. juni 1791. Som dekoration på skjoldet brugte han handelsstationen i Djúpivogur på Østisland. Forgrunden er meget naturalistisk, formentlig tegnet efter en anden gengivelse af stedet. Baggrunden med det sukkertopplignende bjerg - Búlandstindur - skyldes malerens frie fantasi. Virkeligheden er mindre dominerende. I forgrunden længst til venstre er handelshuset eller forretningen. Forrest og nærmest anløbsbroen bygget 1750 er beboelseshuset for købmandens agent/faktor. Her må Christian Gynther og hans søster Mette Kirstine have boet. Til venstre i baggrunden ligger Langabúd (den lange bod). Originalskjoldet er cirkelrundt og 60 cm i diameter. (Foto: Skjold i Det Kongelige Skydeselskab i København).

ved Den Kongelige Islandske Handel i Isafjörður – begge steder i det nordvestligste hjørne af Island

Ovennævnte Peter Frid. Busch, nu handelsbetjent, og Christian Gynther, ligeledes handelsbetjent, synes på ny at være tilbage i København i løbet af efteråret 1796, for henholdsvis 4. maj og 9. maj 1797 løste de begge atter pas for at rejse til Island. Men denne gang rejste Christian Gynthers søster Mette Kirstine, der nu er 15 år, med til Island. (Af pasregnskabet får man en antydning af, at hun kun brugte navnet Kirstine). For dem alle tre er det Busch, der attesterer deres identitet. På handelsstationen i Djúpivogur i Østisland blev Christian Gynther ”kaupstjóri” (Det betyder faktor, hvilket er en person, der bestyrer faktoriet = handelsstationen). Han er altså blevet forfremmet fra assistent til faktor.

Der findes ingen oplysninger om formålet med Mette Kirstines rejse til Island i 1797. Men min antagelse er, at storebroder Christian Gynther, der endnu var ugift, havde brug for én, der kunne hjælpe ham i huset og på handelsstationen i Djúpivogur.

Fra Mette Kirstines ophold på Island (1797-1800) er bevaret et rejsmøbel, en dragkiste i fyrretræ. Hos et barnebarn af Hans Frellsen, der er barnebarn af Mette Kirstine Schram, var bevaret en dragkiste, om hvilken det hedder, at ”den kommer fra Island”. Den findes nu hos Hans Frellsens barnebarn Eva Jørgensen, Osted ved Roskilde.

Christian Gynther ses i pasregnskabet med stillingsbetegnelsen faktor at være rejst tilbage til Island juni 1799. Sandsynligt er det, at han ret kort forinden er ankommet fra Island. Formålet med den kortvarige rejse har muligvis været at aflevere manuskriptet til *Synaalen og Eenskillingen* til trykning. Den udkom som nævnt samme år.

Djúpivogur var et meget lille sted. Ifølge folketællingen fra 1801 i Island boede der i Djúpivogur kun to familier. Og ensomt for en ung pige må det have været, men alene var de næppe; de må have haft en vis kontakt med dem, der kom ind for at handle. Koldt har det også ofte været.

Christian Gynther og Kirstine må være kommet tilbage til Danmark senest i efteråret 1800, for 9. januar 1801 er Christian Gynther til stede, da skiftekommissionen efter faderens død 8.

Mette Kirstines dragkiste. (Foto: Eyvind Lyngsie Jakobsen).

januar møder op på dennes bopæl for at registrere boet. Ved folketællingen 1. februar 1801 betegnes Christian Gynther som faktor på Island. Af samme folketælling ses, at han bor hos J.L. Busch. Og om Kirstine oplyses det i samme folketælling, at hun ”kommer fra Island”. (Det var de først fundne oplysninger om en familierelation til Island). Ved folketællingen ses hun nu at være husjomfru hos klasselotterikollektør Peter Georg Busk (Busch) i Laksegade i København, der antages at være en brøder til købmand J.L. Busch. Denne Peter Georg - også nævnt ovenfor - er det nok ikke gået så godt som ”Akteur ved Comedien”, så hellere være klasselotterikollektør. Det blev han. Det var nok et mere sikkert erhverv.

Under sit ophold i København kan Christian Gynther på afstand have oplevet slaget på Reden 2. april 1801. Og i den efterfølgende tid forhindrede englænderne danske skibe i at komme ud af de danske farvande under trussel om opbringelse. Men det var næppe dette alene, der holdt Christian Gynther Schram tilbage i København.

På baggrund af stridigheder og konkurrence mellem de forskellige islandskøbmænd i området, der hedder Húnavatnssýsla, der ligger i Nordisland mellem Akureyri i øst og fjorden Hunafloi i vest, hvor købmand J.L. Busch drev en omfattende handel efter frihandelens indførelse i 1786 og 1787, førtes der i 1800-01 mellem Busch og købmand Stiesen forhandlinger om et samarbejde. Dette førte til en aftale 1. august 1801, der førte til dannelse af et nyt selskab, som fik navn efter Stiesen og Schram, hvor Busch skulle bistå selskabet med tilstrækkelig driftskapital. Hermed var grundlaget for en købmandsvirksomhed i Skagaströnd skabt, og nu var Schram klar til at sejle til Skagaströnd på Island.

Den 6. august 1801 løste Christian Gynther pas for at rejse til Island, og denne gang er han købmand – står der i pasregnskabet om hans erhverv. Rejsen gik næppe til Djúpvugur, men til Skágaströnd på Nordisland, hvor han i de følgende ca. 20 år i princippet var selvstændig købmand, men måske er han nok ”lidt i lommen” på købmand J.L. Busch.

Inden sin hjemrejse har han 23. juni 1801 i det mindste haft mulighed for at deltage i sin søster Annas bryllup i Frederiksberg Kirke med guldsmed Heinrich Schiellerup, men deltagelse i broder Christophers bryllup i slutningen af august samme år med Johanne Jørgensen måtte han undvære.

Efter det lange ophold i Danmark, går der mange år, før Christian Gynther genser Danmark. Og i den tid sker der meget for ham og hans voksende familie. Købmandsvirksomheden begynder han på straks efter sin ankomst fra Danmark formentlig i august/september 1801. Dens drift optager ham i de følgende mange år, og hertil kommer, at han i 1804 bliver gift med Anna Christina Olman fra Stavanger. Hun er født i 1784 og er således 20 år. Christian Gynther er 31 år. Brylluppet står i Skagaströnd.

Ryget om hende, fastholdt her 200 år efter, går ud på, at Anna Christina var rødhåret, meget livlig og letsindig.

Original dåbsattest for Anna Christina Olman, udstedt 1804 i anledning af hendes forestående ægteskab med Christian Gynther Schram. Attesten har siden 1822 ligget i Den Almindelige Enkekasses arkiv, nu Rigsarkivet, hvor J.J. Bonnesen, som kongelig embedsmand og sysselmand har regnet en enkepension i anledning af indgåelse af ægteskab med Anna Christina i 1822.

Tekst: No. 2 (stempel) 6 Skilling
 Meincke C 7 [Christian 7.]
 Norsk Løve
 1804
 Ebbesen

Udi Stavanger Kirkes Ministerialbog findes saadan Antegnelse: Forældrene Christen Olman og Agnete Olsdatter have den 3die November 1784, skriver Aar et tusinde, syvhundrede og fire og fire-sindstve, ladet døbe en Datter, kaldet Anna Christina, hvilken nu bliver Hr. Kiøbmand Schrams Hustrue i Island.

Dette bev[er]fidnes] under Haand og Signet af
 Füren
 Præpos[itus, provst] et Pastor Stavang

At dette er Udgifverens Underskrift, og at intet mig Vitterligt, som kan svække dens Troværdighed.

Attest[eres] ut supra

Løvold

Stedets Byefoged og ene Magistrat. (Den Almindelige Enkekasses arkiv i Rigsarkivet).

Folketællingen 1816 i Island fortæller om familien således:

”Christian Gynther	Schram	s	husherra, kaupmaðr	46	Kaupinhofn ¹⁾
Anna Chri	Schram	d	hans kona	33	Stavanger Norge
Maria Magd	Schram	d	theirra barn	13	Skagastr. Hondlunars
Jens Lars	Schram	s	theirra barn	11	Skagastr. Hondlunars
Vilhelm Frim	Schram	s	theirra barn	10	Skagastr. Hondlunars
Ellert Chri	Schram	s	theirra barn	7	Skagastr. Hondlunars
Anna ChHe	Schram	d	theirra barn	6	Skagastr. Hondlunars
Johan Chri	Schram	s	theirra barn	4	Skagastr. Hondlunars
Petur Geor	Schram	s	theirra barn	3	Skagastr. Hondlunars
Carl Fred	Schram	s	theirra barn	2	Skagastr. Hondlunars”

¹⁾ Eneste fund, der oplyser, at hans fødested er København.

Otte børn får de over en periode på 12 år. Anna Christina ramtes ikke af den skæbne, som overgik mange fødende kvinder på den tid, nemlig døden i barselseng. Og alle børnene oplever voksenalderen.

Medens Christian Gynther fra 1801 til 1836 ikke ses at besøge Danmark, foretog hans kone Anna Christina en rejse til København i 1817. Med sig har hun de tre ældste børn Maria, Jens og Vilhelm. Hvilke relationer, hun havde til København ud over Christian Gynthers søskende, vides ikke. Christian Gynthers nærmeste familie i København bestod da af bogholder Christopher Schram (nr. 21), den senere enke-kassedirektør, gift med Johanne Jørgensen, og de bor i Store Kongensgade 53. Endvidere af Christophers søster Henriette Schram (nr. 22), gift med guldsmed Nicolaj Christensen, der bor i Vingårdsstræde 144 (matrikelnummeret).

Der foreligger kun oplysning om, hvornår Anna Christina og børnene rejste tilbage til Island. Hun løste pas 12. juni 1817. Svogeren Christopher Schram er den, der attesterer hendes identitet, og hun rejste nogle få dage senere. Hun og børnene har næppe været længe i København. Formodningen er, at hun og børnene er ankommet til København 5-6 uger tidligere med et af årets første skibe fra Island. Dette støttes på, at hun og de tre børn næppe kan have tilbragt efterår, vinter og forår – 8-9 måneder – i København, mens hendes fem små børn i alderen fra tre til otte år var hjemme i Skagaströnd på Island.

Hjemrejsen til Island fik fatal betydning for ægteskabet mellem Christian Gynther og Anna Kristina. Under hjemrejsen med skib fra København knytter hun lidt for tæt kontakt med én af skibsofficererne. Deler seng med ham. Hun bliver gravid. Dette bliver snart klart for Christian Gynther, da hun er kommet hjem. Han vil ikke vide af hendes 9. barn, og forholdet ender med en skilsmissegang. Og barnet, der bliver resultatet, fødes ni måneder efter afrejsen fra København 23. marts 1818. Barnet får navnet Arent Askelund. Arent levede i Skagaströnd indtil sin død 25. december 1890. Man kan gå ud fra, at faderen til barnet også hed Askelund, måske

også Arent Askelund. Umiddelbart forekommer navnet ret dansk. Arent har år 2000 hen ved 100 efterkommere i Island, er det blevet mig oplyst af skoleinspektør Ingibergur Gudmundsson, der bor i Skagaströnd.

En nærmere beskrivelse af forholdet vil fremgå lidt senere.

Det blev ikke med barnets fader – skibsofficeren – at hun senere finder sammen.

Den 14. november 1821 bevilger Danske Kancelli Anna Christine Olmann tilladelse til efter skilsmisse fra ”faktor Christian Schram” at indgå nyt ægteskab. På dette sene tidspunkt af året besejles Island ikke, så hun kan først i 1822 indgå ægteskab med Isak Jacob Bonnesen fra København. Han er født i 1795 og er således ca. 11 år yngre end Anna Christina.

Isak Jakob Bonnesen var en ung mand – 20 år gammel, født 1795 – da han den 13. august 1815 som cand. juris. rejste til Ærø, formentlig for at bo og arbejde. Men han er altså kommet tilbage til København, hvor han i maj-juni 1817 kan have mødt Anna Olman, Christian Gynther Schrams kone. Hun er endnu ung.

Isak Jakob Bonnesen er ikke med på den famøse rejse til Island. Men han fulgte snart efter. Allerede ca. tre uger senere, 10. juli 1817, løser han, der nu er krigskanceliensekretær og sysselmand, også pas til Island. Som rejsefælle har han handelsbetjent H[ans Peter] Bonnesen, der må formodes at være en broder. Attestation for begge er en tredje Bonnesen, formentlig deres fader, skræddermester i København.

Det hedder videre i *Byggðin undir Borginni: Saga Skagastrandar og Höfðahrepps*:

”Det hele sluttede med, at Bonnesen fik damen og flyttede med hende syd på i landet. Schram boede derimod i Skagaströnd helt til sin død. Han arbejdede med landbrug, da han ikke længere arbejdede med handel.”

I 1820 og inden brylluppet fik Anna Ohlman og J.J. Bonnesen sammen en datter, der blev Annas 10. barn, og hans første barn, Karen Nikólína Freðrika Bonnesen (24. maj 1820 –14. august 1892). Som dansk embedsmand, der vil indgå ægteskab, skal han tegne en pension til fordel for sin hustru. Dette sker naturligvis i Den Almindelige Enkekasse i København, hvor Christopher Schram på dette tidspunkt er kassens bogholder. Christopher Schram har således kunnet følge udviklingen på Island hos sin tidligere svigerinde og dennes nye mand. Dette takket være Enkekassens bevarede omfattende korrespondance med J.J. Bonnesen. Det var også her, at en dåbsattest, udstedt i Stavanger i 1804 i anledning af hendes den gang forestående bryllup med Christian Gynther Schram, er bevaret for eftertiden, som vist ovenfor. På tidspunktet for Danske Kancellis tilladelse bor Anna Olman – vel sammen med J.J. Bonnesen – i Olafsvik på Snæfellneshalvøen.

Christian Gynther besøgte Danmark sandsynligvis fra efteråret 1836 og opholdt sig her til begyndelsen af maj 1837. På dette tidspunkt boede hans søn Vilhelm i København, hos hvem han kan have boet. Dette var Christian Gynthers sidste besøg i Danmark, før han døde i 1839. På hjemrejsen til Island havde han sin søster Mette Kirstines ældste søn, Frello Frellsen, med sig. Denne var handelsbetjent, udlært i Slagelse, og måske har Christian Gynther ment, at nevøen

kunne få arbejde på Island. Frello skal have tilladelse fra de militære myndigheder for at kunne rejse ud af landet. Denne tilladelse opnår han mod, at hans anden morbroder – enkekassedirektøren – kautionerer for hans tilbagekomst. Rejsen ser ikke ud til at have været en succes, for få måneder senere er Frello tilbage i Danmark.

Netop i begyndelsen af maj 1837 er samtlige Schramsøskende i København. Og her kan de alle have mødt hinanden. Christopher Schram og Henriette Christensen (født Schram) har aldrig boet andre steder. Anna Schiellerup (født Schram)(nr. 23) var kommet fra Ålborg med sine fire børn til København tidligst i 1821 og senest i 1824. (Pasjournal i Aalborg byfogedarkiv). Mette Kirstine (født Schram)(nr. 24) og hendes mand Christopher Frelsen har netop forladt Svannerup Skov ved Køge, hvor Christopher var skovfoged i ca. 4 år, og her i begyndelsen af maj 1837 skal de via København afrejse til Conradsminde Glasværk, Nørlund gods i Himmerland. (Pasjournal i Aalborg byfogedarkiv). Ligesom sin ældste broder kommer Mette Kirstine tilsyneladende aldrig senere på besøg i København.

Ca. 1820 købte Christian Gynther sig en gård på Spákonufjeldet et par kilometer øst for det, der i dag er Skágaströnd. Gården eksisterer ikke mere, men en lille del af dens jord udgøres i dag af stedets kirkegård (oplyst af den stedlige skoleinspektør Ingibergur Gudmundsson), og her findes som tidligere nævnt endnu Christian Gynthers grav med en marmorplade henlagt på selve graven og et jernkors med inskription med angivelse af både hans og hans anden hustru Ingibjörgs navne og data. Ingibjörg levede til 1863.

Efter skilsmissen fra Anna Christina i 1818-19 fik Christian Gynther sig en husholderske – nævnte Ingibjörg – som han blev gift med den 26. juli 1822. Sidstnævnte ægteskab var barnløst, men Ingibjörg havde selv en søn fra sit tidligere ægteskab. Denne søn overtog senere gården på Spákonufjeldet ved Skagaströnd.

Om forholdene og livet i Skagaströnd og specielt om Christian Gynther Schram og hans familie fortæller følgende uddrag fra *Byggðin undir Borginni: Saga Skagastrandar og Höfðahrepps*:

”Da agenten for den britiske bibelforening, Ebeneser Henderson, rejste i Nordlandet i år 1815 kom han til Skagaströnd. Denne Ebeneser havde ærinde til Spákonufell for at hente en bibelforsendelse som var kommet med skib. Biblerne distribuerede han gratis eller til en meget lav pris og beboerne i landet viste deres taknemlighed for Guds ord ved at give bibeludgaven navnet ”Tranbibelen”. I sin rejsebog beskriver Henderson Höfði handelssted med nogle ord. Pladsen bestod af to bolighuse, en butik og tre eller fire varemagasin nord for en lille bugt. I øvrigt så omtaler Henderson ikke andre indbyggere end købmand Schram.

Christian Gynter Schram var forstander for handelsvirksomheden i Skagaströnd ved denne tid. Et år senere opstod en misforståelse mellem ægteparret Schram og Anna Christine, som åbenbart har været årsag til sladder mellem folk, både af høj

og lav samfundsklasse. Biskop Geir Vidalin noterer i et brev til sin ven Bjarni Þorsteinsson om forholdet mellem Schram og sysselmanden i Strandasýsla Bonnesen ”på grund af ikke ønsket tjeneste, som Bonnesen skal have ydet Schrams kone i København, og som hun senere opviser et håndgribeligt bevis for.” Sådan gik sladdereren i Reykjavik i begyndelsen af 1800-talet. Årsagen var at Anna var blevet gravid og havde opgivet en bestemt officer, som hun havde delt seng med om bord på et skib fra København til Skagaströnd. Efter at hun var kommet til Skagaströnd havde hun vist sin venlighed mod sysselmanden i Strandasýsla, Bonnesen, men ”boede lidt ved sin mand.” Det hele sluttede med, at Bonnesen fik damen og flyttede sammen med hende syd på i landet. Schram boede derimod i Skagaströnd helt til sin død. Han arbejdede med landbrug, da han ikke længere arbejdede med handel.

Men da folketællingen blev gennemført år 1817 [skal være 1816] boede ægteparret sammen på handelsstedet med deres børn, Maria Magdalena, Jens Larsen, Vilhelm Frimann, Ellert Christoffer, Anna C. Hendrikke, Johan Christian, Pétur Georg og Carl Frederik, som senere i moden alder skriver sit navn Friðrik.

Maria Magdalena blev gift med Olsen, som blev handelsforstander efter hendes far. Jens Larsen flyttede syd på i landet og Vilhelm rejste sammen med sin mor og sysselmand Bonnesen til Reykjafjörð og senere syd på. Ellert Christoffer var sammen med sin far til år 1830, men flyttede da til Nes ved Seltjörn (i Seltjarnarnes lige ved Reykjavik). Han er forfader til Schram-slægten i Reykjavik. Anna Hendrikke flyttede til Stavanger 1824 og Johan Christian blev bonde i Brúarland i Deildardal og Friðrik boede i Korsá. De fleste af Schrams og Annas børn blev derfor ved med at bo i Island, ligesom Schram selv.

År 1809 gav købmand Christian Schram forpagteren på gården Spákonufell ordre om at opsigte sine husmænd og rive to jordløse huse ned, som stod i nærheden af købstaden. Handelen havde nogle år tidligere købt et lille stykke land ved Höfði og troligvis havde de jordløse huse stået på dette stykke land. Bonden i Spákonufell, Davíð Guðmundsson, opsøgte sysselmanden og spurgte ham, om han var forpligtet til at adlyde købmanden. Hans indvendinger var, at de jordløse huse havde stået der en lang stykke tid og bl. a. var tidligere forpagtere på gården blevet ”tilsagt til under straf” år 1729 at genopføre husene og bygge dem op for husmænd uden jord såsom hvilket andet foretagende til jordens bedste? Davíð sagde at han ikke havde turdet andet end at vedligeholde husene. Desuden havde de jordløse huse været brugt af ham til at opbevare fiskefangststudstyr m.m. og at det var til stor skade for ham at skulle miste husene. Yderligere var bonden bange for at sætte de to husmænd ud af husene, Tómas Ingjaldsson, ham som vi kender som flygtning fra Móðuharðindum 1784 og Ásmundur Þorleifsson, midt i den kolde vinter inden det lykkes ham at finde ny bopæl for dem nede ved kysten. Sysselmanden opfattede de jordløse huse som ulovlige og beordrede Davíð til at rette sig efter købmanden.

Christian Gynter Schram skrev en brochyre, ”Syenålen og Eenskillingen”, hvor han kritiserede islændingenes krav om større handelsfrihed. Han havde derfor et dårligt ry, da han kom til Skagaströnd (1801).

Frisch og Þórður havde deres hovedopholdssted i Akureyri og drev løs handel i Höfði og Kúvíkum 1799. Nu ville de stabilisere deres virksomhed i Húnavatnssýsla. Stiesen ville derimod ikke have noget med dem at gøre. Han ville hellere samarbejde med købmand Jens Lassen Busch.

Denne Busch bedrev en omfattende handel. Han havde været underkøbmand i Dýrafjörður og købmand i den kongelige handel i Ísafjörður. I forbindelse med frihandlens indførelse [1786 og 1787] erobrede han handelen i Dýrafjörður og købte handelen i Ísafjörður sammen med Hans Christian Paus år 1794. År 1807 købte han handelshus i Akureyri, såsom det senere konstateredes. Han fik del i handelen i Ke-flavík og bedrev periodevis løs handel i Snæfellnes havnene. Det siges at han årene 1801–1807 havde 4 til 6 skibe i fart til Island. Dette uden at tage hensyn til Buschs indblanding i handelen i Skagaströnd.

Forhandlingerne mellem Busch og Stiesen indledtes år 1800, men en aftale blev først klar 1. august 1801. Årsagen var at Busch ville, at Handelsrealisationskommissionen garanterede dem en vis sikkerhed, f.eks. mod Þórðurs og Frisch’ handel, som havde fået ret til at handle ved Sigríðastaðaós. Dette krav kunde Handelsrealisationskommissionen ikke godkende, da dette havde været meningen med frihandelen. Så længe forhandlingerne mellem Stiesen og Busch pågik, lå al handel nede. Ingen skibe kom årene 1799 og 1800. Den 1. august 1801 startede det nye selskab som fik navn efter Stiesen og Christian Gynther Schram.

Schram havde været handelsforstander hos Busch i Djúpvogur. Han skrev broschyren ”Eenskillingen og Syenålen”, hvor han kritiserer islændingenes krav om større handelsfrihed og han blev upopulær på købet.

I realiteten var Stiesens og Schrams økonomiske tilskud Handelsrealisationskommissionens eneste lån, men Busch skulle bistå selskabet med tilstrækkeligt driftkapital. Schram var derfor aldrig en brik for Busch ifølge historikeren Sigfús Haukur Andréssons påstand.

Forklaringen til dette spil var, at Busch havde sin bopæl i Eskifjörður, og da aftalen blev indgået år 1801 var det ikke tilladt at bedrive handel udenfor sin egen bopæl. Denne regel forhindrede dog ikke Busch i at drive sine virksomheder. Systemet blev ændret år 1807 og derfor var dette spil ikke længere nødvendigt og den 11. august 1815 overtog Busch handelen.

Uanset om det ikke blev til noget med samarbejde mellem Stiesen, Þórður Helgason og Hartvig Frisch opgav de ikke handelen i Skagaströnd. Nu prøvede de først at købe jord i nærheden af handelstedet, først Höfðahóla. Der var amtmanden Stefán Þórðarson meget positiv overfor selskabet og prøvede at bistå deres virksomhed på alle måder. Amtmanden anbefaler i et brev til Rentekammeret i januar 1800, at Þórðurs tilbud til Höfðahóla kunde accepteres, men dette skete dog ikke. Da af-

holdt amtmanden auktion på gården Spákonufell og Stiesen og Schram gav flittigt tilbud mod Þórður. Þórður fik Spákonufell slået til et pris på 2300 riksdaler, som var en høj pris. Dette ville Frisch ikke acceptere, da prisen var langt over reelle værdi. Det kan påpeges at da Spákonufell auktioneredes år 1806 var højeste tilbud 303 riksdaler, hvilket betragtedes som den reelle værdi.

År 1803 blev Þórður Helgason kendt skyldig i økonomisk kriminalitet og anden svindel og måtte flygte fra landet. Frisch fortsatte med sin handel i Höfði, og Björn Olsen var hans handelchef. Björn var Þórðurs svoger og var blevet ansat i Þórðurs og Frischs handel. I Skagaströnd var han handelschef årene 1804-1807. År 1806 solgte Hartvig Frisch al sin handel til Busch og overbragte den under næste år. Nu fik Busch monopolstilling i Skagaströnd. Nu oplevede folk hans handel som meget ufordelagtig, og mange, som tidligere handlede i Skagaströnd, rejste til andre handelssteder og en del hele vejen til Reykjavik. Det var dog meget andet, som indvirkede på situationen, bl.a. var Napoleon-krigene i gang, som islændingene mærkede på mange måder.

Som bekendt var der i Europa ved århundredskiftet 1700/1800 en krig som fik navnet Napoleon-krigene. I første omgang var denne krig mellem Frankrig og England, men også andre nationer blev inddraget i krigen, bl. a. Danmark. Efteråret 1807 angreb England København og tog med sig den danske flåde. De beherskede nu havet mellem Island og Danmark og gjorde al normal handelsskibsfart vanskelig mellem landene.

Under disse omstændigheder, da kontakten var i realiteten brudt mellem hovedlandet (Danmark) og bilandet (Island) i nord, skete der ting i Island som islændingene forbinder med navnet Jørgen Jürgensen. Denne Jørgen eller Jørgen Hundedagekongen udnævnte sig selv, uden at nogen opfordrede ham til dette, til højest rådende i Island. Han rejste bl. a. til Nordlandet for at præsentere befolkningen for sin beslutning om at skabe skik og orden i den danske handel.

Jørgen kom ridende til Höfðakaupstaður (Skagaströnd) midt i juli 1809. I sit selskab havde han sine skildvagter, klædt i grønne bluser med røde kantninger, blå rejsejakker og klare blå langbensbukser, med sværd ved siden og høje læderstøvler. Dette syn har sikkert været en stor nyhed. I øvrigt ordnede tingene sig sådan, at en af skildvagterne kom tilbage til Skagaströnd, Jóel Jónsson fra Mikklagarði i Skagafjörður, født 1793. Han har derfor været 16-17 år gammel, da han red ind på Schrams handelssted. Om Jóel skrives, at han var kraftig og tyk, med rødt hår og brune øjne. Han har derfor set anderledes ud end de andre i vagtgruppen, da de andre var lyshårede og blåøjede. Det vides ikke om Jóel blev bekendt med nogen af de lokale beboere ved sit første besøg. Det er derimod sikkert, at han kom tilbage og fik i 1814 et barn med Ingibjörg Jónsdóttir fra Finnsstaðir. Det var sønnen Jósep Jóelsson. Senere blev Ingibjörg gift med Christian Gynter Schram og Josep blev opfostret hos dem. I kirkebøgerne skrives følgende om Jósep: "Han har lært sig den danske Børnelærdom", så han har fået den opdragelse, som man får i det

bedre borgerskab. Jósep Jólsson overtog bondegården Spákonufell efter sin stedfar og fra ham er det kommet en stor slægt. Hans sønner var Jens i Spákonufell, Jakob i Árbakki og Jóhann Jósepsson i Spákonufell og Finnsstaðir, og hans sønner var Jens Jóhannsson i Spákonufell og Jósep Jóhannsson i Finnsstaðir. Der var de fleste bedre bønder i nærheden af handelsstedet frem til århundredeskiftet 1800/1900, som tilhørte Jóseps Jólssons slægt.

Men lad os igen gå tilbage til Jørgen. Jón Espólin siger følgende i sine årbøger om Jørgens og hans kammeraters besøg til Skagaströnd:

En fredag aften eller tidligt om lørdagen kom de til Höfðakaupstaður (Skagaströnd), og der opstod en diskussion mellem Jürgensen og Schram, som den gang var faktor, så Jørgensen tog sine pistoler frem, og så blev Schram hans mand og Jørgensen meddelte ham, at han gav ham alle husene.

Schram stod endnu for handelens ejendomme, men Jørgensen vidste åbenbart godt, hvad det hele drejede sig om. Trods det så overlod han handelen til Schram og bød ham at fortsætte handelsvirksomheden på stedet. Derefter fortsatte Jørgensen sin rejse nord på.

Nu indledtes korrespondance mellem købmændene i Nordlandet, og en del af disse breve findes stadig. I et brev fra Schram til Jakob Havsteen i Hofsós kan man konstatere, at han var bange for sin fremtid, da han var kommet i klemme mellem sine chefer i København på den ene side og Jørgen på den anden side. I den aktuelle situation mente dog Schram, at man burde imødekomme Jürgensens krav.

Dette blev dog ikke aktuelt for købmændene da Jürgensens regeringsperiode blev meget kort, som bekendt. Tingene gik tilbage til den tidligere orden, men tilbage havde man et minde om den specielle episode som skete her, hvor kun få sensationer så dagens lys.

Busch døde år 1822, og det ser ud, som om beboerne i Húnavatnssýsla ikke savnede ham. Björn Bjarnason siger bl. a. om hans frafald i Brandsstaðannál, at ”Busch regerede og tyranniserede i Höfði og flere köbsteder, dödede nu.” Det tillægges, at en del har givet deres hunde hans navn. Da ophørte Schram med handelen og blev bonde, men Joseph Christian Olsen overtog virksomheden. Schrams interesse for bondearbejdet var begyndt noget tidligere. Han havde bygget en bondegård i Þverá i Hallárdal år 1814 og begyndte sin virksomhed der, og år 1821 købte han Spákonufell, men boede i Höfðahólar.

Skole og uddannelse. Frem til sidste århundredskifte lå ansvaret for uddannelse på hjemmene. Ifølge en forordning fra 1744-1746 skulle børnene lære sig at læse og kristendom i deres hjem, og præsterne skulle have tilsyn med dette. Med kongeligt brev af den 2. juli 1790 blev det forbudt at konfirmere ungdommen, som ikke kunne læse og skrive, uden speciel tilladelse fra biskoppen. De betragtedes som læsekyndige, som kunne læse uden afbrydelse trykt islandsk tryk. Man fandt dog ikke de vanskeligste afsnit frem, ”som også de ældre blandt den store almenhed

betragtede som vanskelige”. Til sidst kom der en lov fra Alþingi 1880, om at børn også skulle lære sig regning og skrivning, og at præstene skulle følge med i at det skete.

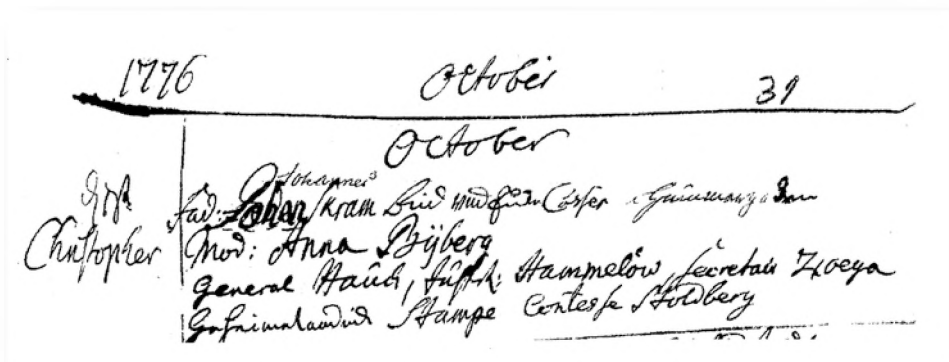
Der findes ikke meget om undervisningen i hjemmene i Skagaströnd, og den har sikkert også været afhængig af de kundskaber, som de der skulle undervise, havde. Her har økonomien også betydning. De rigere familier kunne ansætte en hjemmelærer. Således blev Björn Auðunnarson Blöndal, senere sysselmand i Húnavatns-sýsla, ansat som lærer hjemme hos Christian Gynter Schram i Skagaströnd år 1812. Det er også kendt at hjemmene i Viðvík og Ytri-Ey slog sig sammen om børneundervisningen omtrent til år 1880.” (*Byggðin undir Borginni: Saga Skagastrandar og Höfðabrepps*, s. 64, 67, 74 og 78-79).

Børn: Femte slægtled nr. 27-34.

20. b. HENRIETTE LOUISE (1774-før1779), født og død i København.

21. c. GERHARDT CHRISTOPHER SCHRAM (1776-1847), født 1. oktober 1776 i København, død 3. marts 1847 i København, direktør i Den Almindelige Enkekasse, etatsråd. (Henriette Skrams erindringer. Den Almindelige Enkekasses arkiv). Gift 4. september 1801 i Frederiks Tyske Kirke med ANNA JOHANNE CHRISTIANE JØRGENSEN, født 6. april 1780 i København, død 11. september 1831 i København. Hun var datter af Enkekassens bogholder.

Da moderen Anna Byberg døde, beholdt faderen Gerhard Christopher og muligvis også Christian Gynter hos sig, mens de tre yngre søstre, som tidligere nævnt, kom i pleje. Hvor faderen med ansættelse både som fyrbøder og som bud ved Den

d. 1.ste [oktober 1776]

[Gerhard] Christopher. Fad[er] Johannes Skram, Bud ved Enke Cassen, [boende] i Hummergaden. Mod[er]: Anna Byberg.

[Faddere]: General Hauch, JustitsR[aad] Hammelöw, Secretair Zoega, GeheimeRaadinde Stampe, Contesse [= komtesse] Stoldberg. (Holmens kirkebog, 1776. ArkivalierOnline).

Almindelige Enkekasse forgæves havde søgt avancementer, lykkedes dette udover al måde for sønnen Christopher, endog i samme Enkekasse, hvor han hele sit arbejdsliv (1793-1847) havde sin livsgerning – begyndte som skriver, endte som administrerende direktør. Han blev konferensråd, justitsråd og etatsråd, var Kommandør af Dannebrog og kom således de fleste af de mulige trin op ad samfundets dengang trinrige rangstige. Sideløbende med embedet i Enkekassen var han en tid sekretær ved den såkaldte slotsbygningskommission, der var nedsat i anledning af opførelsen af (det andet) Christiansborg Slot og af Råd- og Domhuset efter branden i 1784.

I Den Almindelige Enkekasse begyndte han i 1793 som skriver – læretiden – blev derpå kopist, fuldmægtig, underbogholder, bogholder for at ende som direktør ca. 1834. I 1793 var A.P. Bernstorff medlem af Enkekassens direktion, og som sådan har han haft indflydelse på, hvem der skulle ansættes på Enkekassens kontor. Men det begyndte med valg af de rigtige faddere ved Christophers dåb, vist ovenfor. Uden hjælp fra disse højere magter var hans skæbne utvivlsomt blevet en anden.

Hans barnebarn, Henriette Skram, har om sin bedstefader fortalt:

”Min Farfar var Konferensraad Schram, administrerende Direktør i Den Kongelige Enkekasse, et Embede han beholdt til sin Død i 1847. Han var opdraget af A.P. Bernstorff om hvem han i sit Ydre mindede en Del. I hans Arbejdsværelse stod en smuk Portrætbuste af Grev Bernstorff. Den gik efter hans død i Arv til min Far, og jeg mindes ...

Min Bedstefader var gift med den meget smukke Johanne Jørgensen, ogsaa Datter af en Embedsmand i Enkekassen, Geert Diderich Jørgensen, Kasserer. Ægteskabets Indgaaelse skal være skét under meget romantiske Former. Min Farfar og Johanne elskede hinanden, men hendes Fader var imod Partiet og tvang hende til at ægte en meget gammel, men rig Mand. Dog Dagen efter Brylluppet opløstes Ægteskabet; men hvor snart efter den unge Kone saa ægtede min Farfar, ved jeg intet om.” (Henriette Skrams erindringer).

Dette er den mytiske fremstilling af bryllupshistorien, som dog rummer et gran af sandhed. Den korrekte historie er:

Johanne blev i januar 1798 17 år gammel gift med Hans Hermansen Kiær, købmand i Kalundborg. Ved indgåelse af ægteskabet i den tyske kirke i København med Christopher Schram 4. september 1801 oplyses det, at hun tidligere havde været gift, men var blevet separeret, og at hun den gang beholdt sit pigenavn. Hun foreviste overenskomst om deling. I øvrigt er Kiær allerede død. Kirkebogen for Vor Frue Sogn i Kalundborg fortæller, at han blev begravet 26. april 1799. Ved sin død var han 29 år.

Familien Schram blev malet i 1829 og følgende år af Emil Bærentzen (1799-1868). Billedet findes på Nationalmuseet, hvor det i 2010 sås udstillet i udstillingsafsnit 225 om ”Husets Herre” i udstillingen der hedder ”Nyere tid 1660-2000.”

Om billedet har arkitekt Bent Waagepetersen i 2007 oplyst følgende:

Maleri af Christoffer Schrams familie, ca. 1829-32.

Personerne set fra venstre mod højre er: 1. Manden i skyggen er familiens "sorte får", Carl Gerhard Vilhelm Schram (nr. 39 i efterslægtlisten her). 2. I vinduesnichen Charlotte Caroline Mathilde Schram (nr. 40). 3. Den sortklædte dame med ryggen til beskueren er konferensrådinde Johanne Christiane Schram, født Jørgensen (nr. 21). 4. Den i gult klædte dame i sofaen er Hanne Schram, født Klein, gift med Gustav Schram (nr. 35, her nedenfor nr.7). 5. Manden i sofaen er bogholder i og - nogle få år senere - direktør for Enkekassen, konferensråd Gerhard Christopher Schram (nr. 21). 6. Den stående dame er Inger Augusta Louise Schram (nr. 38). 7. Siddende mand med hund er Johan Christian Gustav Schram, fuldmægtig, senere underbogholder i Den Almindelige Enkekasse og fra 1844 direktør for De Sjællandske Jernbaner (nr. 35). (Foto: Maleri i Nationalmuseet).

"Billedet har på et tidspunkt tilhørt familien Rothe og senere familien Wivel, som, da det kun var signeret med et "B", hævdede man, at det var malet af Bendz, hvilket Bent Waagepetersens farfar har kunnet bevise, at det ikke var. Maleriet var havnet i London, hvor det var til salg på en auktion. Det blev købt af Ny Carlsbergfondet, hvorefter fondet gav det til Nationalmuseet."

Og Bent Waagepetersen fortæller videre:

"På billedet ser man konferensråden sidde i sofaen, medens manden med hunden er hans søn, senere kendt som "Jernbaneschram", idet han blev direktør for de tidlige jernbaner. Konferensrådinden sidder delvis med ryggen til, idet hun var død inden maleriet blev færdigt. I vinduesnichen sidder den senere Mathilde Waagepetersen. Sønnen, der står i skyggen mellem vinduerne, er ikke legemlig død, men han er

død for sin familie, idet han ved en ”fejltagelse” kom til at skrive sin fars navn på en veksel og derfor blev deporteret til Amerika.”

Henriette Skram, datter af Gustav Skram, har i sine erindringer berettet om livet, dagligdage, højtider og festdage i sin nærmeste familie og hos venner, hovedsagelig fra 1840 til 1875.

Christopher ses som forlover ved mindst to nevøers bryllupper, først ved islandsbroderen Christian Gynther Schrams søn Vilhjalm Frimann Schrams bryllup i 1841 og siden ved sin søster Mette Kirstine Schrams søn Frello Frellsens bryllup i 1845. Han er fadder ved flere Schrambørns barkedåb. Han havde utvivlsomt en væsentlig andel i, at det ikke kom til at gå helt galt for hans søster Mette Kirstine Schram og ægtefællen Christopher Frellsen, da de efter en, måske to fallitter med hans hjælp i 1837 kom til Nørlund Gods i Himmerland, Jylland, hvor Christopher fik ansættelse på dets glasværk – det senere så kendte Conradsminde Glasværk – som opsynsmand ved tørvegravningen. Over for lægdsvæsenet kautionerer han for sin nevø Frello Frellsen, da denne rejste med sin morbroder Christian Gynther til Island i 1837. Hans søster Anna Schram, gift Schiellerup, havde en søn, Peter, der kom i lære (som skriver) i Enkekassen og senere blev kopist her. Denne ansættelse skulle Christopher få rig anledning til at fortryde. Peter var ustandselig i pengenød, skulle have lønforskud og lån, som han ikke kunne tilbagebetale. Det var en lang historie, som fortæller om økonomiske muligheder i datidens samfund og betydningen af slægtsforbindelser og nepotisme.

Børn: Femte slægtled nr. 35-40.

22. d. HENRIETTE SCHRAM (1779-1852), døbt 24. juli 1779 i Trinitatis Kirke, København, død 1852. Gift i Holmens Kirke 28. august 1803 med guldsmed NICOLAJ CHRISTENSEN, død 1832.

Efter moderen Anna Bybergs død i januar 1782, ses Henriette ved folketællingen 1787 at være i pleje hos Anne Christine Salthoft, der i folketællingen 1787 oplyses at være hendes mors søster således som nævnt ovenfor.

Ved folketællingen 1801 er Henriette logerende, tjenestesøgende og boende hos Nicolai Christensen, der er 30 år, gift, husbond, guld- og sølvarbejder. (Bøje 1979, s. 108). Hans hustru er Charlotte Amalia Smitt, og sammen har de sønnen Nicolai Peter Christensen, tre år. De bor i Pilestræde, Købmager Kvarter, matrikelnummer 72.

Meget tyder på, at Henriette var heldig, i hvert fald i materiel henseende. For efter at guld- og sølvarbejderen 29. august 1803 har betalt fire rigsdaler i kopulationsafgift, bliver han og Henriette gift. Nicolai Christensens første kone må være død forinden. Ifølge *Danske Guld- og Sølvmedemærker før 1870* var Nicolai Christensen født 1771, fik borgerskab 3. november 1797, var oldermand i perioden 1821-30. Ifølge *Kiøbenhavns Veiviser 1813* bor parret i Vingaardsstræde 144 (matrikelnummeret). Han ejer huset, de bor i, og

1829 betegnes han som ”Jvvelerer og Hofguldsmed”. Da han afgår ved døden i 1832, fortsætter Henriette med at drive forretningen til sin død i 1852. I *Kjøbenhavnns Veiviser 1833* og i de følgende år til og med 1852 hedder det: Christensen, Henriette, Jvvelerer og Hofguldsmedemester N. Christensens enke, Vingaardstræde 144, København. Flere af Nicolai Christensens arbejder findes på museer i København.

Børn: Femte slægtled nr. 41-43.

23. e. ANNA SCHRAM (1782-1874), født 5. januar 1782 i København, Mette Kirstines tvilling. Gift 1801 med guldsmed HEINRICH SCHIELLERUP (1773-1809), født 27. januar 1773 i Sankt Hans Sogn, Odense.
- Familien bor på tidspunktet for hendes fødsel i Prindsensgade 331 (matrikelnummeret) i København. Dåben skete 20. januar 1782 i Sankt Nikolaj Kirke. Fire dage før dåben i Sankt Nikolaj Kirke blev tvillingernes moder begravet fra samme kirke. Hun må derfor formodes at have levet ca. 8-10 dage efter børnenes fødsel. Faderen, der aldrig giftede sig igen, har næppe været i stand til at tage sig af børnene i det daglige, hvorfor de blev anbragt i pleje. Om tvillingerne var i pleje flere på hinanden følgende steder eller kun et enkelt sted, får stå hen i det uvisse, men et er sikkert: Børnene finder man i folketællingen 1787. De er da i pleje – ”ere Tvilling i Kost og Logie” - hos sergent i flådens 3. Divisions 9. Matroskompagni Frantz Linde Muldorff og dennes hustru Carolina Kierstina, der bor i Haregade 33 i Nyboder. Her er de flyttet ind i 1777, ifølge Nyboders husbøger. At børnene overlevede (og de blev usædvanlig gamle) kan næsten kun skyldes, at moderen har kunnet amme børnene de første dage efter fødslen, og at de derpå var kommet i en god pleje. Frantz Linde Muldorff og hans hustru var i 1782 henholdsvis 52 og 50 gamle. De havde også et tredje barn, en dreng, Johan Friederich i pleje. Vi har lov til at formode, at de efter datidens forhold har været i en god pleje. Dette understøttes af, at Mette Kirstines sjette og yngste barn, en søn, blev opkaldt efter plejefaderen. Det ville næppe være sket på baggrund af et kort ophold og dårlige minder.
- Ved folketællingen 1. februar 1801 bor Anna hos Nicolai Christensen, der oplyses at være ”Guld og Sølv Arbejder”. Han var nu snarere guldsmed, da han nogle år forinden havde fået borgerskab. (Bøje 1979, s. 108). De boede i Pilestræde, Købmager Kvarter, matr.nr. 72. Også Annas lidt ældre søster, Henriette, boede der (som nævnt). Om Anna står der, at hun er ”Logerende og Tienstesøgende” og 19 år. Samme år indgår hun ægteskab med guldsmed Heinrich Schiellerup fra Aalborg. Han har tidligere boet i København, og kan da have lært Anna at kende. Vielsen finder sted i Frederiksberg Kirke 23. juni 1801.
- Heinrich Schiellerup var efter fundne oplysninger at dømme søn af guldsmed Thorn Henrichsen Schiellerup, Odense. (Bøje 1979, s. 337). Hans moder var Mette Hansdatter Fønns, som døde allerede 1802. Hvad der har fået Heinrich

til at flytte til Ålborg, vides ikke, men en betydning har det nok haft, at en ældre broder allerede boede der.

Inden brylluppet med Anna havde Heinrich fået borgerskab i Ålborg 28. november 1800 (Borgerskabsprotokollen) og virkede herefter som guldsmed i Ålborg, og han omtales 1801-08 i værket *Danske guld og sølv smedemærker* fra 1979. (Bøje 1979, s. 184).

Ret meget ved man ikke om Heinrich Schiellerups guldsmedeforretning. Der findes ingen kendte arbejder fra hans hånd. I de sidste par år inden sin død var hans stillingsbetegnelse landmåler. På en rejse til København i 1808 blev han syg og afgik ved døden på Frederiks Hospital 27. juli. Ifølge opkrævningsliste for brandafgifter betalte Heinrich Schiellerup for sidste gang afgift for tidsrummet 1. juli 1808 til årsdagen i 1809. (D1. Aalborg Rådstuearkiv, 1003 184-28, Rigsarkivet Viborg). Han betalte 1 rigsdaler 4 mark 12 skilling. Ved opkrævning i 1811 af tugthusskatter til Viborg Tugthus omtales Anna som Heinrich Schiellerups enke. I 1812 sker det samme, men da omtales Anna som Mad. Schiellerup, hvilket tyder på, at hun efter mandens død har drevet forretningen videre. Men meget tyder på, at familien ikke helt har kunnet leve af hans guldsmedevirksomhed. Tiderne var økonomisk ugunstige midt under Englandskrigene. Formentlig sideløbende med driften af guldsmedevirksomheden har han så været landmåler. Således betegnes han, da han blev begravet fra Garnionskirken i 1808.

Anna Schiellerup drev som enke ikke længe guldsmedeforretningen, for i 1814 blev forretningen overtaget af guldsmed Samuel Høyer, som da betalte skatter og afgifter. Anna blev boende i Aalborg i endnu en årrække

I 1816 foretog Anna en rejse til København. Hun ses i København at løse pas 24. september for at kunne rejse til Baagø (mellem Møn og Falster). Hendes identitet attesteres af Schram, som kun kan være hendes ældre broder Christopher. På Baagø boede hendes tvillingsøster Mette Kirstine, gift med mølleren Christopher Frellsen. Besøget må have været det eneste formål med rejsen. De havde sandsynligvis ikke set hinanden siden Annas bryllup i København i 1801. Det var også ved denne lejlighed, at hun for første gang mødte sin svoger, Christopher Frellsen, og sin nevø, Frello, 1 år. Og Mette Kirstine var gravid med sit andet barn, som i oktober blev døbt Johanne. De to søstre havde utvivlsomt meget at snakke om efter 15 års adskillelse.

Af *Københavns Vejviser for 1827* fremgår, at Anna boede på adressen Vingaardsstræde 144. Ejendommen ejedes af hendes svoger, Nicolaj Christensen, gift med Annas søster Henriette. Anna kan have boet flere år i København, inden hun blev optaget i vejviseren. Dette understøttes af, at hun ikke findes blandt dem, der i Aalborg har løst pas efter 27. november 1825, fra hvilket tidspunkt, der foreligger pasprokoller fra Aalborg. Og en oplysning om, at sønnen Peter Høiberg Schiellerup kom i lære i 1824 i København (herom senere) tyder også på, at hun med sin familie er flyttet efter yngste barns kon-

firmation i 1821. Peter har vel haft mor med sig til København. Et godt bud er derfor, at hun flyttede fra Aalborg til København mellem 1821 og 1824, med henvisning at sønnen Peter fik ansættelse i Enkekassen i 1824.

Københavns Vejviser oplyser følgende om Annas adresser efter 1827:

1835: Gothersgade 336 bor Anna sammen med sønnen Christian Gynther, der nu er bogtrykker.

1836 bor hun i Adelgade 302. 1837 i Nybørs 66, hvor hun bor sammen med sønnen Peder.

Ved Folketællingen 1850 bor hun i Nybrogade 3, 4. sal, i øvrigt sammen med sine tre ældste børn på 47, 45 og 44 år, som alle er ugifte. Og de har en tjenestepige.

Med 22 år overlevede Anna sin ældste søn og døde 92 år gammel 13. maj 1874. Så vidt det har kunnet konstateres, har hun i disse år boet sammen med sine to ugifte døtre. Hvad de har levet af i disse år, vides ikke. Alderdomsfor-sørgelse fandtes ikke den gang. Tvillingesøsteren Mette Kirstine døde fem år forinden i Rold i Aalborg Amt. Hun og ægtefællen Christopher Schram flyttede til egnen i 1837. Spørgsmålet er, om de to søstre mødtes efter 1837. Der er ikke hidtil i pasprotokoller/pasregnskaber fundet noget, der viser, at de kan have mødt hinanden igen. Det er bemærkelsesværdigt, at disse to tvillingsøstre på flere måder delte skæbne. Moderløse nogle få dage gamle, men tilsyneladende med en god erstatning i et par plejeforældre, der holdt af dem. Og på deres videre vej i livet var det med megen materiel modgang og med tidlige dødsfald omkring dem. For Annas vedkommende med manden, der døde efter otte års ægteskab i 1808 og sønnen i 1852. For Mette Christine var det tabet af to døtre omkring 1830, og senere, medens hun var på aftægt hos sønnen Jørgen Ludvig i Rold, var det alle de mange børnebørn, der døde som små. Og så det særlige ved Anna. Efter Heinrichs død i 1808 forblev hun enke og ugift til sin død, dvs. i 66 år.

Børn: Femte slægtled nr. 44-47.

24. f. METTE KIRSTINE SCHRAM (1782-1869), født i København, Annes tvilling. Gift med CHRISTOPHER MARTENSEN FRELLSEN, møller på Bogø og ca. 1834-37 skovfoged ved Svannerup Skov ved Køge. Kom 1837 til Nørlund gods i Himmerland, hvor Christopher fik ansættelse ved tørvegravningen ved Conradsminde Glasværk..

Børn: Sjette slægtled nr. 48-53.

Femte slægtled

Andreas Laurits Schram og Christine Christensens børn (se nr. 14).

25. a. BIRGITTE LAURINE SCHRAM, født ca. 1813, død 26. august 1882

26. b. JOHAN BERNHARD SCHRAM, posthusforvalter i København, født ca. 1820.
Christian Gynther Schram og Christina Anna Olmanns børn (se nr. 19).
27. a. MARIA MAGDALENE SCHRAM, født i september 1804. Maria Magdalene blev gift med faderens efterfølger i Skagaströnd JOSEPH CHRISTIAN OLSEN.
28. b. JENS LARSEN SCHRAM, født 3. februar 1806; han kan kun være opkaldt efter islandskøbmanden Jens Larsen (eller Lassen) Busch, hvem Christian Gynther skylder hele sit liv og karrieren i Island.
29. c. VILHJALM FRIMANN (senere skrevet VILHELM FRIMANN) SCHRAM, født 11. september 1807, død 1. marts 1863 i København.
30. d. ELLERT CHRISTOFFER SCHRAM, født 1. marts 1810, er med navnet Christoffer formentlig opkaldt efter sin farbroder, den senere direktør for Enkekassen i København eller oldefaderen – snedkeren/billedskæreren.
31. e. ANNA CHRISTINA HENRIETTE SCHRAM, født 15. oktober 1811, er helt tydeligvis blevet opkaldt efter faderens tre søstre - uanset at den ene søsters navn stavedes Kirstine, nogle gange stavet Christine. Anna Christina Henriette flyttede til Stavanger i Norge i 1824, og blev her giftet ind i familien Kjelland. (*Byggðin undir Borginni: Saga Skagastrandar og Höfðahrepps*, 1989).
32. f. JOHAN CHRISTIAN SCHRAM, født 3. juli 1813,
33. g. PETER GEORG SCHRAM, født i oktober 1814. Har samme fornavne som aktøren ved Comedien, senere klasselotterikollektøren, omtalt ovenfor under nr. 19. – Er navnesammenfaldet en tilfældighed, eller skyldes det en personlig relation mellem Christian Gynther og Peter Georg Busch (Busk), som er broder til islandskøbmanden J.L. Busch? Har Christian Gynther Schram været i pleje hos Peter Georg Busch. Og er derfra kommet til dennes broder Jens Larsen Busch, der har sendt ham til Island?
34. h. KARL FREDERIK SCHRAM, født 24. januar 1816.
Gerhard Christopher Schram og Hanne Christiane Jørgensens børn (se nr. 21).
35. a. JOHAN CHRISTIAN GUSTAV SCHRAM (1802-1865), navneforandring til Skram i 1850. (Ohmeyer 1983). Gift 1. gang 3. november 1826 med JOHANNE (HANNE) MARGARETHA KLEIN (1796-1835), født 22. december 1796 i København, død 18. august 1835 i København. 2. gang 1837 med IDA JOHANNE HOË (1814-86), født 23. marts 1814 i København, død 9. juli 1886, datter af kasserer ved Den Almindelige Enkekasse, kancelliråd, senere justitsråd Emanuel Hoë (1761-1833).
Gustav Skram blev 1820 kopist i Enkekassens bogholderkontor, 1826 fuldmægtig, 1835-42 underbogholder. 1844-56 administrerende direktør i Det Sjællandske Jernbaneselskab. Han virkede som fransklærer både privat og fra 1830 i en årrække ved Søkadetaket, studerede fransk i Paris 1828, 1833 og 1837, og udgav i 1839 en dansk grammatik på fransk. Rejser i Frankrig,

England, Holland og Tyskland vakte hans interesse for jernbaner. Han udarbejdede et forslag til dannelse af et aktieselskab til anlæg af en jernbane fra København til Roskilde og blev medlem af et udvalg, der skulle videreføre sagen. På rejser studerede han jernbanevæsen og tog initiativ til det første jernbaneanlæg i Danmark. I 1844 fik Industriforeningen koncession på anlæg af en jernbane fra København til Rokilde med senere forlængelser. Den blev overdraget til et aktieselskab med navnet Det Sjællandske Jernbaneselskab, og 1847 åbnedes strækningen til Roskilde. Gustav Skram evnede dog til trods for sin tidligere indsats ikke at overvinde de administrative vanskeligheder i banens første driftsår og blev forbigået ved det nye valg af en administrerende direktør i 1856. Børn: Sjette slægtled nr. 54-63.

36. b. HANNE SCHRAM (1808-12), måske født dec. 1808, død 5. juni 1812, 3½ år gammel af skarlagensfeber, begravet på Assistens Kirkegård.
37. c. FRANSISCA CHARLOTTE AMALIE SCHRAM (1812-13), død 14. juni 1813 af mæslinger, 8 måneder, begravet på Assistens Kirkegaard på Monumentlinien.
38. d. INGER AUGUSTA LOUISE SCHRAM (1805-1900), født 22. maj 1805, død 24. april 1900. Gift med KNUD MØHL (1805-90), sognepræst i Ølstykke.
39. e. CARL GERHARD VILHELM SCHRAM (1810-1864). Var på grund af dokumentfalsk en tid deporteret til Amerika. Døde som lem i København.
40. f. CHARLOTTE CAROLINE MATHILDE SCHRAM (1814-98), født 18. maj 1814, død 28. april 1898. Gift med MOZART WAAGEPETERSEN (1814-89), født 22. oktober 1813, død 22. februar 1885, hofvinhandler, kaptajn i Livjægerkorpsen.

Henriette Schram og Nicolaj Christensen s børn (se nr. 22).

41. a. CHARLOTTE HENRIETTE CHRISTENSEN (1805-37), født 28. oktober 1805 i Helliggeist Sogn, København, død 8. maj 1837 samme sted. Gift med CHRISTIAN NERENST ØCKENHOLT.
Børn: Sjette slægtled nr. 64-65.
42. b. CAROLINE CHRISTINE CHRISTENSEN, født 5. oktober 1807 i Helliggeist Sogn, København, død 17. november 1808 samme sted.
43. c. CARL EMIL CHRISTENSEN, født ca. 1815, død før 1845, koffardikaptajn. Gift efter 1840 med MARIA L. CHRISTENSEN, født HOLST.

Anna Schram og Heinrich Schiellerups børn (se nr. 23).

Ved børnenes dåb i Budolfi Kirke i Aalborg er der en gennemgående fadder, nemlig børnenes farbroder, kattuntrykker Peder Høiberg Schiellerup, bosat i Aalborg. Ved de tre yngste børn dåb optræder som fadder tillige farbroderens hustru, Sara Marie Thorsen. At det tredje barn er opkaldt efter farbroderen, kan der ikke være megen tvivl om. Og med hensyn til det yngste barn, kan

- der heller ikke være nogen tvivl om, at han er opkaldt efter sin moders ældste broder Christian Gynther Schram, der var købmand i Skagaströnd i Island.
44. a. CHARLOTTE AMALIE SCHIELLERUP, født 1802 i Ålborg, død 20. juli 1884
45. b. IDDI (IDA) CHRISTINE SCHIELLERUP (1804-91), født 22. april 1804 i Budolfi Sogn, Ålborg, død 3. januar 1891 i Slagelse, Sankt Peders Sogn. Var konventualinde i Slagelse Kloster, hvor hun ses at bo ved folketællingen 1860. Ligeledes i 1870, men ”opholder sig 4 Uger i Frederiksberg, København Amt”. Her boede hendes moder i Allégaden. Mon ikke hun har besøgt hende.
46. c. PETER HØIBERG SCHIELLERUP (1805-52), født 5. november 1805, død 21. juli 1852. Konfirmeret i Budolfi Kirke i 1819. På dette tidspunkt er han ifølge kirkebogen plejebarn hos sin farbroder af samme navn og dennes kone. Farbroderen, der er uddannet som kattuntrykker, virkede en tid som kirkeværg og blev dannebrogsmænd. Han døde allerede i 1820 og var da forhenværende kirkeværg, og ved folketællingen i 1840 ses hans enke at bo på et hospital, et hjem for ubemidlede. De har sandsynligvis ikke selv haft børn. Peter Høiberg Schiellerup fik ansættelse som skriver i Den Almindelige Enkekasse i 1824. Det kan ikke være tilfældigt, at han fik en stilling i Enkekassen. Det var her, hans morfar Johannes Schram havde været bud og fyrbøder fra ca. 1775 til 1801. Det var her, hans morbroder, onkel Christopher begyndte sin karriere som skriver i 1793 og 1824 avancerede til bogholder. Og her var fætteren Gustav Schram, søn af onkel Christopher, i 1818 begyndt som skriver. Der kan altså ikke herske nogen tvivl om, at Peters ansættelse i Enkekassen i allerhøjeste grad skyldes onkel Christopher, der ved flere lejligheder sørgede for ansættelse af familiemedlemmer. Hans omsorg omfattede også personer, som der kan være et svoger- eller venneforhold til. To andre ansatte hed Hoë og Klein, hvilket er navne, der også indgår i Christophers familie. Blandt Enkekassens talrige sagsakter findes mapper med personalesager. Og hertil blev Peter en flittig bidragyder. Peter begyndte sin læretid i Enkekassen som skriveri 1824. Men allerede fra 1819 – vel efter konfirmationen – forberedte han sig på en karriere inden for kontorverdenen. Dette er, hvad han mange år senere oplyser i et brev fra 1835, se nedenfor. Fra 23. september 1826 må han være udlært, og er nu kopist. Men så kommer han ikke videre. Og fra tidligt i sin karriere er han i pengenød. Under hele sin ansættelsesperiode ansøgte han om lønforhøjelser, lønforsku og udsættelser med at tilbagebetale, hvad Enkekassen havde lånt ham. Var han en dårlig økonom eller var hans personlige forpligtelser for store til den løn, han fik? I Enkekassens personalemappe findes en opgørelse over lønudgiften til alle ansatte fra og med 1835 til og med 1840. Peter har da en fast gage på 400 rigsbankdaler om året. Hertil kommer gratiale, der beløber sig fra 100 rigsbankdaler til 180, i 1837 dog på 310 rigsbankdaler.

Til sammenligning havde Peters onkel, Christopher Frellsen, gift med hans moster Mette Kirstine på Conradsminde Glasværk i Aalborg Amt, i 1840'erne en årlig indkomst på omkring 300 rigsbankdaler samt naturalier i form af mælk, korn og muligvis fri bolig. Direktøren i kassen selv havde en årlig indtægt på 2.000 rigsbankdaler; fra 1842 2.200 rigsbankdaler. Og fætter Gustav havde en fast gage på 900 rigsbankdaler og et årligt gratiale på 100 rigsbankdaler.

Et af Peters mange bønskrifter (ikke alle omtales hér) ser sådan ud:

Øverst følgende: ”Paategning; bev. Saaledes at forskuddet i et Aar tilbagebetales fra 1. October d.A. at regne,” skrevet med direktør Schrams håndskrift.

Selve ansøgningen:

”Underdanigst Ansøgning!

Med dyb Erkjendtlighed paaskjønner jeg Alt hvad min høie Foresatte have bidraget til min Fremtids Vel, og stedse skal jeg mindes samme, men de, som jeg skylder min jordiske Lykke, ville vist ej heller i en Noegenhed nægte mig en hjælpsom Haand.

Jeg er desværre nedsiunket i en temmelig betydelig Pengegiæld, der oprinder fra tidligere Dage, og det ligger mig meget paa Hjerte, at se samme afgjort, men øieblikkeligt og ved egne Indtægter, er jeg ikke i Stand hertil.

Til den høie Direktion, af hvem jeg saa ofte har haft Lejlighed til at erfare høiædle Tænkemaader, vover jeg underdanigst at henvende mig, med Begjæring om, at erholde et Forskud paa min Gage af 100 Rbd; og jeg nærer derfor det dristige Haab: ikke forgjæves at have bønfaaldt om samme, saameget mere, som en saadan Naade er bleven flere af Kassens Betjente til Deel.

Jeg overlader aldeles til den høie Direction: at bestemme de Terminer, hvor Forskudet skulle tilbagebetales, men er derfor dristig nok til ikke at betvivle, at disse ville blive paa den for mig mindst følelige Maade.

Kjøbenhavn, d. 18.de Mai 1829

Underdanigst

P.H. Schiellerup

Til den høie Direktion for den almindelige Enkekasse.” (Ansøgning fra Peter Schiellerup).

Schram (onkel Christopher) har skrevet et kort resume af indholdet samt tilføjet oplysninger, som han kun kan have fået gennem yderligere oplysninger fra sin nevø, Peter Høiberg Schiellerup. Det hedder heri:

”Copist Schiellerup ansøger om at fritages for Decort til Afbetaling af det anholdte Forskud af 100 Rbd: sm. indtil han bliver myndig hvilket skeer den 5. November 1830, hvorefter han ser sig i Stand til at kunne betale den fulde Sum paa een gang af den Arv som han har indestaende i Kjøbenhavns Overformynderi.”

Det er ikke undersøgt, hvor arven stammer fra. Der synes at være to muligheder. Arv efter hans fader, som døde 1808, eller mere sandsynligt arv efter hans farfader, guldsmed Thorn Henrichsen Schiellerup, der døde i 1820 i Odense. Indholdet tyder på, at han allerede har lånt 100 rigsbankdaler eller fået beløbet i forskud, og at han nu ikke er i stand til at betale beløbet tilbage.

15. juli 1833 søger han om forskud på løn. Henviser til sin trængende moder (onkel Christophers søster).

17. marts 1834 anmoder han om udsættelse med tilbagebetaling.

I 1835 er Peters onkel, Christopher, blevet direktør for Enkekassen. Samtidig sker der tilsyneladende det, at en advancementsstilling som fuldmægtig skal besættes. Det er åbenbart Peters tur til at blive forfremmet fra 1. kopist til fuldmægtig. Men den forfremmelse får han ikke. Og han skriver et brev, det er yderst formfuldendt og samtidigt viser, at Peter er meget vred.

Det ser ikke umiddelbart ud, som om henvendelsen har haft den ønskede virkning. For 6. februar 1837 søger han atter om et gagetillæg ”som følge af min Forbigaaelse til Fuldmægtig”. Denne gang lykkes det. Onkel Christopher gør følgende påtegning på ansøgningen. ”Bevilget for denne gang 80 Rigsbankdaler Sølv”.

1837 bliver i lønmæssig henseende det bedste år for Peter. Udover sin faste årsgage på 400 rigsbankdaler får han et gratiale på 230 rigsbankdaler og det ovennævnte på 80 rigsbankdaler. Og i de følgende tre år får han ud over den faste gage på 400 rigsbankdaler gratialer på henholdsvis 150, 150 og 140 rigsbankdaler.

I begyndelsen af 1842 har Peter på ny ondt i økonomien. Det hedder i brevet til ”Den Kongelige Direction for den almindelige Enkekasse” af 24. januar 1842, at han i afvigte år for sygdomstilfælde er sat tilbage, og at han derfor er nødsaget til på ny at søge om gageforskud. Onkel Christopher har øverst på brevet med sin sirlige håndskrift forsynet det med følgende påtegning: ”i Aug. 1839 Forskudet forhøjet til 400, skylder nu 262,48”.

I 1842 bliver Gustav Schram og Peter Høiberg Schiellerup med flere afskediget, idet der foretages en reduktion af Enkekassens personale. Både Gustav og Peter får pæn omtale. Det hedder blandt andet i brevet til de afskedigede, her til Gustav:

”Det har behaget Hans Majestæt under 10. ds. med vor allernaadigste Forestilling ... allernaadigst at bifalde, at Underbogholderposten inddrages og i den Anledning i Naade at entledige med Bibeholdelse af [den hidtidige gage]1.200 rigsbankdaler som aarlig Pension at regne fra Oktober d. A., hvilket herved kommunikeres Dem til fornøden Underretning, idet Direktionen bevidner Dem sin Tilfredshed med faktisk udført Arbejde”.

Med stort set samme formulering afskediges Peter Høiberg Schiellerup, men den løn, han beholder som pension, er på 600 rigsbankdaler. Han har åbenbart i sidste øjeblik reddet sig en gageforhøjelse.

Egentlig var det jo en favorabel ordning at kunne beholde den hidtidige gage som pension. For Peters vedkommende er dette efter 18 års ansættelse. Og han er kun 37 år gammel!

Alligevel må det have været en slem bet for ham. Udsigten til at øge sin indkomst med gratialer og ved forfremmelser var forbi.

Efter afskedigelsen kommer der atter et brev fra ham til den høje direktion. Dette er af 31. oktober 1842. Han har svært ved at klare sin økonomi. Han søger om eftergivelse af gælden, og hvis dette ikke kan lade sig gøre, så dog nogen henstand med afdrag på samme. Han ved godt, at han skylder en del på grund af gageforskud, men har ikke helt styr på, hvor meget han skylder. Men det har onkel Christopher. Med sin sædvanlig sirlige håndskrift har han påtegnet ansøgningen med følgende:

”Skylder i Janu.	337,48
Betalt 1842	50,..
Igjen =	287,48.”

Dette beløb svarer til ca. ½ års pension.

Man kan heraf udlede, at Peters ansøgning fra 24. januar 1842 blev imødekommet med et forskud på 75 rigsbankdaler, og derefter har han afdraget i alt 50 rigsbankdaler.

Hans sidste ansøgning blev forsynet med onkel Christophers lakoniske påtegning af 2. november 1842: ”Kan ikke bevilges”. Afgørelsen på ansøgningen ser ikke ud til at være truffet af den høje direktion in plenum. Onkel Christopher har selv truffet beslutningen. Andet ville nok have været pinligt for den aldrende direktør. Jeg kan ikke forestille mig andet, end at det i næsten alle årene, medens Peter var ansat i Enkekassen, har været ganske ubehageligt for enkekassedirektør Schram at skulle modtage og medvirke ved behandlingen af nevøens ansøgninger, og også hårdt for ham at skulle sige nej til allersidst. Peter bor sammen med sin mor, Anna, og sine to søstre, der for længst er gået i frø. Om disses økonomiske forhold vides kun lidt. Men der kan næppe være tvivl om, at det var Peter, der havde hovedforsørgelsen af sin mor og to ældre ugifte søstre. De tre damer kan have haft indtægt ved fx syning for fremmede, men dette er et rent og skært gæt. Men da moderen var forhenværende guldsmedemadam og søster til en kendt person i de højeste borgerlige kredse i København, har der været grænser for, hvilke arbejder hun har kunnet påtage sig. De har været fattigfine, tror jeg. Udelukket er det ikke, at de har fået hjælp fra den yngste søn, der ser ud til at have klaret sig helt godt, jfr. nedenfor. Og udelukket er det vel heller ikke, at onkel Christopher kan have hjulpet sin søster engang imellem. Han sad trods alt meget godt i det. Men da Christopher døde i marts 1847, må det have været slut.

Ved folketællingen 1850 oplyses det, at Peter Højbjerg Schiellerup er 45 år og gift, pensioneret fuldmægtig, født i Aalborg. Han bor i Snarens kvarter, Nybrogade 3, 4. sal til Nybroegade 8. Han bor sammen med Anna Schiellerup, enke, pension, født i Kjøbenhavn, Charlotte Schiellerup, 48 år, ugift, Ida Schiellerup, 46 år, ugift, født i Aalborg. At det oplyses i folketællingen, at Peter er gift, må være en fejlskrivning.

I 1852, 21. juli, afgår Peter Højberg Schiellerup ved døden, 47 år gammel. Han har været pensionist i 10 år. Tilbage er hans moder Anna, de to søstre, og ude i byen på Vesterbrogade driver broderen Christian Gynther Schiellerup sin trykkerivirksomhed.

47. d. CHRISTIAN GYNTHER SCHIELLERUP (1807-79), født oktober 1807, konfirmeret i Budolfi Kirke 1821, død 20. april 1879. Gift 22. oktober 1836 i Sankt Petri Kirke, København, med ANNA JAKOBINE AMALIE KLINGHAMMER (1813-81), født 12. maj 1813 i København og døbt i Sankt Petri Kirke 18. juni 1813. Forlovere var etatsråd Schram og Joh. Andreas Brandt. Vielsen synes foretaget i hjemmet og ikke i kirken. Hun døde 11. december 1881.

Ved folketællingen 1845 bor bogtrykker Christian Gynther Schiellerup, 37 år, i Pilestræde 119, mellembygningen, stuen.

Børn: Syvende slægtled nr. 66-67.

Sjette slægtled

Mette Kirstine Schram og Christopher Frellsens børn (se nr. 24).

48. a. FRELLO FRELLSEN, født 3. marts 1815, handelsbetjent, udlært i Slagelse.

Gift 9. juni 1846 med KAREN MOGENSEN.

49. b. JOHANNE KIRSTINE MARIE FRELLSEN, født 20. oktober 1816.

50. c. ANE EMILIE FRELLSEN, født 17. december 1817.

51. d. JØRGEN LUDVIG FRELLSEN (1819-1902), født 8. maj 1819. Gift 1853 med ELSE MARIE JENSDATTER (1823-89).

Børn: Syvende slægtled nr. 69.

52. e. PETRÆA JULIANE FRELLSEN, født 20. april 1821.

53. f. FRANDS LINDE MULDORPH FRELLSEN, født 3. august 1825, død 1911. Gift med CAROLINE ULRIKKE LYSE.

Johan Christian Gustav Schram og Johanne (Hanne) Margaretha Kleins børn (se nr. 35).

54. a. GUSTAV SCHRAM, født 18. august 1827, død 20. august samme år.

55. b. JOHANNE MARIE AUGUSTA SCHRAM, født 28. december 1829, død 19. december 1895. Gift 17. juni 1848 i Gundsømagle Kirke med ANDREAS LUDVIG SCHOUSTRUP, proprietær, Hejnstrupgård nær Ølstykke.

56. c. JOHANNES WILLIAM CHRISTOPHER SCHRAM, født 11. august 1831, død 24. April 1903. Gift med GEORGINE MARIE SOPHIE DUMREICHER, født 28. juli 1837, død 16. Maj 1920.

Johan Christian Gustav Schram og Ida Johanne Hoës børn (se nr.35).

57. d. MATHILDE SCHRAM, født 1837 i Paris, død 1841.

58. e. HERMAN EMANUEL OLAF SCHRAM, født 23. oktober 1839, død 30. januar 1847.

59. f. IDE JOHANNE HENRIETTE SKRAM (1841-1929), født 28. september 1841 i København, død 10. november 1929 i København. (Skovgaard-Petersen 1983). 1877 blev hun forstander for de øverste klasser i barneskolen ved Natalie Zahles Skole, 1900 som efterfølger for Natalie Zahle overbestyrer for hele skolen. Hun var forfatter af flere lærebøger, således *Engelsk læsebog. Udgiven med særligt hensyn til undervisningen i pigeskoler*, I-II, 1871, og *Forsøg på en verdenshistorisk oversigt*, 1877, og hun skrev flere biografier, således *Natalie Zahle i sit liv og sin virken*, 1914. Hun deltog ivrigt i den pædagogiske debat med artikler og foredrag på de nordiske skolemøder og i Det Pædagogiske Selskab. Ved forberedelsen af almenskoleloven i 1903 havde hun en væsentlig andel af indretningen af den særlige pigeskoleeksamen. Ugift.

60. g. KNUD MOZART TYGE SCHRAM, født 9. august 1843, død 30. januar 1913. Styrmand i DFDS.. Gift med MARIE FROMAGE.

61. h. EMMA LOUISE MATHILDE SCHRAM, født 3. maj 1845, død 12. oktober 1911. Lærerinde i Nathalie Zahles Skole.

62. i. ASBJØRN OLUF ERIK SKRAM (1847-1923), født 10. marts 1847 i København, død 21. november 1923. (Freisz 1983). Forfatter, kritiker, protokolsekretær i Rigsdagen. Gift 1. gang 3. april 1884 i København med BERTHA AMALIE ALVER (1846-1905), født 22. august 1846 i Bergen, død 15. marts 1905 i København, forfatter. (Hvidt 1983).

63. j. ANNA ELISABETH IUTTA SCHRAM (1850-1937), født 7. april 1850 i København. Gift 3. oktober 1873 med CHRISTIAN EWALD ROTHE (1848-1913), født 3. marts 1848, død 13. marts 1913, vinhandler, senere grosserer.

Charlotte Henriette Øckenholt (født Christensen) og Christian Nerenst Øckenholt's børn (se nr. 41).

64. a. ANNA HENRIETTE WAAGEPETERSEN, født Øckenholt, født 1829, død efter 1865. Gift med FRITZ (FREDERIK) CONRAD TREPKA WAAGEPETERSEN (1824-64)

Børn: Syvende slægtled nr. 69-71.

65. b. NANNA ALVILDA WAAGEPETERSEN, født Øckenholt (1831-efter 1856). Gift med WALDEMAR WAAGEPETERSEN (1828-64).

Syvende slægtled

Christian Gynther Schiellerup og Anna Jakobine Amalie Klinghammers børn (se nr. 47).

66. a. CARL JOHAN GYNTHER SCHIELLERUP, født ca. 1828.

67. b. ANNA SOPHIE CHRISTINE SCHIELLERUP, født ca. 1831, død juli 1884, 53 år. Hun boede Øhlenschlægersgade. Dødsårsag: Selvmord ved hængning.

68. c. IDA CHARLOTTE CHRISTIANE SCHIELLERUP, født ca. 1833.

Jørgen Ludvig Frellsen og Else Marie Jensdatters børn (se nr. 51).

69. a. HANS FRELLSEN, Soesmarke på Lolland.

Anna Henriette (født Øckenholt) og Fritz (Frederik) Conrad Trepka Waagepetersens børn (se nr. 64).

70. a. CHRISTIAN WAAGEPETERSEN, født ca. 1850.

71. b. NANNA WAAGEPETERSEN, født ca. 1852.

72. c. ADOLPH FREDERIK LORENTZ WAAGEPETERSEN, født ca. 1853.

Kilder og litteratur

Den Almindelige Enkekasses arkiv i Rigsarkivet.

Ida Johanne Henriette Skrams privatarkiv i Rigsarkivet. Herunder hendes håndskrevne erindringer. Erindringerne, der er transskriberet af Eyvind Lyngsie Jakobsen og med illustrationer lagt på hans hjemmeside med et link fra KVINFO.dk. Afsnittet om barndomsårene er udgivet i *Historiske Meddelelser om København (kursiv)*, 2016, s. 80-152.

Pasprotokoller i Københavns Stadsarkiv.

Pasjournaler i D 1. Aalborg Rådstuearkiv, Rigsarkivet Viborg.

Bøje, Chr. A.: *Danske guld og sølvsmedemærker før 1870*, 1-3, 1979-82.

Didier Gautiers Hjemmeside

Freisz, Daniel: Skram, Asbjørn Oluf Erik, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 482-84.

Guðmarsson, Bjarni: Byggðin undir Borginni: Saga Skagastrandar og Höfðahrepps, *Saga*, 28. argangur, 1989, 1. tölublað.

Hvidt, Marie: Skram, Berthe Amalie, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 480-82.

Jensen, Bent Rohde: En mønsk storsmugler på Sjette Frederiks tid, *Zise, Toldhistorisk Tidsskrift*, 1983, 2, s. 50-67.

Ohmeyer, A.: Skram (ved dåben Schram), Johan Christian Gustav, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 484-85.

Possing, Birgitte: *Viljens styrke. Natalie Zahle – En biografi om dannelse, køn og magtfuldkommenhed*, 1, 1992.

Schram, Chr. Gynter: *Syenaalen og eenskillingen, et par ord til laugmand Magn. Stephensen og hans sødskendebarn i Island*, 1799.

Skovgaard-Petersen, Vagn: Skram, Ida Johanne Henriette, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 485-86.

[Skram, Peder]: *Stamtavle over den danske gren af Slægten Schram, samt foreløbigt bidrag til en stamtavle over den norske slægt Schram*, 1924.

Thestrup, Poul: *Dampen binder Danmark sammen. På sporet 1847-1997. Jernbanerne, DSB og samfundet*. Bind I. Til 1914.

Worsøe, Hans H.: Skram, II, *Dansk biografisk leksikon*, 3. udg., 13, 1983, s. 480.

Kildepræsentation

Kirkebøger og folketællinger er naturligvis et grundmateriale, men hertil kommer en del ikke særlig meget benyttet materiale. Det gælder københavnske pasprotokoller og pasjournaler fra Aalborg, der oplyser om personer, der rejser ud af byen og deres rejsemål. Det gælder Den Almindelige Enkekasses arkiv, der rummer et stort personalhistorisk materiale, attester, breve m.m. og blandt andet rummede ”nøglen” til at følge Skram-slægten tilbage til Sønderjylland. Og det gælder ovenomtalte Henriette Skrams erindringer, der fortæller om et par hundrede personer og deres miljø i anden halvdel af 1800-tallet.

Eyvind Lyngsøe Jakobsen, født 8. marts 1936. Cand. jur. 1971, 1971-73 amtsfuldmægtig i Ribe Stiftamt, 1973-76 fuldmægtig i Overfredningsnævnet, 1976-77 i Miljøstyrelsen. 1977-2005 amtsfuldmægtig i Viborg Stiftamt. Har i en længere årrække arbejde med flere slægter, herunder Skram-slægten fra Sønderjylland. Har transskriberet Henriette Skrams (1854-1928) erindringer, som er udlagt på hans hjemmeside med et link fra KVINFO.dk. Den først nævnte person i artiklen, Berend Christof Bekker/Schram (ca. 1670-1731), er forfatterens 5 × tipoldefar. Hans mors mor var en Frellsen, en gren, der er med i artiklen, og den, der rækker tilbage til Skram.

Lidt om Familien Bjørn fra Ribe

Af Johannes J. Lund

Det følgende er et lille uddrag af mange timers fornøjeligt møde med de meget forskelligartede medlemmer af familien Bjørn på Rigsarkivet, diverse Landsarkiver, Det kongelige Bibliotek, ved kontakt med slægten i Danmark, Sverige og USA sammen med Sommers bog om Astrupgaard slægten og Ole Degns "Rig og Fattig i Ribe". Efter at have læst Svend Jacobsens artikler om Winther-slægten her i tidsskriftet i 2007 og 2008, tænkte jeg, at jeg måske kunne bidrage med lidt nyt vedrørende denne slægts videreførelse, som min her nævnte 3 x tipoldemor er en gren af.

Slægten Bjørn

Sønderjyder har som regel godt styr på slægtsforholdene og er gode til at gemme minder om forfædrene. Min sønderjyske far og hans søskende besad også disse egenskaber. I 1948 havde min far fået arkivbetjent Juhl i Aabenraa til at fremstille en anetavle, som viste, at slægten havde befundet sig mellem Dannevirke og Kongeåen i mange generationer, hvilket i øvrigt ikke var helt sandt, idet en enkelt præst i Roager var smedesøn fra Lemvig, fandt jeg senere ud af. Det og så opvæksten med gamle malerier fra Gram, silhuetter, gamle gudelige bøger og ikke mindst en kløpind fra Astrupgård i Brøns sogn, om hvilken det fortæltes, at den var kommet med fra Afrika til min farmors oldefar, satte mig, for snart mange år siden, i gang med studierne i slægten. Det følgende er et uddrag af mange timers fornøjeligt møde med slægten Bjørn.

1: Nis eller Niels Bjørnsen:

Han findes første gang bosat i Sct. Klemens fjerding i 1581, men han betaler ikke skat på noget tidspunkt fremover, og noget kunne tyde på, at han først er flyttet til Ribe som ældre. Ifølge Ribe byfogeds tingbog nr.19, s.148, blev hans kålgård synet i 1587.

Ifølge tingbogen 1597 side 43b gjorde Nis Bjørnsen sin søn Peder Nielsen Bjørnsens skudsmål i 1597. Det er muligvis ham, der som Niels Bjørnsen, blev begravet på Ribe domkirkes kirkegård i februar 1601.

Børn:

1a: Bjørn Nissen Koch: se nedenfor.

1b: Peder Nielsen Bjørnsen.

2. generation:

1a: Bjørn Nissen Koch:

Han er søn af den forrige, hvilket blev oplyst, da han tog borgerskab i Ribe 4. december 1592. At han måtte tage borgerskab i byen, selv om hans far boede der, er ensbetydende med, at han ikke var født i Ribe, men var tilflytter. Hans erhverv blev ikke nævnt, men han må have været slagter, da han sammen med sønnen Niels Bjørnsen slagter fæstede byens skrange – slagterbod – på torvet 26. november 1613 for 2 daler årligt. Tilnavnet ”Koch” nævnes kun i denne generation, måske har han giftet sig ind i den familie. Han boede på hjørnet af Peder Dovns Slippe og Sortebrødregade, hvor senere sønnen Jens boede.

Han blev nævnt sidste gang i regnskaberne i 1620 med sønnen som indsidder. Han døde i foråret 1621 og blev begravet i Domkirkens Lindegård i maj 1621.

Børn:

1a1: Niels Bjørnsen:

Han var slagter og boede først i Hundegade til sidst i Peder Dovns Slippe. Han døde i 1655 og blev begravet i Domkirkens Lindegård i april dette år.

Børn:

1a1a: Eline: Døbt 13-11-1646 i Domkirken.

1a1b: Jens: Døbt 2-2-1651 i Domkirken.

1a1c: Ingeborg: Døbt 29-6-1653 i Domkirken.

1a2: Jens Bjørnsen:

Han er første gang nævnt i regnskaberne i 1617 og boede da i Peder Dovns Slippe. I 1618 flyttede han til Sct. Klemens fjerding og boede i et hus sammen med broderen Peder og Lisbeth Sørensdatter, der var indester. Året efter boede han ene. Ifølge Ribe byfogeds tingbog 1626 købte han 16. september Bertel Strucks enkes hus og gård. Fra slutningen af 1620 boede han sammen med faderen i Peder Dovns Slippe, hvor han boede til sin død i 1640, hvor han i juli blev begravet i Domkirkens omgang. Ifølge Ribe byfogeds tingbog 1646, s.43b og 44, solgte Peder Bjørnsen på vegne af sin broderdatter Elle Jensdatter, det ¼ part hus hun havde arvet efter sin far, Jens Bjørnsen, til hendes broder Niels Jensen Bjørn. Det samme gjorde Georg Nødes, soldat under oberst Daniels regiment på vegne af sin hustru, Anne Jensdatter, med hensyn til hendes ¼ part af huset. Peder Bjørnsen havde været børnenes værge. Jens var gift med **Boel**, som døde før 1646.

Børn:

1a2a: Niels: se ovenfor.

1a2b: Anne: se ovenfor.

1a2c: Unavngiven søn: Døde og blev begravet i Domkirkens Lindegård i juli 1626.

1a2d: Bjørn: Døbt 31-8-1623 i Domkirken. Død før 1646.

1a2e: Ølle / Elle: Døbt 17-9-1626 i Domkirken.

1a2f: Søren: Døbt 8-3-1629 i Domkirken. Død før 1646.

1a3: Peder Bjørnsen: se nedenfor.

3. generation:

1a3: Peder Bjørnsen:

Han var "hatstafferer" og blev første gang nævnt i regnskaberne i 1618, hvor han, som nævnt ovenfor, boede som inderste sammen med **Lisbeth Sørensdatter** i Sct. Klemens fjerding hos broderen Jens. Lisbeth Sørensdatter boede i et andet hus i fjerdingen i 1619 og 1620, og her blev Peder Bjørnsen nævnt i 1621, hvor hun er udgået af regnskaberne, så de må være blevet gift ved den tid.

Ifølge regnskaberne boede **Søren Madsen** i huset i 1614. I regnskaberne står der et kors ud for ham, så det må antages, at han da er død, og året efter boede Lisbeth Sørensdatter i huset, så det er jo ikke umuligt, at Søren Madsen er hendes far.

Indtil 1622 boede Peder Bjørnsen i Sct. Klemens fjerding, men flyttede derefter til Sct. Hans fjerding, hvor han boede forskellige steder i årene 1622 til 1626. I 1629 boede han i første fjerding i Peder Dovns Slippe i det hus, hvor tidligere en mand ved navn Oluf Koch og før ham hans far, Peder Olufsen Koch, boede. Peder Olufsen Koch fik i øvrigt borgerskab samme dag som 1a: Bjørn Nissen Koch i 1592. Det vides ikke, om de er i familie, men de er måske besvogrede.

Peder Bjørnsen boede endnu i august 1660 i huset, men må være død før februar 1661, hvor sønnen Niels boede i huset, og hvor der i regnskaberne står: " at Peder Bjørnsens hus, han iboede, kommer hans arvinger til".

Ifølge Ribe byfogeds tingbog 1661 s.97, 9. juli 1661 gav Søren Pedersen Bjørnsen og hans broder Bjørn Pedersen deres broder Niels Pedersen afkald på arv efter forældrene Peder Bjørnsen og Lisbeth Sørensdatter.

Det kan ikke bevises, men meget taler for, at den **unge Peder Bjørnsen** var en søn af dette ægtepar. Han var vanfør og over tyve år gammel, altså født før Ribe Domsogns kirkebog begyndte i 1623, da han myrdede en gammel kone i Brøns i 1643 og derfor blev henrettet på Hviding Herredsting 20. oktober 1643.

Børn:

1a3a: Søren Pedersen Bjørnsen: se nedenfor.

1a3b: Bjørn Pedersen:

Døbt 8-6-1628 i Ribe domsogn, død 1674, begravet i Domkirkens omgang i februar.

Han var skomager ifølge borgerskabsprotokollen og boede på hjørnet af Sortebrødregade og Peder Dovns Slippe. Der blev holdt skifte efter ham 26. marts 1675. Han var gift med **Margrethe**.

Børn:

1a3b1: Lisbeth: Døbt 13-7-1659 i Ribe domsogn.

1a3b2: Else: Født o. 1661 i Ribe domsogn. 13½ år i 1675, ikke fundet døbt.

1a3b3: Margrethe: Døbt 21-11-1664 i Ribe domsogn.

1a3b4: Mette: Døbt 10-7-1666 i Ribe domsogn.

1a3b5: Christen: Døbt 24-4-1668 i Ribe domsogn.

1a3c: Niels Pedersen Bjørnsen:

Døbt 18-5-1632 i Ribe domsogn, begravet i Domkirkens omgang i januar 1675.

Han var hattemager i Peder Dovns Slippe, og boede i sin fars hus. Der var skifte efter ham og hans kone 14. januar 1676.

Børn:

1a3c1: Peder: Døbt 6-4-1662 i Ribe domsogn.

1a3c2: Lisbeth: Døbt 18-10-1663 i Ribe domsogn.

1a3c3: Anne: Døbt 29-9-1666 i Ribe domsogn.

1a3c4: Margrethe: Døbt 20-5-1670 i Ribe domsogn.

4. generation:

1a3a: Søren Pedersen Bjørnsen eller Bjørn:

Han var borger og hattemager i Ribe, boede i Peder Dovns Slippe og nævnes i regnskaberne første gang i december 1650 og sidste gang i januar 1669. Han må være død før februar 1670, hvor hans hustru, **Anne Jensdatter** nævnes som besidder af huset. Hun var født i dette hus omkring 1621 og døde her i 1696 netop 75 år gammel og blev begravet i Domkirkens Lindegård 29-7-1696.

Følgende vides om hendes forældre: 27-9-1616 tog hendes far **Jens Jensen** borger-skab i Ribe, hans erhverv angives ikke. Indtil da havde han tjent rådmand Bagge Baggesen og havde muligvis også senere et vist tilhørsforhold til ham. Han blev nævnt som borger i regnskaberne fra 1617 til 1641 boende i Peder Dovns Slippe, men må være død omkring oktober 1641, idet der blev betalt begravelsespenge for ”Jens til Bagges” den 6. november 1641.

Herefter nævnes enken **Dorothea Jenskone** som beboer af huset i Peder Dovns Slippe fra 1648 til 1650 sammen med datteren, hvis navn ikke nævnes.

I løbet af efteråret 1650 flyttede Søren Pedersen Bjørnsen ind i huset, idet han må have ægtet datteren, hvorefter Dorothea Jenskone ikke mere blev nævnt.

De bevarede skateregnskaber og hussøgninger gør det muligt at følge Søren Pedersen Bjørnsen. Hans økonomi var ikke særlig god, han betalte kun lidt i skat og måtte før 1660 pantsætte sit hus til købmanden Hans Vandel. Pantebrevet eksisterede lige til Anne Jensdatters død i 1696.

I 1668 blev det efter kongelig befaling bestemt, at også de, der var fødte i købstederne og som ville holdes for borgere her, skulle aflægge deres borgerlige ed til magistraten. Så den 12. august 1668 drog brødrene Niels Bjørnsen, Søren Bjørnsen og Bjørn Pedersen ind på Ribe Rådhus og tog borgerskab, selv om de havde virket som mestre i mange år.

Efter Søren Pedersen Bjørnsens død blev enken boende i huset og formåede at opføde de seks børn, der var i ægteskabet, antagelig ved at sy og arbejde for andre. Hun holdt måske hattemagerbestillingen i gang med en svend til den yngste søn kunne tage over. I hvert tilfælde formåede hun at holde den ældste søn "til bogen", men man kan på en måde godt sige, at dette skete på bekostning af de andre søskende, der alle fem endte deres dage i Ribe i beskedne kår.

Da Anne Jensdatter var død, blev der holdt skifte efter hende i boet, hvor børnene som arvinger blev nævnt. Hun kaldtes i øvrigt her fejlagtigt for "Hansdatter". Der var tale om et lille fire-fem fags hus med et halvtag i gården og kun med den jord, hvorpå det lå. Stuen blev opvarmet af en jernkakkellovn og havde faste alkover og havde i øvrigt et fattigt, men pænt møblement. Bl.a. var der tin urtepotter i vinduerne.

Anne Jensdatter var syg i den sidste tid, hun levede og blev tilset af stadskirurg J. F. Henkel, men altså uden held. Sønnen Jens betalte både ham og moderens begravelse. De to ugifte døtre Anne og Bodil og den ugifte søn, Peder, havde boet sammen med moderen, og de blev boende i huset efter hendes død. Han ernærede sig som hattemager, søstrene ved "ringe syning".

Peder Dovns Slippe ligger lige øst for Domkirken mellem Stenbogade og Sortebrødregade. De små huse findes stadigvæk, men selvfølgelig af et helt andet udseende end den gang, Bjørn familien boede i dem. Bjørn Kochs hus er det nuværende nr.5, Peder Bjørnsens er nr.2 og Søren Pedersen Bjørnsens er nr. 8.

Børn:

1a3a1: Anne Bjørn:

Døbt 20-8-1651 i Ribe domsogn, begravet 25-8-1723 samme sted. Sypige, ugift, boede i sit fødehjem.

1a3a2: Lisbeth Bjørn:

Døbt 12-1-1653 i Ribe domsogn, død 29-10-1724 samme sted.

Gift i Domkirken 11-1-1689 med **Laurids Mortensen Koldborg**, skomager i Sortebrødregade. Ingen børn.

Jens Sørensen Bjørn (1655-1733). Originalen til billedet findes hos familien Gottlieb i Sverige. Dette billede er en kopi fra Statens Konstmuseer, Stockholm.

1a3a3: Jens Sørensen Bjørn:

Født 6-1-1655 i Ribe domsogn, død 31-5-1733 i Vodder. Se nedenfor.

1a3a4: Dorethe Bjørn:

Døbt 25-2-1657 i Ribe domsogn, død 13-5-1695 samme sted.

Gift i Domkirken 6-3-1688 med **Christen Christensen Kimer**, Ribe. De havde datteren **Mette Christensdatter** døbt 11-3-1692 i Domsognet.

1a3a5: Boeld Bjørn:

Døbt 3-8-1659 i Ribe domsogn, begravet 16-1-1726 samme sted. Sy pige, ugift boede i sit fødehjem. Der var skifte efter hende 6-1-1726, broderen Jens og søsterdatteren var arvinger.

1a3a6: Peder Sørensen Bjørn:

Døbt 19-5-1662 i Ribe domsogn, død 22-11-1701 samme sted. Ugift hattemager i sit barndomshjem. Han tog borgerskab 28-12-1688. Der blev holdt skifte efter ham i januar 1702, hvor hattemagerredskaberne beskrives. Hans søskende arvede det lidt, der var i boet. I Justitsprotokollen D22-6, s.48b, den 20. december 1678, bevidnes: ”at salig Søren Pedersen Bjørn hatmager har avlet en søn Peder med sin hustru”.

5. generation:

1a3a3: Jens Sørensen Bjørn:

Født 6-1-1655 i Peder Dovns Slippe, Ribe domsogn, død 31-5-1733 i Vodder præstegård, Vodder sogn.

Gift i Arrild sogn 7-6-1688 med **Maria Clausdatter Caspersgaard**:

Født 1671 i Roost, døbt i Arrild kirke 1-5-1671, død 1751 i Vodder præstegård, begravet 3-6-1751.

Hun var datter af herredsfoged **Claus Clausen Caspersgaard** (1639-1675) i Roost, født i Vonsbæk præstegård, og **Apollonia Lorentzdatter Riggelsen** fra Løgumkloster.

Jens Sørensen Bjørn døde som provst for Hvidding herred i Vodder præstegård efter at have været præst i sognet i næsten halvtreds år. Han begyndte Vodder kirkebog ved sin tiltræden i 1684.

Ved begravelsen blev der prædikeret over ham af doctor Peder Terpager fra Ribe, og hans ligprædiken er bevaret i Grønlands samlinger i Ribe Katedralskole, og

heri fortælles der udførligt – efter tidens skik – om hans opvækst, skolegang, studier og videre liv. Efter at have afsluttet skolegangen ved Ribe Latinskole, blev han immatrikuleret ved Københavns Universitet den 24. juli 1676 og blev allerede færdig som teolog i 1678. Derefter vendte han tilbage til Ribe som hører ved Latinskolen, indtil han i 1684 blev kaldet til sognepræst for Vodder menighed. Hans skriftlige præste ed på latin fra 16. juni 1684 og senere hans provste ed fra den 22. juni 1713, da han blev udnævnt til provst for Hvidding herred, findes i Ribe bispearkiv.

Alt tyder på, at han var en dygtig teolog, der vidste, hvad han ville. Som nævnt startede han med at føre den endnu bevarede kirkebog, som i dag findes på Landsarkivet i Åbenrå. Ved kaldet var der ikke mindre end to præsteenker, en ældre og en yngre, og det var vel venteligt, at han havde ægtet den yngste, som det var almindeligt dengang, men han byggede et hus til dem uden for præstegården, og så gik han på frierfødde i Roost i Arrild sogn på den nuværende Hofmannsgave og fik datteren på stedet, **Maria Claudatter Caspersgaard**, til ægte.

Han drev præstegårdens landbrug med to karle. På Sct. Karens aften 25. november 1724 brændte præstegården med næsten alt indbo og biblioteket, men altså ikke kirkebogen. Han byggede den op igen i 1725 denne gang med brandmur og tegltag, og sådan stod den, bortset fra at tegltaget senere blev erstattet af et stråtag, blandt de andre gårde inde i Vodder by, til den blev nedrevet i 1912 og nybygget.

Der eksisterer en Enkekasseprotokol for Hvidding herred, og den var Jens Bjørn medlem af og betalte hvert år 2 rigsdaler indtil sin død. Hans enke fik derfor årligt udbetalt 20 mark og havde desuden en formue på 600 rdl., som hun levede af på sin aftægt hos sønnen Søren i præstegården. Hos efterkommere i Sverige findes et maleri af Jens Sørensen Bjørn, mens et muligt tilsvarende af hans kone ikke er bevaret.

I præstegården blev der født ni børn, og ved deres dåb i Vodder kirke stod familien og omegnens præstefamilier faddere, hvilket omhyggeligt er noteret i kirkebogen, ligesom det som regel også blev nævnt, hvem barnet blev opkaldt efter.

Børn:

1a3a3a: Anna Bjørn:

Født 10-4-1689 i Vodder præstegård, død 27-2-1753 i Sct. Katrine sogn, Ribe.

Gift i Vodder 7-12-1718 med **Jørgen Andersen Windfeld:**

Død 27-12-1747 i Sct. Katrine sogn, Ribe.

Han var fra Tanderupgård i Farup sogn, og her opholdt de sig efter giftermålet, men fra o.1727 var de bosat i Sct. Katrine sogn i Ribe. Deres dødsfald er ikke indført i kirkebogen, men der er skifter bevaret efter dem begge i Ribe byfogedarkiv.

De havde seks børn, men kun sønnen **Jens Windfeld** født 22-12-1726 på Tanderupgård, Farup sogn, død 7-12-1781 som sognepræst i Naur blev voksen og havde efterkommere.

1a3a3b: Claus Jensen Bjørn kaldet Ursin:

Født 30-9-1691 i Vodder præstegård, død juni 1742 i Tødsø.

Sognepræst til Åsted-Skærum til 1739 og Tødsø-Erslev på Mors 1739-1742.

I Wibergs præstehistorie kaldes han fejlagtigt "Hans", hvilket også er anført på Tødsø kirkes præstetavle.

Gift med

Margrethe Sophie Zitscher:

Født o.1702, død 23-12-1780 i Thisted. Datter af tolder og ejer af Bisgård i Thisted
Ulrich Zitscher, død 1736.

De havde kun sønnen **Claus Caspersgaard Ursin** født 27-12-1737 i Åsted præstegård, død 27-6-1765 i Thisted. Teologisk kandidat fra Københavns universitet 1761, derefter lærer i Thisted. Ugift.

Hans moder lod dels lægge en gravsten i Thisted kirke over sine forældre, søn og sig selv over deres murede begravelse, dels opsatte en mindetavle og ophænge en ottearmet messinglyse-krone i Thisted kirkes sidegang, og desuden betalte hendes bo i 1781 for to store sølvlysestager, der stadig står på alteret. Gravstenen findes nu i plænen vest for tårnet.

1a3a3c: Søren Jensen Bjørn:

Født 25-4-1694 i Vodder præstegård, død 6-11-1758 i Vodder præstegård.

Immatrikuleret ved Københavns universitet 11. juli 1711. Kapellan hos faderen i Vodder fra 1730, sognepræst efter faderens død i 1733.

Ifølge en præsteindberetning fra 1766 fandtes der et maleri af Søren Bjørn og hustru i Vodder kirke, men det eksisterer ikke mere.

Gift i Vodder 23-10-1738 med

Else Marie Clemensdatter Fog:

Født 26-1-1715 i Hvidding præstegård, Hvidding sogn, død 14-2-1743 i Vodder præstegård.

Af tre sønner var det kun sønnen, **Jens Bjørn** født 1-5-1742, død 23-10-1799 i Rønne, der blev voksen. Han blev student i København i 1760 og fik juridisk eksamen 18. juli 1764. Han blev 5. december 1764 ansat som regimentskvartermester ved Jydske Kyrassér Regiment i Slagelse, og 22. april 1766 indsatte han 300 rdl. i Pensionskassen for Landmilitæretatens enker og børn. I 1772 ophævede han pensionen. Regimentet blev dette år omdøbt til 1. Sjællandske Regiments Rytteri. Han fik afsked derfra den 19. februar 1783, og den 9. september 1785 blev han byfoged i Rønne samt herredsfoged og skifteskriver i Børnholms vestre herred. I følge folketælling 1787 var han enkemand og boede til leje hos købmand Bohne i Storegade med sin husholderske, en tjenestepige samt to halv voksne plejebørn.

I forbindelse med sin død oprettede han et testamente kl.5 morgen den 23. oktober 1799, inden han døde samme dag kl.16, og indsatte heri som eneste

arving Friderica Bjørn, ”avlet uden for ægteskab”. Testamentet oplyser, at hun havde boet hos ham i omtrent otte år, og at han havde tjent først nitten år som regimentskvartermester og derefter fjorten år som byfoged i Rønne og herredsfoged i Vester herred. (Koncepter og indlæg til Sjællandske registre nr. 1466).

I Rønne byfogeds skifteprotokol 1790-1805 er der et stort skifte efter ham 23. oktober 1799. Han ejede en gård i Rønne på husplads nr.315 samt tilkøbt husplads på nr.394, som med tilliggende jord var vurderet for 600 rdl., og desuden ejede han et godt indbo, gode møbler, malerier og meget godt tøj.

Gift i Sct. Petri kirke, København 7-5-1766 med

Christina Lovisa Holler:

Født 28-2-1747 i Sct. Petri sogn, datter af rektor ved Sct. Petri skole, **Johann Friedrich Holler**.

Død 1-12-1768 i Sct. Mikkels sogn, Slagelse. Sønnen **Frederik** døde spæd i 1768.

Men uden for ægteskab var han omkring 1774 blevet far til datteren **Sophie Frederikke Bjørn**: Født ukendt sted o.1774, død 27-4-1806 i Nørre Vold nr.73, Trinitatis sogn, København, 32 år gammel. Hun var husjomfru på Nøragergård 22. september 1802, hvor hun stod fadder i Sæby kirke. Hun blev gift på Nøragergård, Sæby sogn ved Holbæk 5-11-1802 med kancelliråd og ejer af Nøragergård **Joachim Barner Paasche** død 7-6-1809 i Trinitatis sogn, og de havde kun en datter, **Frederikke Lorendine**, der døde samme sted som seksårig 7-8-1809. I Adresseavisen (1806/173) skrev enkemanden følgende dødsanmeldelse:

”Det blev atter min tunge lod, tredje gang, at friste en af livets bitreste sorger ved at miste min inderlig elskte hustrue, Sophie Fredericke Paasche fød Bjørn, en datter af den afdøde regimentskvartermester og Byfoged Bjørn på Bornholm, efter at hun – kun i 3½ år – havde været mit livs huldeste livsledsagerinde. I en alder af 32 år efter langvarige lidelser, men kun 4 dages sygeleje, hensov hun den 27. dennes (april) kl. 8 om aftenen. Den ømmeste kjærlighed skænke dens dyrebare minde fortjente tårer, idet hendes savn dybt føles af en bedrøvet ægtefælle, hendes og min 2½ år gamle datter så og af hendes stedbørn. Forsikret om familie og venners deltagelse i min billige sorg, frabeder jeg mig al skriftelig bevidnelse. Kjøbenhavn, den 28. april 1806, J.B.Barner, Cancelliraad”.

1a3a3d: Jacob Jensen Bjørn:

Født 12-8-1697 i Vodder præstegård, død o.1747 på Høgsbrogård, Hviding sogn.

Han var forpagter af Høgsbrogård i Hviding sogn fra før sit ægteskab i 1733 og tillige foged for de under det Linvedske gods hørende Høgsbroske gårde. Han gik konkurs i 1747 og skal være død samme år. Han var begravet i Høgsbrogårds gravsted i Hviding kirke.

Gift i Ballum 16-6-1733 med

Else Hansdatter:

Født 1696 i Kringelum, Ballum sogn, død 18-2-1777 i Ravsted hos datteren, 81½ år gl.

Hun flyttede til Ribe før 1762 og boede i et hus på Skibbroen sammen med datteren og sin søster Bodil Hansdatter. Hun flyttede fra Ribe i april 1771 til Ravsted.

De havde to børn, sønnen **Hans Bjørn** og datteren **Marine Sophie** (o.1734-1793) gift i Ribe Domkirke 11-8-1668 med **Tycho Thomas Thomsen** (o.1737-1811) bolsmand og ejendomsejer i Ravsted, måske også kniplingshandler som faderen, der var søn af stedets præst. Af fire børn blev sønnen **Nicolai** (1769-1815) og datteren **Else Ane Marie** (1771) gift **Filschau** i Ravsted sogn voksne og har efterslægt.

Sønnen **Hans Bjørn** blev nævnt i skiftet efter hofjunker Claus Caspersgaard fra 1766, hvor hele familien Bjørn blev nævnt. Han var til søs i 1766, men videre skæbne er ukendt. Men han må være død før moderen, da kun datteren nævnes ved hendes død.

1a3a3e: Peder Jensen Bjørn:

Født 1-5-1700 i Vodder præstegård, død 16-10-1758 på Vestre Astrupgård. Se nedenfor.

1a3a3f: Apollone Christin Bjørn:

Født 24-3-1704 i Vodder præstegård, død 8-1-1737 i Løgumkloster.

Gift i Vodder 2-11-1724 med

Andreas Holm:

Født o.1687, død 9-11-1751 i Løgumkloster, 64 år gammel.

Kniplingshandler i Løgumkloster, enkemand ved vielsen. De havde syv børn, hvoraf tre døde små og to voksne døtres skæbne er ukendt. Sønnen **Andreas Holm** født 7-10-1725, død 1-4-1790 i Løgumkloster var først konrektor ved Latinskolen i Haderslev, derefter sognepræst i Løgumkloster 1774-1790. I forbindelse med arvesagen efter hofjunker Claus Caspersgaard, som døde på Tølløsegaard i 1765 uden livsarvinger, nedskrev han slægtens familiehistorie helt tilbage til herredsfoged Claus Clausen Caspersgaard, død 1676 i Roost, Arrild sogn. Han indhentede diverse kirkebogsudskrifter, og hans optegnelser findes i Mollers stamtavler i Flensborg byarkiv. Han var ugift. Sønnen **Jens Holm** født 26-1-1727, døde 1751 på en skibsrejse fra Amsterdam til Batavia / Jakarta, Indonesien, før den tid at have han gjort flere rejser til Suriname / Hollandsk Guyana, Sydamerika.

1a3a3g: Marine Bjørn:

Født 30-12-1706 i Vodder præstegård, død 8-3-1707 samme sted.

1a3a3h: Sophie Marine Bjørn:

Født 7-5-1711 i Vodder præstegård, død 9-1-1737 samme sted, ugift.

1a3a3i: Jens Jensen Bjørn:

Født 2-7-1714 i Vodder præstegård, død 7-2-1770 i Assens.

Han var by- og rådstueskriver i Assens fra før sit ægteskab i 1748, men hvordan hans uddannelse har været, vides ikke.

Gift på Braheborg, Assens sogn 24-8-1748 med

Mandrupine Christiansdatter:

Født 13-2-1715 i Vidstorpe, Gamtofte sogn, død 11-1-1799 i Assens.

Sønnen **Christian Bjørn** (1752-1785) var efterfølger som byskriver i Assens, men var ugift. De to døtre, **Eleonora Hedvig** gift **Bertelsen** (1749-1771) og **Mariane** gift **Clemmensen** (1757-1816) har begge efterkommere.

6. generation:**1a3a3e: Peder Jensen Bjørn:**

Født 1-5-1700 i Vodder præstegård, død 16-10-1758 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn.

Da han i 1732 blev trolovet, var han allerede sognefoged for Brøns sogn, så antagelig har han forpagtet Vestre Astrupgård efter ejeren Iver Lorentzens død i 1731. Ellers vides der ikke noget om hans færden indtil da. Ved giftermålet blev han ejer af Vestre Astrupgård.

Efter den første kones død giftede han sig med en datter fra Østre Astrupgård i Brøns sogn. Samtidig skiftede han med sine børn af første ægteskab, og dette skifte er bevaret med fine underskrifter. Han var tilsyneladende en oplyst mand, der holdt huslærer til sine børn og formåede at give dem en god uddannelse.

Han sad rimelig godt i det i økonomisk henseende. Ifølge Ekstraskattekommissionen i 1742 havde han en formue på 500 rdl., hvoraf han måtte betale 2%, altså 10 rdl., i ekstraskat. Hans senere svigerfader, Niels Hansen Kræmer, på Østre Astrupgård var noget mere velhavende, idet han havde en formue på 1500 rdl.. Hans broder, sognepræsten i Vodder havde en formue på godt 566 rdl., og hans moder, der boede her på aftægt, havde en formue på 600 rdl..

Han havde også interesse for fortiden, og det ses deraf, at han i 1757 indberettede om de to Astrupgårde tilbage til 1408 til genealog N. Hofman i København, hvilken indberetning stadig findes i Rigsarkivet. Han baserede sin viden på gamle dokumenter og gamle familieoptegnelser, som han havde adgang til.

Da han døde, blev han begravet i det familiegravsted i Brøns kirke, der hørte til Vestre Astrupgård, ligesom også Østre Astrupgård havde et muret gravsted her. Ifølge arveopgørelsen 1760 for datteren og sønnerne af første ægteskab var boets overskud på o.8.800 rdl (Hviding & Nr. Rangstrup skiftesager nr. 743).

Gift 1. i Brøns 6-11-1732 med

Anneke Iversdatter Lorentzen:

Født o.1714 i Braderup sogn, død 10-12-1745 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, datter af **Iver Lorentzen**, ejer af Vestre Astrupgård til sin død 3-7-1731. Han kom fra Braderup sogn syd for Tønder og havde giftet sig ind på gården som enkemand 17-10-1713 ved at gifte sig med Niels Feddersens enke, Mette Kirstine Outsen, hvis aftægt langt senere voldte Peder Bjørn visse problemer, som han dog fik orden på i forbindelse med hans første kones død.

Børn:**1a3a3e1: Iver Lorentzen Bjørn:**

Født 21-8-1733 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 25-5-1797 i Bjolderup præstegård.

Student fra Ribe, immatrikuleret ved teologistudiet ved Københavns universitet den 31. juli 1753. I 1766 opholdt han sig hos husfoged Outzen i Roost, Arrild sogn. Herefter hører ved Ribe latinskole og bosat på Vestre Astrupgård til han omkring 1774 blev personel kapellan ved Ribe Domkirke og flyttede til Ribe, til han blev præst i Åstrup ved Haderslev sidst i 1775. Hans højgravide kone blev boende i Ribe til efter fødslen af deres fjerde barn, som døde, inden familien samledes i Åstrup.

I 1782 blev han præst i Bjolderup, og det fortælles, at han dels var meget veltalende dels meget dansksindet, og derfor blev han foretrukket til embedet i frem for to andre – tyskorienterede - ansøgere. Han skrev på dansk i kirkebogen og prædikede på dansk, og hans prædikener var inderlige, vækkende og trøstende. Man kan vel sige, at han levede, som han prædikede. Han tog sig af flere af sine brødres børn, som det ses af både begravelses- og konfirmationsregisteret, og han skrev meget hjertevarmt i kirkebogen ved hustruens og en ung nevøs død. Den senere kong Frederik den VI besøgte Bjolderup præstegård flere gange som kronprinsregent og forærede bl.a. præstekonen en sølv kaffekande.

Han skrev følgende i kirkebogen den 14. april 1793, da hans kone døde:

”Catharina Steenbech Biørn: hvis kærlighed var mig sød, hvis troskab usvigelig, hvis renhed mageløs. Ingen under derfor, at ved dette kære ler græder nu en bedrøvet mand, som Herren revsede, thi aldrig bedrøvede hun mig, førend Skaberen vinkede, og heneden var intet mere af hende end det sønderbrudte ler. På jorden hed hun Catharina Steenbech, født i Brøns præstegård af hæderlige forældre, faderen den velædle, velærværdige herr. Matthias Vind, sognepræst i Brøns menighed, moderen datter af højædle højærværdige herr. Hans Adolph Brorson, biskop over Riber stift, og Catharina Steenbech Clausen.

Vor jordiske foreningsdag skete i Brøns præstegård 1768 den 31. oktober. Trofast delte hun byrderne med mig. 7 børn fødte hun med stor smerte, nemlig 4 sønner og 3 døtre, deraf en datter og 2 sønner efterlever, nemlig: Matthia Hedevig, Christian Ludvig Schütz Biørn og den yngste, Matthias Wind Biørn.

Styrk mig, Herre, at jeg nogenledes måtte opfylde de pligter imod vore børn, som nu hviler på mig arme, svage menneske alene. Hjælp mig at opdrage dem til dit navns ære til sande kristne. Forbarm dig, Fader i Himlen over dem og mig.

Efter 3 ugers og 2 dages smertelige sygeleje af inflammation i underlivet blev hun ved en salig død forløst fra alle smerter og optaget til evig glæde for Jesu skyld i en alder af 45 år 4 måneder og 3 dage. Du er lykkelig, din dyrekøbte sjæl fandt en tilberedt frelse i det allerhelligste og er evig lykkelig.

Hvil dig nu efter dine udstandne møjsommeligheder og trængsler i livet – og i 24 års 5 måneders og 14 dages ægteskab.

Dette må og bør jeg sige: Her hviler til glad opstandelse den bedste kone, den ømmeste moder. Hun er alligevel borte, mit livs glæde, min elskværdige hustru, og kommer ej mere til mig. Lovet være Gud, denne er min fortrøstning. Lovet være Jesus Christus at døden ikke for evig kan berøve denne min elskelige mig. Min sjæl dø denne retfærdige død, og vi skulle se os igen, og vi skulle glæde os derover med en evig himmelsk glæde.

I Himlen har du nu et nyt navn. Jeg bærer endnu iblandt store synderes tal det navn Ivar Bjørn.

Den jordiske del af hende blev nedsat i præstebegravelsen for alteret (18.april)”.

Da han døde skrev degnen i kirkebogen:

”Den 25. maj (1797) døde Herr. Pastor Ivar Bjørn. Han var født i året 1733 den 15. august i Astrup, Brøns sogn. Hans fader var velædle Herr. Peder Bjørn, sognefoged, hans moder Anke født Lorentzen. Efter at have tilbagelagt hans akademiske løbebane blev han præst i Ribe, derefter i Aastrup, Haderslev amt, året 1782 her i Bjolderup.

Kirkebogen opbevarer Pastor Bjørns navn, men hans gravskrift står skrevet i manges hjerter med de ord: O, hvor stort et tab for os. Hans alder beløb sig til 64 år mindre end 12 uger”.

Gift i Brøns 31-10-1768 med

Cathrine Steensbæk Vind:

Født 11-12-1747 i Brøns præstegård, død 14-4-1793 i Bjolderup præstegård.

Af de tre overlevende børn var datteren **Matthia Hedevig** (1771-1846) gift med pastor **Johannes Ratenburg**, Hjordkær, sønnen **Christian Ludvig Schütz Bjørn** (1777-1840) købmand i Drammen og sønnen **Matthias Wind Bjørn** (1780-1831) ejer af Frederikskog mølle, Højer sogn og har alle efterladt sig efterkommere.

1a3a3e4: Jens Pedersen Bjørn:

Født 13-11-1737 på Astrupgård, Brøns sogn, død 3-1-1818 i Viby præstegård, Odense amt.

Jens Pedersen Bjørn (1737-1818). Originalen til billedet findes hos familien Gottlieb i Sverige. Dette billede er en kopi fra Statens Konstmuseer. Stockholm.

Han blev privat student og blev immatrikuleret ved Københavns universitet 27. august 1757 sammen med broderen Peder og blev teologisk kandidat i 1766. I 1766 var han huslærer for slotforvalterens børn på Jægersborg slot ved København.

Den 6. november 1771 satte han 220 rdl. ind i Pensionskassen for Landmilitær Etatens enker og børn til fordel for sin hustru. Han var da blevet skibspræst på transportskibet Grevinde Moltke, som med det første skulle sejle til "den Midlandske Sø" (Middelhavet) til Algier.

Herefter var han præst i Viby, Odense amt, fra han blev kongelig udnævnt den 11. marts 1773 til sin død i 1818. Et maleri af ham findes hos slægten i Sverige.

Han og hans kone havde ikke børn, men tog hendes brørsøn, **Johan Friedrich Müller**

fra Sattrup i Sydslesvig og hans halvbroder Johannes Nicolai Bjørns ene søn, **Hans Outzen Bjørn** til sig efter fædrenes død i 1786 og opdrog som deres egne sønner.

Gift i København 28-10-1771 med

Ingeborg Marie Møller:

Født 10-11-1733 i Møgeltønder præstegård, datter af pastor **Godske Møller**, Møgeltønder, død 11-4-1814 i Viby præstegård, 80½ år gammel. Da hun døde, skrev han i kirkebogen:

"Ingeborg Marie Møller, min dyrebare hustru, 80½ år gammel. Hendes dyd og virksomhed såre stor, hendes kærlighed til mig uden lige. I 18 fulde måneder var hendes lidelser såre store og tunge, men i tro og tålmodighed hensov hun d.11.april (1814) om aftenen kl.10. Vi levede med hverandre på 43. år i bedste ægteskab. O, min dyrebare, Du er velfaren! Gud hjælpe mig syge, gamle og elendige mand! Hun var datter af sal. pastor Møller i Møgeltønder."

I koncepter og indlæg til fynske og smålandske registre nr.164, 5-7-1793 findes deres testamente af 9. maj 1792, som erstattede et gensidigt testamente af 3. april 1778. Det nye testamente blev oprettet til fordel for de to adopterede broderbørn, hvis mødre "ere meget fattige enker, som trænge til got folks hjælp".

1a3a3e5: Peder Pedersen Bjørn:

Født 14-9-1739 på Vestre Astrupgårde, Brøns sogn, død i december 1780 på fortet Christiansborg på Guineakysten.

Han blev indskrevet som stud. jur. ved Københavns universitet 27. august 1757, men gennemførte ikke studierne. Ifølge arveopgørelsen i 1766 var han da købmand på Guineakysten, givetvis med alt hvad dette indebar, som f.eks. slavehandel.

I 1770-71 var han i Danmark, idet han dels var forlover for halvbroderen Johannes Nicolai Bjørn i Frederiksberg kirke i 1770, hvor det angives, at han var ansat under ” Kongens Finantzer under Generaltoldkammeret og Commersecollegiet ” dels stod fadder i Brøns kirke til sammes datter Marianne. Ifølge halvbroderen, Andreas R. Bjørn, blev han derefter overkøb-mand og kommandant ved fortet Fredensborg på Guineakysten, og som den ældste af overkøbmændene bukkede han under for ”landets sygdom” (antagelig Malaria) i december 1780. Han var gift med en indfødt.

Da han var død, påtog halvbroderen Andreas R. Bjørn, der også var på Guineakysten, sig opdragelsen af hans to sønner. Kay Larsen skriver i sin bog ”De danske i Guinea”: ”En søndag i november 1785 var Andreas Riggelsen Bjørn og flere danske samt tre mulatter ved navn Iver Aarestrup, Peter og Christian Bjørn langs stranden på udflugt, men da de vendte hjem til fortet Prinsensten, blev de angrebet af de indfødte, som de dog slog tilbage”. I 1789 tog han de to brorsønner med til Danmark til halvbroderen i Bjolderup præstegård, så han kunne tage sig af deres videre opdragelse.

Den ældste af hans to sønner var **Peter Bjørn** født 29-8-1774 i Ningo ved fortet Fredensborg på Guineakysten, død 17-6-1793 i Bjolderup præstegård.

Ved hans død skrev Iver Bjørn i kirkebogen:

”Peter Bjørn var født på kysten Guinea ved de danske etableringer 29. august 1774. Faderen var Peder Bjørn, capitain og commandant på en del forter og til sidst på Christiansborg, hvor han døde. Hans farbroder, Andreas Riggelsen Bjørn, nu generalguvernør sammesteds, bragte ham hertil 1789 den 25. maj for at opdrages og oplæres i fornødne kundskaber, hvori han og med megen møje gjorde fortræffelig fremgang i læsning, skrivning, regning, historie og geografi så og i Guds læren, hvor han samlede sig en ypperlig kundskab med følelse og overbevisning deraf, hvorpå han aflagde offentlig prøve på sin konfirmationsdag den 22. april 1791. Hans kongelige højhed, kronprinsen, gav ham og hans broder 1792 den 23. maj her i mit hus det nådige løfte at ville sørge for deres vel. Denne nu salige fortjente vist alles yndest. Han var det frommeste og dydigste unge menneske, jeg har kendt, ren og ustraffelig i hele sin vandel, og alle, der kendte ham, elskede ham for hans yndige, føjelige og milde væsen. Han var mig meget elskelig, og jeg kan sige med sandhed, at han forfremmedes hver dag som i alder så og i visdom og måde for Gud og mennesker. Ondartede kopper forkortede hans levedage”.

Den yngste søn var **Christian Nicolai Urban Bjørn** født 31-5-1777 i Ursue ved fortet Christiansborg på Guineakysten. Konfirmeret i Bjolderup 27-4-1797. Ifølge Andreas Riggelsen Bjørn endte han som kaptajn ved hæren i Bombay (Mumbai), Indien, gift med familie.

1a3a3e6: Christian Frederik Schnell Bjørn:

Født 31-3-1740 på Vester Astrupgård, Brøns sogn, død 7-3-1817 i Jerslev præstegård.

Han blev privat student og blev immatrikuleret ved Københavns Universitet 27. august 1757 ved teologistudiet. Han blev allerede cand.theol. 18. juni 1759. Han blev ordineret til Grønlands missionær i Frue kirke i København 23. marts 1763 og blev samtidig gift. Han var missionær i Godthåb fra 1763 til 1767. Han foretog den første præsteordination på Grønland, idet han i juni 1764 ordinerede kateketen Berthel Larsen til præst. I starten gik det godt for ham, men ret hurtigt kom han på kant med Herrnhuterne, der var veletablerede omkring Godthåb, og især en lokal herrnhutisk sindet købmand generede både ham og hans kone på mange forskellige måder, og da det til sidst udviklede sig til håndgribeligheder, rejste han og hans kone tilbage til Danmark ved første skibslejlighed i 1767, hvorefter de tog ophold hos hendes forældre i Hundstrup på Fyn.

Derefter blev han af kongen beskikket til præst i Tæbring, Outrup og Rakkeby på Mors fra 20. oktober 1769 til 1787 og provst sammesteds fra 1784. Fra 1787 til 1805 var han præst i Tværsted, Uggerby og Bislev i Vendsyssel, og endte som præst i Jerslev og Vester Brønderslev fra 1805 til 1816, hvor han tog sin afsked 9. oktober og døde et halvt år senere i marts 1817 efter næsten 50 år som teolog.

Gift 1. i København 23-3-1763 med

Elisabeth Cathrine Altenhof:

Født o.1734, død 29-8-1788 i Tversted præstegård, Tversted sogn, 54 år gl.

Deres eneste barn var sønnen **Casper Altenhof Bjørn** (1769-1847) der endte som sognepræst for Vemmetofte adelige Frøkenkloster. Han var gift, men havde ingen børn.

Christian Frederik Schnell Bjørn blev gift 2. på Baggessvogn 24-9-1789 med præstenken **Catrine Marie Tødsleff** (1740-1832) fra Sindal.

1a3a3e7: Marie Christine Bjørn:

Født 4-4-1743 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 16-12-1802 i Brøns by og sogn. Gift i Brøns 12-7-1765 med

Ægidius Peter Holm:

Født o.1744, død 23-12-1797 i Brøns, 53 år gammel.

Han var organist, degn og skoleholder i Brøns. Han havde gjort sin kæreste gravid før troløvelsen, og det var jo ikke så godt for en degn, som skulle gå foran menigheden i sædelig vandel, men biskop Bloch i Ribe var familien Bjørn en god mand og fik udvirket, at han fik tilgivelse fra højeste sted, så han kunne fortsætte med sit degneembede. (C4.156 sag 83). Ifølge Krigsskattekommissionen for Hertugdømmerne 11. marts 1789 besad han en hel ejendoms gård i Brøns. De havde fem børn,

men kun sønnen **Peder Holm Bjørn** (1768-1832), der var degn for Hjortlund sogn, har efterkommere.

1a3a3e8: Søren Pedersen Bjørn:

Født 24-9-1744 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 26-10-1819 i Danzig.

Han gik i Haderslev latinskole og blev student i København 14. juli 1762. Herefter var han kopist på General Krigs kontoret i København til 1765, hvor efter han blev bogholder hos storkøbmanden Garben i Danzig. I 1770 blev han selv købmand og vinhandler, jordbruger 1778 i Gischbau, ansat i landbrugsrådet i Danzig 1784, vandinspektør 1791, hvor han udførte et stort arbejde med at beplante digerne ved Danzig med tagrør, kongelig plantageinspektør 1798. Han var gift med **Susanna Konstantia Gebhardt**, præstedatter fra Weichselmünde.

De havde to sønner, **Severin** og **Johannes Bjørn**, henholdsvis faderens efterfølger og vejinspektør i Pommern.

Peder Jensen Bjørn blev gift 2. i Brøns 12-8-1746 med

Mette Kirstine Kræmer:

Født 8-7-1725 på Østre Astrupgård, Brøns sogn, død 19-6-1812 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn.

Hun var datter af ejeren af Østre Astrupgård, **Niels Hansen Kræmer:** (1694-1763) og **Marie Andersdatter:** (1686-1758), hvis forfædre havde beboet de to Astrupgårde siden 1408.

Efter Peder Bjørns død overtog enken gården, og man kan se af gårdens folium i Hvidding herreds skyld- og panteprotokol, at hun havde problemer med at få hold på økonomien, hvorfor hun stiftede en del gæld frem til 1773, hvor sønnen Johannes Nicolai overtog gården.

Hun flyttede derefter på aftægt i gårdens aftægtshus sammen med de børn, der endnu var hjemme. Hun skulle have en stor aftægt, og den yngste datter skulle ydermere frit holdes i syskole i to somre. Da sønnen gik fallit med gården i 1786, måtte den nye ejer give hende aftægt til hendes død.

På sit enkesæde gav hun anledning til en lidt sørgmunter historie. I 1764 indledte hun et forhold til herredsskriver Johan Frederik Holm, der boede på Holmgård i Brøns sogn. Det var meningen, at de skulle troloves, som det så smukt hed, men inden døde han pludselig på vej til Tønder 7-9-1764, 47 år gammel. Men ikke nok med det, forholdet havde fået følger, så Mette Kirstine Kræmer var gravid og fødte sønnen **Johan Frederik Holm** den 7-11-1764, død 4-5-1809 i Astrup, Brøns sogn.

Nu var gode råd dyre, for hun burde jo være en dydig enke, og sådan en bør ikke have et uægte barn, men ved biskop Blochs hjælp og lidt penge blev sagen klaret. Efter ansøgning legitimerede kongelig majestæt barnet som ægtebarn, mod at hun betalte 5 rdl til Ribe hospital. Hun slap for at stå offentligt skrifte i kirken, og sønnen

kunne endelig fremstilles den 27. januar 1765 i Brøns kirke, og han kunne tinglyses som ægte barn. På grund af svaghed, var han blevet døbt straks efter fødslen, (C4.156 sag 77). Det var ikke noget, hendes søn Andreas Riggelsen Bjørn nævnte i sin slægtsfortælling, det har nok ikke passet så godt ind i familie billedet.

Sønnen Johan Frederik Holm boede den meste tid sammen med moderen i Astrup, men blev dog konfirmeret 13-4-1783 i Bjølderup under et ophold hos halvfarbroderen Ivar Bjørn i præstegården, som tog sig kærligt af mange af familien.

Mette Kirstine Kræmer døde først i 1812 som en gammel kone, og i kirkebogen er det angivet ved begravelsen, at der blev givet lys til kirken. Mon ikke det sidste tegn på fordums storhed. Hun blev ikke begravet i familiegravstedet inde i kirken, da det var blevet forbudt før hendes død, men på kirkegården.

Børn:

1a3a3e9: Claus Caspersgaard Bjørn:

Født 7-4-1747 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 11-2-1748 samme sted.

1a3a3e10: Anche Sophie Bjørn:

Født 30-9-1748 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 10-5-1802 på Papegoi, Gammel Haderslev.

Gift 1. i Brøns 11-9-1767 med

Christen Thomsen:

Født o.1725, død 15-11-1785 i Brøns sogn, 60 år gammel. Begravet i kirken. Han var herredsskriver i Hvidding-Nr.Rangstrup herreder og bosat i Brøns. De havde fem børn, men kun datteren **Christiane Thomsen** (1774-1840), som blev gift i Viby 14-10-1806 med købmandssønnen **Niels Peter Clemmensen** (1782-1816) fra Assens, sidst gårdejer i Kjørup, Tamdrup sogn, har efterladt sig en efterslægt gennem sønnerne **Gomme** og **Christian**.

Anche Sophie Bjørn blev gift 2. i Brøns 3-4-1790 med

Johan Christian von Jessen:

Født 6-12-1745 i København, død 19-3-1801 i Haderslev Domsogn.

Konsistorialråd og herredsfoged for Haderslev herred. Det var hans 3.ægteskab.

1a3a3e11: Johannes Nicolai Bjørn:

Født 17-1-1751 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 21-11-1786 samme sted. Se nedenfor.

1a3a3e12: Anne Kirstine Bjørn:

Født 16-8-1753 på Vestre Astrupgård, død 24-10-1826 i Løngangsstræde 53, Helligånds sogn, København. Gift i Krønge, Maribo amt efter kgl. bevilling 20-8-1784 med

Jørgen Stæhr:

Født 19-3-1748 på Biskopstorp, Simmersbølle sogn, død 16-5-1807 i Kastrup, Tårnby sogn, Sokkelund herred. Han var ved giftermålet forpagter af Søholt gods i Krønge, og var der til omkring 1786, hvor familien flyttede til Rødby. I folketælling 1787 kaldes han forhenværende forpagter og boede i Vestergade. I folketælling 1801 boede han til leje hos broderen Hans Stæhr i Udenbys Vestre Kvarter, familie 97, i Frederiksberg sogn, og var da ekstra skriver på Gammel Holm. Da han døde, var han kongelig toldbetjent og kontrollør i Kastrup, hvortil familien flyttede efter 1803. De havde kun to døtre, der begge døde ugifte.

1a3a3e13: Andreas Riegelsen Bjørn:

Født 4-1-1755 på Vestre Astrupgård, død 19-5-1821 på Højbro Plads 46, Sct. Petri sogn, København. Begravet på Assistens kirkegård grav 435 B.

I januar 1783 var han købmand på Guineakysten, givetvis sammen med broderen Peder Bjørn. 21. januar 1789 fik han bestalling som guvernør. Det må have været, mens han samtidig var hjemme med de to brodersønner, for derefter rejste han igen tilbage og tiltrådte den 1. november 1789. Han fratrådte embedet 27. januar 1793, vist nok væsentligst p.g.af rod i regnskaberne, og vendte hjem til København.

Han må have tjent godt som købmand og guvernør, for 18. marts 1791 indsatte han 2066 rdl i Den almindelige Enkekasse. Han betegnes da som kaptajn af infanteriet og guvernør.

Han skulle samtidig indsende dåbsattester for sig og sin kone samt en helbredserklæring. Den var udstedt 21. september 1790 på "Hovedfortet Christiansborg i Guinea" og underskrevet af 1. overkirurg og 2. overkirurg ved "Etablissementerne" og lyder som følger:

"At rekvirenten S.T. hr. guvernør Andreas Riegelsen Bjørn hverken er syg eller sengeliggende og med ingen dødelig morbo cronico som svindsot, vattersot, blodspytten og deslige eller anden svaghed, som lader hans tidlige død befrygte for nærværende tid efter anseende, er behæftet, ej heller i det sidst forløbne år har udstået nogen sygdom, der har efterladt sig kendelige følger til hans livs mulige forkortelse, men at han så vidt sig lader til syne efter hans alder befinder sig ved fuldkomkommen gode sinds og legems kræfter, og er i stand til vedbørligen at besørge sine sædvanlige forretninger, det bekræftes under embeds ed".

Andreas Riegelsen Bjørn (1755-1821).
Maleri af ukendt maler hos familien Bjørn-Lorentzen.

Han var altså frisk og rask og omkom ikke, modsat mange af hans samtidige på Guineakysten, af "landets sygdom", men vendte hjem til Danmark og København ved godt helbred.

Lægernes attest blev attesteret af stedets præst, bogholder og sekretær for at udvise, at der ikke var slægtsskab mellem ansøger og læger, og det hele blev igen attesteret af Guvernementet med Andreas Riegelsen Bjørn i spidsen for at være i orden !

Andreas Riegelsen Bjørn var en stor modstander af slavehandlens ophævelse og har skrevet derom i to skrifter: "Beretning om De Danske Forter og Negerier 1788" i Taarups Archiv III, københavn 1797-98, og "Tanker om Slavehandelen", København 1806.

Han har også skrevet et utrykt skrift om "Familien Bjørn", som i dag kun foreligger i et maskinskrevet eksemplar fra o.1900 af senere sognepræst i Nykøbing Mors, A.Th. Bjørn Lorenzen, hvis far var ud af slægten Bjørn fra Frydendal kro. Andreas Riegelsen Bjørn har muligvis været i besiddelse af arvesagen fra Claus Caspersgård med alle de mange navne og har ikke kunnet få stamtavlen fin nok, så stamfaderen i Ribe var biskop og ikke den fattige hattemager, og der er mange opdigtede slægtskaber og navne, selv om der også ind imellem er noget rigtigt. Bjørn-Lorentzen har på omslaget skrevet, sikkert i frustration: "Og skønt en del deraf var sandt, var der dog megen løgn iblandt"!

I værket Vore Gamle Tropekolonier bind 8. s.242 ff. står der følgende om ham: "Andreas Riegelsen Bjørn udnævntes til guvernør på Guineakysten med rang af kaptajn. Var da i København, men var tilbage 1.november 1789. Bjørn var for stort anlagt, stor i slaget på alle områder. Han ville have været major. Var meget ivrig for, at de danske embedsmænd i Guinea skulle bære uniform. Ødsel i den daglige husholdning. Han bar sig dumt ad over for negrene, så der udvikledes et fjendskab. Ydermere var han en dårlig administrator. Måtte til sidst afgive guvernørposten og blev entlediget 11. november 1792, og 27. januar 1793 rejste han hjem over Vestindien til Europa efter at have været mange år på Guineakysten".

Forfatteren Thorkild Hansen har ham også med i sin bog Slavernes Kyst. Det mest positive han kan sige om ham er på side 157, hvor han skriver: "Det usle kapel ... var nu erstattet af en smuk kirke, som den christelige Bjørn havde opført på den østlige side af fortgården (på fæstningen Christiansborg)". Ellers kalder han ham "en forhærdet gammel slavehandler og negermishandler", der som den sidste dansker havde mod til at gå imod slavehandelens ophævelse. Han havde deltaget i krigen mod Avunastammen og mente, at man gjorde slaverne en tjeneste ved at sende dem fra det dyriske Afrika til det civiliserede Vestindien! Der findes et samtidigt kobberstik, hvor han som fortchef sidder i lejren ved Volta sammen med guvernøren, lægen og en enkelt slavehandler og forhandler med venligtsindede indfødte, alt imens der blev udskænket brændevin til alle. (siderne 83, 118, 152 & 153).

Han lod sig male i fuld uniform, dog uden hat. Maleriet gik i arv til familien Bjørn-Lorentzen.

De senere år af hans liv boede han og familien på Højbro Plads nr.46 i en lejlighed med tre fag sal og et fag kammer til gaden, samt endnu et kammer og et køkken. Lejligheden var pænt, men ikke overdådigt møbleret. De er tilsyneladende ikke i København eller omegn i 1801, hvor de ikke er fundet i folketællingen. Familien boede i København fra i hvert fald i 1805, men det har ikke været muligt at finde dem i Vejviseren før i 1816 på Højbro Plads 46. Hans kone var modehandlerinde og kan følges som sådan i Vejviseren. I 1830 boede hun stadig på Højbro Plads 46, i 1831 på hjørnet af Skovboegade og Nygade 93, i 1832 i Knabbrostræde 108 og fra 1833 og frem på Nytorv 2, men her benævnes hun ikke mere modehandlerinde. Hun boede med datteren **Emilie gift Aschenfeldt** til Nytorv 2, 2.sal, hvor de findes i folketælling 1840 og 1845. De to steddøtre nævnes ikke.

Talesproget i hjemmet må have været en blanding af dansk og tysk. I hvert fald er både dødsannoncen i Adresseavisen over datteren Marie og over ham på tysk, mens dødsannoncen over hans kone er på dansk. Hans hustru skrev, at han døde pludselig, men at datteren Maries død elleve måneder tidligere havde svækket ham.

Da hustruen døde, skrev datteren Emilie bl.a. ”mit tab vil de kun fatte, der kendte hendes elskende, deltagende, opofrende hjerte og de stille glæder i vort hjem”.

Andreas R. Bjørn blev gift 1. i Garnisons sogns danske menighed ved huskopulation 28-2-1788 med

Birgitte Marie Elisabeth von Stell:

Født 2-11-1769 i Garnisons sogn, død 23-9-1792 på Guineakysten ifølge Enkekasseprotokollen.

Han blev gift 2. med

Marie Helene Christine Rudolph:

Født o.1778 i Schwerin, død 27-4-1847 på Nytorv (Neumarkt) 2, Sct. Petri sogn, 69 år gammel.

Han havde to døtre i hvert ægteskab, den yngste blev gift, men havde ikke børn.

1a3a3e14: Else Marie Bjørn:

Født 28-8-1758 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 2-6-1773 samme sted.

7. generation:

1a3a3e11: Johannes Nicolai Bjørn:

Født 17-1-1751 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 21-11-1786 samme sted.

Gift i Frederiksberg kirke 11-9-1770 med kongebrev med

Anne Marie Schmidt gift Bjørn
(1752-1827).
Silhuet hos familien Lund.

Anne Marie Schmidt:

Født 9-7-1752 i Roager præstegård, død 24-4-1827 på Farverstedet på Gram. Datter af sognepræst Christian Schmidt og Dorothea Marie Outzen.

I 1766 var han stadig hjemme på gården, men rejste omkring 1769 til København og blev skriver, hvor vides ikke, men sådan blev han benævnt ved sit bryllup. Han rejste ikke ene af sted, med sig havde han den afdøde præsts datter fra Roager, Anne Marie Schmidt. Familiehistorien nævner ikke noget om denne "udflugt".

De unge har sikkert "levet livet" i København. Hvidding-Nr. Rangstrup skyld- og panteprotokol taler sit tydelige sprog derom, for 30. marts 1771 blev de obliga-

tioner, Anne Marie Schmidt havde arvet efter sin far i Roager, og som stod hos sognefoged Willads Jepsen i Øster Obling, opsagt for at dække den gæld på over 400 rdl., som Johannes Nicolai Bjørn havde stiftet under sit ophold i København. Prisen på en god ko var dengang ikke over 10 rdl. til sammenligning. I første omgang havde halvbroderen Peder Bjørn, der var hjemsendt fra Guineakysten, ordnet mellemværendet med kreditorerne, så han fik pengene. Forståeligt, at han rejste med til Brøns fra København, da det unge par vendte hjem !

Og de vendte ikke ene hjem. Anne Marie Schmidt var hurtigt blevet gravid i 1769, og som så mange andre unge ugifte piger fødte hun sit barn på Den kongelige Fødselsstiftelse den 3. januar 1770 og holdt ham selv over dåben i hospitalets kirke 7. januar med menigheden som faddere. Og ikke nok med det, hun var blevet gravid igen, men nu blev der løst kongebrev med efterfølgende vielse i Frederiksberg kirke med broder Bjørn som forlover.

Johannes Nicolai Bjørn var ingen god økonom og efter at have overtaget Vestre Astrupgård med bygninger, lejevåninger, kirkestole og begravelser i Brøns kirke, et stort jordtilliggende foruden enge i Misthusum og flere andre steder den 17. marts 1773, gik økonomien stadig ned ad bakke, hvilket skyld- og panteprotokollen jo ikke lægger skjul på. Han solgte en del af gårdens ejendomme og jorder fra og gik til sidst fallit i 1786. Gården blev solgt på auktion til Laurids Varming den 11. oktober 1786, men familien fik lov til at bebo i en del af stuehuset, indtil købesummen var betalt, og her døde Johannes Nicolai Bjørn i november samme år og blev som den sidste af slægten begravet inde i Brøns kirke i familiegravstedet.

De tre sønner kom til farbrødrene i Viby og Bjolderup præstegårde, døtrene blev i Brøns hos Anne Marie Schmidt, hvor de blev konfirmerede i 1787 og 1791. Ifølge Krigsskattekommissionen i Hertugdømmerne 11. marts 1789 boede hun til leje hos sin afdøde mands svoger Ægidius Peter Holm i Brøns og havde ikke formue. Efter 1801 flyttede hun til datteren og hendes familie på Farverstedet på Gram, hvor hun døde i 1827. Der er bevaret tre silhuetter af hende og hendes ældste og yngste søn, kong Frederik V's bibel fra 1765, hendes huspostil, D. Henrich Müllers Evangeliske Hierte-Speyl, Kiøbenhavn 1785, hvor der på inderbladet står: "Anne Marie sal. Johannes Nicolai Bjørns" samt en kløpind med elfenbenshånd og fint udskåret træskaft, der ifølge familietraditionen var bragt med fra Afrika til hendes mand. Og endelig en lille bog, Johan Philip Fresenii: Skrifte- og Communion Bog. Kiøbenhavn 1768, hvor der på bagerste side er skrevet "I Kjøbenhavn er den kiøbt".

Børn:

1a3a3e11a: Peter Christian Bjørn:

Født 3-1-1770 på Den kongelige Fødselsstiftelse, København, død 15-6-1824 på Frydendal kro, Bov sogn. Han var ugift og købmand i Flensborg, men døde hos søsteren på Frydendal kro.

Peter Christian Bjørn (1770-1824).
Silhuet hos familien Lund.

1a3a3e11b: Mariane Bjørn:

Født 21-2-1771 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 22-12-1839 på Frydendal kro, Bov sogn.

Gift i Bov 6-2-1813 med

Lorenz Lorenzen:

Født 21-7-1786 i Bajstrup, Tinglev sogn, død 25-8-1864 på Frydendal kro, Bov sogn.

Gårdejer og gæstgiver på Frydendal kro, Vejbæk, Bov sogn. Trods konens ret høje alder ved ægteskabets indgåelse, fik de to sønner, hvoraf kun den yngste, **Johannes Bjørn Lorenzen** (1816-1897) blev gift, men han efterlader sig til gengæld en stor efterslægt.

1a3a3e11c: Nicolai Bjørn:

Født 2-2-1773 på Vestre Astrupgård, død 5-9-1788 i Bjolderup præstegård, Bjolderup sogn.

Efter faderens død kom han til sin fars halvbrøder i Bjolderup præstegård i 1786 "stedse svagelig og lidende", som Iver Bjørn skrev ved hans død.

1a**3a3e11d: Christine Marie Bjørn:**

Født 4-11-1775 på Vestre Astrupgård, Brøns sogn, død 3-4-1852 på Farverstedet, Gram sogn.

Hun opholdt sig i Skærbæk, da hun stod fadder i Brøns i 1796.

Gift i Burkal 8-2-1800 med

Andreas Lorentzen:

Født 2-6-1765 i Øster Højst, død 20-3-1816 på Gram farversted, Gram sogn.

Farver, uddannet i Ravsted, først farver i Lille Jyndeved, Burkal sogn fra 1798, fra 1801 på Gram under Gram Gods. Udover farverbevillingen havde han også bevilling til brødbagning!

De havde seks døtre foruden den længe ventede søn, **Johan Henrik Lorentzen** (1816-1901), som blev født et år før faderens død, og som i 1848 overtog foretagendet på Gram efter sin moder og udvidede det med et gæstgiveri, den nuværende Den gamle Kro overfor Gram slot. Han er min farmors far. Der er en stor efterslægt efter farverfolkene.

Christine Marie Bjørn (1775-1825) og Andreas Lorentzen (1765-1817). Malerier malet af Paul Ipsen i Ribe i januar 1808, hos familien Lund.

1a3a3e11e: Hans Outzen Bjørn:

Født 14-12-1777 på Vestre Astrupgård, død 15-5-1843 på Frydenlund, Søllerød sogn.

Efter faderens død i 1786 kom han til sin halvfarbroder, præsten Jens Bjørn og hustru i Viby på Fyn og blev optaget som søn af huset sammen med hendes brodersøn. Ved hans konfirmation i 1792 skrev Jens Bjørn således i kirkebogen:

”Hans Outzen Bjørn, en søn af min sal. halvbroder. Vi have O Gud i din søns Jesu navn antaget ham som vort eget barn tillige med Johan Friedrik Møller Bjørn, men lad dem O Gud begge være dine rette børn, Amen. Han er 14 år 4 mdr.”

Silhuetten findes hos familien Lund, signeten hos familien Gottlieb i Sverige, som har en silhuet af Hans Outzen Bjørn som ældre.

Hans Outzen Bjørn (1777-1843) og hans signet, som skal have været hans fars signet.

Hans Outzen Bjørn blev undervist hjemme, til han i 1792 kom i Odense Katedralskole, hvorfra han afgik som student den 7. november 1796 til Københavns universitet. Han læste filosofi, matematik, fysik og naturhistorie og blev kandidat i 1802, hvorefter han samme år blev adjunkt ved Odense Katedralskole, fra 1806 overlærer. I 1816 blev han Dr. phil. og i 1817 blev han rektor for Nyborg Latinskole, indtil den blev nedlagt i 1839. Han var især dygtig til matematik og skrev lærebøger heri, der blev anvendt i mange år.

I Odense Katedralskoles årsskrift 1937 er der en god karakteristik af ham, der ikke altid skal have været så let at samarbejde med. Fra Nyborgtiden findes følgende beskrivelse givet af en elev: ”Rektor var mere frygtet end elsket. Det var en verdensklog mand med en stor formue.

Dr. Bjørn var høj og mager med et lyst krøllet hår og et skarpt blik. Han var egentlig matematiker og forfatter af en geometri og en aritmetik. Som rektor havde han dog ment, at det tilkom ham at læse latin og græsk i øverste klasse. Men hvor megen flid han end gjorde sig, var det dog ynkeligt og uendeligt kedsommeligt at høre ham hakke sig igennem en lektie, som han oversatte for os i et halsbrækkende sprog. Det eneste, man kunne lære af rektoren, var matematik”. (Personalthist. Tidsskrift 1898, s.97ff. ”Gamle Minder”).

Han købte villaen Aldershvile i Nyborg og boede der, til han 30. marts 1841 købte ejendommen Frydenlund i Søllerød sogn. Efter hans død flyttede enken til Frederiksberg.

Han blev gift ved huskopulation i Odense Sct. Knuds sogn 13-1-1814 med

Karen Dorthe Henriette von Westen, fraskilt, gift 1. Halling:

Født 1778, død 3-12-1850 på Frederiksberg, begravet i Søllerød.

Hun havde tre døtre og to sønner i første ægteskab. Sammen havde de datteren **Jensine Vilhelmine Erike Holgine Bjørn** (1815-1892) som blev gift med senere admiral **Johan Ludvig Gottlieb** (1809-1886). De havde otte børn og har en stor efterslægt i Danmark og Sverige, selv om det kun var datteren **Louise Augusta** gift **Moltke** (1842-1875) og sønnen **Johan Gottlieb** (1849-1913), der har efterladt sig efterslægt.

Kilder:

En hel del henvisninger findes i teksten.

Rigsarkivet København: Håndskriftssamlingen XIII: Caspersgaard, Winther. Rentekammeret: Ekstraskatter for Slesvig 1711-21 og 1743-44. Filmsamlingen: Mollers stamtavler.

Rigsarkivet Viborg: Ribe Rådstuearkiv, Ribe byfogedarkiv. Borgerkabsprotokoller fra Ribe. Ribe bispearkiv. Kirkebøger.

Rigsarkivet Aabenraa: Hvidding herred: Skyld- og panteprotokoller, Hvidding & Nr. Rangstrup herreders skiftesager. Mindre godsers arkiv: Lindeved. Kirkebøger.

O.F.Arends: Gejstligheden i Slesvig og Holsten til 1864. S.V. Wiberg: Præstehistorie 1-3.

Ole Degn: Rig og fattig i Ribe 1-2, 1981.

Kontakt med slægten i Danmark, Sverige og USA. Diverse slægtsbøger.

Johannes Johansen Lund, f. 1941 i Fredensborg. Medejer af dyrlægepraksis i Spjald 1972-2005.

Formand for Bregning Egnsmuseum & Lokalhistorisk Arkiv, 6971 Spjald. Medlem af Ringkøbing-Skjern kommunes arkivsamvirke. Medlem af Ribe stiftsråd. Har arbejdet med slægtshistorie og lokalhistorie i mange år. Artiklens slægtsforbindelser kan uddybes ved henvendelse på adresse: Lindevej 16, 6971 Spjald. E-mail: johannes_j_lund@hotmail.com

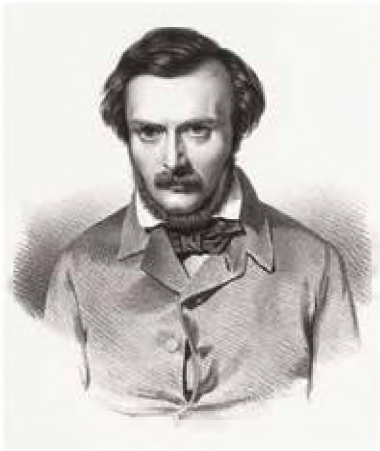
Adam Müllers billede af Luther på Rigsdagen i Worms i Helligaandskirken i København

Af Knud Børge Pedersen

Guldaldermaleren Adam Müllers hovedværk, der forestiller Luther på Rigsdagen i Worms, findes i Helligaandskirken i København. Det store historiemaleri blev bestilt af Kunstforeningen efter en konkurrence i anledning af reformationsjubilæet i 1836. Maleriet blev skænket til Helligaandskirken og ophængt på korets nordvæg i slutningen af 1839, hvor det har hængt siden. Billedet er aktuelt ved markeringen af 500 året for Luther og Reformationen i 2017. Adam Müller blev kun 32 år gammel.

Adam August Müller

Adam August Müller (1811-1844) blev født i København.¹ Hans far, Peter Erasmus Müller var Sjællands biskop fra 1830 til sin død i 1834. Adam Müller blev privatelev hos Eckersberg i 1825 og fulgte i hans fodspor som historiemaler. Han fik den lille og store sølvmedalje i hhv. 1832 og 1833 og den lille guldmedalje i 1835. I 1834 foretog han en rundrejse i Tyskland og Bøhmen og i 1836 en rejse til Norge. Adam Müller opnåede den store guldmedalje i 1837 for værket: *David opmuntrer Saul ved sit harpespil*. Da Heinrich Eddelien samme år også blev tildelt guldmedalje, måtte de to i 1838 konkurrere om det ene rejsestipendium, der var til rådighed over motivet: "Christus tilkiendegiver sig for Disciplene i Emaus".² Eddelien vandt konkurrencen, men Thorvaldsen foranledigede, at der blev tilvejebragt midler, så Adam Müller i 1839 kunne indlede sin studierejse via München til Italien (1839-1842). På rejsen blev han meget optaget af kunsten i Firenze og kom også til Perugia. Her så han med egne øjne renæssancens store

Adam Müller i 1840'erne. J.V. Gertner efter forlæg af ukendt. Illustration til „Dansk Pantheon: Et Portraitgalleri for Samtiden“, 1842-51, udgivet af Em. Bærentzen og Comps Lithografiske Institut. KKS11511. (Statens Museum for Kunst).

mestre og blev inspireret af Perugino og Rafael. Denne påvirkning kan især ses af: *Kristus og de fire Evangelister*, der er malet i Rom i 1842. Thorvaldsen købte billedet som støtte og opmuntring for den unge tuberkuloseramte kunstner. Eckersberg satte stor pris på Adam Müller og betegnede ham ved hans død som 33-årig: ”Min afdöde elskede”. Adam Müller har malet 7 altertavler, herunder: *Kristus, som prædiker fra Skibet*, 1834, Enderslev Kirke; *Kristus i Gethsemane*, 1836, Øsby Kirke; *Kristus i Gethsemane*, 1837, Holt Kirke, Norge;³ *Kristus tilkendegiver sig for Disciplene i Emaus*, 1838, Grevinge Kirke; *Fremstillingen i Templet*, 1840, Herfølge Kirke; og *Kristus velsignende*, 1842, Nr. Vinge Kirke.

Rigsdagen i Worms

Rigsdagen i Worms i 1521 er en af de centrale begivenheder under Reformationen. Ifølge traditionen slog Martin Luther den 31. oktober 1517 sine 95 teser op på kirkedøren i Wittenberg. Den romersk-katolske kirke reagerede ved, dels at indkalde til høringer, dels at indlede en kætterproces imod Luther, som resulterede i, at han blev lyst i band. Af politiske grunde blev Luther-sagen sat på dagsordenen på Rigsdagen i Worms i 1521, hvor Luther under løfte om frit lejde blev indkaldt til forhør over for kejser Karl 5. Da Luther nægtede at trække sine teser og bøger tilbage, lyste kejseren ham i rigens akt. Den skelsættende begivenhed blev illustreret i træsnit af flere af samtidens kunstnere. Disse træsnit har været inspirationskilde for senere kunstneriske fremstillinger af Rigsdagen i Worms. I Tyskland blev der i 1800-tallet som led i den national-romantiske bevægelse fremstillet et stort antal malerier af fortidens historiske begivenheder, der kunne bidrage til at samle den tyske nation. Mødet på Rigsdagen i Worms var et af de motiver, der blev trukket frem. I Danmark var fejringen af 300-året for Reformationen i 1836 anledningen til, at Luther på Rigsdagen i Worms blev afbildet i et stort maleri fra 1838 af Adam Müller. Maleriet er aktuelt i forbindelse med den forestående fejring 500-års jubilæet for Reformationen i 2017. Billedet er kommenteret i en artikel i *Illustreret Tidende* i 1883 i anledning af 400-året for Luthers fødsel, men begrundelse for identifikation af de centrale personer er ikke anført, og flere personer er fejlagtigt identificeret, herunder kejseren, som er Karl 5. og ikke som anført Maximilian.⁴ Der er derfor grundlag for at analysere billedet nærmere og at gøre rede for baggrunden for og historien om maleriets tilblivelse samt at identificere de vigtigste indgående personer og deres rolle ved mødet i Rigsdagen i Worms.

Kunstforeningens konkurrence om et reformationsbillede

I foråret 1836 udskrev Kunstforeningen en konkurrence om at udføre et historisk oliemaleri i anledning af 300-års jubilæet for Reformationen i Danmark. Fristen for at indlevere forslag var den 1. oktober 1836. Begrundelsen for konkurrencen lød:

”Og da indeværende Aaar, som et Jubelaar, fornyer Mindet om Reformations-Perioden og dens store Mænd, og Foreningen ikke kan tvivle om, at jo et eller andet af de trende herefter nævnte Æmner, hentede fra hiin mærkelige Tid, vil vække Lyst og Mod hos vore talentfulde Kunstnere til at prøve deres Kræfter i en hæderlig Væddekamp, indbydes herved vore her og i Udlandet værende Kunstnere til at indsende Skizzer eller Tegninger af følgende 3 Suetter:

1. Luther paa Rigsdagen i Worms.
2. Hans Tausen prædikende på Kirkegaarden i Viborg.
3. Hans Tausen, ledsagende og beskyttende Biskop Rønnow mellem de opbragte kiøbenhavnske Borgere”.⁵

Hvert af emnerne var ledsaget af en kort beskrivende tekst med henvisninger til relevant historisk materiale. Herved blev der sat kunstnerisk fokus på Reformationen i Danmark. Baggrunden for motivet med Luther på Rigsdagen i Worms lyder således: ”Luther mødte to Gange paa Rigsforsamlingen i Worms. Den første Gang, Dagen efter hans Ankomst, lod Tilstedeværelsen af saa mange anseete og mægtige, geistlige og verdslige Herrer ham ret at føle det store Ansvar, der i det Øieblik hvilede paa ham, og han forlangte Betænkningstid. Denne tilsyneladende Ængstelighed hos en Mand, der saa kiækt havde angrebet Kirkens Autoritet, og hans blege, afkræftede Udseende vakte ingen gunstig Stemning for hans Sag; hans Venner og Beskyttere bleve nedslaaede, hans Modstandere hoverede allerede. Desto stærkere og dybere var det Indtryk, han gjorde, da han mødte den følgende Dag og afgav sin endelige Erklæring. Ligeoverfor den heftige, bydende Eck stod Luther besindig, uden Trods, med en urokkelig Tillid til sin Sags Retfærdighed, med en trøstig hengivenhed i Guds Villie. Denne Udfærd vandt ham mange Hierter, den bestyrkede den gamle vise Churfyrste af Sachsen i den Velvilie, som han alt længe havde næret for Luther, og den opfyldte den fyrrige Landgreve af Hessen med Begeistring. For den unge, statskloge, men heltmodige Keiser, som Dagen iforveien lod haant om den uanseelige Munk, maa det have været forbausende nu at see ham med den værdigste Holdning og høre ham med uforfærdet Stemme at fremsige de vægtige Ord, der grebe saa afgjørende ind i hans Planer og Beslutninger”.

Som svar på konkurrencen indkom i alt tre besvarelser, to af Adam Müller (1811-1844) og en af Peter Raadsig (1806-1882). C.W. Eckersberg skrev i sin dagbog under den 29. november 1836: ”Kl. 2 forsamledes Committeen sig i Kunstforeningens Lokaler for at bedømme de indkomne Skitser til Priisopgaven. A. Müller have sendt 2, og Raadsig 1 Tegning”.⁶ Bedømmelseskomiteen bestod af: kancelliråd C.J. Thomsen, professorerne Høyen, Freund, Eckersberg, Hetsch og Møller samt billedhugger Bissen. Adam Müller blev belønnet for skitsen til Luther på Rigsdagen i Worms. Komiteen fandt, at udkastet ”udført i det Store vilde komme til at skænke os Nydelsen af et meget fortjenstfuldt Kunstværk, idet Valget og Fordelingen af Hovedfigurerne røber Skønsomhed og Smag, og Maaden hvorpaa de ere characteriserede, ikke er uden Betydning, ved Nogle af dem endog meget heldig”.⁷ Kunstforeningen

bestilte senere motivet til udførelse som maleri. Maleriet blev færdigt i slutningen af 1838 og udstillet for Kunstforeningens medlemmer på Hotel du Nord og på Charlottenborgs forårsudstilling i 1839.⁸ Maleriet blev skænket til Helligaandskirken i København og ophængt på korets nordvæg i slutningen af 1839.⁹ Som forberedelse til det store maleri har Adam Müller både udført en tegning, der findes i Kobberstiksamlingen, og en malet skitse, som findes i Den Hirschsprungeske Samling. Peter Raadsigs motiv: *Hans Tausen prædikende på Kirkegaarden i Viborg* blev senere udført som maleri, der blev udstillet på Charlottenborg i 1841.¹⁰ Billedet findes i dag i Sydvestjyske Museer i Ribe.¹¹ Adam Müller har også malet en skitse af: *Hans Tausen, beskyttende biskop Rønnow mod de opbragte kjøbenhavnske Borgere*, og har således gennemarbejdet to af motiverne, der blev givet ved konkurrencen. Maleriet blev udstillet på Charlottenborg i 1837.¹² På bestilling af Christian 8. malede August Thomsen (1813-1886) motivet: *Hans Tausen, der prædiker i Viborg*, 1849. Da maleriet ikke var færdigt, da kongen døde i 1848, blev det hans efterfølger Frederik 7., der fik billedet leveret. For at fastsætte prisen på maleriet bad Frederik 7. Akademiet om at vurdere hvilken pris, det ville være rimeligt, han betalte kunstneren for maleriet.¹³ Et flertal af forsamlingens medlemmer fandt, at det måtte være op til kongen selv at beslutte, hvad han ville betale, idet de mente, at billedet var uden betydelig kunstværdi og bestilt af Christian 8. som en nådesakt.¹⁴ Maleriet findes i dag i Helligaandskirken i København.¹⁵

Lutherbilledet i Helligaandskirken

Rigsdagen i Worms var første gang den nyvalgte kejser Karl 5. skulle møde rigsforsamlingen i så vigtigt et anliggende som Luthers udfordring af den mægtige katolske kirke med paven i spidsen, og spændingen var stor for at se, hvorledes den nye kejser ville forholde sig til sagen. Fremmødet var derfor usædvanligt stort. På mødet opnåede kurfyrste Frederik 3. den Vise af Sachsen tilladelse til, at Luther under løfte om frit lejde kunne fremlægge sine synspunkter over for kejseren på Rigsdagen. Det var første gang, kurfyrsten af Sachsen stod ansigt til ansigt med den oprørske munk.¹⁶

Adam Müllers maleri *Luther på Rigsdagen i Worms* i Helligaandskirken viser situationen på mødet den 18. april 1521 i det øjeblik, Luther blev konfronteret med ærkebiskoppen af Triers official¹⁷, Dr. Johann von Ecks reaktion på Luthers erklæring om, at han med egen hånd vil kaste sine skrifter i ilden, såfremt man med den hellige Skrift kunne vise, at han havde taget fejl.¹⁸ Hertil svarede Eck, at man ikke var kommet for at diskutere med Luther, men for at høre, om han ville genkalde sine skrifter eller ej, hvortil Luther svarede: ”Jeg troer hverken på Paven eller Concilierne, thi begge have altfor ofte feilet og sagt sig selv imod. Jeg kan og vil derfor ikke kalde noget tilbage, det være da, som sagt, at man giendriver mig af den hellige Skrift; thi det er ikke raadeligt at gjøre noget imod sin Samvittighed. Her staaer jeg, jeg kan ikke andet. Gud hjælpe mig! Amen”.¹⁹

Billedet forestiller Martin Luther, der frimodigt står med Bibelen i højre hånd og slår deklarerende ud med venstre arm, idet han siger: ”Her står jeg, jeg kan ikke andet, Gud hjælpe mig, Amen!” Hans blik er rettet imod himlen. Luther har romersk tonsur og er klædt i augustinermunkekutte.²⁰ Forbilledet for Lutherfiguren er det berømte brystbillede af Luther som augustinermunk fra 1520 af Lucas Cranach den ældre, som Adam Müller har udvidet til helfigur. Over Luthers hoved ses spidsen af lanser, der viser situationens alvor, og at det er med livet som indsats, at han er mødt op. På et bord ved siden af ligger de bøger, han var blevet bedt om at tilbagekalde. På den anden side af bor-

Adam Müller. *Luther paa Rigsdagen i Worms*, 1837-38. Olie på lærred. Foto: Jens Welding Øllgaard.

det står hans professorkollega ved universitetet i Wittenberg og juridiske bisidder, den retslærde Hieronymus Schurff, der opmærksomt følger med i, at Luther ikke begår juridiske fejl, der kan komme ham til skade.²¹ Over for Luther sidder den unge kejser Karl fremadlænet i sin tronstol med baldakin og forhæng på en repos. Kejseren er klædt i en fornem dragt og bærer den habsburgske orden, Den Gyldne Vlies på brystet. På hovedet har han en sort baret med en rund medaillon, bånd og hvide fjer.²² Det er tydeligt, at Adam Müller har søgt inspiration til fremstillingen fra ungdomsbilleder af Karl 5., herunder et træsnit af Albrecht Dürer fra 1519.²³ Ved siden af ham står den officielt udpegede katolske opponent Johann Eck med en bydende attitude og et stirrende blik. Forrest i billedet ved siden af Johann Eck ses pavens repræsentant ved mødet, nuntius Hieronymus Aleander halvt liggende i sin stol.²⁴ Aleander er klædt i alba med rød mozzetta over skuldrene og rød biretta på hovedet som tegn på kardinalværdighed. Kejserens fremadlænedede holdning, der udtrykker interesse for det Luther siger, står i modsætning til den katolske kirkes repræsentants tilbagelænedede holdning, der udtrykker modstand og manglende interesse. Aleander viser ved sit kropssprog, at han var imod Luther og hans foretræde på Rigsdagen. I mellemrummet mellem Luther og kejseren sidder bred og mægtig Luthers støtte, Frederik den Vise, kurfyrste af Sachsen. Ved hans side sidder den 17-årige landgreve Philip af Hessen, som med fornøjelse havde læst Luthers skrifter og sagt til ham:

”Træder du frem med en retfærdig sag, vil Gud nok hjælpe dig”.²⁵ Den unge landgreve gribes af Luthers bekendelse og lægger i begejstring sin hånd på kurfyrste Frederik den Vises arm. Rigsforsamlingens fem centrale aktører i første række danner en halvcirkel, der åbner sig imod beskueren. I forhold til rummet og de øvrige personer er de forstørret og rykket nærmere beskueren for at fremhæve deres betydning. Hertil kommer, at Adam Müller med den mørke farve for Luther og kejser Karl kontrasterer dem i forhold til den hvide farve for orator Eck og defensor Schurff. Identifikationen af de øvrige personer i anden og tredje række og på balkonen kan ikke foretages med samme sikkerhed, selv om det ud fra historieberetningerne om hvem, der var til stede, og fra ikonografien kan forsøges at sætte navne på nogle af dem. Den kraftige herre, der står i mellemrummet bag Frederik den Vise og Philip af Hessen er formentlig Luthers modstander, kurfyrste Joachim 1. af Brandenburg. Til venstre for ham, set fra beskuerens side, står formentlig hertug Georg af Sachsen (tysk: Georg der Bärtige), der var modstander af Luther og senere bekæmpede ham gennem en række skrifter og forbød sine undersåtter at læse Luthers tyske oversættelse af Det nye Testamente.²⁶ Både han og kurfyrsten af Brandenburg bærer den katolske orden, Den gyldne Vlies. Helt i baggrunden står en ung mand uden skæg med hvidstribede pufærmer, der i begejstring løfter sin venstre arm. Det kan være hertug Christian af Slesvig og Holsten, som ledsagede kurfyrste Joachim af Brandenburg til processen mod Luther i Worms. Hertug Christian, den senere danske reformationskonge Christian 3., er kurfyrstens nevø, som var på en slags uddannelsesophold hos sin morbroder. Såfremt denne tolkning er korrekt, får Lutherbilledet et dansk islæt, hvorved der skabes bro mellem den lutherske reformation i Tyskland og Reformationen i Danmark. Lige foran den mulige hertug Christian står en ung mand uden skæg med bølget hår, som efter ikonografien at dømme kunne være Luthers ven Georg Spalatin, der var sekretær for Frederik den Vise og dennes fortrolige rådgiver, som ledsagede kurfyrsten til Rigsdagen. Den ældre herre bag Luther i billedets højre side kunne være den gamle ”vagre” ridder Georg af Frundsberg, der klappede Luther på skulderen og sagde deltagende: ”Munk! Munk! Du gaaer nu en Gang, som jeg og mangen en Oberst ikke har gaaet i det farligste Slag. Er din Mening imidlertid den rigtige, og du er vis paa din Sag, saa bliv ved i Guds Navn, og fortrøst dig ved at Gud ikke vil forlade dig”.²⁷ Til støtte for denne tolkning tjener ikonografien, og at han som militær person støtter sine hænder på et sværd, og at han optræder i de historieberetninger, kunstnere blev henvist til for at søge oplysninger om reformationshistorien. Personerne på balkonen er tydeligt engageret i det, der foregår i salen. Lysindfaldet i billedet kommer skråt forfra fra venstre side. Billedet er vel komponeret og symmetrisk opbygget omkring en lodret midterakse, der går gennem spidsen af balkonens gotiske bue med kejseren og den katolske kirkes talsmand på den ene side og Luther og hans bisidder på den anden side. De to hovedpersoner, kejseren og Luther, har hver sin rådgiver på højre hånd. Kejserens overhøjhed markeres ved, at han er lidt tættere på midteraksen end Luther, og at hans fjerprydede baret når op

til den vandrette linie, der udgøres af balkonens underkant, medens Luthers hoved er lidt under denne horisontale linie. Placeringen af Frederik den Vise og Philip af Hessen i mellemrummet mellem det to konfronterende grupper fremhæver disse personers centrale betydning for mødet og for udbredelsen af Luthers lære efterfølgende. Det var således Frederik den Vise, der sørgede for, at Luther fik mulighed for at forsvare sig over for kejseren, og at Luther efter mødet blev bragt i sikkerhed på Wartburg, efter han var erklæret i rigens akt. På væggen i baggrunden i billedets højre side anes kejserens våbenskjold, den dobbelthovedede ørn. Billedet afspejler fint den højspændte situation på mødet med Luther på Rigsdagen i Worms gennem en levende interaktion mellem personerne. Billedet har en klar kolorit med rød som den dominerende farve kontrasteret med grøn. Det store maleri er indrammet i en kraftig ramme tegnet af arkitekt Gottlieb Bindesbøll.²⁸ Nederst på rammen står med udskårne bogstaver og forgyldt skrift: ”Doctor Morten Luther paa Rigsdagen i Worms”. I anledning af 400 året for Luthers fødsel den 11. november 1883 udgav Illustreret Tidende nogle arbejder om Luther, samt en artikel om Adam Müllers Lutherbillede i Helligaandskirken. I bladet er indsat et billede af et kobberstik af Carl Edvard Sonne, som i 1866 blev udført som medlemsblad for Kunstforeningens medlemmer.²⁹ Stikket er velegnet til personidentifikation og til at studere detaljer, som er svære at se i det store billede.

Forarbejder til maleriet

I Kobberstiksamlingen findes en tegning af Adam Müller, med titlen: *Luther på Rigsdagen i Worms*. Det er uvist, om det er den tegning, Adam Müller vandt konkurrencen på.³⁰ Desuden findes i Den Hirschsprungske Samling et lille maleri med det samme motiv, som også er et forarbejde til det store billede i Helligaandskirken. Medens tegningen kun skitserer scenen og de centrale personer, er maleriet i Den Hirschsprungske Samling nærmere det endelige billede i Helligaandskirken, selv om der også er flere interessante forskelle. Hertil hører, at der er større perspektivisk dybde og flere personer i det endelige billede, hvorved scenen for seancen er gjort større. Flisegulvet og det forkortede røde tæppe bidrager til perspektiven. I det endelige

Adam Müller. Luther paa Rigsdagen i Worms, 1836. Olie på lærred. 36,6 x 27,9 cm. (Billede: Den Hirschsprungske Samling).

billede har Luther tonsur og er iført munkekutte, medens han i maleriet i den Hirschsprungeske Samling er fremstillet i sort prædikegevandt med uklippet hår. Johann Eck har fået en mozzetta over den hvide dragt og er i øvrigt trukket lidt tilbage, hvorved kejserens position styrkes. Desuden er bordet med Luthers bøger flyttet frem mellem Luther og Hieronymus Schurff. I udkastet i Hirschsprung ser Philip af Hessen opildnet af begejstring på Frederik den Vise, medens han i billedet i Helligaandskirken har blikket rettet på Luther. Endvidere er der sket ændringer i personrækken bag Frederik den Vise og Philip af Hessen. I billedet i Helligaandskirken er kejsertronen blevet udstyret med et tilbagetrukket forhæng, og der er kommet flere personer til både i salen og på balkonen. Aleanders hovedbeklædning findes i forskellige udgaver: en kardinalhat i den tegnede skitse, en camauro i den malede skitse, og en biretta i det endelige billede. Farverne er klarere i det lille maleri end i det store, måske som tegn på afblegning gennem mange års ophængning i Helligaandskirken. I en samtidig anmeldelse af Adam Müllers store maleri får det rosende omtale: ”som et Maleri, der vistnok hører til de fortrinligste, nogen dansk Konstner har præsteret, saavel med hensyn til Tegning, Gruppering og Colorit”.³¹ Videre anføres: ”I Henseende til Coloriten udmærker dette Maleri sig ligeledes i høi Grad. Alene den røde Farve er anbragt i fleer end ti forskjellige og dog rene Nuancer, lige fra Cardinalens Purpur til Heltens brune Kutte”.

Afslutning

Reformationen blev et tema i dansk kunst i 1800-tallet. Det skyldes den øgede interesse for fortiden og den vægnende nationale bevidsthed. Den direkte anledning til Lutherbilledet i Helligaandskirken var fejringen af 300-års jubilæet for Reformationens indførelse i Danmark i 1836, hvor Kunstforeningen udskrev en konkurrence for at markere reformationsjubilæet. De personer man ønskede at fremhæve var Reformationens fader, Martin Luther og den danske teologiske reformator, Hans Tausen. Som forberedelse til Lutherbilledet har Adam Müller sat sig grundigt ind i konkurrencens emnebeskrivelse og i reformationshistorien. Desuden har han benyttet tilgængelige billeder af Reformationens ledende mænd, som f.eks. træsnit og kobberstik af Lucas Cranach den ældre og Albrecht Dürer for at udstaffering og fysiognomi af de reformatoriske personligheder kunne blive så historisk korrekt som muligt. Billedet viser en offentlig scene. Scenens hovedpersoner, kejser Karl 5. og Martin Luther, er umiddelbart genkendelige ud fra kendte afbildninger. Også Luthers beskytter, Frederik den Vise og ved hans side den unge landgreve Philip af Hessen, kan identificeres med rimelig sikkerhed, selv om de i Illustreret Tidende er identificeret som hhv. ”Johan af Sachsen og den syttenaarige Landgreve Johan af Hessen, hvilke begge vare gunstig stemte for Luther”. De øvrige personers identitet kan bestemmes med større eller mindre sikkerhed, bl.a. ud fra de historiske beretninger om, hvem der deltog i mødet. Det gælder Luthers bisidder Hieronymus Schurff og forhørslede-

ren Johann Eck. Kardinalen til venstre i billedet er her identificeret som den pavelige nuntius Hieronymus Aleander, medens forfatteren i Illustreret Tidende mener, det er Caraccioli. En sammenligning af komposition, arkitektur og personfremstilling i Adam Müllers Lutherbillede med et tilsvarende af den tyske nazarenske maler Julius Schnorr von Carolsfeld tyder på en fælles referenceramme i gamle kobberstik, træsnit og raderinger for fremstilling af scenen med Luther for kejseren i Worms. I dette og andre billeder af Luther i Worms står Luther i nærheden af forhørslederen Johann Eck, medens han i Adam Müllers billede står "ligeoverfor den heftige, bydende Eck", som det står i konkurrencebeskrivelsen. I Adam Müllers billede er både Johann Eck og Hieronymus Schurff, ligesom Luther selv, tonsurklippet og klædt i hhv. alba og hvid munkekutte. Det er en fortolkning, som ikke har historisk belæg, idet begge var professorer i hhv. teologi og jura.

I forhold til Reformationens betydning og begivenhedernes omfang i Danmark, findes kun få malerier, der afspejler de historiske begivenheder og slet ikke samtidige billeder, hvor vi er afhængige af tyske protestantiske forbilleder. I Tyskland blev Lucas Cranach den Ældre (ca. 1472-1553) hofmaler for kurfyrste Frederik den Vise, hvorved han blev reformationskunstner inden for maleri og grafik. Cranach havde

en nær forbindelse til Luther og har malet en række portrætter af ham. I Danmark var man endnu afhængig af udenlandske kunstnere. Christian 2. blev malet af flere fremtrædende udenlandske kunstnere, herunder af Michiel Sittow, Lucas Cranach den Ældre og Albrecht Dürer. Christian 3. havde i en periode den tyskfødte Jacob Binck i sin tjeneste som hofmaler, kobberstikker og medaillør.³² Først med Frederik 5.'s grundlæggelse af Kunstakademiet i 1754 indledtes en uddannelse af danske kunstnere, der kunne tjene den enevældige konge, som der var tradition for ved andre europæiske fyrstehuse. Resultatet af Kunstakademiets oprettelse viste sig i slutningen af 1700-tallet. Ved Kunstakademiet i København underviste professor Nicolai Abildgaard (1743-1809) i

Luther på rigsdagen i Worms, 1521, Før 1872. Edvard Sonne (1804-1878) efter forlæg af Adam Müller. KKS2632 (Statens Museum for Kunst).

Personidentifikation indsat.

1 Kejser Karl 5.

2 Johann von Eck

3 Nuntius Hieronymus Aleander

4 Martin Luther

5 Hieronymos Schurff

6 Kurfyrste Frederik den Vise

7 Landgreve Philip af Hessen

8 Kurfyrste Joachim 1. af Brandenburg

9 Hertug Georg af Sachsen

10 Georg Spalatin

11 Georg von Frundsberg

12 Hertug Christian?

historiemaleri og var selv en kreativ og produktiv kunstner. Historiemaleriet blev betragtet som den mest prestigefyldte genre. Som eksempel på Nicolai Abildgaards historiemaleri kan nævnes den allegoriske fremstilling: Christian 3. ophjælper Danmark fra 1781, der findes på Christiansborg Slot. Billedet er et af de få malerier af Abildgaard, der blev reddet, da det første Christiansborg brændte i 1794. Når reformationstemaet tages op med 300 års forskydning i 1800-tallets historiemaleri, bliver det iscenesatte kompositioner ud fra overleverede beretninger. Ud over Adam Müller har Peter Raadsig malet: *Hans Tausen, prædikende paa Kirkegaarden i Viborg 1526*, 1841, Sydvestjyske Museer, Ribe. J.L. Lund: *Luthersk Gudstjeneste*, 1843, Statsrådsalen, Christiansborg Slot. August Thomsen: *Hans Tausen prædikende på Kirkegaarden i Viborg*, 1849, Helligaandskirken i København. Carl Bloch efter forlæg af Wilhelm Marstrand: *Hans Tausen beskytter biskop Rønnow mod overgreb fra*

de ophidsede borgere, 1876, Københavns Universitets festsal. Anker Lund: Hans Tausen prædiker på Gråbrødre Kirkes trappe i Viborg, ca. 1870-80. Dette billedes eksistens er ukendt, men Viborg Museum har et billede af maleriet.

Adam Müller var en flittig og grundig kunstner, som gennemarbejdede alle tre motiver, der blev udskrevet i konkurrencen i forbindelse med reformationsjubilæet i 1836, og som kulminerer med det store Lutherbillede i Helligaandskirken i København, der kan betegnes som hans hovedværk. I den tegnede skitse har Adam Müller koncentreret sig om Luther og hans bisidder på den ene side og kejseren og hans hjælpere på den anden side, samt Luthers beskytter kurfyrste Frederik den Vis og den ”fyririge landgreve af Hessen” som en del af den forreste personkreds. I den malede skitse og det endelige maleri er personantallet øget både i salen og ved at tilføje balkonen, hvor tilhørerne oven i købet er gået i indbyrdes diskussion over det, der sker på gulvet, hvorved spændingen og scenens dramatik intensiveres betragteligt. Billedets komposition og perspektiviske opbygning viser, han var elev af Eckersberg, og at han virkelig har lagt læremesterens undervisning i perspektivlære på sinde.³³ Sammenlignet med andre afbildninger af Luther på Rigsdagen i Worms er Adam Müllers billede kirkehistorisk og kvalitetsmæssigt på internationalt niveau, dels på grund af den gennemarbejdede komposition, dels på grund af den tilstræbte historiske autenticitet. I forhold til tidligere beskrivelser af Adam Müllers Luther-billede er der i nærværende arbejde gjort rede for billedets historie og fortaget en nyvurdering af de indgående personers identitet og deres rolle ved mødet i Rigsdagen i Worms, hvorved billedets reformationshistoriske værdi forhåbentlig er forøget.

Knud Borge Pedersen, f. 1942, cand.med.vet., lic.med.vet., dr.med.vet. og cand.theol. Fhv. direktør for Statens Veterinære Serumlaboratorium, Statens Veterinære Institut for Virusforskning, Danmarks Veterinærinstitut og Danmarks Fødevareforskning. Cand.theol. 2012, speciale: ”Historien om J.L. Lunds altertavle i Sankt Johannes Kirke på Nørrebro i København og altertavlens placering i tidens teologiske om kulturelle miljø”, 2011. Praktisk-teologisk uddannelse ved Pastoralseminariet, 2012. Forsker i 1800-tallets altertavler. E-mail: knudbp@adr.dk

Noter

- 1 Weilbach. Dansk Kunsterleksikon. 4. udg. <https://www.kulturarv.dk/kid/OmWeilbach.do> (7.9.2016).
- 2 Begge konkurrenceværker blev udstillet på Charlottenborgs forårsudstilling i 1839.
- 3 Adam Müller udstillede i 1837 en albertavle på Charlottenborgs forårsudstilling med motivet Christus i Gethsemane doneret af Jacob Aall til Holt Kirke, Tvedestrand kommune, Norge. J. Aall var studiekammerat med A. Müllers far.
- 4 Luther paa Rigsdagen i Worms. Maleri af Adam Müller. I: *Illustreret Tidende*. Nr. 1259, den 11. november 1883, 25. Bind, s. 64 og 68.
- 5 Dansk Kunstblad. Første Bind, Nr. 6. Lørdagen d. 14. Mai 1836.
- 6 C.W. Eckersbergs dagbøger. Bind 1, 1810-1837. Udgivet og kommenteret af Villads Villadsen. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busk, 2009, s. 713.
- 7 Victor Hermansen. Kirkeudstyr og Gravminder. I: *Helligaandskirken i København*. Udgivet af kirken ved Bjørn Kornerup. Gyldendalske Boghandel Nordisk Forlag, København, 1949, s. 118-119, 130.
- 8 Fortegnelse over de ved det Kongelige Akademie for de skønne Kunster offentlig udstillede Kunstværker. Kjøbenhavn 1839. Værk nr. 55: Luther paa Rigsdagen i Worms; udført efter Kunstforeningens Opgave og bestemt til at anbringes i Helliggeistes Kirke.
- 9 William Møllerup. *Helligaandskirken i Kjøbenhavn*, Gad 1892, s. 30.
- 10 Fortegnelse over de ved det Kongelige Akademie for de skønne Kunster offentlig udstillede Kunstværker. Kjøbenhavn 1841. Værk nr. 115: *Hans Tausen, prædikende paa Kirkegaarden i Viborg 1526*.
- 11 Billedet blev oprindelig erhvervet af Grev Knuth til Knuthenborg. Derefter gik det i arv til hans datter Baronesse Wedell til Borupgaard, som testamenterede det til sin søgnepræst O. Brorson, hvis enke testamenterede det til Hans Tavsens Hus i Ribe. Ved donationen til Hans Tavsens Hus i Ribe var der tilsyneladende tvivl om kunstnerens identitet, idet billedet angives malet af professor Jørgen Roed i 1849, jfr. Ribe Stiftstidende 6. juni 1934: *Hans Tavsens Hus i Ribe aabnet*.
- 12 Fortegnelse over de ved det Kongelige Akademie for de skønne Kunster offentlig udstillede Kunstværker. Kjøbenhavn 1841. Værk nr. 303 i tillægget. Solgt på Kunsthallens kunstauktion den 1.-3. december 1999 (værk nr. 50 – fejlagtigt angiver som "Hans Tausen Prædikende i Viborg"), og på Bruun Rasmussen. 688. Kunstauktion, 4.-6. december 2000. Værk nr. 1809.
- 13 Rigsarkivet i København: Kunstakademiet, Akademiforsamlingen: Behandlende sager, 1754-1947. 1850-1851. Løbenummer 1.2-25.
- 14 Rigsarkivet i København: Kunstakademiet, Akademiforsamlingen: *Dagbog (1754-1946) 1.1-29. 1850-1853*.
- 15 Rasmus H.C. Dreyer. "Hans Tausen forkynder Lutheri Lære". August Thomsens maleri og Hans Tausen i 1800-tallets danske malerkunst. *Kirkehistoriske Samlinger* 2016, s. 312-162.
- 16 Heinz Schilling. *Martin Luther. Rebel i en oprubstid*. Kristeligt Dagblads Forlag 2014, s. 207.
- 17 Officielen er lederen af den kirkelige domstol i et bispedømme.
- 18 Dr. Johann von Eck (1486-1524) var jurist (ikke at forveksle med den katolske teolog af samme navn), og udpeget af ærkebiskoppen af Trier, Richard von Geiffenklau som officiel forhørsleder mod Luther på Rigsdagen i Worms.
- 19 Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie omarbejdet af Johan Gottfried Woltmann. Oversat og forøget af J. Riise. Siette Deel, Kjøbenhavn, 1824, s. 275-279.
- 20 Tonsur er en rituel klipping, hvor issen barberes, og der efterlades en krans af hår omkring hovedet, som skal minde om Jesu tornekrone.
- 21 Hieronymus Schurff (1481-1554) var juridisk professor ved universiteter i Wirttemberg.
- 22 Else Kai Sass skriver, at Karl i portrætter efter han i 1516 udråbt til konge af Spanien bærer en oval guldplade i sin hat med hvide perler i randen. Else Kai Sass. *Studier i Christiern II's Ikonografi*. Særtryk af Københavns Universitets festskrift i anledning af Hans Majestæt Kongens fødselsdag 11. marts 1970. København 1970, s. 67-68.
- 23 Österreichische Nationalbibliothek. Wien. <http://www.bildarchivaustria.at/Pages/Search/QuickSearch.aspx>
- 24 Hieronymus Aleander var pavelig diplomat i kirkelige anliggender. Han stod bag udformningen af det kejserlige Wormsedikt, der dømte Luther som kætter og fredløs.
- 25 Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie omarbejdet af Johan Gottfried Woltmann. Oversat og forøget af J. Riise. Siette Deel, Kjøbenhavn, 1824, s. 277.
- 26 Martin Schwarz Lausten: *Martin Luther - munk, oprører, reformator*. Alfa 2005, s. 115.
- 27 Karl Friedrich Beckers Verdenshistorie, s. 277-278.
- 28 Danmarks Kirker. Nationalmuseet. Helligaandskirken. I, bind 1 (1945-58), s. 693.
- 29 *Illustreret Tidende*. Nr. 1259, den 11. november 1883, 25. Bind. Uden paginering.
- 30 Kobberstiksamlingen, Statens Museum for Kunst, inv. nr. KKS2007-12.
- 31 *Kjøbenhavnsposten*. 13. årgang. Mandag d. 29. april 1839. Nr. 116, s. 467-468.
- 32 Nogle Efterretninger om Kunstmaleren og Kobberstikkeren Jacob Binck. Nye Danske Magazin. 1. bind, hefte 11.
- 33 Eckersberg skriver i sin dagbog den 17. april 1836: "Forklaret nogle perspectiviske Grundsætninger for A. Müller, Lyngbye og Larsen". C.W. Eckersbergs dagbøger. Bind 1, 1810-1837, s. 685.

POLITIE -

I DEN KONGELIGE

GJØR VITTERLIGT: at

agter nu at reise herfra Staden, hvor jeg

Min tjenstlige Begjering er til Alle

at de væn paa denne Reise ubehindret

KJØBENHAVNS POLITIEKAMMER

2. Febr 1856. Asmus

NB. Dette Pas gjelder alene for ovennævnte Reise, og ikke til flere eller andre Reiser, samt her i Staden blot trede Gange 24 Timer.

Anmeldelser

Anmeldelser

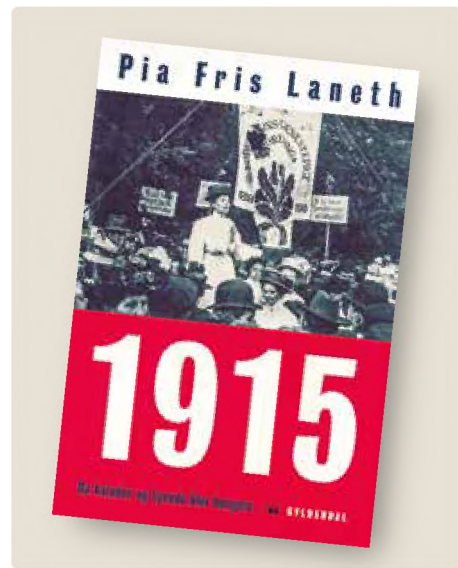
Pia Fris Laneth: 1915. Da kvinder og tyende blev borgere. Gyldendal 2015, 440 s. ISBN 978-87-0217082-5. 349,95 kr.

2015 var 100-året for kvinders valgret. Dette blev markeret med et stort optog gennem København, lige som for 100 år siden. Undertegnede deltog og oplevede en rus og en glæde ved at genoplive dette historiske optog.

100-året for kvinders valgret blev markeret på behørig vis, men i al glæden glemte man måske lidt de andre, der også fik valgret denne dag. For det var ikke kun kvinder, fruentimere, der fik valgret, men også folkeholdet – altså tyende. Denne del blev, om ikke glemt, så trængt lidt i baggrunden ved markeringen af 100-året for 1915-Grundloven. I 1915 havde Socialdemokraterne også et optog, mange gange større end kvindeoptoget, og heri var både mænd og kvinder samlet. Samlet for at markere og fejre de mere end 40 års kamp og arbejde, der var gået forud for denne dag. Dette optog blev ikke markeret ved fejringen i 2015, selvom det rettelig havde været på sin plads. Dog vil jeg mene, at optoget i 2015 på bedste vis markerede 100-året for grundlovens ændring, også for tyende og arbejderkvinder.

Pia Fris Laneth formår på en god og letlæselig måde at fortælle den indviklede historie om den demokratiske proces, der begyndte længe før 1915 og på ingen måde var en samlet kamp. Ønsket om frihed og ligestilling begyndte flere steder, både hos unge forfatterinder, der talte om kvindelig emancipation, hos arbejderkvinderne, der ønskede at få ordentlige forhold, via de første universitetskvinders kamp for at få lov at studere og hos borgerskabets hattedamer. Deres ønsker var stort set de samme, men midler og mål forskellige.

Via forskellige kendte, mindre kendte og stort set ukendte kvindelige skikkelser fortæles historien om kampen for ligeret, ligeløn og

ligestilling. Det er mange personer, man som læser stifter bekendtskab med, og der springes ligeledes en del i tid. Dette kan til tider være lidt forvirrende, men er ikke forstyrrende for læsningen eller forståelsen af historien. Det er mere forstyrrende, at billederne i flere tilfælde ikke refererer til det, der står på siden, men måske refererer til noget på forrige eller næste side. Dette kunne have været undgået. Billedmaterialet er dog velvalgt og billedteksterne gode og informative og et vigtigt element i bogens pointer.

Flere anmeldere har pointeret manglen af et register og undertegnede må tilslutte sig. Ikke nødvendigvis et langt, fyldestgørende register, men et personregister, der ville give mulighed for at samle informationer om de nævnte skikkelser på en lettilgængelig måde. Mange af personerne er ikke kendte, og det kunne være brugbart, om man kunne få et hurtigt rids om

dem. Dette ville både være brugbart for den læserskare som bogen er målrettet til, samt fagpersoner, der måtte ønske at arbejde videre med kvindehistorie.

Det er en god strategi at fortælle kampen om den demokratiske proces gennem forskellige kvinder og samtidig fortælle om deres liv, deres kampe og deres drømme. Det giver et nærvær til en indviklet del af Danmarkshistorien, som til tider kan være svært at finde i andre publikationer. Blandingen af tung Danmarkshistorie og vinklen på kvindehistorier gør bogen letlæselig, spændende og fængende.

Gennem disse kvindesyn får læserne en forståelse for, hvordan alting hænger sammen. At historiske episoder ikke blot opstår, men at de ulmer længe før, og at baggrunden for det demokrati, vi har i dag, var en lang, sej kamp med mange ofre, og derfor kan vi ikke bare tage vores valgtret, vores frihed og vores lighed for givet, men bør værne om dem og være taknemmelige for det store arbejde, mænd og kvinder har gjort, for at vi kan have otte timers arbejdsdag, får løn under sygdom, får løn under barsel og at alle uden undtagelse har stemmeret.

Enkelte faktuelle fejl kan virke irriterende, men er på ingen måde ødelæggende for den gode læseoplevelse eller den ny viden, man tileg-

ner sig. Dog vil jeg mene, at Europas Svigerfar er Christian IX og ikke den græske konge George I, som det nævnes på side 371, samt at kommentaren på side 23, om at kvinder besvimed for et godt ord på grund af korsetter, er en gammel floksel. Korsetter er til en vis grad bevægelseshæmmende og jeg ville ikke tilråde nogen at løbe et maraton iført korset, men et tilpasset korset er hverken farligt for åndedræt eller krop.

Når disse små sure opstød er ovre, vil jeg gerne pointere, at det er en vigtig bog! Den er i modsætning til mange andre historiske bøger omfavnende og dækker et bredt spektrum. For at forstå disse begivenheder må man forstå, hvad der er gået forud, og hvad der ellers skete i samfundet.

Bogen giver, for mig, endnu et eksempel på at, alt er politik og politik er alt. Alle valg, der foretages er politisk motiverede, på den ene eller anden måde, og her taler jeg ikke nødvendigvis om partipolitik, men også fagpolitik, hverdagspolitik, livspolitik – alle former for politik.

1915 er en politisk bog – og heldigvis for det!

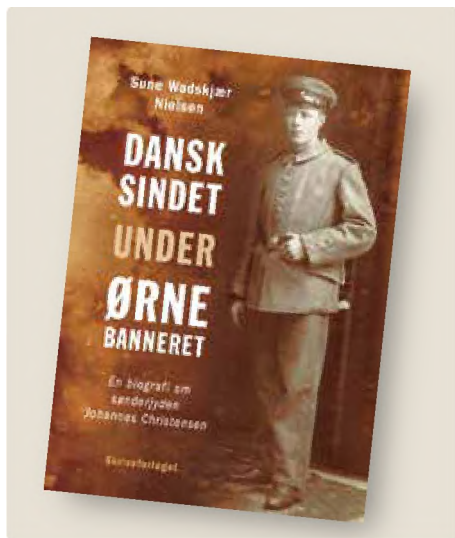
*Thit Birk Petersen
Mag. Art. Museumsinspektør,
Middelaldercentret*

Sune Wadskjær Nielsen: Dansksindet under ørnebanneret – en biografi om sønderjyden Johannes Christensen. Skriveforlaget 2015. Hft. ISBN 978-87-93308-62-6. 199,00 kr.

I tider, hvor det at være dansk indtager en dybt central placering i den offentlige diskurs, udgør fortællingen om de danske i Slesvig, som efter nederlaget i 1864 blev tyske statsborgere, og var det frem til folkeafstemningen i 1920, hvor den nordlige del af Slesvig stemte sig hjem til Danmark, et væsentligt element. Mens deres deltagelse som soldater på tysk side under 1. verdenskrig helt tilbage fra mellemkrigstiden har spillet og fortsat spiller en central rolle i denne fortælling, så indgår fortællingen om de dansksindede og deres stilling til den politiske udvikling i grænselandet frem til mindretalsaf-

talerne i 1955 og senere en stedse mere væsentlig del af denne fortælling.

Sune Wadskjær Nielsens biografi om Johannes Christensen (1896-1965) inddrager disse perspektiver; egentlig er der tale om to sideløbende biografier, idet monografien også omhandler Christian Jepsen, hvilket gør det muligt at inddrage perspektivet om dansksindede i tysk militærtjeneste under 2. verdenskrig. Bogen er forsynet med et udmærket forord af formanden for Grænseforeningen, Mette Bock, MF, som kort opridser de centrale linjer og valg i fortællingen om de dansksindede sønderjyder.

Johannes Christensen (JC) blev født i den sønderjyske landsby Nørby ikke langt fra Vadehavet i en stærkt dansksindet familie; skolegangen i Visby skole med tyske lærere og med tysk pensum, kombineret med tysk diskriminering af de dansksindede, kunne kun styrke hans bekendelse til danske værdier. Under 1. verdenskrig var han tysk soldat på Vestfronten, hvor han bl.a. deltog i verdenshistoriens længste og et af de blodigste slag, nemlig slaget om Verdun i 1916. Christensens skildringer af kampene omkring fortet Douaumont, taget fra hans breve hjem til familien, er i hundredåret for slaget stadig barsk læsning.

Efter at have deserteret i 1917 til Danmark vendte han for en kort bemærkning tilbage til Visby og deltog i afstemningen i 1920; den gjorde nok Sønderjylland dansk, men den betød til Johannes Christensens umådelige skuffelse også, at de dansksindede i Sydslesvig fortsat måtte forblive tyske statsborgere. Han slog sig ned som landmand på sin ægtefælles families gård i Odsherred på Sjælland, hvor han ikke mindst som formand ydede en stor indsats i den lokale afdeling af Grænseforeningen. I 1944 kom så den dansksindede Christian Jepsen ind i billedet; han havde en gård lige syd for grænsen og blev i 1940 indkaldt til den tyske hær og deltog i 1942/43 i kampene på Østfron-

ten. I januar 1944 deserterede han, som også Johannes Christensen havde gjort det under den forrige krig, og fik under flugten gennem Danmark til Sverige hjælp fra netop ham.

For Johannes Christensen betød den politiske udvikling i spørgsmålet om de dansksindede i Sydslesvig en stor skuffelse; ikke desto mindre kom han som en dybt engageret formand for Grænseforeningen i Holbæk amt til at yde et væsentligt bidrag til det danske mindretal i Sydslesvig. Sagen var den, at den slesvig-holstenske landsregering i den såkaldte "Kieler-erklæring" fra 1949 gav det danske mindretal ret til at erklære sig som danske og til at gå i danske skoler. For Johannes Christensen, som havde oplevet at gå i tysk skole, dengang Slesvig-Holsten var preussisk, var dette den store udfordring, og han så det som en livsopgave at give sit bidrag til at dansksindede børn i Sydslesvig kunne undervises på dansk. Gennem en indsamling fik han rejst et betydeligt pengebeløb, som anvendtes til opførelsen af en dansk skole i Hatsted ved Husum; skolen blev indviet i 1952. Denne indsats betød, at Johannes Christensen i 1954 blev udnævnt til ridder af Dannebrog. I 1965 omkom han under en tragisk arbejdsulykke på sin gård.

Bogen afsluttes med forfatterens gennemgang af kildegrundlaget bag hans biografi; imidlertid kunne man godt have ønsket sig, at hans efterfølgende opregning af kildegrundlaget havde været foretaget med lidt større skønsomhed. Således indeholder listen over "trykte kilder" på s. 276-280 både fremstillinger af periodens historie og kilder i egentlig forstand, som f.eks. Johannes Christensens avisindlæg og breve til medlemmerne af Grænseforeningen. Disse indvendinger skal dog ikke skjule, at der tale om et læseværdigt bidrag til mindretallets historie fra før 1. verdenskrig og op til 1955, hvor mindretalserklæringerne skabte ro om det nationale spørgsmål i Slesvig.

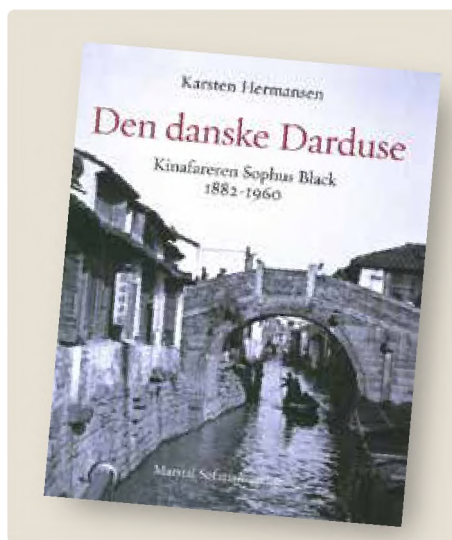
*Peter Hertel Rasmussen
Projektseniorforsker, cand.phil., M.A.,
Institut for Militærhistorie og Krigsteori,
Forsvarsakademiet*

Karsten Hermansen: Den danske Darduse - Kinafareren Sophus Black 1882-1960. Marstal Søfartsmuseum 2015. 182 s. Rigtig ill. ISBN 978-87-89829-63-0. 299,00 kr.

I over 300 år har danskere besøgt Kina af mange forskellige grunde. Handel og søfart var som regel hovedårsager til besøgene, og i de første mange år var der nærmest ingen, der forblev i Riget i Midten i længere årrækker, for alvor blev påvirket af kinesisk kultur og tog den med hjem. Men sidst i 1800-tallet og i det tidlige 20. århundrede fandt stadig flere europæere og danskere et hjem i Kina gennem mange år, og ganske små eksilsamfund voksede frem.

Et af disse mennesker var telegrafisten Sophus Black, der i nærværd 30 år arbejdede for Store Nordiske Telegraf-Selskab, posteret på forskellige stationer i det store land. Af ham har museumsinspektør Karsten Hermansen fra Marstal Søfartsmuseum tegnet et detaljeret billede i *Den danske Darduse* med en inddragelse af en bred vifte af kilder lige fra breve, avisartikler og fotografier til gæstebøger og kunstgenstande.

Bogens forord, om hvordan frøene til fortællingen pludseligt dukkede op på museumsinspektørens skrivebord, giver mindelser om Rosens Navn, og det virker som om det har været lidt af en detektivopgave at stykke Sophus Blacks liv og omgivelser sammen. Herefter fortsætter bogen kronologisk fremad, først med Blacks forfædre, opvækst og ansættelse i Store Nordiske Telegraf-Selskab, og straks derefter går turen til Kina i 1902 med den nu 20-årige Black. Historien om den lange rejse er spændende og sætter nutidens lynhurtige forbindelser i relief. Blacks karriere i Kina begyndte i Shanghai, hvor han også meldte sig til det frivillige militære korps, der skulle beskytte udlændingene i byen. Herefter flyttede Black rundt mellem flere kinesiske byer, men næsten alle steder var der mulighed for at nyde livet med svømning og ridning samt at opdyrke en fremvoksende interesse for kinesisk kunst. Som årene gik, fik Black opbygget en betragtelig samling af antikviteter, og da turen

gik hjemad igen i 1930, afsendte Black ikke mindre end 22 tons kasser og kufferter med ejendele, møbler og kunst. Det dannede basis for indretningen af et nyt hjem i Danmark og i pensionisttilværelsen spillede samlingen en stor rolle, samtidig med at adskillige genstande blev overdraget til museer.

Undervejs søger Karsten Hermansen for at perspektivere Blacks historie med den større politiske historie i Kina og det lykkes ganske godt. Tonen her og generelt i bogen er en anelse altmodisch og eurocentrisk, men det passer ganske godt til Blacks egen tid, om end nyere problemstillinger derved bliver forbigået.

Bogens væsentligste udfordring er mærkværdigt nok selve hovedpersonen, Sophus Black. Hans liv er interessant, og især beretningerne om de tidlige år i Kina, hjemkomsten og hans lange pensionisttilværelse er spændende læsning, men fortællingen størkner lidt undervejs i de mange år i Kina. Der sker ikke det store, Blacks karriere går i stå, og bitterhed bliver resultatet. Men der er alligevel noget at komme efter for læseren. Personalhi-

storisk giver bogen en god oversigt over Blacks familie, og vi får et indblik i de små samfund af danskere og europæere, som levede i Kina i perioden. Det er interessant læsning, og måske kommer der flere lignende bøger i fremtiden om andre personer fra disse kredse – kildematerialet ser i hvert fald ud til at eksistere hos efterkommerne. For personerne i fortællingen lever i en dramatisk tid, og deres historie bliver uvælgeligt til en større, politisk, økonomisk og social historie samtidig. Et godt eksempel er Blacks forlovede Minna Dich, der midt under Første Verdenskrig rejste fra København til Berlin med en veninde for at lære miniaturemaleri. Opholdet i Berlin blev dog ikke langt, for i stedet takkede hun ja til Blacks frieri og begav sig på den lange rejse over land til Kina. Søvejen var farlig under krigen med de mine-rede farvande, så derfor gik turen med skib til Sverige, tog til den russiske grænse, derfra med slæde og fra Petrograd videre med den Transsibiriske Jernbane til Kina. Velbeholden fremme blev parret gift, illustreret af adskillige billeder fra deres første rejser sammen i det fremmede land, hvor det er tydeligt at læse i deres ansigter, at de virkelig var på eventyr!

Bogens største force er de mange vidunderlige fotografier, mindst ét pr. opslag. Billederne, der er taget af fortællingens hovedperson, passer generelt godt til brødteksten og giver et direkte indblik i en helt anden tid, i

et helt andet Kina. Takket være bogens store format har billederne en fornuftig størrelse, så man kan nyde både mennesker, landskab og arkitektur. Med de kolossale omvæltninger, Kina har gennemlevet siden Blacks ankomst, er billedmaterialet særligt værdifuldt til at fortælle om en tabt tid og om et landskab, der er vanskeligt at genfinde i dag i det moderniserede Kina.

Bogen afsluttes på forbilledlig vis med en tidstavle, et kort over steder omtalt i teksten, litteraturliste og noter. Personalhistorikeren kunne måske have ønsket sig et personregister, men det er ikke noget stort savn.

Alt i alt bidrager bogen til en klarere forståelse af de mindre europæiske grupper, der opholdt sig i Kina under de store omvæltninger i første halvdel af det 20. århundrede belyst gennem et ægtepar, som tog Riget i Midten med hjem til Danmark og især for Sophus Black blev en integreret del af hans personlighed. For alle med interesse i det store og fascinerende land, for kulturmøder, for dansk erhvervs-historie i global sammenhæng eller bare for smukke billeder af en tabt tid, kan *Den danske Darduse* derfor anbefales.

*Benjamin Asmussen
Museumsinspektør,
M/S Museet for Søfart*

Bo Fritzboøger: En lumpen stodder. Gads Forlag 2016. 308 s. Ill. ISBN 978-87-12-05084-1. 349,95 kr.

Bo Fritzboøger, der er lektor ved SAXO-Instituttet på Københavns Universitet, indleder sit forord til *En lumpen stodder* med følgende: "Tiden og rummet danner rammerne om alting, som sker. Så hvis man vil begribe fortiden, må man også forstå dens rumlige betingelser. De fysiske landskabelige og arkitektoniske rum, som dens mennesker formede og brugte i deres dagligliv. Og de forestillinger, som de gjorde sig om steders betydning. Denne bog er et for-

søg på en ny form for historisk geografi, der omfatter både rummets materielle og immaterielle historie".

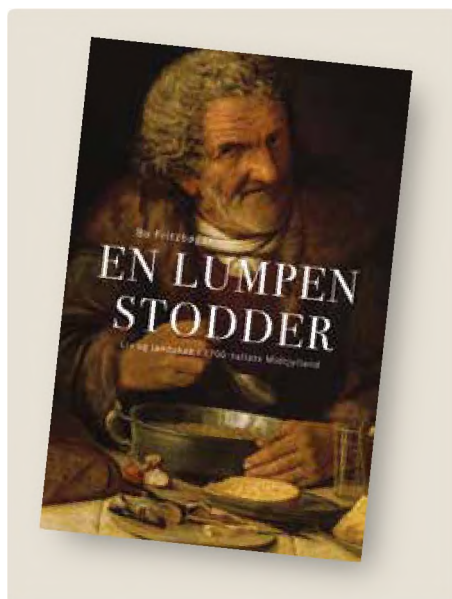
Om der er tale om "en ny form for historisk geografi", kan diskuteres, men Fritzboegers forsøg er under alle omstændigheder vellykket.

Det kildemateriale, som bogen blandt andet hviler på, er svarene på 33 spørgsmål, som Danske Kancelli i 1743 stillede landets amtmand, som i flere tilfælde videresendte

spørgsmålene til lokale præster og godsejere. En sådan var Hans Rosborg (1670-1752), der ejede flere godser i Midtjylland, og som returnerede en omfattende besvarelse til cancelliet. Han beskrev således de dele af Jylland, som han selv kendte – hvilket var en stor del af Midt- og Østjylland – samt som han kendte til eller havde hørt om. Rosborgs tilgang var topografisk og for ham blev landskabet så at sige skabt ved menneskets virksomhed: ved færdslen gennem landet og ved bearbejdningen af jorden. Men eftersom landskabets rigdomme bestemte beboernes muligheder, var disse beboere også selv at betragte som en del af landskabet. Deres præferencer og navngivning. Det sproglige landskab, hvormed de overlejrede det fysiske.

Hans Rosborg var over 70 år, da han dikterede sin besvarelse til sin unge skriver Søren Mogensen. Rosborg funderede deri en hel del over, hvorfor verden havde udviklet sig, som den havde – og det var ikke til det bedre. To ting havde ændret sig siden hans ungdom, og den ene forklarede den anden: Folk var blevet mere egoistiske og mindre gudfrygtige og vejret var blevet mere råt. Bortset fra sammenhængen mellem de to udviklingstrin, som man nok ikke i dagens Danmark vil konkludere sig frem til, vil jeg formode, at de fleste vil nikke genkendende til tendenserne.

Hans Rosborg fik navn efter sin fødegård, der på tidspunktet for hans fødsel var en almindelig fæstegård beliggende 12 km vest for Viborg. Vi følger Rosborg, fra han i sin barndom arbejdede som såkaldt kædedreng, til han i 30-årsalderen tjente på flere godser, blev gift med Helle Madsdatter og herefter fungerede som forvalterpar med sin hustru. I 1716 kunne Rosborg kalde sig godsejer, da han købte jord i Grundfør sogn og genopførte den nedlagte hovedgård Haraldslund. Herefter tilegnede han sig yderligere en del jord og ejendomme og hans status og anseelse i lokalsamfundet styrkedes. Det lykkedes ham således at avancere fra bondesøn til herremand med en efterhånden stor magt erhvervet over befolkningen i

området, en magt som han synes at have været endog meget ærekær omkring og udnyttet til det yderste med en mængde retssager til følge.

Efter en gennemgang af Rosborgs karriereforløb følger en beskrivelse af det omgivende landskab samt eksempler på lokale begivenheder, hvor landskabets beskaffenhed netop havde en indflydelse, f.eks. på valg af afgrøder, på muligheden for at færdes i forskellige dele af landskabet samt fastlæggelse af skel efter naturlige kendemærker.

Bogen kommer omkring virkelig mange emner, næsten for mange - nogle en del mere udfoldet end andre. Af omhandlede emner kan nævnes: fæstevæsenet, indsiddere, præste- og degneforhold, kirke og skrifte, tienden, begravelser, matrikulering, dyrkningsfælleskaber, seksualnormer, ejendomsret, ildløs, sociale netværk, familiestrukturer, landmiliten, stavnsbåndet, købstadsmarkeder, samt handel og sejlads til fjerne egne.

Forfatteren har kortlagt flere sogne på mikroniveau, deres beboere og disses indbyrdes relationer samt deres relationer til herremanden Rosborg, som kaldtes "bondeplageren". Læseren får således gennem omtale af flere

retssager mellem Rosborg og dele af befolkningen et udmærket indtryk af hans og især bøndernes genvordigheder og stridigheder. Ikke mindst giver ejendomsretten årsag til årelange stridigheder mellem naboer, men samtidig berettes også om landskabets betydning for ejendomsretten og forvaltningen af denne.

Ligeledes får vi serveret flere beretninger om personer, der har boet eller virket i det Rosborgske område, hvilke giver et meget nuanceret indblik i livet for fattige som for mere velstillede folk i 1700-tallets Danmark.

Udskiftningen i slutningen af 1700-tallet og den deraf følgende spredning af befolkningen til tidligere mennesketomme områder behandles også, ligesom bogen giver et fornemt eksempel på de kartografiske spor, som vores aner kan have efterladt.

Fritzboeger omtaler en del forskellige love, hvornår de indførtes og deres indflydelse på konkrete sager og på befolkningens levevis. Der er herimellem mange nyttige oplysninger for slægtsforskere, men i den forbindelse savnede jeg at få oplyst, hvornår de omtalte love ophørte, så man kunne få en angivelse af, i hvilken periode lovene var gældende.

Bogen er et skoleeksempel på, hvor megen viden man kan finde af diverse kilder, kildemateriale som også er tilgængeligt og anvendeligt for slægtsforskere. Af noterne ses, at én af de kilder, som Fritzboeger oftest har benyttet sig af, er justitsprotokoller, og man kan kun opfordre genealoger til at kaste et blik på disse protokoller, da de kan indeholde såvel spændende som til tider overraskende informationer. I denne bogs tilfælde kommer vi virkelig tæt på dagliglivet hos bønderfolket, deres skærmydsler, livsvilkår, fortrædeligheder og ulyksaligheder – selvforskyldte eller påførte.

De mange konkrete eksempler på det daglige liv og landskabets påvirkning af det samt det velvalgte og flot gengivne billed- og kortmateriale, kildefortegnelse, litteraturliste, noter og person- og stedregister, samt forfatterens store viden, gør *En lumpen stodder* til interessant og oplysende læsning for professionel som menigmand.

*Henriette Kragh Jacobsen
Cand.mag. Historie,
Danish Heritage Tours*

Helsingør skifteprotokol 1571-1582. Udg. 2014 af Selskabet til udgivelse af kilder til Dansk Historie ved Michael Dupont. ISBN 978-87-7500-214-6, 261 s. 150,00 kr.

Historikeren Michael Dupont er ansat ved Rigsarkivet i København og velkendt af Personalhistorisk Tidsskrifts læsere, dels som medlem af bestyrelsen i mange år og dels siden sommeren 2016 som formand for Samfundet for Dansk Genealogi og Personalhistorie. Og i sammenhæng med specielt denne udgivelse skal det absolut ikke glemmes, at han har beriget vort tidsskrift med grundige artikler om den gotiske skrifts udvikling publiceret i flere artikler, hvor skriftens historie er opsplittet i passende perioder.

Kildeskriftselskabet har tidligere udgivet flere vægtige bidrag til Malmø, Køge og Helsingørs historie, og til denne række knytter sig

som et naturligt led nu publiceringen af Danmarks ældste skifteprotokol, nemlig den fra Helsingør 1571-1582.

Protokollen giver os et levende indblik i forholdene hos byens borgere, nærmere kommer vi simpelthen ikke ind på livet af vore forgængere på så ekstremt et tidligt tidspunkt. Udgivelsen er den klassiske, absolut bogstavrette, og med angivelse af forkortelsernes opløsning. Tilmed er den gamle protokols sideskift angivet,

så den nu foreliggende bog kan let bruges, hvis man ønsker at lære at læse den tids håndskrift.

Michael Duponts tidligere offentliggjorte studier af skriftens historie, denne bog, og den håndskrevne kilde er det oplagt at anvende ved tilegnelsen af den gamle håndskrift, der nok skal volde mindre øvede læsere af personal- og lokalhistoriske kilder besvær.

Anton Blaabjerg
Genealog

Sebastian Olden-Jørgensen: Herluf Trolle – adelsmand, kriger og skolestifter. Gyldendal 2016. 280 s. Ill. i sh og f. Indb. ISBN 978-87-02-17602-5. 299,95 kr.

Alt efter hvor i samfundsklasserne man befinder sig, giver navnet Herluf Trolle forskellige associationer. Nogle tænker på de riges børn og Herlufsholm skole, der blev stiftet af Herluf Trolle (1516-1565) og hans hustru Birgitte Gøye (1511-1574). Andre på fregatten Herluf Trolle, der var i den danske flådes tjeneste fra 1965 indtil 1990, hvor den blev solgt til skrot og senere ophugget.

Historikeren Sebastian Olden-Jørgensen (f.1964), lektor på Saxo-Instituttet på Københavns Universitet, har på anmodning fra en gruppe gamle herloviaere i 2015 begået en ny biografi om den lærde søhelt Herluf Trolle. Bogen udkom i januar.

Opgaven er delikat, da den seneste biografi, Emmanuel Briand de Crèvecoeurs *Herluf Trolle. Kongens Admiral og Herlufsholm Skoles Stifter* (1959), var forfattet af en søofficer og flådehistoriker med stærke nationale strenge på sin lyre. Han så sin mission i at skabe en række biografier over danske søhelte og betegnede Herluf Trolle som "et lysende eksempel for os danske" og tillagde ham æren for at være den første admiral i Norden, der søgte at skabe en taktisk ordning for den danske flådes optræden.

Det er således store kræfter, den gode universitetslektor er oppe imod, såfremt søhelten skal pilles ned af sin piedestal. Så sent som i 2010, der var udråbt til flåde-jubilæumsår, blev Herluf Trolle medtaget i et bogværk med

titlen: *Danmarks største søhelte*. (anmeldt på HistorieOnline: http://www.historie-online.dk/nyt/bogfeature/gyldendal_soehelte.htm). Man fornemmer den sejlivede tradition, der i 1915 fik J.P. Jensen til at udsende *Danske Søhelte fortalt for Ungdommen*.

Olden-Jørgensen kan således med sin biografi om Herluf Trolle let komme til at skrive sig ind i den fædrelandshistoriske tradition, men det er han som universitetshistoriker helt på det rene med, og uden de store falbelader går han atter en gang til kilderne for derved at se nærmere på traditionens kildegrundlag.

Resultatet er blevet rigtig godt, da der nok bliver tyndet godt ud i myter og traditioner, men vel at mærke med det formål at få fastere grund under fødderne og søge at bruge en historisk person til at give os en bedre forståelse af den tid, han som adelsmand og rigsråd levede i.

I stedet for den lærde søhelt, som Olden-Jørgensen påviser hverken var specielt lærd eller noget sømilitært geni, tegnes et billede af en god ægtemand, en dygtig efterretningsofficer og en anerkendende chef.

Da forfatteren heller ikke er specielt krigersk anlagt, har han valgt ikke at gøre opmærksom på, hvor han med hensyn til fakta og vurderinger afviger fra den gamle flådemand de Crèvecoeurs bog, men blot har skrevet det korrekte og anført den relevante kilde. Ved læsning af bogens noter bliver det klart, at der på mange punkter også har været noget at komme efter (f.eks. i sagen vedrørende Karine Geertz 1550-52, s. 82ff. og i bedømmelsen af kildegrundlaget til admiral Trolle ry som visionær taktiker i 1564, s. 235ff.), og en ældre fagfælle får da også en velbegrundet påtale med på vejen i forbindelse med det første bind af *Dansk udenrigspolitikks historie* (2001), når det om den gamle landbohistoriker, lektor emeritus og dr.phil. siges: "bør benyttes med forsigtighed pga. talrige unøjagtigheder". Andre kommer også til at stå for skud, da det påvises, at den kvindehistoriske fascination af Birgitte Gøye, eksemplificeret ved forfatterne Maria Helleberg (f. 1956) og Liv Thomsen (f. 1966) hviler tungt på Palle Laurings (1909-1996) skildring og tolkning fra 1981 i *Dronninger og andre kvinder i Danmarkshistorien*. Her må metodelæreren lige svinge pegepinden og påpege, at Grethe Jensens *Kvinder i Danmarkshistorien* (2004) faktisk rummer et langt bedre og mere ædrueligt afsnit om Birgitte Gøye.

Som personalhistoriker er bogen nem at gå til, da forfatteren efter sin prolog skrider kronologisk frem startende med barndom og ungdom, tiden som hofsinde ved Christian 3.s hof (1537-43), som lensmand (1543-54) og så fremdeles, indtil det interessante kapitel

om Trolles eftermæle (1565-2016), hvor der konkluderes på rydningsarbejdet samt demonstreres, at Olden-Jørgensen kan kunsten at håndtere både forskning og formidling.

Fejl og mangler er det svært at finde. En pudsig billedtekst (s. 16) giver Herluf Trolles kranie "to fuldstændige og meget velbevarede sæt tænder", hvor vi andre må nøjes med et enkelt tandsæt, og i forbindelse med den smukke gengivelse af Hans Kniepers maleri af Frederik 2. på jagt med Frederiksborg Slot i baggrunden (s. 108f.) omtales de vælske gavle fra det ombyggede Hillerødsholm som "italiensk inspirerede". Lidt nørdet kan man konstatere, at danske kunsthistorikere benytter betegnelsen for svungne gavle med sandstensornamenter i nederlandsk renæssancestil.

Endelig kunne det i forbindelse med omtalen af Herluf Trolles første len, Gladsaxe vest for Simrishamn, være interessant at få forfatterens betragtninger om den sølvminedrift, der var knyttet til Gladsaxe Len under Frederik 2. Var den endnu ikke påbegyndt i 1540'erne?

Udstyrsmæssigt er det en fin bog med parret Trolles våben på forsiden, indbunden, og trykt på et godt krideret papir (der desværre ikke er nævnt i kolofonen), der yder de mange fine illustrationer fuld retfærdighed. Hertil kommer en slægtstavle, et register omfattende person- og stednavne, noter, litteratur og kilder. Notesystemet er baseret på sidetal samt afsnitsnummerering (e.g. 229,4), så under læsningen kan man ikke umiddelbart se, hvorvidt et afsnit er udstyret med noter, hvad flere sider ikke er. Men det er en smagsag, ligesom forfatteren fortjener ros for den helt opdaterede litteraturliste, der medtager artikler og bøger fra 2014 og -15.

Kort sagt en rigtig god bog, der tjener forfatteren til ære, og demonstrerer at den gamle bogfabrik stadig kan lave rigtigt fine bøger, selvom den slags nu om dage trykkes i Polen.

Tommy P. Christensen
MVO & Cand.mag. Historie,
Elsbøll & Christensen

Jørn Lund: Hvor går gransen? – 55 statusopdateringer om det danske sprogs umådelige rummelighed. Gads Forlag 2016, 230 s. ISBN 978-87-12-05330-9. 199,95 kr.

”Hvor går gransen?”, spørger sprog- og litteraturguruen Jørn Lund sig selv og læserne i bogen af samme navn. Spørgsmålet retter sig mod det danske sprog, der i tidens hyperteknologiske ånd udvikler sig med rekordfart. Med et sprog i hastig udvikling følger den uundgåelige og ofte ophedede debat om, hvor grænserne for korrekt sprogbrug går. Jørn Lund bidrager med brænde til debatbålet med sine 55 såkaldte statusopdateringer om det danske sprogs umådelige rummelighed.

Bogen kommer to år efter *Dansk i skred - 52 sproglige opstrammere* og kan uden videre opfattes som en slags opfølger eller forlængelse. Opstrammere er blevet til statusopdateringer, men udgangspunktet er det samme: Lund præsenterer på underholdende vis en række af eksempler på problematikker og udviklinger i og omkring det danske sprog.

Og der er rigelig at tage fat på for Lund, som kommer rundt om ethvert tænkeligt fænomen i sprogudviklingen. Det gælder ved flere lejligheder uddøende ord og vendinger, der måske takket være Lunds lup kan holdes kunstigt i live lidt endnu. I flere af de små essays behandles nye træk og begreber i dansk tale på godt og ondt. Fælles for de fleste af epistlerne er, som titlen antyder, indikationen af samtidsrelevante grænsespørgsmål. Grænsespørgsmålene er den tematiske kerne alle epistlerne på overfladen har til fælles, men graden af debatpotentiale svinger markant undervejs. Det er unægteligt mere ophidsende, når Lund argumenterer for og imod diverse tiltag inden for komma- og staveregulering, end når han går i kødet på danskernes trang til at grille om sommeren. Men der er plads til begge dele med det valgte format.

Afsnittene svinger fra tre til max fem sider, så det er begrænset, hvor meget suppe Lund kan nå at koge på sine grænsespørgsmål. Alt fra politisk korrekt tabuisering af danske ordbogsslagere til etymologien bag det fiktive

skræmmevæsen ”bussemanden” serveres i fordøjelige doser med Lunds kendetegnende sammenvævning af humor og information.

Som professor i dansk sprog, tidligere formand for Det Danske Sprog- og Litteraturselskab og nuværende formand for Dansk Sprognævn, taler Lunds akademiske meritter sit eget sprog, og det gør Lund også. Man får i læsningen en fornemmelse af hans pædagogiske væsen, da han som kun en erfaren professor kan gøre det: kan veksle uanstrengt mellem. Overgangene er til tider ganske morsomme. Særligt når han ikke kan dy sig fra at lade sin personlige holdning komme til udtryk, som i afsnittet om radbrækning af gadenavne i den offentlige trafik, der ikke er langt fra at være en gennemført bedstefarsvada.

Til tider skinner Lunds sprogholdninger en tand for tydeligt igennem, men som han nævner i den indledende epistel, går sprogets udvikling sine egne veje, og bogen er langt fra en opsang i ”de gamle sprogdyder”. Det havde været en træg bog at læse, hvis man i processen

havde kunnet fornemme Dansk Sprognævnlige på lur bag hver en udtalelse. Men det, man i stedet mærker, er en entusiastisk sprogekender med en, mildest talt, imponerende viden om det danske samfund, der gerne vil oplyse.

Lunds hovedsagelige intention med dette og det foregående værk synes at være en slags sproglig borgerservice. Formidling af sprogviden på en måde der både er konserverende og illuminativ, henvendt til den i forvejen sproginteresserede, der har den (nødvendige) fordel at kunne se igennem fingre, når Lund løfter sine.

Og oplyst bliver man. På en så hyggelig og anekdotisk manér, at bogen næsten kan ind-

stilles som kandidat til "årets toiletlæsningsbøger". Og skal man rette en kritik mod værket, er det måske netop det lidt henkastede og toiletvenlige statusopdateringsformat. Rækkefølgen i afsnittene kan virke tilfældig, enkelte af dem føles direkte malplaceret, og forordet er en vandet opsummering af udvalgte spørgsmål, der stilles i bogen. Men det ser man nemt bort fra, når man sidder, måske på toiletet, med et værk der er lige så lærerigt, som det er lystigt.

Andreas Kragh Jacobsen

Stud.mag. dansk, Københavns Universitet

Poul Nielsen: Kun et nummer - 18 måneder i KZ Sachsenhausen. Syddansk Universitetsforlag 2015. 111 s. Ill. ISBN 978-87-76-748968. 199,00 kr.

Der er skrevet mange bøger om ophold i tyske koncentrationslejre, så hvad skal man med én mere? Men Poul Niensens bog adskiller sig fra andre derved, at han i et afsluttende kapitel har en såkaldt navnebog med hilsner fra medfanger. Det, og den nøgterne – til tider ligefrem humoristiske – skrivestil, gør bogen til noget særligt.

I sin 14 sider lange indledning giver Therkel Stræde, lektor i samtidshistorie ved Syddansk Universitet i Odense, en fin indføring i nazismens ideologi og visionerne bag oprettelsen af KZ-lejre: I de første år efter Hitlers magtovertagelse var lejrsystemet præget af en vis planløshed, men formålet var klart: at afsondre alle, der ikke passede ind i nazismens ideologi. De første fanger bestod af to hovedgrupper: politiske opponenter, samt hvad regimet betegnede som "sociale afvigere" såsom kriminelle, homoseksuelle, handicappede og psykisk syge.

Allerede i løbet af 1933 blev alle andre politiske partier end det nazistiske forbudt, og tilhængere/tidligere medlemmer af disse partier, først og fremmest socialister og kommunister samt fagforeningsfolk, blev interneret i lejre og

forsøgt "genopdraget" for at de derved kunne indse, at nazismen var den rette ideologi.

De "sociale afvigere" nærrede regimet ikke store forhåbninger til. Derfor gjorde man deres indespærring i lejrene permanent; og hen imod slutningen af 1930'erne fandt massesterilisation og massedrab på disse steder i stort omfang.

Hele ideen med nazismen var, at staten skulle fungere som én stor organisme med en fører i toppen, som alle andre i staten var loyale over for. Politiske initiativer kunne ikke komme nedefra, og derfor var demokratiske institutioner overflødige. Der var ingen opsplitning i en lovgivende, udøvende og dømmende magt. Desuden opererede man med begrebet "en ren, arisk race", hvilket indebar, at jøder blev anset for fjender af staten.

Det er i den tankegang, man skal forstå, at koncentrationslejre efter få år blev anset for en vigtig og permanent del af statens kontrolsystem, sammen med den hemmelige sikkerhedstjeneste (Sicherheitsdienst") og det hemmelige politi, forkortet "Gestapo". En stat med kun ét tilladt politisk parti vil til stadighed have brug for at underkue anderledes tænkende. Det tilfældige præg, som lejrene havde haft i de første år efter 1933 forsvandt, og hele lejrsystemet blev opbygget med stamlejre, som Sachsenhausen, hvortil Poul Nielsen ankom i november 1943, og såkaldte udelejre, hvor fanger blev sendt hen for at arbejde. Med udbruddet af 2. verdenskrig blev antallet af udelejre forøget, og de fungerede i længere eller kortere tid alt efter krigsmaskineriets behov for materiel.

En anden type lejre var de rene udryddelseslejre, som f.eks. Auschwitz, hvor først og fremmest jøder systematisk blev dræbt i perioden 1942-44. Men fra 1943 rykkede den systematiske udryddelse også ind i stamlejrene.

De første danskere blev sendt i tyske koncentrationslejre kort efter ophøret af samarbejdspolitikken 29. august 1943. Poul Nielsen hører således til nogle af de første, som blev sendt dertil.

Titlen på Poul Niensens bog Kun et nummer hentyder til den anonymisering og umenneskeliggørelse, som fangerne i lejrene skulle udsættes for. På den måde kunne nazisterne udøve absolut magt over dem. Men som Therkel Stræde påpeger, så strides sociologer om, hvorvidt det lader sig gøre. Modstanderne af teorien om, at magthavere kan få absolut magt over borgere, hævder, at "fangerne bragte deres

forudsætninger, skabt gennem opvækst, uddannelse og deltagelse i samfundslivet, deres identitet og verdensanskuelse...med sig ind i lejren..."

Poul Nielsen fra Odense (født 1925) er et godt eksempel på dette. Han begynder sin beretning med at fortælle om arrestationen den 17. oktober 1943, antageligt på grund af "oprørsik virksomhed (aktivt fjendtlige Handlinger over for Besættelsesmagten)", som der stod i Fyens Stiftstidende 25. nov. 1943. Selv skriver han, at Gestapofolkene fandt illegale blade på hans værelse. Men han dvæler ikke ved, hvor meget han var involveret i illegal virksomhed, og i det hele taget er hans beretning fri for et følelsesladet sprog. Tværtimod fortæller han på en nøgtern måde om hele forløbet fra 17. oktober 1943 og frem til den dag i april 1945, hvor han sammen med andre blev hentet af de Hvide Busser, kørt til Sverige, og efter kort tid kom tilbage til sine forældre i Odense.

I forbindelse med sin arrestation giver Poul Nielsen et eksempel på den snarrådighed, som han besad og blev ved med at besidde gennem de 18 måneder, han var fange i Sachsenhausen. Det og et ungdommeligt vovemod fik ham frelst gennem KZ-lejropholdet, men kunne også have bragt ham i vanskeligheder.

Ved sin arrestation foregav han ikke at kunne tysk, selv om han havde lært det i skolen. På den måde mente han, at han bedre kunne få tid til at overveje sine ord i forbindelse med forhør. Turen gik nu via Husmandsskolen i Odense, Vestre Fængsel i København, Hørsørdlejren og Alsgades Skole i København til slutdestinationen Sachsenhausen. Undervejs i toget sydpå kom han i kupeen i snak med en tysk soldat, hvis opgave det var at passe på arrestanterne. Soldaten, Willy Burisch, behandlede de unge danskere som medmennesker, så Poul Nielsen bad ham om at poste et brev til forældrene. Dette løfte holdt Burisch. Som Poul Nielsen skriver: "Willy Burisch var en helt. Han satte sit liv på spil for af menneskelige grunde at hjælpe et andet menneske. Hans

eneste tak var min. Var hans gerning blevet opdaget, var straffen død ved hængning, skydning eller overførsel til et straffekompani. Jeg glemmer ham aldrig”.

Anderledes brutalt gik det til efter ankomsten til Sachsenhausen, men også her opdagede Poul Nielsen, at der var forskel på de mennesker, hvis opgave det var at bevogte og i mange tilfælde tortere fangerne. Nogle var lidt mindre brutale end andre.

Opholdet i Sachsenhausen beskriver Poul Nielsen ud fra sine egne oplevelser og iagttagelser. De enkelte kapitler er tilegnet hver sin konkrete hændelse. Det siger sig selv, at han ikke kan undgå at være vidne til grusomme begivenheder, men selv undgår han den mest brutale behandling. En stor del af de 18 måneder går med at arbejde i to forskellige udelejre, hvor der blev fremstillet flymateriel. Gennem arbejdet formåede han at ”tjene” Wert-Marken, og dette, samt Røde Kors pakker fra Danmark, brugte han til at tiltuske sig nogle goder, såsom en blid behandling hos lejrens tandlæge. Det ovenomtalte vovemod viste han, da han i marts 1945 byttede tøj med en tysk fange, som stod for overførslen af post og gods til Berlin. Poul Nielsen øjnede chancen for – iført tyskerens tøj – at komme med på turen til Berlin for med

egne øjne at se, hvordan byen var blevet sønderskudt. Han oplevede også at måtte haste ned i et beskyttelsesrum pga. et allieret luftangreb. Som han skriver i afslutningen af dette kapitel: ”Det sidste gods blev afleveret og jeg ønskede mig tilbage til Sachsenhausen. Det havde jeg aldrig troet. Vel tilbage i lejren blev jeg dansker igen, men jeg fortalte ikke tyskeren, hvis fangenummer jeg havde lånt, at han var lige ved at komme med de Hvide Busser til Danmark”.

Bogen er illustreret med en mængde fotografier, samt illustrationer i form af tegninger, kort og andet dokumentationsmateriale. Det er i høj grad med til at højne bogens kvalitet. En del af fotografierne er taget ved senere besøg i Sachsenhausen og udelejrene. De sidste 23 sider af bogen udgør et kapitel for sig. Her har Poul Nielsen samlet en poesibog, han kalder det ”navnebog”, med små tegninger og skriftlige hilsner fra medfanger. Dette sidste kapitel gør bogen til noget helt særligt og er et klart eksempel på teorien om, at fangerne bragte deres forudsætninger og verdensanskuelser med ind i lejren. Det lykkedes ikke fangevogterne at reducere dem til blot og bare numre.

Karin Berg

Cand. mag. Historie og engelsk

Karen Valentin og Karen Fog Olwig (Red.): Mobilitet og tilknytning. Migrantliv i et globaliseret Danmark. Antropologiske studier 3, Aarhus Universitetsforlag 2015. 223 s. ISBN 978-87-7124-365-9. 250,00 kr.

Migrationsforskningen er i en globaliseret verden et indlysende relevant felt, og her gør antropologerne sig stærkt gældende. Denne antologi omfatter ni bidrag, der belyser forskellige migrationsmønstre, lige fra filippinske au pair piger til grønlandske studerende i Danmark. Undersøgelserne behandler personers ageren i et migrationsperspektiv, men føjer ikke meget til den personalhistoriske viden, da personerne er anonymiserede.

De to redaktører har skrevet den indledende artikel med titlen: *Nye horisonter i*

dansk migrationsforskning. Bogens ærinde er da at fokusere på samspillet mellem mobilitet, uforudsigelighed og forskelligartede opfattelser af tilhørsforhold. Det empiriske grundlag omfatter for det første en bred gruppe af migranter, som hidtil kun delvist har været gjort til genstand for akademisk interesse, for det andet har artiklerne en transnational tilgang, der placerer migranterne i en større global sammenhæng. Karen Valentin er lektor ved Institut for uddannelse og Pædagogik ved Aarhus Universitet og Karen Fog Olwig

er professor ved Institut for Antropologi, Københavns Universitet.

Karen Valentin har skrevet kapitel 3 med titlen: *Uddannelsesruiter og mobilitetsmønstre blandt nepalesiske studerende i Danmark*. Forfatteren fremhæver, at det er vigtigt at ”forstå ikke bare hvem der migrerer og under hvilke forhold, men også hvilke muligheder og sociale positioner, der åbner og lukker sig for folk inden for og på tværs af grænser over tid”. Klasse og tid bliver derfor centrale analytiske kategorier, når en ny bølge af transnational migration skal undersøges.

Forfatteren har indsamlet en omfattende empiri såvel i Danmark som i Nepal, og artiklen er en del af et kollektivt projekt støttet af Forskningsrådet for Kultur og Kommunikation 2010-14. I sin sammenfatning fremhæver hun, at gennem iagttagelse af den måde, ”hvorpå migranter over tid fastholder, skaber og genskaber tilknytning til flere steder, tydeliggøres det, at ’integration’ og ’mobilitet’ ikke er gensidigt udelukkende, men snarere betingelser for hinanden”.

Karina Dalgas har i artiklen *Mobile kvinder* undersøgt filippinske kvinders au pair migration under tre synsvinkler: regel, tilfældighed

og tilhørsforhold. I løbet af de seneste 10 år har der været omkring 16.000 filippinske au pair i Danmark. Antagelsen er, at den enkelte au pair bruger de to år i Danmark som et springbræt til fortsat migration, og at de derfor opererer med flere fremtidsscenerier. Forfatteren bruger her et analytisk begreb: vital conjecture, forstået som et afgørende sammentræf af potentielle fremtider.

Undersøgelsen bygger på to pigers fortællinger, der belyser deres videre færd fra au pair-perioden i Danmark. Antagelsen viser sig at være rigtig, de har et større scenarie af muligheder for at undgå at komme tilbage til fattigdommen i Filippinerne. Men om det forholder sig ligeså med de mange andre au pair piger fra Filippinerne, melder historien ikke noget om.

Vera Skvirskaja har undersøgt forholdene i Danmark for ukrainske landbrugspraktikanter under overskriften: *Beskæftigelsesmæssigt medborgerskab og mobile horisonter*, dvs. forhåbninger og forventninger i et længere tidsperspektiv. Udgangspunktet er et kulturelt medborgerskab, som indebærer, at disse praktikanter både skaber og bliver en del af det kollektive liv via deres midlertidige beskæftigelse i landbruget. Undersøgelsen har fokus på at forklare, hvordan ”beskæftigelsesmæssigt medborgerskab” er forbundet med kulturelt medborgerskab. I artiklen ønsker forfatteren at vise, ”hvordan kulturelt medborgerskab udvikles i tre forskellige sfærer – landbrug, migrantnetværk og institutioner – bidrager til praktikanternes muligheder for social og/eller professionel mobilitet”. Det empiriske materiale omfatter samtaler og interviews med praktikanter og tidligere praktikanter, deres evt. ægtefæller og rekrutteringsagenter, både i Danmark og i Ukraine. Disse interviews og samtaler danner grundlaget for at undersøge, dels hvordan opholdet i Danmark forløb, dels hvilke ændringer der kunne registreres i deres håb til fremtiden.

På den ene side lyder konklusionen, at de erfaringer, som de ukrainske praktikanter erhvervede i Danmark, var af stor betydning for

deres modning og bevidsthed om den omgivne verden. Men på den anden side konkluderer Skvirskaja, at "de oplevede deres kulturelle medborgerskab, og især de praksisrelaterede aspekter af det, som værende afgrænset af en bestemt status (for nogle stigma), der hæmmer opadgående mobilitet, fordi den fastholder subjektet i, hvad der opfattes som en fastlåst strukturel situation". Med andre ord, de havde opnået et vist kulturelt medborgerskab, men ikke et beskæftigelsesmæssigt medborgerskab, som efter forfatterens opfattelse ville forudsætte "støtte fra statsborgerstrukturer, der kan sikre mobilitet på personens egne præmisser". En lidt trist konklusion, som man som læser ikke kan kontrollere sandhedsværdien af, selv om problemformuleringen bliver besvaret.

I kapitlerne 4-8 behandles mobilitet på danske sprogskoler (Zachary Whyte), flygtningeforældres fremtidshåb realiseret gennem børnene (Birgitte Romme Larsen), bosniske flygtnings integration (Kristina Grünenberg) og religiøs mobilitet blandt sufi-muslimer (Mikkel Rytter). Der er tale om læseværdige bidrag, som tegner et nærbillede af migranternes møde med dansk kultur, men undertiden kommer man i tvivl om, hvorvidt dette nærbillede nu også passer ind i det store billede, men det må ny forskning tage fat på.

I kapitel 8 behandler Karen Fog Olwig caribiske migranternes indtryk af Danmark med undertitlen: *Eventyrlige rejsefortællinger og dansk hverdagsliv*. Dette kapitel er en del af et større forskningsprojekt støttet af Det strategiske Forskningsråd, med det sigte at "studere sammenhængskraften i det moderne danske samfund i lyset af den stigende etniske diversitet, der præger Danmark". Det empiriske ud-

gangspunkt er interviews med 23 caribere, der er indvandret til Danmark i årene 1962-2005. Fokus er på den eventyrlige fortælling, som er en vigtig del af caribernes migrant-narrativ. I en dansk sammenhæng kan eventyrvinklen også bruges som modnarrativer som reaktion på en overvejende indvandrerfjendsk stemning. Olwigs bidrag er således med til at styrke opmærksomheden på migrant-narrativernes historiske baggrund og aktuelle funktion.

Antologiens sidste bidrag handler om grønlandske studerende i Danmark, og er skrevet af Jane Flora. Redaktørerne burde i øvrigt have medtaget en kort forfatterbiografi. Fokus er på begrebet kulturelt medborgerskab, som, konkluderer Jane Flora, ikke et enten/eller men et både/og. De studerende er danske statsborgere, hvilket giver dem privilegeret adgang til danske uddannelsesinstitutioner, men de har også et grønlandsk kulturelt medborgerskab med sig, som de tolker som en forpligtelse til at bruge deres uddannelse til at udvikle Grønland.

Antologien har mange eksempler på, at nogle migranter, som grønlænderne, kun er her på træk, mens andre opfatter Danmark for deres nye fædreland. De ni bidrag til antologien illustrerer begge dele og illustrerer, at integration ikke nødvendigvis skal ses som en modsætning til mobilitet. Dermed er antologien et godt bidrag til at nuancere indvandrerdebatten. De ni bidrag har en høj grad af validitet, hvorimod reliabiliteten, som i al humanistisk forskning, kan problematiseres.

Harry Haue
Professor emeritus, dr.phil.,
Syddansk Universitet

Poul Duedahl og Ulrik Langen (Red.): Nattens gerninger. Gads Forlag 2015. 324 s. Ill. ISBN 978-87-12-04896-1. 399,95 kr.

Denne bogstaveligt talt tungtvejende bog i stort format giver et fornemt indblik i tidligere tiders syn på natten og de befolk-

ningsgrupper og fremmede elementer, der rådede i nattens mørke. Natten er et symbol for kontrasten til det gode eller alt det, der

”tåler dagens lys”. Natten og dens livsverden er forblevet indbegrebet af alt det, der ikke bliver fortalt: den glemte halvdel af den menneskelige erfaring, idet de fleste af os vel bruger natten til at få den nødvendige søvn. Bogen dækker perioden fra omkring 1500 til 1900 og er generelt velskrevet i et letlæst sprog. Desuden er den forsynet med mange velvalgte og flotte illustrationer, idet enkelte dog er gengivet forholdsvis mørkt, men det kan jo i dette tilfælde have en pointe i sig selv. Der er tale om en antologi, som ofte – og også i dette tilfælde – medfører en del overlap, men det virker ikke skæmmende og giver mulighed for at læse de enkelte kapitler uafhængigt af de øvrige. Der er desuden en fin overgang mellem de forskellige kapitler.

Bogen indledes af Mette Frisk Jensen, der skriver om *Brandnatten*. Ild var før i tiden på én og samme tid livsvigtig og livsfarlig, og der fortælles således om flere storbrande, der ødelagde hele bydele i danske købstæder, samt om de tre store brande i hovedstaden i henholdsvis 1728, 1795 og 1807. Ildsvåde

var den hurtigste og sikreste vej til fattigdom, så det offentlige gjorde mange foranstaltninger for at undgå voldsomme brande, men ofte forgæves i en tid, hvor ild var en daglig nødvendighed og mange huse de rene brandfælder.

Karl Peder Pedersen beretter om *Nattevægterne*, hvis vigtigste opgave det var at tænde og slukke gadebelysningen og holde øje med mulige brande. Dernæst kunne de assistere politiet med anholdelse af kriminelle i byens gader. Lønnen som nattevægter var lav, men det var til gengæld tilladeligt for dem at udføre alskens serviceydelser for lokalbefolkningen og derved tjene en ekstra skilling. Funktionen som nattevægter opstod i 1681, da der indførtes gadebelysning i København, og varede indtil 1863, da gaslamper havde erstattet de tidligere tranlamper og gasværkerne havde deres eget lygtetænderkorps.

Det følgende kapitel står Jakob Ørnbjerg for og han skriver om byens *Natteravnne*, deres drikkegilder og deraf ofte følgende slagsmål, hvor selv byens bedre borgerskab ikke holdt sig for fine til druk og ”grassatgang”, det vil sige natlig omstrejfen med optøjer og hærværk. Skældsord, rudeknusning, våbenraslen og skrig og skral i beruset tilstand hørte natteravnene til.

Dernæst følger et kapitel med titlen *Politinatten*, hvor Jørgen Mührmann-Lund fortæller om politiets opgave med at forebygge ”nattesæde”, det vil sige festligt samvær med druk, spil og anden støjende adfærd efter kl. 10 aften, ikke mindst på aftener før og på søn- og helligdage, idet der ellers var tale om ”helligbrøde”. Datidens politibetjente blev rekrutteret fra underklassen og havde svært ved at sætte sig i respekt og var generelt ringeagtede – med god grund - da de ikke sjældent selv tog del i løjerne, var drikkældige og tog imod bestikkelse. Mod slutningen af 1700-tallet blev politiets opgaver i højere grad at opdage og opklare politiforseelser.

Mikkel Venborg Pedersen skriver om Nattesøvnen, som var tiltrængt, men som også blev afbrudt af dyr og børn, varme og kulde, andre sovendes lyde og bevægelser og angsten for nattens skabninger. Man sov mange i samme rum, hvad enten der var i alkover, i fritstående senge eller i forhåndenværende alternativer som et bord, et dejtrug, en bæk, en skuffe eller bare på gulvet. De fleste af vores aner lå anderledes, end vi gør i dag. Deres mange dyner, puder og deres korte senge medførte nemlig en halvvejs siddende sovestilling, der har været gældende i Europa i hvert tilfælde fra 1300-tallet og frem til midten af 1800-tallet. Tekstiltraditionen, mulighederne for opvarmning og skrækken for træk var årsagerne til den korte seng, som kroppen måtte rette sig efter. Desuden kunne reumatisme, besværede luftveje, gigt og trætte lemmer efter et kropsligt krævende dagsværk ofte lettes lidt ved denne halv-siddende stilling.

Kapitlet *Nattetanker* har Thomas Bredsdorff som forfatter og det omhandler natten som metafor for døden, som den optræder i sange og salmer samt i litteraturen, hvor natten hos nogle digtere er truende eller fæl, mens den hos andre forfattere er en velsignelse.

I Charlotte S.H. Jensens kapitel om *Natvæsener* får vi et indblik i vore aners forestillingsverden, hvor nattens lyde og lys gav liv til mangfoldige forestillinger om trolde, genfærd, lygtemænd, mosekoner, helheste, nisser og glumsøer. Tidligere tiders traditioner fremhævede natten som et rum for magisk aktivitet og specifikke nætter var især velegnede til at give sig i kast med varsler. Det var vigtigt at behandle nattens væsener med fornøden respekt, for ellers kunne de være farlige.

Det samme gør sig gældende i det følgende kapitel om *Djævelen* skrevet af Louise Nyholm Kallestrup. Blandt de overnaturlige væsener, folk før i tiden frygtede, var Djævelen eller Satan den værste af de værste. Han kunne trænge ind overalt og hjemsoge husstande og

den onde kunne være skyld i alskens dårligdomme, elendighed og ulykker, ja den onde kunne endda besætte et menneske. Det eneste virksomme middel heroverfor var at skræmme Djævelen med Gud eller Jesus. For såvel almuen som for teologer, jurister og andre lærde, var Djævelen en figur, der optog dem, og som de opfattede som en modpol til Gud og lyset.

Nattens mørke gav ly for *Tyven* – eller rettere de mange tyve - som Tyge Krogh fortæller om, og som især i første halvdel af 1700-tallet udgjorde en trussel for den øvrige befolkning. I den periode huserede tyvebander flere steder i landet og ofte var det lejesoldater, der efter afslutningen af Store Nordiske Krig var blevet arbejdsløse og nu fandt en anden vej til det daglige brød. Nogle tyve havde et stort netværk, der kunne strække sig helt til Tyskland, og flere af dem talte indbyrdes det særlige sprog rotvælsk. Straffen for tyveri kunne være særdeles hård med pisk, brændemærkning, strafarbejde eller hængning, men da det kunne være en dyr affære for en forurettet at rejse tiltale, var det forholdsvis let at slippe afsted med mindre tyverier, selv hvis de blev opdaget.

Morten Fink Jensen skriver om *Døden* og hvorfor det at blive begravet om natten til visse tider har været udtryk for social vanære eller såede tvivl om sjælens skæbne hinsides jordelivet, mens det til andre tider ligefrem har dannet mode. Natlige begravelser og de forestillinger, der knyttede sig til dem, gennemgik således en stor kulturel ændring fra Reformationstidens religiøst betingede skelnen mellem lyset og mørket og mellem dagen og natten og de efterfølgende 250 år.

Natten er også kærlighedens og liderlighedens tid, og det emne behandler Poul Duedahl og Ulrik Langen i kapitlet *Natteroderiet*. På alle sociale niveauer blev der kysset og talt forelsket i aftenmørket, hvis der ikke ligefrem var tale om ”legemlig omgængelse”. Såkaldt ”nattefrieri” var et især landligt fænomen og ret udbredt fra 1500-tallet og frem til 1800-tallet.

Unge giftelystne mænd besøgte i ly af mørket piger ved deres sengekant og gik samtalen godt, fik bejleren lov til at kysse pigen og kærtegne hendes bryst. Natten bød selvfølgelig også på nathoren, natfrøkenen, natjomfruen, skøgen eller de løse fruentimmere, som de prostituerede også kaldtes.

Sidstnævnte emne er også et af omdrejningspunkterne i Karin Lützens kapitel om *Sædeligheden*. I 1874 blev prostitution et lovligt erhverv, forudsat at de kvinder, som ernærede sig ved det, lod sig indskrive i politiets protokoller som offentlige fruentimmere. De skulle gå til jævnlig kontrol for kønssygdomme og overholde adskillige regler for, hvor de måtte færdes i byen og i hvilken påklædning. De skulle arbejde i særlige huse med særlige persienner i særlige gader og ville – i modsætning til tidligere – være skjulte for befolkningen. Det var dog stadig tilladt for kvinderne at opsoge deres potentielle kunder på gader og stræder, hvilket gode borgere og – ikke mindst missionske – foreninger ihærdigt kæmpede imod. I 1901 blev det forbudt at holde offentlige huse og det blev strafbart at ernære sig ved utugt, men det betød ikke, at utugten forsvandt, så de såkaldte natmissioner, der arbejdede for at komme prostitutionen til livs, fortsatte ind i det 20. århundrede.

Mette Tapdrup Mortensen skriver i det efterfølgende kapitel om *Natteløbet*, som der blev et øget behov for, efter at København i 1857 nedlagde sine volde og byporte og paskontroller blev opgivet i landets købstæder og det dermed blev lettere end nogensinde før at rejse omkring. Jernbanen og industrialiseringen medførte samtidig en stor befolknings-tilgang i især København og alle havde de brug for et natlogi. I 1695 havde Christian 5. udstedt en lov, der befalede, at der "til alle rejsende deres nødtørft og bekvemmelighed" skulle åbnes værtshuse med logi i alle store købstæder og mindre steder, hvor agende poster kom forbi, men der var dog gennem 1700-tallet en stadig mangel på gæstgiverier.

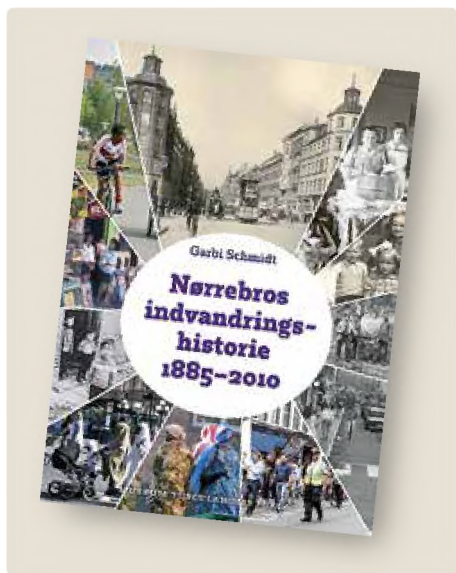
Det ændrede sig i løbet af 1800-tallet, hvor antallet af gæstgiverier, hoteller og pensionater steg hastigt. Der var dog meget stor forskel på de forskellige herberger og derfor var det vigtigt, ja næsten et spørgsmål om liv eller død, at man hurtigst muligt fandt et ordentligt sted at overnatte, når man var kommet ind med firetoget. Ikke mindst i hovedstaden fandtes der folk, som for egen overlevelses skyld tilbød et kummerligt natteleje, hvor de logerende lå side om side på det bare gulv. Anderledes stod det til i pensionaterne, hvor de logerende foruden et møbleret værelse kunne betale sig til et måltid mad.

Bogens afsluttende kapital har meget passende fået titlen *Afskaffelsen* og er skrevet af Poul Duedahl. I vinteren 1814-15 tændtes de første gaslygter i Danmark på hjørnet af Amagertorv og Købmagergade i København og markerede dermed begyndelsen til enden på natten. Gasflammer blev i løbet af de næste tiår benyttet til at lyse op såvel udenfor som indenfor – først i velhaverhjem, og siden på fabrikker, hos arbejderklassen samt i byernes gader. I 1853 blev Odense den første danske by, der fik lagt gasledninger i jorden. Lamperne skinnede 10 gange kraftigere end et almindelig tællelys og gjorde samtidig byens gader og stræder farbare i længere tid end før. Alt i alt var masseudbredelse af gassen en omvæltning, der gjorde nat til dag og skabte nye måder at anvende tiden og tænke på. Således besluttede regeringen, at afskaffe den lokale tid, så hele landet i stedet stemte sine offentlige ure efter hovedstadens, og i 1870 var standardiseringen af tiden indført i det meste af landet. Gassen og siden hen elektriciteten havde endegyldigt erobret og indtaget natten.

Oplyst er man også efter endt læsning af denne udmærkede bog, der giver et facetteret syn på natten og dens liv, som den har udmøntet sig for vore forfædre.

*Henriette Kragh Jacobsen
Cand.mag. Historie,
Danish Heritage Tours*

Garbi Schmidt: Nørrebros indvandringshistorie 1885-2010. Museum Tusulanums Forlag 2015. 491 s. Ill. Hft. ISBN 978 87 635 4338 5. 350,00 kr.

”Livsværk” får en særlig betydning, når man sidder med Garbi Schmidts (f. 1969) doktorafhandling i hånden. Hun er professor i kultur- og sprogødestudier på Institut for Kultur og Identitet ved Roskilde Universitet, fik i 2014 konstateret brystkræft, og har samtidig med cancer og kemobehandling kæmpet med at færdiggøre sin afhandling. I september 2015 forsvarede hun sin doktorafhandling på Roskilde Universitet, og når man ser forfatterportrættet på bogens inderomslag, der viser forskeren uden hår, er det svært at fatte, hvordan hun har fundet kræfterne til det næsten 500 sider store værk. Efterfølgende har hun selv i Politiken (27.02.2016) karakteriseret bogen som et overlevelsesprojekt: ”Jeg skrev også på min bog, som blev mit overlevelsesprojekt. Selv om jeg havde det ad helvede til, skrev jeg lidt hver dag. Min eksmand var der også for mig, selv om jeg var besværlig. Her lå jeg og var ramt af samme kræftsygdom som min mor. Det var der ingen mening i.”

Bogen beskriver historien om mere end hundrede års indvandring til Nørrebro i fire

punktnedslag dækkende perioderne 1885-1915, 1935-1947, 1960-1971 og 1978-1982. På denne baggrund kan Garbi Schmidt fremholde det, hun kalder ”Den tydeliggjorte mangfoldighed” (2000-2010), hvor politiske kræfter vælger at fokusere på ”Det muslimske Nørrebro” og give en glimrende konklusion (s. 417-25), hvor hun benytter de teoretiske begrebsdannelser ”stedet” og ”rummet” samt ”indvandrerer” i forbindelse med Nørrebros urbane sammenkastedthed (herligt ord!). Bydelen har i alle de behandlede perioder haft indvandrergrupper af anden religiøs retning end den danske folkekirkes. Den stærke fokusering på religion som (identitets-)politisk markør karakteriserer efter millenniumskiftet den politiske debat om den muslimske indvandring til Nørrebro og hvorledes man skal anskue den etniske mangfoldighed i bydelen. Som professor Schmidt så ganske rigtigt anfører (s. 25), så var der stort set intet fokus i tidligere perioder af bydelens historie på den etniske diversitet som en afgørende faktor for bydelens rum.

Anslaget til værket kan anskues som en videreudvikling af den lokalhistoriske tradition, hvor man altid tager sit afsæt i egnen eller bydelen som scene for historien. Men hendes teoretiske rammeværk er først og fremmest sociologisk og hun lægger ikke skjul på, at det har været nødvendigt at kombinere forskellige metoder, både kvalitative og kvantitative (mixed methods), efterhånden som hun benytter det, en historiker vil betegne som forskellige kildetyper.

Forfatteren har således benyttet antropologisk feltarbejde og interviews, men også store mængder presseklip fra Ritzau, hovedstadspressen (især Politiken, Berlingske Tidende og Jyllands-Posten), lokalaviser (Nørrebro Folkeblad, Nord-Vest Avisen, Lokal-avisen Nørrebro, Nørrebro Avis) og illegale blade fra Besættelsen (Frit Danmark), statistisk materiale, Kraks vejvisere, lokalhistorisk litteratur

omhandlende Nørrebro, erindringsbøger, erindringsmateriale (især Københavns Stadsarkivs samling af pensionisterindringer), indfødsretssager, folketællinger samt upubliceret kildemateriale i form af blandt andet Rafael Edelmanns breve, journalsager fra Københavns Boligkommission, beretninger i gymnastikinspektør H.P. Langkildes arkiv etc. Kort sagt ganske overvældende stofmængder, der afspejler de fire lokalhistoriske studier gemt i disputatsen: Nørrebro som spirende indvandrerkvarter (1885-1915), Undtagelsestilstand – Indvandrere på Nørrebro 1935-1947, Nye indvandrergrupper og sanering – Nørrebro 1960-1971, Byggerens indvandrerbørn – Nørrebro 1978-1982 samt den teoretiske litteratur, der også er inddraget.

Alle, der vil kombinere slægtshistorie med bydelsshistorie, kan således få god inspiration til det store kildemateriale der kan bringe liv til en slægt bosat i København eller en anden større dansk købstad.

Dykker man ned i de enkelte perioder af bydelens historie, præsenteres indvandrere på Nørrebro i form af svenske tjenestepiger, svenske skomagere, en italiensk stukkator, russisk-jødiske flygtninge, tyske krigsflygtninge, jugoslaviske, pakistanske og tyrkiske gæstear-

bejdere, der senere bliver tituleret fremmedarbejdere, og efterfølgende med en stor generalisering ”muslimer”. Uanset om man mest er til historien om Nørrebro præget af arbejderklasse, fattigdom og aktivisme, eller til historien om Nørrebro som et indvandrerkvarter med en lang tradition for broget mangfoldighed, hvor det tidligere var svenske banebørster og tjenestepiger, der blev anset for ”de fremmede”, så kan man med stort udbytte studere denne disputats, der bortset fra de indledende mere teoretisk prægede overvejelser, er velskrevet og læseværdig. Den politiske håndtering af indvandringen fra de offentlige myndigheder er fint vævet ind i fremstillingen, og det har bud til den aktuelle debat, at der i den offentlige danske debat siden ”9/11” tydeligvis er sket en politisering af den muslimske tro.

Afsluttende kan det nævnes, at Schmidt i Journalen – lokal og kulturhistorisk tidsskrift (dec. 2015, nr. 2) har skrevet artiklen ”*De små i kommodeskuffer*”: om Nørrebros indvandringshistorie og brug af lokalhistorisk data.

Tommy P. Christensen
MVO & Cand.mag. Historie,
Elsbøll & Christensen

Poul Duedahl: Ondskabens øjne – En biografi om Jens Nielsen. Gads forlag 2016. 366 s. Få, men velvalgte ill. ISBN 978-87-12-05315-6. 300,00 kr.

Jens Nielsen var tyveknekt, voldsmand, brandstifter og betragtede sig selv som ”ond” – med andre ord et rigtigt røvhul. Mest kendt er han for, at han den 8. november 1892 blev henrettet, som den sidste i Danmarkshistorien i fredstid. Han blev halshugget i gården til Horsens Straffeanstalt, et sted der i øvrigt siden er blevet åbnet som museum.

Nu har historikeren Poul Duedahl skrevet Jens Niensens biografi. Duedahl er ph.d. og lektor i historie i Aalborg.

Historien om Jens Nielsen er en trist historie fra samfundets absolutte bund. Da

Jens blev født i 1862, sad hans far, kaldet ”Fåretyven”, i fængsel. Faren var træskomand og tyv, moren krøbling. Jens voksede op på fattighuse m.v. Allerede som treårig stjal han værktøj og smårapsede. Faren forlod dem, da Jens var seks. Jens var indbrudstyv og dyremishandler fra syvårsalderen. Ligeså gammel var han, da han havde sin seksuelle debut.

Med årene blev han mere og mere opsætsig og hadsk overfor alt, hvad der blot mindede om myndigheder. Som niårig, efter en flugt og tyveriet af otte sølvskeer, havnede han på en opdra-

gelsesanstalt for "forsømte og vildledte drenge". Her forsvandt hans sidste rest af tiltro til omverdenen. Efter eget udsagn stod han herefter ikke til at redde, han var fortabt. På opdragelsesanstalten var en af hans "medindsatte" i øvrigt Ole Olsen, den senere millionær og filmselskabsdirektør. Sådan er tilværelsens veje så uforudsigelige.

Det er svært at sætte fingeren ned og sige, hér gik det galt, hér svigtede systemet; hér kunne Jens være blevet samlet op. Han lader til at have været fast determineret mod sin skæbne, nærmest lige fra sin fødsel. Dermed er bogen også et interessant psykologisk studie – show it, don't tell it – i ondskab. Duedahl fremlægger nøgternt kendsgerningerne, sobert og kronologisk. Han spiller ikke psykolog eller samfundsdebattør, det er ikke hans opgave.

Jens Niensens triste CV fortsætter: Efter at være rømmet fra en plads, drog han til København, hvor han kort efter blev arresteret. Den 14-årige knægt idømtes 25 slag ris. Han blev sendt tilbage til anstalten, men efter at have sat ild til den flere gange, blev han idømt to års forbedringshusarbejde i det nyopførte Vridsløselille Statsfængsel. I 1880 betalte hans hjemkommune en enkeltbillet til Canada. Opholdet var dog ikke nogen succes, og han var snart tilbage på kontinentet. Via Antwerpen (hvor-

fra det også lykkedes ham at blive smidt ud) kom han til London. Her forårsagede han den største brand i hovedstaden i mands minde, blot for at få mulighed for at stjæle lidt tøj. Fortjenesten fra branden blev han i øvrigt selv frastjålet natten efter. Han nåede også at sidde fængslet to gange for tyveri. I sommeren 1883 var han tilbage i Danmark – via Finland og Sverige, hvor han også sad fængslet for tyveri.

Året efter blev han anholdt efter en brand i Hvidovre, hvorefter han pludselig tilstod en lang række brande i Danmark, foruden tre i London. En læge konkluderede, at han var tilregnelig, og i øvrigt ikke pyroman. Blot 21 år gammel idømtes han tugthusarbejde på livstid, som han afsonede i Horsens.

Tre gange forsøgte han at slå en fængselsansat ihjel, tilsyneladende alene fordi han ønskede at blive henrettet. Som han skrev i et brev til sin mor, karakteristisk for den desperate hævngerighed overfor myndighederne: "jeg vil derfor overlade til samfundet selv at berøve mig det liv, som det selv har forårsaget er blevet forspildt" (s. 274). Efter hvert af de tre overfald idømtes han dødsstraf, i en periode hvor de fleste troede, at dødsstraffen i praksis allerede var afskaffet, da i særdeleshed for én, der ikke selv var morder. Den første gang benådede Christian 9. ham. Kongen var nemlig principielt modstander af dødsstraf, angiveligt på grund af den meget troende dronning. Det gjorde kongen også anden gang. Men efter det tredje overfald gik den ikke længere.

Og som nævnt sluttede det hele med hals-hugningen af Jens Nielsen i gården til Horsens Straffeanstalt en kold morgen i 1892.

Bogen *Ondskabens øjne* er forsynet med appendiks over Jens Niensens familieforhold og hans livs kronologi og 35 siders noter. Man savner dog et egentligt register og et kort.

Bag bogen ligger der et imponerende arkivarbejde, især i optrevlingen af hans ophold i Canada, USA, Belgien, England og Sverige. Jens Nielsen har selv skrevet sine erindringer, endda flere gange, og forfatteren er god til at supplere og "styre" Jens, og kun bruge erindringerne til det, de reelt kan bruges til. Der

er en stor fare for at blive kildeforelsket, når man falder over så godt stof som dette, men det evner Duedahl at beherske.

Bogen kan anbefales til alle. Den er velskrevet og uprætentiøs og kræver ikke særlige forudsætninger. Læsere der f.eks. elskede Ulrik Langens bog *Tyven* fra 2015 om guldhornsty-

ven Heidenreich vil også elske denne. Læsere, der er mindre bevendte med historiske biografier, men elsker det såkaldte "True Crime"-stof, vil helt sikkert også begejstres.

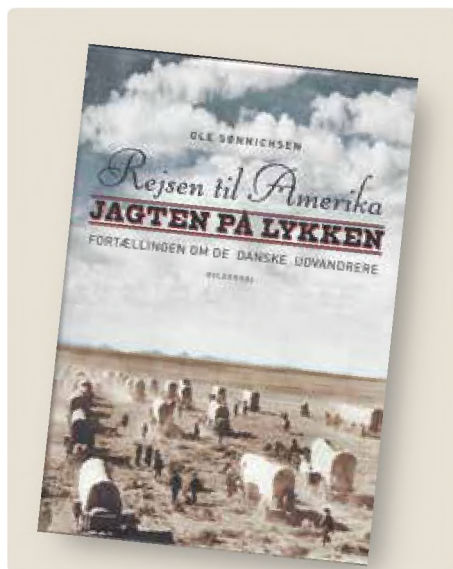
Thomas Oldrup
Historiker, redaktør for *Alt om Historie*

Ole Sønnichsen: Rejsen til Amerika. Jagten på lykken – fortællingen om de danske udvandrere. Gyldendal 2015. 308 s. Ill. ISBN 978-87-02-11283-2. 299,95 kr.

Denne bog er andet bind i serien *Rejsen til Amerika*, hvor undertitlen på den første fra 2013 var *Drømmen om et nyt liv*. Den nye bog er bygget over samme læst og adskiller sig ikke meget fra forgængeren, ligesom det for en stor dels vedkommende er de samme fakta og tal, der præsenteres, som i det første bind.

Jagten på lykken indeholder fortællinger om forskellige skæbner, der spænder fra sønderjyden Jens Jensen, som i begyndelsen af 1900-tallet anlagde og redesignede flere af Chicagos parker og dermed klarede sig rigtig godt som indvandrer i det nye land Amerika, til de mange fattige, men håbefulde, der sled sig igennem prærielandskabets hårde vilkår, når de dyrkede den jord, som gerne skulle være kilden til deres udkomme fremover.

De måtte slås med bidende kolde vintre, indianere, vilde dyr, nye slags sygdomme, græshoppeplager, afsavn og ensomhed. Johanne Frederiksen, der udrejste i 1911, er i bogen citeret med denne beskrivelse af strabadserne: "Let er det ikke at opdyrke en farm uden kapital på den nøgne prærie, det tager alle ens kræfter og tid og sagtens livet med... Det vil tage slægtled, før dette store, vilde prærieland bliver moder for sine børn. Det siges jo, at livet er en kamp, har vi ikke mærket det før, mærker vi det her. Ikke som tidligere med vilde dyr og mennesker, nej, med naturmagterne, den uopdyrkede jordbund, der barske klima. Det er kampen for tilværelsen, kampen mod savnet af frønder og venner, savnet af alle kulturens goder; kirke, skole, menighed, samfund. Hvor

dybe rødder man har i sit fædreland, ved man måske selv knap, før man har mistet det".

Flere af fortællingerne maler således et udmærket billede af, hvad mange af indvandrerne måtte igennem i hvert fald i de første år af deres nye liv i Amerika, og der er gengivet mange medrivende historier, som Ole Sønnichsen har opstøvet via flere besøg i USA.

At forfatteren er journalist, træder tydeligt frem mange steder. Efter min smag er der smurt for tykt på i en del af teksten, som når det eksempelvis beskrives, "at de havde alle det til fælles, at de levede midt i en af de vildeste perioder i verdenshistorien", men det er jo en smagssag.

En anden sag er, at de danske mormoner på side 49 omtales som ”en glemt udvandrergruppe”, men hvem det skulle være, der ikke har denne gruppe i erindring, oplyses desværre ikke. Der er ellers i de senere år forsket en del i mormonernes udvandring, og for de tusindvis af danskere, der beskæftiger sig med slægtsforskning, er de en kendt del af emigranterne, da mormonerne så velvilligt stiller mange digitaliserede kilder til rådighed for alle. Derudover er der hos efterkommerne af de danske mormoner, der udvandrede, en endog meget stor interesse for deres aners tidligere liv i Danmark.

Som i det første bind vægtes også i dette bind tiden efter, at immigranterne ankom til Amerika. Jeg savner noget om deres baggrund i Danmark. Hvorfor var det netop dem, der rejste? Hvorfor var det ikke broderen, naboen, kollegaen, der tog den drastiske beslutning at bryde op? Det får vi ikke svar på.

Sønnichsen omtaler, at flere af dem, der udvandrede, var vendt tilbage til faderlandet igen, men at de alligevel valgte endnu et forsøg på at finde et stabilt fodfæste i det nye land, selv om de havde prøvet lykken før uden held. Hvad var det, der trak i dem? Heller ikke det får vi svar på.

På side 47 og 48 gengives et brev fra Carfix Sørensen, der i 1889 var udvandret til North Carolina. I brevet til sin mor beretter han, hvorfor han og hans hustru havde forladt først Odder for at tage til København og siden drog videre over Atlanten. Det var ”vilkårene for at

være landmand hjemme, der var blevet så dårlige, når man som vi var betyngnet af en stor gæld, at det var nødvendigt for os at sælge, mens tid var for ikke rent at gå til grund”. Om vilkårene så var bedre og om familien klarede sig bedre i USA, melder historien ikke noget om.

Det betyder alt i alt, at man efter endt læsning sidder tilbage med flere spørgsmål, end før man gik i gang med historierne, og det kan undre denne anmelder, at forfatteren ikke selv er nysgerrig og forsøger at finde svarene. Men de kan måske komme i et bind 3?

En anden anke er et usædvanlig højt antal stave- og trykfejl samt fejl i den grafiske opsætning med især ukorrekte orddelinger. Der er gennemsnitligt fejl på hver anden side og det er ganske enkelt for sjusket.

En tredje anke er, at de mange fortællinger splittes op i tematiske kapitler, så det enkelte individs historie fordeles på måske tre – fire kapitler. På den måde serveres en hel del små øjebliksbilleder revet ud af en større sammenhæng og det er efter min mening en skam at partere det enkelte menneskes livsfortælling, for at få dele af dem til at passe ind i et givent tema. Fordi fortællingerne fremstår så fragmenterede, bliver de let uvedkommende uden for alvor rigtig at gøre indtryk, og det er synd for de omhandlede skæbner.

*Henriette Kragh Jacobsen
Cand.mag. Historie, Danish
Heritage Tours*

Asbjørn Romvig Thomsen: Sociale relationer i en brydningstid. Faddere og forældre i et dansk landbosamfund 1750-1830. Landbohistorisk Selskab 2015. 254 s. Ill. Kan købes i Dansk Landbrugsmuseums webshop. ISBN 978-87-7526-224-3. 198,00 kr.

I 2011 udgav arkivar og seniorforsker Asbjørn Romvig Thomsen sin ph.d.-afhandling *Lykkens smedje? Social mobilitet og social stabilitet over fem generationer i tre sogne i Salling 1750-1850*. Den nye bog bygger videre på resultaterne fra ph.d.-afhandlingen, idet den

holder sig til de samme tre sogne – Junget, Torum og Selde – og udnytter den samme database om personer, der boede her i årtierne før, under og efter landboreformerne. Men problemstillinger og kildemateriale er indsnævret en del, idet bogen udelukkende

beskæftiger sig med kirkebøgenes oplysninger om faddere ved dåbshandlingerne i de tre sogne.

Som det fremgår af den fortrinlige forskningsoversigt i bogens indledende kapitel, er fadderrelationer et emne, der har optaget historikere fra en del lande i de senere år, og der er ligefrem opstået et tværnationalt forskningsnetværk på dette felt. Gennem analyser af, hvem der var faddere for hvem, søger disse forskere at nå frem til en dybere indsigt i de sociale relationer i de undersøgte lokalsamfund, og hvordan disse udviklede sig over tid. Sådanne studier er tidligere blevet udført af enkelte danske forskere, bl.a. Ulla Skaarup Jensen og Martin Bork, og ligesom dem når Thomsen frem til, at udskiftningen, udflytningen og fremvæksten af selveje førte til større sociale afstande mellem befolkningsgrupperne på landet. En af Thomsens vigtigste pointer er således, at gårdmandsgruppen i stigende grad lukkede sig om sig selv. Ganske vist kunne mange gårdmænd endnu i første halvdel af 1800-tallet lade sig overtale til at stå fadder ved dåbshandlinger hos husmænd, men det skete efterhånden ret sjældent, at en husmand blev indbudt til at være fadder hos en gårdmand,

selv om husmændenes andel af befolkningen var i stærk vækst.

Thomsen har også undersøgt, hvilke ægtepar der optrådte som faddere særligt mange gange – og hvem der aldrig fik denne betroede opgave. Fortegnelsen over de mest populære faddere er ikke overraskende totalt domineret af gårdmænd, hvorimod to fattiglemmer står øverst på listen over de 10 mindst populære (en opgørelse, der sætter antallet af fadderskaber i relationen til varigheden af opholdet i de tre sogne). På sidstnævnte liste finder man også fem hus- eller bolsmandspar og tre gårdmandsfamilier. En nærmere undersøgelse viser imidlertid, at alle disse gårdmænd oplevede en tydelig social deroute. Analysen viser dog også, at der langt fra altid bestod en entydig sammenhæng mellem velstand og popularitet. Det fremgår bl.a., at ”elitebonden” Peder Jeppesen Quist på den store gård Eskov var en af de mest anvendte faddere, hvorimod det kun skete meget sjældent for hans søn og svigerdatter, der drev den samme gård.

Personlige forhold har naturligvis spillet en stor rolle ved udvælgelsen af faddere. Thomsen nævner da også et eksempel på, at en gårdmand, der vides at have nydt stor anseelse i lokalsamfundet, blev brugt som fadder talrige gange. Men han fremhæver slægtskab og fysisk nærhed som de absolut vigtigste faktorer ved faddervalg. Ved hjælp af databasen kan han påvise, at mindst 55% af fadderne var nært beslægtet med dåbsbarnet, og at hele 85% af dem enten boede i samme sogn som forældrene eller i et af nabosognene. Før selvejet blev almindeligt, ser godsernes udbredelse imidlertid også ud til at have spillet en vis rolle, idet en del af ”vennefadderne” (de personer, som hverken blev udvalgt på grund af slægtskab eller af prestigehensyn), da boede i en vis afstand fra forældrene, men hørte til samme gods. Måske har forældrene og fadderne i nogle tilfælde lært hinanden at kende ved at udføre hovararbejde for godsejeren på de samme steder.

Nogle steder i bogen er læsningen belastet af lige lovligt mange navne. Et andet, lidt problematisk træk er, at Thomsen i sin iver for at begrunde, hvorfor nogle ægtepar var særligt populære, mens andre aldrig blev indbudt som faddere, måske er tilbøjelig til at overdrive betydningen af de – som regel ganske få – oplysninger, vi har om de pågældende personer. Det drejer sig bl.a. om en kvinde, der fødte et barn før ægteskab. Ja, måske har det været med til at give hende et dårligt ry i lokalsamfundet, selv om førægteskabelig seksualitet var ganske almindeligt i Salling i 17-1800-tallet. Men det kan ligeså godt være en række andre, os ubekendte,

faktorer, der har diskvalificeret kvinden som mulig fadder. Hvis det da ikke slet og ret er et tilfælde, at hun aldrig blev udpeget til dette hverv.

Disse bemærkninger skal dog ikke overskygge, at Asbjørn Romvig Thomsen har foretaget en grundig og velgennemført analyse af de tre sognes fadderlister, og at bogen indeholder mange interessante og overbevisende resultater, som er af stor værdi for både landbo-, social- og slægtshistorikere.

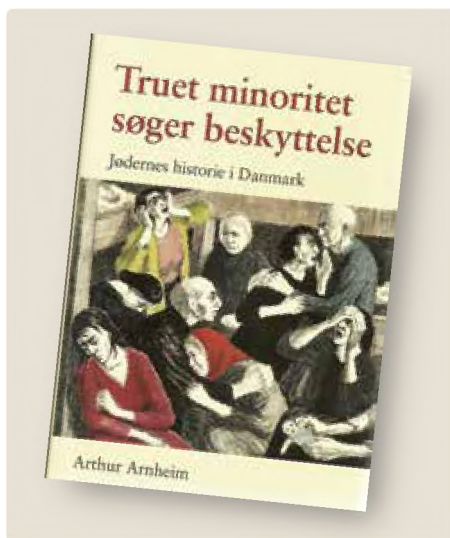
Jørgen Mikkelsen

Arkivar og seniorforsker, Rigsarkivet

Arthur Arnheim: Truet minoritet søger beskyttelse. Jødernes historie i Danmark. Syddansk Universitetsforlag 2015. 466 s. Ill. Indb. ISBN 978-87-7674-815-9. 348,00 kr.

Det første, man tænker på, når man taler om historien om det jødiske samfund i Danmark, er aktionen, hvor den danske modstandsbewægelse under besættelsen sørgede for at sejle danske jøder i sikkerhed på den anden side af Øresund. Historien strækker sig dog meget længere tilbage, og det er en samlet fremstilling af jødernes historie i Danmark, som den dansk-israelske historiker Arthur Arnheim her har skrevet.

Den første danske kontakt med jøderne opstod, da Christian IV forsøgte at bruge sefardiske jøder i sit nordtyske magtspil. Derfor begynder Arnheims bog også ved denne begivenhed, og de første knap 100 sider af bogen omhandler de jødiske samfund i Holsten, nærmere bestemt i Glückstadt, Altona og Hamborg. Ideen bag Christian IV's tilnærmelser var, at han ville sikre øget dansk handel til gengæld for religionsfrihed – noget jøderne ikke oplevede andre steder i Europa. En af Arnheims teser er, at dette skabte et særligt bånd mellem jøderne og det danske kongehus. Dette dokumenteres løbende gennem bogen, og man overbevises om, at der må være noget om snakken.

I slutningen af 1600-tallet kom de første jøder så til København, og Arnheim bruger godt 100 sider på at gennemgå, hvordan det jødiske samfund i København blev oprettet og senere konsolideret. De sidste ca. 200 sider i bogen handler om den jødiske indvandring fra Østeuropa fra slutningen af 1800-tallet samt om begivenhederne i det 20. århundrede.

Bogen er velskrevet og dokumenteret gennem et væld af forskellige beretninger fra danske jøder. Der citeres fra mange forskellige kilder, hvilket til tider kan blive trættende, f.eks. på s. 329-331, hvor mange og lange kildecitater afløser hinanden kun afbrudt af få linjers tekst fra forfatteren. Dette er dog en mindre gene, ligesom det for faghistorikere er generende, at man har valgt at benytte slutnoter.

Arnheim skriver selv i bogens appendiks, at bogens tre centrale temaer er antisemitisme, overlevelse og identitet, og disse begreber bliver derfor defineret i appendikset, men når man læser bogen, kunne man også godt bruge, at Arnheim havde lavet en tilsvarende udførlig definition af begreberne integration og assimilation. Det er tydeligt allerede i bogens indledning, at Arnheim opfatter assimilation som noget negativt. Her skriver han, at "Det lyse billede, der herved tegnes af den beskyttelse, jøderne har fundet i det danske samfund, har sin skyggeside (...) I vidt omfang blev virkningen assimilation – bortfald af jødisk identitet og dermed en svækkelse af det dansk-jødiske samfund". (s. 11). Arnheim kalder her assimilationen både en skyggeside og en svækkelse, men denne tolkning kan sagtens diskuteres mere indgående, og den diskussion kunne man godt have tænkt sig, at Arnheim i højere grad havde taget, eftersom billedet af assimilationen som de danske jøders fjende går igen gennem hele bogen. Det tætteste, Arnheim kommer på en diskussion af dette, er appendiksens definition af begrebet "overlevelse", hvor assimilationens negative effekter nævnes, men ligesom i resten af bogen fremlægges det

som et ukontroversielt faktum, at assimilation er skidt (s. 441-442).

Dette definitionsspørgsmål er et af de få steder, hvor Arnheim viser, at han har en personlig holdning til tingene. Det andet tydelige sted er bogens sidste kapitel, som under overskriften *Ny antisemitisk bølge* behandler tiden fra 1970 og frem sluttende med angrebet på Krudttønden og den jødiske synagoge i København i 2015. I dette kapitel beskriver Arnheim de overgreb mod jødiske borger i Danmark, der har været i de seneste 45 år. I begyndelsen af kapitlet går det fint med neutraliteten, men når Arnheim mod slutningen af kapitlet nærmest sætter lighedstegn mellem danske præster og politikere, der kritiserer staten Israel, og folk som Blekingegadebanden og Hizb-ut-Tahrir, knækker filmen (s. 428-431). Det er svært at argumentere for, at det er det samme, og det undlader Arnheim da også at gøre direkte, men konklusionen er nærliggende, når episoderne står listet op side om side, ligesom begreberne antiisraelsk og antijødisk også sidestilles, uden at det bemærkes, at der er forskel på at kritisere staten Israel og at være decideret antijødisk.

Hvis man fraregner det sidste kapitel, er der dog tale om en solid historisk fremstilling, som giver indsigt i mange aspekter, og ikke mindst udviklingen, af det jødiske samfunds historie i Danmark. De mange personlige beretninger fra danske jøder, som bogen bygger på, appellerer fint til folk med interesse for det personalhistoriske.

*Flemming Borg Nielsen
Lektor, cand.mag., Allerød Gymnasium*

Erik Gøbel: Vestindisk-guineisk Kompagni 1671-1754. Syddansk Universitetsforlag 2015. 344 s. ISBN 978-87-7674-887-6. 348,00 kr.

I 1671 oprettedes et kongeligt dansk handelskompagni, der havde til formål at rejse kapital til kolonisering af den vestindiske ø Sankt Thomas samt at forestå handlen og sejladsen på denne

ø. I 1674 overtog kompagniet også de danske aktiviteter i Guinea i Vestafrika, hvor driftige handelsfolk fra Glückstadt siden 1647 havde etableret handelsforbindelser og bl.a. erhvervet

fortet Frederiksborg på Guldkysten. Det danske Vestindisk-guineisk Kompagni eksisterede frem til 1754, hvor staten overtog kompagniet. Med Dansk Vestindien som dets primære interesseområde varetog kompagniet den danske andel i den såkaldte Trekantshandel mellem Europa, Afrika og Vestindien – en handel, der typisk bragte tekstiler, våben og industrivarer til Afrika, slaver fra Afrika til Vestindien og sukkervarer og bomuld fra Vestindien til Europa.

Læseren får her en samlet præsentation og analyse af en stor mængde kilder om kompagniets virke, og bogen leverer et solidt og værdifuldt supplement til den eksisterende litteratur om de danske kolonier i Vestindien og Guinea.

Bogen er inddelt i to næsten lige store dele. Første del består af en tematisk opdelt gennemgang af forskellige aspekter af kompagniets virke. Der indledes med en kort kronologisk gennemgang af kompagniets og koloniernes historie, der efterfølges af en nyttig indføring i et handelskompagnis væsen og den merkantilistiske tankegang, der lå bag. Derefter følger afsnit om eksempelvis kompagniets organisation, aktierne og forholdet til aktionærer, bygninger og anlæg, samt den handel og søfart som kompagniets forestod.

Bogens anden del består af en transskriberet og kommenteret gengivelse af kompagniets renteskriver – datidens direktør – Peder Mariagers beretning om kompagniets virke, forfattet i 1753, kort før staten overtog kompagniet i 1754. Beretningen fremstår som en uvurderlig kilde til forståelse af datidens økonomiske system og giver et sammenhængende billede af et handelskompagnis forretning og virke i 1600- og 1700-tallets Europa. For slægtsforskere og andre personhistorisk interesserede er der desuden et omfattende og meget brugbart personregister.

Meget er godt ved denne bog, men én advarsel skal dog lyde fra denne anmelder. Bogen kan ikke anbefales som hyggelæsning til hængekøjen eller natbordet. Det økonomi- og organisationshistoriske emne giver en tung og talmættet læseoplevelse, og Peder Mariagers formelle og forretningsorienterede 1700-tals beretning er ikke just spækket med elegante metaforer og ypperlige sprogløst. Hermed menes ikke, at det er kedelig læsning – langt fra – det er bare tungt stof, som kræver ro og koncentration, om end Erik Gøbel har gjort en stor indsats for at gøre det komplicerede materiale tilgængeligt.

Med denne advarsel på plads, kan jeg i ro og mag sige, at bogen er flot sat op med gode illustrationer og et minimum af fejl (dog inkl. en ærgerlig regne- eller trykfejl i tabellen over kompagniets renteudbetalinger, der gør denne tabel ubrugelig (s. 70)). Det er empirisk historieforskning og kildepræsentation af høj klasse, og bogen vil formentlig stå som et standard reference- og opslagsværk i dansk kolonihistorie i mange år fremover. Om end bogen ikke egner sig som introduktion til koloniernes og handelskompagniernes historie, så er den derimod et uomgængeligt værk for læseren, der vil sætte sig grundigt ind i den økonomiske og forretningsmæssige del af dansk kolonihistorie.

*Morten Tinning
Museumsinspektør,
M/S Museet for Søfart*

Jens Rasmussen: Vækkelser i dansk luthersk fælleskultur. Andagtsbøger og lægmandsforsamlinger (1800-1840). Syddansk Universitetsforlag 2016, 332 s. ISBN 978-87-7674-925-5. 275,00 kr.

500-året for reformationen har givet anledning til mange bogudgivelser; en af dem er Jens Rasmussens bog om vækkelserne og deres Luther-orientering. Han har tidligere udgivet kirkehistoriske værker, herunder ph.d.-afhandlingen om Nicolai Faber, der var Fyns biskop 1834-1848. Indledningsvis må det fremhæves at det foreliggende værk er rig på personhistoriske oplysninger, både personernes biografiske data, deres skrifter og skrifternes virkningshistorie.

Formålet med bogen er at beskrive lægfolkets lutherske fromhedskultur, som efter forfatterens opfattelse danner forudsætningen for, "at vor nutidige folkekirke og velfærdssamfund hænger sammen. Det gælder fælles kirkelige handlinger, fælles undervisning og social forståelse for alle i samfundet". Hensigten med bogen er at se på "helhedens fælles forståelse ud fra begreber som anger, omvendelse og tro".

Bogen er struktureret i et indledende kapitel om forskning på området. Forfatteren er uenig i P.G. Lindhardts opfattelse, at vækkelserne

ikke var særlig lutherske, og når de ofte henviser til Luther, så skete det mest af strategiske grunde for at undgå statsmagtens forfølgelse af sekter. Jens Rasmussen undersøger derfor andagtslitteraturen fra 16- og 1700-tallet for at spore det lutherske indhold.

Dermed fremhæver han vækkelsernes inspiration både fra ortodoksiens og pietismens tid med citater fra og kommentarer til den udvalgte andagtslitteratur. Forfatteren udtrykker det på den måde, at den lutherske tilgang spiller en væsentlig rolle i denne litteratur, uden at der var tale om en streng konfessionel bevidsthed. "Brugen af Luthers navn er således ikke dominerende, men den lutherske selvforståelse er intakt og det kirkelige-teologiske indhold udtrykker en Luthertolkning". Denne opfattelse ligger til grund for titlens formulering: "dansk luthersk fælleskultur". Spørgsmålet er så, i hvor høj grad denne kultur med tidernes skiften kunne bevare form og indhold? Ældre historikere har fremhævet landboreformerne som en væsentlig baggrund for fremkomsten af de gudelige vækkelser, og dermed får vækkelserne en brudkarakter. Med referencer til Grundtvig og hans forestillinger om en ny reformation kunne man godt få den tanke, at forestillingen om en kontinuitet fra 1500-tallet til vækkelserne i 1800-tallets første årtier er et dristigt postulat.

Bogen er efter forskningsoversigten disponeret i fire hovedafsnit: (A: 1700-tallets forudsætninger med ortodoksi og pietisme, udvikling af statspietismen og oplysningstiden og hermhuternes indvandring s. 37-61. (B: Vækkelsernes indhold belyst ved fynske forhold og andagtslitteraturen s. 63-183. (C: Vækkelsernes opgør med den kirkelige elite s. 185-252. (D: Vækkelserne efter 1840 s. 253-272. Derefter følger konklusion, engelsk resumé, oversigt over kildematerialet, litteratur, personregister og noter.

Den røde tråd i fremstillingen er en kontinuitet, der forbinder vækkelserne i 1800-tallets

første årtier med ortodoksien og pietismens forskellige former. Dermed går der også en lige linje tilbage til Luther, ikke mindst hans opfattelse af det almindelige præstedømme, hvor alle opfattes som lige over for Gud.

Det er værdifuldt, at forfatteren oplister den vigtigste del af andagtslitteraturen, en udvælgelse der er baseret på vækkelsesprædikanternes fortegnelser og brug af denne litteratur, der i let reviderede udgaver blev trykt i mange oplag. Det er fortjenstfuldt, at forfatteren har etableret og kort kommenteret denne oversigt. Først i 1828 udkom *Dr. Morten Luthers Kirke-og Huus-Postille*, som også udkom i mange forskellige udgaver i løbet af 1800-tallet. Heri blev også de vakte mindet om, at et evangelium er "en Tale og Historie om Christus, Guds og Davids Søn, død og opstanden, og sat til en Herre over Alt: det er Evangeliets Hovedsum". Desuden bliver det fremhævet, at gerninger ikke gør én til kristen, men kun troen.

Der refereres fem skrifter, som fynsk vækkelsesprædikanter udgav i årene 1828-40. Forfatteren behandler indgående et af disse skrifter, skrevet af pietisten Ole Peter Holm Larsen, Skræppenborg fra Brylle Sogn på Fyn i 1837, normalt kaldt Peter Larsen Skræppenborg. *En kort Afhandling om gudelige Forsamlinger*. Udgangspunktet er en antagelse af, at den danske andagtslitteratur i begyndelsen af 1800-tallet anvender en klassisk retorisk model, helt i tråd med hvad der kan konstateres om den tidlige tyske andagtslitteratur fra begyndelsen af 1600-tallet. Analysen af ovennævnte afhandling bekræfter denne antagelse, hvilket kunne være et argument for kontinuitetstanken. Dertil kommer, at Luthers lille katekismus indgår som en fast bestanddel i både de lovlige husandagter og de vaktens forsamlinger, som skulle anmeldes til præsten for at være lovlige. På den anden side nævner Peter Larsen Skræppenborg ikke Luther i den citerede del af afhandlingen, måske fordi de gudelige forsamlinger ikke er en luthersk model, det var derimod husfaderens husandagt.

Forfatteren gennemgår et centralt udvalg af religiøse begreber og relaterer dem til den

tolkning, som andagtslitteraturen udfolder. Det drejer sig om følgende temaer: forståelsen af skriften og verbalinspirationslæren, retfærdiggørelse ved tro, dåb og nadver, den sande menighed, hyklere, ugudelige og troende - tilhørere, øvrigheden (konge/fyrste), det daglige liv –kaldet/arbejdet og det nye liv – levevis med kristne etiske værdier: om ægteskabsbrud, drukkenskab, hor og dans. Denne begrebsgennemgang giver et nærbillede af de emner, som de vakte kunne fordybe sig i, når de læste eller lyttede til andagtslitteraturen, der helt i Luthers ånd er spækket med bibelreferencer. F.eks. om hyklere hedder det, at de efter andagten giver sig til "at spille Kort, synge Drikke-og Skjøjgeviser, tale liderlig Snak og letfærdig Skjemt, som Apostlen siger i Eph. 5, 34". Forkortelsen må svare til Paulus' brev til Effeserne, som dog kun har 33 vers, men i vers 18 hedder det "drik jer ikke fulde i vin, det fører kun til udsvævelser".

1840ernes liberalisering af den kirkelige lovgivning og administration gav de vakte samfund mere råderum, og ved kongelig resolution af 9. juni 1841 ophævedes forbuddet mod katolske præsters ophold i landet. De skulle dog spørge kongen om lov til ophold. Ja, man kommer just til at tænke på de hemmelige lister over uønskede hadprædikanter fra 2016.

Jens Rasmussens grundige og citatfyldte fremstilling styrker den opfattelse, som også andre vækkelsesforskere har givet udtryk for, at Luthers skrifter og genbrug heraf i andagtslitteraturen var en nødvendig forudsætning for vækkelsen 1800-1840. Hertil kommer yderligere, at Luther-tænkningen har præget dansk folkekirkeliv og velfærdstænkning helt frem til i dag. Ja, man kunne også lidt kontrafaktisk spørge, hvor meget der ville være tilbage af vækkelseslitteraturen, hvis Luther ikke havde forladt sit kloster. Og nej, P.G. Lindhardt havde ikke ret.

Harry Haue
Professor emeritus, dr.phil.,
Syddansk Universitet

1856. *Handwritten notes*

DIRECTEUR

RESIDENTS-STAD KJÖBENHAVN

Handwritten: Peter Andersen, Meier, Bog, Hal

Handwritten: Slesvig, Flensborg, 27 Jun 1856.

ingen Smitsot hersker, til for

Alle og Enhver, som bemeldte Reisende må

dret vilde lade passere.

Handwritten: Hver, som bemeldte Reisende må lade passere.

KAMMER, den 23 Juni 1854 Klok.

Handwritten: Flensborg, Betalt, 27 Jun 1856

Orientering fra bestyrelsen

Generalforsamling 2016

Samfundet for dansk Genealogi og Personalthistorie afholdt generalforsamling onsdag den 2. juni 2016 i Harsdorffsalen, Rigsarkivet.

1. Valg af dirigent
2. Valg af referent
3. Bestyrelsens beretning v. formanden
4. Forelæggelse af det reviderede regnskab v. kassereren
5. Fastsættelse af kontingent for 2017
6. Valg til bestyrelsen (formanden vælges særskilt)
7. Valg af revisorer
8. Valg af revisorsuppleant
9. Indkomne forslag, herunder forslag fra bestyrelsen
10. Eventuelt

Valg af dirigent

Bestyrelsen foreslog Poul Steen, der blev valgt. Dirigenten konstaterede, at generalforsamlingen var lovligt indkaldt.

Valg af referent

Bestyrelsen foreslog Michael Dupont, der blev valgt. Derefter gav dirigenten ordet til formanden.

Bestyrelsens beretning v. formanden

Formanden fremlagde bestyrelsens beretning:

Årbogen

Som nogle af de tilstedeværende formodentlig kan huske, så var der i 2014 premiere på *Personalthistorisk Tidsskrift* som årbog, vel en af de største ændringer i tidsskriftets historie siden 1880. Dette år var temaet: ”*Dansk-norske skæbner før og efter 1814*”

og vi fik fra starten en rigtig flot årbog. Også *Personalhistorisk Tidsskrift* 2015, der havde temaet: „Historiske biografier“ er - takket være vor nye dygtige, ansvarshavende redaktør, cand. mag. Ronja Hougner Vejdegren og hendes redaktionsstab af fem dygtige kvinder - blevet en fin og smuk årbog, som vi håber vore medlemmer værdsætter.

Som medlemmerne nok har bemærket har vi skiftet ansvarshavende redaktør.

Vi måtte sige farvel til Thit Birk Petersen, der nu er flyttet til Næstved og blevet museumsinspektør på Middelaldercenteret ved Nykøbing Falster, men vi har været så heldige at Ronja Hougner Vejdegren var villig til at påtage sig den krævende opgave, og tilmed gik hele overdragelsen uden nævneværdige problemer. Fra den samlede bestyrelse skal der lyde en meget stor tak til såvel Ronja som hendes redaktion bestående af Cecilie Damgaard Carlsen, Birgitte Pantmann, Nina Ertting Pentz, Christine Sonne-Jensen samt vor anmelder-redaktør Henriette Kragh Jacobsen.

I samarbejde med med vores trykkeri – Gullanders Bogtrykkeri - og med udgangspunkt i den nye fornemme udformning skabt af Katharina Zander - har redaktionen gjort *Personalhistorisk Tidsskrift* 2015 til en smukt udstyret årbog.

Kritiske røster har påpeget det kunne være ønskeligt, at få noteapparatet genindført, og det har redaktionen lyttet til. Vor næste årbog, som udkommer her i efteråret vil derfor søge at få dette ændret i det omfang, det overhovedet er realisabelt med de artikler, der er under udgivelse, men en ny forfatter-vejledning skulle kunne sikre en fuldstændig implementering af de efterspurgte noter fra og med årbog 2017.

Endelig kan vi løfte sløret for arbejdstitlerne til for *Personalhistorisk Tidsskrift* bliver „Indvandring“ i 2016 og „Dansk-vestindiske skæbner“ i 2017.

Økonomisk må vi se i øjnene, at periodiske udgivelser ikke længere tiltrækker fondsmidler i nævneværdig grad og de øgede forsendelsesomkostninger, den manglende portorefusion og de seneste forringelser i det danske postvæsen vanskeliggør udgivelsen af trykte tidsskrifter og årbøger. Vi synes dog fortsat, at *Personalhistorisk Tidsskrift* har en udformning og et indhold der gør det værd at bevare det i papirform, og har fået trykt en hvervefolder med henblik på at sikre en ny medlemsfremgang.

Samarbejdet med SSF og DIS-Danmark

Som vi fremlagde på sidste års generalforsamling har det været forsøgt, at skabe rammerne for en mulig sammenslutning af de tre landsdækkende organisationer. Indtil videre har de intensiverede samarbejdsrelationer dog vist sig at være den mest frugtbare vej fremad.

Vore nyindmeldelser, kontingentopkrævning og løssalget af de nye årbøger faktureres nu via det økonomisystem, som DIS-Danmark benytter. De fleste indkøbringsproblemer er hen ad vejen blevet løst, og i den anledning skal både vor kasserer Henriette Høeg og DIS-Danmark takkes. Det er fortsat tvingende nødvendigt, at Samfundets kontingentopkrævning og medlemsregistrering er ajour hos Samfundets

kasserer, og de nødvendige procedurer for dette vitterlig er på plads. Vor kasserer har lagt mange timer i dette opfølgingsarbejde, der er så afgørende for, at vi kan have konkret viden om vor medlemssituation.

Senest har samarbejdet mellem de tre landsdækkende organisationer vist sin store styrke i forbindelse med afholdelsen af ”Historiske Dage” i Øksnehallen i weekenden d. 9. - 10. april 2016, hvor vi sammen med Dansk Lokalhistorisk Forening, Slægtshistorisk forening for Storkøbenhavn og Genealogisk Forlag havde en yderst velbesøgt stand. Atter tilbragte messegæsterne flere timer i Øksnehallen og udenfor, hvor der også var livligt med køretøjer og folk i historiske kostumer.

Bestyrelsen havde fået trykt 1.000 pjecer til markedsføring af Samfundet, og de kom til god anvendelse i Øksnehallen. Efterfølgende er de blevet spredt til biblioteker, arkiver og universiteter, men vi ser meget gerne af vore medlemmer også fordeler dem lokalt. Efter generalforsamlingen er man meget velkommen til at få nogle stykker med sig.

Standbestyrer på standen ”Slægtshistorie” i Øksnehallen var Samfundets bestyrelsesmedlem Anton Blaabjerg, der atter havde gjort en formidabel indsats ved såvel den forudgående fundraising som ved selve afviklingen. Standopstillingen var en af de bedste i Øksnehallen, da den udadvendte udformning af standen formåede at indbyde flere messegæster til at se på de mange gode tilbud. Reklameværdien for Samfundet af deltagelsen på „Historiske Dage“ og den indsats i forhold til at hverve nye medlemmer der blev ydet, kan ikke undervurderes, og vi vil forsat stræbe efter at være repræsenteret på de „Historiske Dage“ i Øksnehallen, der i 2017 vil løbe af stablen i weekenden d. 25. - 26. marts.

Hvad angår en egentlig sammensmeltning af SSF, DIS-Danmark og Samfundet, må det nok konstateres, at formandsskifte, først i SSF, og dernæst i DiS-Danmark og nu i Samfundet gør det til en langstrakt affære, men kommer tid kommer råd. Samfundets bestyrelse er fortsat positiv til tanken om en sådan sammensmeltning, og er af den opfattelse, at det også kunne virke inspirerende for arbejdet med *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Digitalisering af de ældre hæfter af Personalhistorisk Tidsskrift

Som bebudet ved Samfundets generalforsamling i 2014, har bestyrelsen besluttet, at de ældste årgange af *Personalhistorisk Tidsskrift* skal være frit tilgængelige på internettet. I den forbindelse har bestyrelsen foranlediget, at der såvel i 2015, som i 2016 er blevet kundgjort i vor årbog, på Samfundets hjemmeside og tilmed i *Statstidende*: At eventuelle rettighedshavere, som ikke ønsker deres bidrag gjort tilgængeligt digitalt på denne vis kan henvende sig til Samfundets formand.

Vi har på forhånd måttet opgive at indhente en tilladelse fra alle bidragsydere, da det i sagens natur vil blive en uoverkommelig arbejdsopgave med 133 års udgivelser. Det kan bemærkes, at dette ikke - indtil nu - har givet anledning til nogle henvendelser til Samfundets formand.

Som tidligere nævnt har Det kgl. Bibliotek havde tilbudt en fuldstændig indscanning af de ældre årgange, der efterfølgende ville blive gjort tilgængelige på web-adressen: tidsskrift.dk.

Her findes allerede digitaliserede udgaver af bl.a. *Historisk Tidsskrift*, *Historie, Fund og Forskning* samt *Fortid og Nutid*, så her ville *Personalhistorisk Tidsskrift* være i godt selskab. Desværre har Det kgl. Bibliotek haft flere forskellige tekniske problemer, som har trukket færdiggørelsen af såvel *Personalhistorisk Tidsskrift*, som flere andre tidsskrifter, urimeligt langt ud. Den iværksatte genopretning har derefter mødt andre problemer, herunder en skærpelse af de statslige udbudskrav samt nedskæringer på bemandings-siden. Kort sagt kan Det kgl. Bibliotek ikke i øjeblikket oplyse, hvornår den såkaldte retrodigitalisering af *Personalhistorisk Tidsskrift* er fuldført, og de gamle numre er gjort tilgængelige på tidsskrift.dk. Det finder Samfundets bestyrelse naturligvis meget beklageligt, og håber at Det kgl. Bibliotek snart får de fornødne ressourcer, der kan sætte dem i stand til at indfri deres løfte.

Bestyrelsen

Samfundets bestyrelse består af p.t. af 6 mænd og 4 kvinder, så vi nærmer os ligestillingens ideal. Valgperioderne er der efterhånden også kommet styr på, og i løbet af perioden siden sidste generalforsamling har der været afholdt 7 bestyrelsesmøder. Vi bestræber os fortsat på at begrænse antallet af bestyrelsesmøder, da det er en omkostning. Ligeledes søger vi altid at afholde dem indenfor tidsrummet 16-20 så vi stadig kan få bestyrelsesmedlemmer fra hele landet repræsenteret. Vi skylder Rigsarkivet stor tak for husly, og ikke mindst de fine rammer til vor generalforsamling som vi er yderst taknemmelige for.

Valg af formand skal i henhold til Samfundets love ske hvert år, og det er normalt det mindste problem, dog er det i år blevet tid til et formandsskifte. Det skal jeg vende tilbage til under punktet: Valg. Derfor skal der her og nu lyde en varm tak til den øvrige bestyrelse og til vor redaktion, der alle har gjort deres til det er gået så godt med en formand som mig - og altid med en god team-spirit. Tak skal I ha'.

Inden jeg på bestyrelsens vegne overgiver vor beretning til generalforsamlingen, for spørgsmål, debat og forhåbentlig vedtagelse - vil jeg gerne anmode om dirigentens tilslutning til at overgive ordet til vores redaktør, cand.mag. Ronja Haugner Vejdegren, som vil fortælle lidt om indholdet i den kommende årgang 2016 af *Personalhistorisk Tidsskrift*.

Tak for ordet – og tak til jer alle, fordi I er mødt op til dette vigtige møde. Generalforsamlingen godkendte bestyrelsens beretning.

Den nye redaktør og næste årbog

Herefter gav formanden ordet til redaktør Ronja H. Vejdegren, der takkede Tommy P. Christensen for deres gode samarbejde.

Herefter berettede hun om det kommende nummer af *Personalhistorisk Tidsskrift*. Tidsskriftets overordnede tema bliver indvandring, og sideløbende vil der naturligvis være de traditionelle artikler af varierende emne.

Redaktøren beklagede, at navneregistret til *Personalhistorisk Tidsskrift* 2015 havde forskudt sig og dermed havde forkert sidetal. Navneregistre er selvsagt yderst centrale, og der vil blive rettet op på det i næste nummer.

Redaktøren fortalte, at *Personalhistorisk Tidsskrift* igen kommer til at indeholde noter.

Hun kunne også løfte sløret for temaet for *Personalhistorisk Tidsskrift* 2017, der kommer til at handle om dansk-vestindiske skæbner, og opfordrede forsamlingen til at indsende artikler og sprede budskabet.

Forelæggelse af det reviderede regnskab v. kassereren

Kasserer Henriette Høeg fremlagde regnskabet for 2015. Siden foråret 2015 har kontigentopkrævningen været foretaget af DIS-Danmark som et led i samarbejdet mellem de tre landsdækkende slægtshistoriske foreninger. Det var begyndervanskeligheder i 2015, og der har fortsat været nogle problemer med opkrævningen 2016. Bestyrelsen er dog fortrøstningsfuld og vil fortsat satse på at få den fælles opkrævning via DIS-Danmark til at køre.

Kassereren fortalte, at det desværre er blevet sværere at få fondsstøtte, og at der også har været udfordringer i forbindelse med redaktør- og kassererskifte i Samfundet samt kassererskifte i DIS-Danmark, men at der nu tegner sig en mere stabil periode.

Kassereren fortalte om Samfundets indtægter og udgifter og viste, hvad de enkelte konti bestod af, samt udviklingen fra 2012-2015. I 2015 er der et mindre underskud på 10.000 kr., men foreningen har fortsat 500 medlemmer og en egenkapital på ca. 200.000 kr.

Kassereren opfordrede til, at medlemmer betaler via PBS eller 71-betaling, da det er nemmest for foreningen at holde styr på. Hun opfordrede også til, at medlemmerne oplyser om deres mailadresser, så det bliver lettere at komme i kontakt med medlemmerne. Mailadresser kan sendes til: kasserer@genealogi.dk.

Generalforsamlingen godkendte regnskabet

Fastsættelse af kontingent for 2017

Foreningens seneste kontingentændring var i 2007, og grundet større omkostninger til bl.a. forsendelse, manglende muligheder for fondsstøtte o.a., foreslog bestyrelsen, at kontingentet hæves fra 250 kr. til 275 kr., dvs. en stigning på 10 %. Til sammenligning er den generelle inflation steget med 16 % fra 2007 til 2015.

Generalforsamlingen godkendte et nyt kontingent på 275 kr.

Valg til bestyrelsen (formanden vælges særskilt)

Tommy P. Christensen træder tilbage som formand og berettede om sin formandsperiode, der begyndte i 2012. Dengang skulle foreningen finde sig selv på ny, efter at størstedelen af den gamle bestyrelse var trådt tilbage, og det er også lykkedes. Han fandt arbejdet med at bevare det trykte tidsskrift centralt og udtrykte sin tilfredshed med produktet. Da han begyndte som formand, havde han store forventninger til sammensmeltningen af de tre landsdækkende foreninger, Samfundet, DIS-Danmark og SSE, og selv om det har vist sig, at det ikke er så ligetil, håber han, at de tre bestyrelser fortsat vil arbejde for sagen.

Bestyrelsen foreslog Michael Dupont som ny formand. Han blev valgt.

Bestyrelsen foreslog, at Tommy P. Christensen overtager resten af Michael Duponts valgperiode på 2 år. Han blev valgt.

Karin Berg, Peter W. Christensen og Henriette Kragh Jacobsen er på valg. Henriette Kragh Jacobsen ønskede ikke genvalg. Karin Berg og Peter W. Christensen ønskede genvalg og blev valgt.

Ifølge vedtægterne er der mulighed for at vælge endnu et medlem, så bestyrelsen foreslog Jørgen Mikkelsen og Ronny Andersen, som begge blev valgt.

Valg af revisorer

På valg var Jens Worsøe, der blev genvalgt. Jørgen Mikkelsen træder tilbage som revisor, og bestyrelsen foreslog Jette Selbach, der blev valgt.

Valg af revisorsuppleant

Bestyrelsen foreslog Lena Sørensen, der blev valgt.

Indkomne forslag, herunder forslag fra bestyrelsen

Bestyrelsen havde udsendt et forslag til vedtægtsændringer. Tommy P. Christensen oplæste og begrundede ændringerne.

Generalforsamlingen godkendte forslaget uden ændringer.

Eventuelt

Henriette Kragh Jacobsen takkede de mange anmeldere for deres store arbejde med at anmelde bøger til *Personalthistorisk Tidsskrift*.

Dirigenten takkede for god ro og orden og hævdede generalforsamlingen.

Efter generalforsamlingen holdt postdoc Jakob Ørnbjerg, Aarhus Universitet, et spændende foredrag med titlen „De have gaaet i Ære og Rigdom“ om en hollandsk indvandrer i Aalborg i slutningen af 1500-tallet og hans efterslægt. Jakob Ørnbjerg har en artikel med i det kommende nummer af *Personalthistorisk Tidsskrift* om samme emne.

Referent Michael Dupont, sekretær

Årsregnskab 2015

Indtægter	2015	2014
Kontigenter	149.500	131.340
Salg af bøger m.v.	5.206	6.040
Porto	2.231	1.146
Renter og gebyr	0	570
Tilskud Fonde	2.979	54.836
I alt	159.916	193.932
Årets resultat overskud	8.979	-33.572
	168.895	160.360

Udgifter	2015	2014
Personalhistorisk Tidsskrift Tryk	88.049	76.250
Forsendelse	37.060	30.127
Øvrige omkostninger	481	17.256
PR	6.585	8.022
Bogkøb samt opbevaring	4.000	2.500
Møder og rejser	15.671	12.315
Administration	6.212	12.114
Gebyrer	1.172	1.775
Opkrævningsgebyr til DIIS	9.220	0
Kontingenter	400	0
I alt	168.895	160.360

Aktiver	
Likvid beholdning	227.403
Tilgodehavender Medlemmer	1.085
Forudbetalte Fonde	0
	228.488

Medlemstal pr. 31.12.2014: **532**

Medlemstal pr. 31.12.2015: **578**

Passiver	
Egenkapital pr. 01.01.2015	221.707
Årets overskud	-8.978
Egenkapital pr. 31.12.2015	212.728
Forudbetalt kontingent	995
Skyldige omkostninger	15.094
Offentlige myndigheder Moms	-329
Hensættelser	0
	228.488

Regnskabet er revidret og afstemt med de foreliggende bilag.

Henriette Høeg, *Kasserer (sign)*

Jørgen Mikkelsen, revisor

Jens Worsøe, revisor

Indkaldelse til Samfundets ordinære generalforsamling

Sted: Harsdorffsalen, Rigsarkivet, Tøjhusgade 1, 1218 København K

Tirsdag den 25. april 2017, kl. 16.30

Dagsorden

1. Valg af dirigent
2. Bestyrelsens beretning
4. Regnskab og fastsættelse af kontingent
5. Valg af formand
6. Valg af bestyrelse
7. Valg af revisor og revisorsuppleant
8. Indkomne forslag
9. Eventuelt

Foredrag

I forbindelse med generalforsamlingen vil der være foredrag. Foredragets titel vil blive offentliggjort på www.genealogi.dk.

Alle medlemmer, der endnu ikke har meddelt Samfundet deres mail-adresse, bedes gøre det snarest muligt til kasserer@genealogi.dk.

Med venlig hilsen
Bestyrelsen

Sammenslutningen af Slægtshistoriske Foreninger

Sammenslutningen, SSF, blev stiftet 1981 som paraplyorganisation for en kreds af slægtshistoriske foreninger. Disse ligger spredt over hele landet og har en samlet medlemsskare på knap 4.000 fordelt på 32 foreninger.

Landsorganisationen arbejder på at styrke samarbejdet mellem landets øvrige foreninger og organisationer med beslægtede formål. SSF støtter medlemsforeningernes arbejde og varetager slægtsforskernes interesser over for offentlige myndigheder, driver egen hjemmeside og udgiver medlemsbladet Slægten to gange årligt.

Blandt andre aktiviteter kan nævnes den årlige Slægtshistorisk Weekend og uddeling årets slægtsforskerpris, begge dele i samarbejde med foreningen DIS-Danmark, Slægt & Data.

SSF's Slægtens Forlag forsøger at hjælpe til med at udgive slægts- og personalhistoriske arbejder, som måske ellers ikke ville have set dagens lys. Litteraturformidlingens publikationsliste kan ses på SSF's hjemmeside eller rekvireres hos:

Anton Blaabjerg, Fredensgade 38, 8800 Viborg, tlf. 8661 0436, E: blaab@webspeed.dk

Slægtens Forlag har siden begyndelsen af 1990'erne udgivet ca. 30 titler, en del i op til flere oplag, men en halv snes er udsolgt. En snes titler er indkøbt til videreformidling og mange titler forsøges solgt som antikvariske tilbud.

De nyeste skud på forlagets stamme er Flemming Aagaard Winthers bog Danske Præstehustruer, tillæg til S.V. Wibergs Dansk Præstehistorie. 468 sider til kun 200 kr.

Kirstin Nørgaard-Pedersens 2-bindsværk Sejerslægten, en østjysk storbondeslægt. - Med udgangspunkt i 1400-tallets i Farre i Sporup Sogn i Gern Herred skildres 9-10 generationers forgreninger til 1700-tallets sidste halvdel. Knap 700 sider, kun 450 kr.

Samtidigt blev samme forfatters 2-bindsværk om Herredsfogedslægten genudgivet. Med udgangspunkt i Borum i naboherredet Framlev følges 8 slægtsled fra 1500-tallet Ligeledes knap 700 sider til kun 450 kr.

Alt bestilles hos ovennævnte Anton Blaabjerg.

DIS-Danmark - Slægt & Data er Danmarks største forening for slægtsforskere med ca. 7500 medlemmer. Vi er for alle, begyndere så vel som gavede.

Som medlem får du fire gange årligt tidsskriftet **Slægt & Data**, der indeholder et bredt spektrum af artikler indenfor emnet.

Du får fuld adgang til vores hjemmeside, hvor du i DIS-Forum kan stille spørgsmål og få hjælp til så at sige alt inden for slægtsforskning.

Gå på opdagelse blandt mange scannede og indtastede kilder, besøg leksikonet DIS-Wiki og find nyttige bogværker i DIS-Bibliotek.

Du kan blive medlem af en lokalforening og her deltage i møder og kurser.

Medlemskab koster kun 250 kr. pr. år.

Se mere på hjemmesiden www.slaegtogdata.dk

1856. *Handwritten notes*

DIRECTEUR

RESIDENTS-STAD KJÖBENHAVN

Handwritten signatures and notes
Søren Andersen
Kerlev Kong
Hals

Handwritten notes
Fleisberg 27 Jun 1856.
Smitsot hersker, til for

Handwritten notes
Alle og Enhver, som bemeldte Reisende må
dret vilde lade passere.

KAMMER, den 23 Juni 1854 Klok.

Handwritten signatures and notes
Betalt
Fleisberg
Kerlev Kong

RE

N th
Lil. Skon
af. Folie
enraad
1816
Rönn
i 17
1816
i. August
atte forekon
ingsk. samtykke
& den 15 Sept 1816
beskildes L.
statikammeret
Middag.

Register

[Faded handwritten text]

Register

til Personalhistorisk Tidsskrift 2016

Af Ronny Andersen

Personerne anføres som hovedregel på deres slægtsnavn, således som det er anført i teksten. Sammensatte navne, f. eks. Lente-Adler, sættes på første dels begyndelsesbogstav, altså i det nævnte tilfælde på L. Partikler som von, de, des, de la, zum o.s.v. ses der bort fra; f. eks. sættes des Vignes under V. Som hovedregel kan det ikke påregnes at finde navne, der alene optræder i noter og litteraturlister.

- Abildgaard, Nicolai**, kunstmaler, professor, s. 183, 184
Aleander, Hieronymus, pavelig nuntius, s. 179, 182, 183, 184
Althenhof, Elisabeth Cathrine, s. 162
Alver, Bertha Amalie, forfatter, s. 143
Andersdatter, Marie, s. 163
Andersen, Alsing, folketingsmedlem, s. 68
Andersen, Ronny, cand.mag., arkivar, s. 228
Andersson, Emil, staldkarl, s. 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 53
Andersson, Johan August, s. 44, 45, 46, 47, 49
Andersson, Johanne, s. 43, 45, 46, 47, 49
Andrésson, Sigfús Haukur, s. 126
Arnheim, Arthur, dansk-israelsk historiker, s. 215, 216
Askelund, Arent, s. 122, 123
Asmussen, Benjamin, museumsinspektør, s. 195
Bager, Hans, bager, s. 85, 86
Barner, J. B., kancelliråd, s. 155
Bastrup, Laus Sørensen, bagermester, s. 86
Bekker, Lorentz Berendsen, s. 108
Bender, Henning, s. 98
Berg, Karin, s. 228
Bernstorff, A. P., greve, s. 113, 114, 130
Bernth, Bertha Cathrine, s. 100
Binck, Jacob, hofmaler, s. 183
Bindsbøll, Gottlieb, arkitekt, s. 181
Bircherod, Jens, biskop, s. 13, 29
Bissen, Vilhelm, billedhugger, s. 177
Bjarnason, Björn, s. 128
Bjerre, Jørgen Jensen, gårdmand, s. 95, 102
Björn, Marie, s. 167
Björn, Anche Sophie, s. 164
Björn, Andreas Riggelsen, generalguvernør, s. 161, 164, 165-167
Björn, Anna, s. 153
Björn, Anne Kirstine, s. 164
Björn, Anne, sy pige, s. 151
Björn, Apollone Christin, s. 156
Björn, Boeld, sy pige, s. 151, 152
Björn, Casper Altenhof, præst, s. 162
Björn, Christian Frederik Schnell, præst, s. 162
Björn, Christian Ludvig Schütz, købmand, s. 158
Björn, Christian Nicolai Urban, kaptajn, s. 161
Björn, Christian, byskriver, s. 157
Björn, Christian, s. 161
Björn, Christine Marie, s. 170
Björn, Claus Caspergaard, s. 164
Björn, Claus Jensen (Ursin), præst, s. 154
Björn, Dorothe, s. 152
Björn, Eleonora Hedvig, s. 157
Björn, Else Marie, s. 167
Björn, Emilie, s. 167
Björn, Frederik, s. 155
Björn, Fridericia, s. 155
Björn, Hans Outzen, rektor, s. 160, 170-171
Björn, Hans, s. 156
Björn, Iver Lorentzen, præst, s. 158, 159, 161, 164, 169
Björn, Jacob Jensen, forpagter, foged, s. 155
Björn, Jens Jensen, by- og rådstueskriver, s. 157
Björn, Jens Pedersen, præst, s. 160, 170
Björn, Jens Sørensen, provst, s. 151, 152, 153
Björn, Jens, herredsfoged, s. 154
Björn, Jensine Vilhelmine Erike Holgine, s. 171
Björn, Johan Friedrik Møller, s. 160, 170
Björn, Johannes Nicolai, s. 160, 161, 163, 167-168
Björn, Johannes Nicolai, s. 164, 167-169
Björn, Johannes, vejinspektør, s. 163-164
Björn, Lisbeth, s. 151
Björn, Mariane, s. 157, 169
Björn, Marie Christine, s. 162
Björn, Marine Sophie, s. 156
Björn, Marine, s. 156

- Bjørn, Matthia Hedevig**, s. 158
Bjørn, Matthias Wind, møller, s. 158
Bjørn, Nicolai, s. 169
Bjørn, Peder Holm, degn, s. 163
Bjørn, Peder Jensen, sognefoged, s. 156, 157, 158, 159, 163
Bjørn, Peder Pedersen, s. 160, 161, 165, 168
Bjørn, Peder Sørensen, hattemager, s. 151, 152
Bjørn, Peter Christian, s. 169
Bjørn, Peter, s. 161
Bjørn, Severin, plantageinspektør, s. 163
Bjørn, Sophie Frederikke, s. 155
Bjørn, Sophie Marine, s. 156
Bjørn, Søren Jensen, præst, s. 154
Bjørn, Søren Pedersen, plantageinspektør, s. 163
Bjørnsen, Anne, s. 150
Bjørnsen, Bjørn, s. 149
Bjørnsen, Eline, s. 148
Bjørnsen, Ingeborg, s. 148
Bjørnsen, Jens, s. 148
Bjørnsen, Jens, s. 148
Bjørnsen, Jens, s. 148
Bjørnsen, Lisbeth, s. 150
Bjørnsen, Margrethe, s. 150
Bjørnsen, Niels Jensen, s. 148
Bjørnsen, Niels Pedersen, hattemager, s. 149, 150
Bjørnsen, Niels, slagter, s. 148
Bjørnsen, Nis/Niels, s. 147
Bjørnsen, Peder (unge), s. 149
Bjørnsen, Peder Nielsen, s. 147
Bjørnsen, Peder, hatstofferer, s. 148, 149, 151
Bjørnsen, Peder, s. 150
Bjørnsen, Søren Pedersen, s. 149, 150, 151, 152
Bjørnsen, Søren, s. 149
Bjørnsen, Ølle/Elle, s. 149
Black, Sophus, s. 194-195
Bloch, biskop, s. 162, 163
Bloch, Carl, kunstmaler, s. 184
Blöndal, Björn Auðunnarson, lærer, sysselmand, s. 129
Blaabjerg, Anton, genealog, s. 198, 225, 232-233
Boch, Mette, s. 192
Boel, s. 148
Bohne, købmand, s. 154
Bonnesen, Hans Peter, handelsbetjent, s. 123
Bonnesen, Isak Jakob (J.J.), cand.jur., krigskancellisekretær, sysselmand, s. 121, 123, 125
Bonnesen, Karen Nikólfina Frørika, s. 123
Brandt, Joh. Andreas, s. 142
Bredsdorff, Thomas, s. 207
Breum, Ane Beate, s. 87, 98, 99
Brorson, Hans Adolph, biskop, s. 158
Buchtrup, Henriette Amalie, s. 87
Burisch, Willy, s. 202
Busch, Jens Larsen, købmand, s. 117, 118, 120, 126, 127, 128, 136
Busch, Peter Frid., handelsbetjent, s. 118, 119
Busch, Peter Georg (Busk), klasselotterikollektor, s. 120, 136
Busch-Jensen, Niels, justitsminister, s. 70
Businaro, Lucia, s. 77
Buur, Lene Tønder, s. 9, 35, 53
Buus-Jensen, s. 18
Byberg, Anna, s. 112, 114, 129, 132
Bærentzen, Emil, kunstmaler, litograf, s. 130
Bøgvad, Albert, præst, s. 108, 109
Caltøft, Hans Andersen, s. 109
Caraccioli, pavelig nuntius, s. 183
Carlsen, Cecilie Damgaard, s. 224
Carolsfeld, Julius Schnorr von, kunstmaler, s. 183
Caspersgaard, Claus Clausen, s. 156
Caspersgaard, Claus, s. 152, 156, 166
Caspersgaard, Maria Clausdatter, s. 152, 153
Castberg, Emilie Sophie Wilhelmine, s. 96
Christensdatter, Mette, s. 108, 110
Christensdatter, Mette, s. 152
Christensen, Carl Emil, koffardikaptajn, s. 137
Christensen, Caroline Christine, s. 137
Christensen, Charlotte Henriette, s. 137
Christensen, Christine, s. 116
Christensen, Frederik, borgmester, s. 16, 17, 25, 28, 30
Christensen, Johannes, s. 192-193
Christensen, Nicolai Peter, s. 132
Christensen, Nicolaj, guldsmed, s. 122, 132, 133, 134, 137
Christensen, Peter W., s. 228
Christensen, Thure, s. 25
Christensen, Tommy P., cand.mag., s. 5, 226, 199, 210, 228,
Christian 2., konge, s. 183
Christian 3., konge, s. 183, 184, 199
Christian 4., konge, s. 21, 22, 215
Christian 5., konge, s. 208
Christian 8., konge, s. 178
Christian 9., konge, s. 192, 211
Christian, Clemmensen, s. 164
Christian, hertug (Christian 3.), s. 180, 184
Christiansdatter, Mandrupine, s. 157
Christoffersen, Anders Christian, landarbejder, s. 38
Clausen, Catharina Steenbech, s. 158
Clement, Claudine Marie, s. 97
Clemmensen, Gomme, s. 164
Clemmensen, Niels Peter, s. 164
Cranach den ældre, Lucas, kunstmaler, s. 179, 182, 183
Cross, Alice, s. 99
Dalgas, Karina, s. 204
Dettmann, Wilhelm, s. 67
Didriks, Birgitte, købmandsenke, s. 16
Dirch, Minna, s. 195
Dreyer, Dagmar Elisa Martha, s. 91, 95, 101
Dreyer, Johanne Marie, s. 95, 102
Dreyer, Niels, s. 95, 102
Duedahl, Poul, ph.d., s. 205, 207-208, 210, 212
Dumreicher, Georgine Marie Sophie, s. 143

- Dupont, Michael**, cand.mag., overassistent, formand, s. 5, 197-198, 223, 228
- Dürer, Albrecht**, kunstner, s. 179
- Dyrskjøt, Peder**, selvejerbonde, s. 13, 14, 20, 29
- Eck, Johann von**, official, s. 178, 180, 182, 183, 184
- Eckersberg, C. W.**, kunstmaler, professor, s. 175, 176, 177, 185
- Eddelien, Heinrich**, kunstmaler, s. 175
- Edelmann, Rafael**, s. 210
- Elmquist, Aage**, justitsminister, s. 69, 70
- Eskildsen, Karen**, s. 116
- Espölin, Jon**, s. 128
- Eykens, Johan**, s. 87
- Faber, Nicolai**, biskop, s. 218
- Fabricius, Else Catherine**, bagerenke, s. 86, 87, 89
- Fausbøll, Christian Nielsen**, sognepræst, s. 90, 94, 102
- Fausbøll, Christiane Catrine Dorthe Fausbøll**, s. 90, 94, 97, 101
- Fausbøll, Frederik Edvard**, landmand, s. 90, 94, 101
- Fedderson, Niels**, s. 158
- Filitz, Johanne**, s. 67
- Fog, A. L.**, præst, s. 109
- Fog, Else Marie Clemensdatter**, s. 154
- Frederik 2.**, konge, s. 16, 199
- Frederik 3. den Vise af Sachsen**, kurfyrste, s. 178, 179, 180, 181, 182, 183, 185
- Frederik 3.**, konge, s. 24, 25
- Frederik 4.**, konge, s. 158
- Frederik 5.**, konge, s. 183
- Frederik 7.**, konge, s. 178
- Frederiksdatter, Bente**, s. 16, 17, 19, 20, 30
- Frederiksen, Johanne**, s. 212
- Frellsen, Ane Emilie**, s. 142
- Frellsen, Christopher Martensen**, s. 135
- Frellsen, Christopher**, s. 124, 132, 134, 139, 142
- Frellsen, Frantz Linde Muldorph**, s. 115, 142
- Frellsen, Frello**, s. 123, 124, 132, 134, 142
- Frellsen, Hans**, s. 119, 144
- Frellsen, Johanne**, s. 134, 142
- Frellsen, Jørgen Ludvig**, s. 135, 142
- Frellsen, Petræ Juliane**, s. 142
- Freund, H. E.**, professor, s. 177
- Frisch, Hartvig**, købmand, s. 126, 127
- Fritzboeger, Bo**, lektor, s. 195, 197
- Fromage, Marie**, s. 143
- Fussing, Birgitta** (Birte), s. 112, 116
- Füren**, s. 121
- Fønns, Mette Hansdatter**, s. 133
- Gebhardt, Susanna Konstantia**, s. 163
- Georg af Frundsberg**, ridder, s. 180, 184
- Georg af Sachsen**, hertug, s. 180, 184
- Georg 1.**, græsk konge, s. 192
- Gertner, J. V.**, kunstmaler, s. 175
- Gimbel, Ludvig Ulrik Joachim**, toldassistent, s. 95, 102
- Gimbel, Ludvig Theodor**, købmand, bogholder, s. 91, 95, 101
- Gimbel, Martha**, privatlærerinde, s. 91, 95, 96
- Ginchel, Arent van**, købmand, s. 19, 20
- Ginchel, Christen van**, købmand, rådmand, s. 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 29, 30
- Ginchel, Didrik van**, s. 19, 20
- Ginchel, Hermann van**, købmand, rådmand, s. 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 22, 25, 29, 30
- Ginchel, Hermann van**, rektor, s. 19, 20
- Ginchel, Johanne van**, s. 19, 21
- Ginchel, Magdalene van**, s. 14
- Ginchel, Magdalene van**, s. 25, 26, 27, 28, 29, 30
- Ginchel, Malene van**, s. 19
- Ginchel, Niels van**, s. 19, 20
- Gipsen, Ernest**, s. 64
- Girtner, Anna**, s. 78
- Girtner, Ondrej**, s. 78
- Girtner, Terezia**, s. 78
- Gjørup, Christen**, købmand, borgmester, s. 28
- Gottlieb, Johan Ludvig**, admiral, s. 171
- Gottlieb, Johan**, s. 171
- Gottlieb, Louise Augusta**, s. 171
- Grundtvig, N.F.S.**, præst og digter, s. 218
- Grünenberg, Kristina**, s. 205
- Guðmundsson, Davið**, bonde, s. 125
- Gudmundsson, Ingibergur**, skoleinspektør, s. 123, 124
- Gøbel, Erik**, ph.d., s. 216, 217
- Gøye, Birgitte**, adelskvinde, s. 198-199
- Hacksen, Dorothea Appolone**, s. 94, 102
- Hald, Peter T.**, advokat, s. 101
- Hals, Maren Nielsdatter**, s. 86, 87, 88, 89, 94, 102
- Hammelöw**, justitsråd, s. 129
- Handberg, Laura Bartholine**, s. 88
- Hans Knieper**, maler, s. 199
- Hansdatter, Else**, s. 156
- Hansdatter, Sidsel**, s. 95, 102
- Hansen, Jens**, s. 95, 102
- Hansen, Jens**, skipper, s. 21
- Hauch, general**, s. 113, 129
- Hauch, Viggo**, folketingsmedlem, s. 71
- Hauch-Fausbøll, Th.**, personalhistoriker, s. 107
- Haue, Harry**, dr. phil., s. 205, 219
- Havsteen, Jakob**, s. 128
- Helgason, Þórður**, købmand, s. 126, 127
- Hemmer, Bente Marie de**, s. 29
- Hemmer, Christian de**, s. 28
- Hemmer, Christoffer de**, købmand, assessor, s. 26, 27, 29
- Hemmer, Christoffer de**, købmand, rådmand, s. 20, 24, 26
- Hemmer, Christoffer de**, s. 28
- Hemmer, Hans de**, s. 26
- Hemmer, Henrik de**, købmand, s. 20
- Henderson, Ebeneser**, bibelagent, s. 124
- Henkel, J.F.**, stadskirurg, s. 151
- Herman, Kristine**, s. 115
- Herman, Ole**, sømand, s. 115
- Hermansen, Karsten**, s. 194
- Hetsch, G. F.**, professor, s. 177
- Hoë, Emanuel**, s. 136

- Hoë, Ida Johanne**, s. 136, 143
Hofman, N., genealog, s. 157
Holck, Mary Elisabeth Oxholm, s. 91, 97
Holler, Christina Lovisa, s. 155
Holler, Johann Friedrich, s. 155
Holm, Andreas, kniplingshandler, s. 156
Holm, Andreas, præst, s. 156
Holm, Jens, s. 156
Holm, Johan Frederik, herredsskriver, s. 163
Holm, Johan Frederik, s. 163-164
Holm, Ægidius Peter, degn, organist, s. 162, 169
Holst, Johan Friedrich, s. 115
Holst, Maria L., s. 137
Høeg, Henriette, s. 227, 230
Høstbo, Gitte Bergendorff, BA, redaktør, s. 85, 104
Høyen, N. L., professor, s. 177
Høyer, Samuel, guldsmed, s. 134
Ingjaldsson, Tómas, husmand, s. 125
Jacobsen, Andreas Kragh, stud.mag., s. 201
Jacobsen, E. Thune, justitsminister, s. 69
Jacobsen, Henriette Kragh, cand.mag., s. 197, 208, 213, 224, 228
Jacobsen, Thomas, s. 109
Jakobsen, Eyvind Lyngsie, cand.jur., s. 107, 145
Jane, Sara, s. 99, 100
Jansen, Hermann Villem, købmand, s. 19
Jensdatter, Anne, s. 148, 149
Jensdatter, Anne, s. 150, 151
Jensdatter, Dorthe Cathrine, s. 86, 88
Jensdatter, Elle, s. 148
Jensdatter, Else Marie, s. 142
Jensen, Charlotte S.H., s. 207
Jensen, Christen, s. 19
Jensen, Jens, s. 150
Jensen, Jens, s. 212
Jensen, Marie Bolette, s. 97
Jensen, Mette Frisk, s. 206
Jensen, Morten Fink, s. 207
Jensen, Rasmine Elisabeth, s. 96
Jensskone, Dorothea, s. 150
Jepsen, Christian, s. 192-193
Jepsen, Willads, sognefoged, s. 168
Jespersen, Lis Nygaard, viceskoleinspektør, s. 96, 97, 101
Jessen, Anne Cathrine, s. 95, 102
Jessen, Asmus Georg, tobakspinder, s. 95, 102
Jessen, Johan Christian von, s. 164
Joachim 1. af Brandenburg, kurfyrste, s. 180, 184
Jøelsson, Jøsep, s. 127, 128
Johan Friedrich, plejebarn, s. 133
Johann af Hessen, landgreve, s. 182
Johann af Sachsen, kurfyrste, s. 182
Johansen, Rebecca Maria, s. 111, 112
Jöhansson, Jens, s. 128
Jöhansson, Jøsep, s. 128
Jónsdóttir, Ingibjörg, s. 117, 124, 127
Jónsson, Jöel, skildvagt, s. 127
Josef, Marja Zdarowskas søn, s. 43
Jósepsson, Jakob, s. 128
Jósepsson, Jens, s. 128
Jósepsson, Jóhann, s. 128
Juhl, arkivbetjent, s. 147
Jürgensen, Jørgen, s. 127, 128
Jørgensdatter, Johanne, s. 20
Jørgensdatter, Maren, s. 20
Jørgensdatter, Sidsel, s. 20, 25, 26, 27, 30
Jørgensen, Anna Johanne Christiane, s. 120, 122, 129, 120, 130
Jørgensen, Geert Diderich, kasserer, s. 130
Jørgensen, Martha, s. 95, 102
Kallestrup, Louise Nyholm, s. 207
Karl 5., kejsler, s. 176, 178, 179, 180, 182, 184
Katrine, veninde til Marja Zdarowska, s. 39
Kimer, Christen Christensen, s. 152
Kiær, Hans Hermansen, s. 130
Klein, C.S., justitsminister, s. 60
Klein, Hanne, s. 131, 136
Klessen, J.P., pastor, s. 43
Klinghammer, Anna Jakobine Amalie, s. 142, 144
Klug, Sophia V., s. 99
Knudsdatter, Karen, s. 85, 86
Knutzen, rehandler, s. 115
Koch, Bjørn Nissen, s. 147-148, 149, 151
Koch, Oluf, s. 149
Koch, Peder Olufsen, s. 149
Koldborg, Laurids Mortensen, skomager, s. 151
Konradt, Embradt, købmand, s. 19
Krogh, Tyge, s. 207
Kræmer, Mette Kirstine, s. 163
Kræmer, Niels Hansen, s. 157, 163
Kuzora, Marie, s. 38
Laneth, Pia Fris, s. 191
Langen, Ulrik, ph.d., s. 205, 207, 212
Langkilde, H.P., s. 210
Larsen, Aksel, folketingsmedlem, s. 70
Larsen, Berthel, præst, s. 162
Larsen, Birgitte Romme, s. 205
Larsen, Ole Peter Holm, s. 219
Lassen, Thøger, stiftamtmand, godsejer, s. 27, 28
Lauridsdatter, Karen, s. 26
Lena, datter til Alvilda Cathrina Schram, s. 116
Letmatt, oberst, s. 26
Lindhardt, P.G., s. 218, 219
Lorentzen, Andreas, farver, s. 170
Lorentzen, Anneke Iversdatter, s. 158, 159
Lorentzen, Iver, forpagter, s. 157, 158
Lorentzen, Johan Henrik, gæstgiver, s. 170
Lorenzen, A. Th. Bjørn, præst, s. 166
Lorenzen, Johannes Bjørn, s. 169
Lorenzen, Lorenz, s. 169
Ludvigsen, Inger Kirstine Christiane, s. 95, 102
Lund, Anker, s. 185
Lund, J. L., kunstmaler, s. 184
Lund, Johannes Johansen, slægtsforsker, s. 147, 172
Lund, Jørn, s. 200-201

- Lupes**, pastor, s. 38
- Luther, Martin**, reformator, s. 9, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 218, 219
- Lyse, Caroline Ulrikke**, s. 142
- Lützen, Karin**, s. 208
- Løvdold**, byfoged, s. 121
- Madsdatter, Helle**, s. 196
- Madsen, Søren**, s. 149
- Margrete, Berend Christof Bekker**/Schrams datter, s. 108
- Mariager, Peder**, s. 217
- Marstrand, Wilhelm**, kunstmaler, s. 184
- Maximillian**, kejser, s. 176
- Meier, Seier Andersen**, bagersvend, s. 58
- Mellerup, Aksel**, bagermester, s. 88
- Mellerup, Albert William**, skibskok, s. 98, 99
- Mellerup, Anders Espesen**, bagermester, rådmænd, s. 85, 86, 87, 88, 89, 94, 96, 97, 100, 101
- Mellerup, Anders Peter**, avlsforvalter, s. 99
- Mellerup, Anders Peter**, købmand, s. 96
- Mellerup, Andreas William**, bagermester, s. 88, 89
- Mellerup, Carla Francisca**, s. 100
- Mellerup, Charles Martin Jørgen**, s. 98, 100
- Mellerup, Christian Breum**, købmand, s. 98, 99
- Mellerup, Dorthea Cathrine**, s. 87
- Mellerup, Einer**, politiinspektør, s. 85, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 101
- Mellerup, Ejnar**, flymekaniker, s. 98
- Mellerup, Elisabeth**, s. 96
- Mellerup, Else Marie**, s. 87
- Mellerup, Ernst Hartvig**, vicevært, s. 100
- Mellerup, Espen Frandsen**, tømrersvend, brændevinsbrænder, s. 85
- Mellerup, Espen Frants**, bagermester, s. 87, 88, 89, 97
- Mellerup, Frantz Eykens**, kranfører, s. 100
- Mellerup, Frantz Eykens**, søfyrbøder, s. 100
- Mellerup, Frederick Hans**, s. 97
- Mellerup, Frederik**, s. 100
- Mellerup, Frederik**, direktør, s. 100
- Mellerup, Henrik Lauritz**, hovmester, s. 98, 99
- Mellerup, Inga**, s. 98
- Mellerup, Ingeborg Olga Margrethe**, s. 100
- Mellerup, Inger Margrethe**, bibliotekar, s. 91, 93, 97
- Mellerup, Jacob Antonius**, s. 89, 90, 96
- Mellerup, Johanne Josepha**, bogbinderske, s. 100
- Mellerup, Johannes Christian**, s. 100
- Mellerup, Johannes**, bager, s. 98, 99
- Mellerup, Jørgen**, s. 100
- Mellerup, Karen Gerda**, s. 100
- Mellerup, Laura Marie Henriette**, s. 97
- Mellerup, Lauritz Bernth**, direktør, s. 100
- Mellerup, Lauritz Peter**, s. 87, 97, 98, 99
- Mellerup, Maren**, s. 99
- Mellerup, Martinus**, fabrikant, s. 96
- Mellerup, Mette Marie**, s. 96
- Mellerup, Niels Hals**, bagermester, s. 86, 87, 88, 89, 90, 94, 96, 99, 101
- Mellerup, Oline Christine**, s. 97
- Mellerup, Ove**, disponent, s. 85, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 100, 101
- Mellerup, Rasmus Elis**, cigarhandler, s. 96
- Mellerup, Rasmus Julius**, urtekræmmer, fabrikant, s. 90, 94, 96, 97, 101
- Mellerup, Richard William**, præst, s. 99
- Mellerup, Søren Andreas**, bagermester, s. 88, 89
- Mellerup, Valdemar Eykens**, bager, s. 100
- Mellerup, Viggo Andreas**, bagermester, s. 89
- Mellerup, Viggo Axel**, bagermester, s. 88, 89
- Mellerup, Vilhelm Lauritz**, bager, s. 100
- Mellerup, William Dewey**, elektriker, ejendoms-mægler, s. 99
- Mellerup, William Theodor**, landmand, s. 97
- Mellerup, William**, bagermester, s. 89
- Mikkelsen, Jørgen**, ph.d., arkivar, seniorforsker, s. 9, 57, 81, 215, 228, 230
- Mogensen, Karen**, s. 142
- Mogensen, Søren**, skriver, s.196
- Mortensen, Mette Tapdrup**, s. 208
- Muldorph, Carolina Kierstina**, s. 115, 133
- Muldorph, Frantz Linde**, sergent, s. 115, 133
- Munch, Ane Catrine**, s. 94, 102
- Munch-Petersen, Arne**, folkeringsmedlem, s. 68
- Munk, Peder**, rigsråd, s.19
- Mührmann-Lund, Jørgen**, s. 206
- Müller, Adam August**, kunstmaler, s. 9, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185
- Müller, Peter Erasmus**, biskop, s. 175
- Müller, Sophus**, museumsdirektør, dr.phil., s. 90
- Møhl, Knud**, præst, s. 137
- Møller, Georg Edvard**, ingeniør, direktør, s. 91
- Møller, Godske**, præst, s. 160
- Møller, Helene Cathrine**, s. 87, 89, 90, 94, 96, 101
- Møller, Ingeborg Marie**, s. 160
- Møller, Peder Jacobsen**, feltbereder, s. 94, 101
- Møller**, professor, s. 177
- Nellemann, Georg**, historiker, s. 40
- Nielsen, Flemming Borg**, cand.mag., s. 216
- Nielsen, Jens**, s. 210, 211
- Nielsen, Niels**, overhovmester, s. 96
- Nielsen, Poul**, s. 201-203
- Nielsen, Sune Wadskjær**, s. 192
- Nissen, Anna Marie**, s. 109
- Nygaard, H. S. A.**, arkivar, s.85
- Nødes, Georg**, soldat, s. 148
- Olden-Jørgensen, Sebastian**, Ph.d. og lektor, s. 198-199
- Oldrup, Thomas**, historiker, s. 212
- Olivarius**, byfoged, s. 57
- Olman, Anna Christina**, s. 117, 120, 121, 122, 123, 124, 136
- Olman, Christen**, s. 121
- Olstdatter, Agnete**, s. 121
- Olsen, Björn**, handelschef, s. 127
- Olsen, Joseph Christian**, købmand, s. 128
- Olsen, Ole**, s. 211

- Olufsen, Jørgen**, borgmester, s. 20
Olwig, Karen Fog, s. 203, 205
Outsen, Mette Kirstine, s. 158
Outzen, Dorothea Marie, s. 168
Outzen, husfoged, s. 158
Overby, Andreas Peter, manufakturhandler, s. 96
Overby, Niels Møllerup, s. 96
Overby, Peter Marius, s. 96
Overby, Theodor Madsen, s. 96
Pantmann, Birgitte, s. 224
Paul Ipsen, kunstmaler, s. 170
Paulyszyn, Teodosia, s. 75, 76
Paus, Hans Christian, købmand, s. 126
Pedersdatter, Leen, s. 109
Pedersen, Arne, ingeniør, s. 93, 97
Pedersen, Bjørn, s. 149, 151
Pedersen, Christen, s. 150
Pedersen, Else, s. 150
Pedersen, Helga, justitsminister, s. 70
Pedersen, Karl Peder, s. 206
Pedersen, Knud Børge, dr.med.vet., cand.theol., s. 175, 185
Pedersen, Lisbeth, s. 150
Pedersen, Margrethe, s. 150
Pedersen, Margrethe, s. 150
Pedersen, Mette, s. 150
Pedersen, Mikkel Venborg, s. 207
Pedersen, Niels, s. 149
Pentz, Nina Etting, s. 224
Petersen, Ane Marie, s. 99
Petersen, Thit Birk, mag. art., s. 192, 224
Petersen, Vilhelm Edvard, s. 87
Philip af Hessen, landgrave, s. 179, 180, 181, 182, 184
Pop, Povl Poulsen, købmand, s. 21
Poulsen, Hans, s. 109
Pürschel, Victor, folketingsmedlem, s. 66
Paasche, Frederikke Lorendine, s. 155
Paasche, Joachim Barner, kancelliråd, s. 155
Quist, Peder Jeppesen, s. 214
Rasmussen, Jens, s. 218, 219
Rasmussen, Peter Hertel, cand. phil., s. 193
Rastenburg, Johannes, præst, s. 158
Reenberg, Ane Kirstine, s. 29
Reenberg, Christian, s. 29
Reenberg, Claus, s. 29
Reenberg, Frants Clausen, s. 29
Rehfeldt, Augusta Johanne Emilie, s. 98, 99
Resen, Peder Hansen, s. 16
Riggelsen, Apollonia Lorentzdatter, s. 152
Rølufsen, Gert, skipper, s. 19
Rosborg, Hans, godsejer, s. 196-197
Rosenauer, Heinrich von, oberst, s. 29
Rothe, Christian Ewald, s. 143
Rudolph, Marie Helene Christine, s. 167
Rytter, Mikkel, s. 205
Rønnow, biskop, s. 177, 178, 184
Raadsig, Peter, kunstmaler, s. 177, 178, 184
Salthoft, Anne Christine, s. 115, 132
Sane, Henrik Zip, historiker, s. 62
Schack, baronesse, s. 86
Schiellerup, Anna Sophie Christine, s. 144
Schiellerup, Carl Johan Gynther, s. 144
Schiellerup, Charlotte Amalie, s. 138, 142
Schiellerup, Christian Gynther, s. 135, 142, 144
Schiellerup, Heinrich, guldsmed, s. 120, 133, 134, 137
Schiellerup, Ida Charlotte Christiane, s. 144
Schiellerup, Iddi (Ida) Christine, s. 138, 142
Schiellerup, Peter Høiberg, kartuntrykker, s. 137
Schiellerup, Peter Høiberg, s. 134, 135, 138, 139, 140, 141, 142
Schiellerup, Peter, kopist, s. 132
Schiellerup, Thorn Henrichsen, s. 133, 140
Schiøth, Maren Jensdatter, s. 85
Schjørring, C.P.C., folketingsmedlem, s. 57
Schmidt, Anne Marie, s. 168, 169
Schmidt, Christian, præst, s. 168
Schmidt, Garbi, s. 209
Schoustrup, Andreas Ludvig, proprietær, s. 142
Schram, Alvida Cathrina, s. 116
Schram, Andreas Lauritz, fuldmægtig, s. 116, 135
Schram, Ann Kirstin, s. 112
Schram, Anna Elisabeth Jutta, s. 143
Schram, Anna, s. 113, 115, 120, 124, 132, 133, 134, 135, 137, 141, 142
Schram, Anne Christina H., s. 122, 125
Schram, Berend Christof Bekker, kådner, s. 108, 109, 110
Schram, Berendt Andreas, handelsassistent, koffardikaptajn, s. 112, 113, 116
Schram, Berendt, s. 112
Schram, Carl Frederik (Friðrik), s. 122, 125, 136
Schram, Carl Gerhard Vilhelm, s. 131, 137
Schram, Charlotte Caroline Mathilde, s. 131, 137
Schram, Christian Gynther, s. 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 132, 136
Schram, Christopher Berendsen, billedskærer, s. 107, 108, 110, 111, 112, 113
Schram, Christopher, matros, s. 116, 120
Schram, Ellert Christoffer, s. 122, 125, 136
Schram, Emma Louise Mathilde, lærerinde, s. 143
Schram, Francisca Charlotta Amalie, s. 137
Schram, Gerhard Christopher, direktør, s. 107, 113-115, 122-124, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 138-141
Schram, Gustav, s. 142

- Schram, Hanne**, s. 137
- Schram, Henriette**, s. 113, 115, 122, 124, 130, 132, 133, 134, 137
- Schram, Henriette Louise**, s. 113, 115, 129
- Schram, Herman Emanuel Olaf**, s. 143
- Schram, Inger Augusta Louise**, s. 131, 137
- Schram, Jacob**, s. 116
- Schram, Jens Larsen**, s. 122, 125, 136
- Schram, Johan Christian**, s. 122, 125, 136
- Schram, Johanne Marie Augusta**, s. 142
- Schram, Johannes William Christopher**, s. 143
- Schram, Johannes**, bud , s. 107, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 129, 138
- Schram, Johannes**, s. 112
- Schram, Knud Mozart Tyge**, styrmand, s. 143
- Schram, Lorenz Fussing**, urtekræmmer, s. 116
- Schram, Maria Magdalena**, s. 122, 125, 136
- Schram, Mathilde**, s. 143
- Schram, Mette Kirstine**, s. 113, 115, 119, 123, 124, 132, 133, 134, 135, 139, 142
- Schram, Mette**, s. 112
- Schram, Peder**, s. 107
- Schram, Peter Mayland**, kådner, musikant, s. 116
- Schram, Pétur Georg**, s. 122, 125, 136
- Schram, Rebecca Maria**, s. 112
- Schram**, se også Skram
- Schram, Simon Nicolai**, s. 116
- Schram, Vilhelm Friman**, s. 122, 123, 125, 132, 136
- Schramm, Birgitte Laurine**, s. 135
- Schramm, Johan Bernhard**, s. 136
- Schuff, Hieronymus**, professor, s. 179, 180, 182, 183, 184
- Seefeld, Jørgen**, landsdommer, s. 26
- Selbach, Jette**, s. 228
- Serbin, Aleksander**, aufseher, s. 42, 43, 50, 51, 52
- Serbin, Anna**, s. 42, 43, 51
- Shwerdt, Otto**, leder af Peter-gruppen, s. 92
- Sittow, Michael**, kunstmaler, s. 183
- Skram, Amalie**, forfatter, s. 107
- Skram, Asbjørn Oluf Erik**, forfatter, s. 107, 142
- Skram, Ide Johanne Henriette**, overbestyrer, s. 107, 110, 111, 113, 114, 130, 132, 143
- Skram, Johan Christian Gustav**, jernbanedirektør, s. 107, 131, 132, 136, 138, 139, 140, 142, 143
- Skram**, se også Schram
- Skvirskaja, Vera**, s. 204-205
- Skaanes, Henry Olai**, s. 77
- Slot-Carlsen, Jan**, s. 22, 27
- Smith, J.**, præst, s. 51
- Smitt, Charlotte Amalie**, s. 132
- Snitlach, Hybert**, oksehandler, rådmand, s. 20, 21
- Sonne, Carl Edvard**, kobberstikker, s. 181, 183
- Sonne-Jensen, Christine**, s. 224
- Spalatin, Georg**, s. 180, 184
- Stampe**, geheimerådinde, s. 113, 129
- Staroska, Marie**, se Zdarowska, Marja
- Starowska, Anna Marija**, s. 38, 39, 45, 46, 47, 48, 49, 50
- Stauning, Thorvald**, statsminister, s. 49
- Stavang**, provst, s. 121
- Steen, Poul**, s. 223
- Steincke, K.K.**, justitsminister, s. 65
- Stell, Birgitte Marie Elisabeth von**, s. 167
- Stiesen**, købmand, s. 120, 126, 127
- Stolberg, Augusta Louise** komtesse, s. 113, 114, 129
- Stolberg, Christian Gynther (Günther)**, rigsgreve, overhofmester, s. 114
- Stolberg, Henriette Katharina** komtesse, s. 114
- Stræde, Therkel**, lektor i samtidshistorie, s. 201-202
- Stærh, Jørgen**, s. 164
- Sønnichsen, Ole**, s. 212, 213
- Sørensdatter, Lisbeth**, s. 148, 149
- Sørensen, Astrid Marie**, s. 98
- Sørensen, Carfix**, s. 213
- Sørensen, Flemming**, s. 28
- Sørensen, Lena**, s. 228
- Saabye, Georg Johannes**, s. 117
- Tausen, Hans**, reformator, biskop, s. 177, 178, 184, 185
- Terpager, Peder**, s. 152
- Thiele, Job. Rud.**, bogtrykker, s. 118
- Thomsen, Ane Marie**, s. 156
- Thomsen, Asbjørn Romvig**, ph.d. og arkivar, s. 213, 214, 215
- Thomsen, August**, kunstmaler, s. 178, 184
- Thomsen, C. J.**, kancelliråd, s. 177
- Thomsen, Christen**, s. 164
- Thomsen, Christiane**, s. 164
- Thomsen, Nicolai**, s. 156
- Thomsen, Peder**, s. 109
- Thomsen, Tycho Thomas**, bolsmand, s. 156
- Þórðarson, Stéfan**, amtmænd, s. 126
- Þorleifsson, Ásmundur**, husmand, s. 125
- Thorsen, Sara Marie**, s. 137
- Þorsteinsson, Bjarni**, s. 125
- Thorvaldsen, Bertel**, billedhugger, s. 175, 176
- Thuresen, Frederik**, stadshauptmand, s. 25
- Thygesdatter, Mette Marie**, s. 94, 102
- Tinning, Morten**, museumsinspektør, s. 217
- Tompkins, Eva Mae**, s. 97
- Trolle, Herluf**, adelsmand, s. 198-199
- Tødsleff, Catrine Marie**, s. 162
- Ursin, Claus Caspergaard**, s. 154
- Valentin, Karen**, s. 203-204
- Valeur, Hansine Kirstine**, s. 90, 94, 101
- Valeur, Ib Christian**, sognepræst, s. 94, 102
- Vandel, Hans**, købmand, s. 151
- Varming, Laurids**, s. 168
- Vejdegren, Ronja Hougner**, cand.mag, arkivar, redaktør, s. 5, 9, 224, 226
- Vidalin, Geir**, biskop, s. 125
- Vilson, Alice Eva Van**, s. 99, 100
- Vind, Cathrine Steensbæk**, s. 158, 159
- Vind, Matthias**, præst, s. 158
- Wallenstein, Albrecht von**, general, s. 21
- Westen, Karen Dorte Henriette von**, s. 171

- Wexschal, Marie Sophie**, s. 116
Whyte, Zachary, s. 205
Willerslev, Richard, historiker, s. 62
Windekilde, N., præst, s. 113
Windfeld, Jens, præst, s. 153
Windfeld, Jørgen Andersen, s. 153
Wirkmeister, Karsten, købmand, s. 21
Worsøe, Jens, s. 228, 230
Wrangel, Helmuth, oberst, s. 22, 23, 25
Waagepetersen, Adolph Frederik Lorentz, s. 144
Waage-Petersen, Bent, s. 130, 131
Waagepetersen, Christian, s. 144
Waagepetersen, Fritz (Frederik) Conrad Trepka,
s. 143, 144
Waagepetersen, Mozart, hofvinhandler, s. 137
Waagepetersen, Nanna, s. 144
Waagepetersen, Waldemar, s. 143
Zahle, C.Th., justitsminister, s. 63, 66
Zander, Katharina, s. 224
Zdarowska, Agnes, s. 36, 37
Zdarowska, Marja (Maria), Marie Staroska, s. 8, 9,
35-39, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51,
52, 53
Zitscher, Margrethe Sophie, s. 154
Zitscher, Ulrich, s. 154
Zoega, sekretær, s. 129
Øckenholt, Anna Henriette, s. 143, 144
Øckenholt, Christian Nerenst, s. 137
Øckenholt, Nanna Alvilda, s. 143
Ørnbjerg, Jakob, ph.d., ekstern lektor, s. 8, 13, 33,
206, 228
Aaestrup, Iver, s. 161

I denne udgave af Personalthistorisk Tidsskrift er det overordnede tema: Indvandring. I århundreder er indvandrere kommet til Danmark i form af enkeltpersoner eller grupper, hvilket givetvis også har sat sine personalthistoriske spor.

Årbogen byder i øvrigt på mange spændende genealogiske skildringer og en rig anmeldelsessektion.

ISSN 0300-3655